

ДОНИШГОҶИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЙЁҶИ
ВА СОҶИБКОРИИ ТОҶИКИСТОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ТУРИЗ-
МА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ТАДЖИ-
КИСТАНА

INTERNATIONAL UNIVERSITY OF TOURISM
AND ENTREPRENEURSHIP OF TAJIKISTAN

МАСОИЛИ МУБРАМИ ДАВЛАТ, ҶОМЕА ВА
ҲУҚУҚИ МУОСИР (МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО
ГОСУДАРСТВА, ОБЩЕСТВА И ПРАВА (НАУЧ-
НЫЙ ЖУРНАЛ)

CURRENT PROBLEMS OF THE MODERN STATE,
SOCIETY AND LAW (SCIENTIFIC JOURNAL)

2025. №1(5)

Хирад рахнамову хирад дилкушой,
Хирад даст гирад ба ҳар ду сарой...
Аз ӯ шодмонӣ в-аз ӯ хуррамист,
Аз ӯ ҳам фузунӣю ҳам з-ӯ камист...
Нахустофариниш хирадро шинос,
Ниғаҳбони чон асту онӣ сипос...
Ҳамеша хирадро ту дастур дор
Бад-ӯ чонат аз носазо дур дор.

А. Фирдавӣ

**ДОНИШГОҲИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЙЁҲӢ ВА
СОҲИБКОРИИ ТОҶИКИСТОН**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ТУРИЗМА И
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ТАДЖИКИСТАНА**

**INTERNATIONAL UNIVERSITY OF TOURISM AND
ENTREPRENEURSHIP OF TAJIKISTAN**

**МАСОИЛИ МУБРАМИ ДАВЛАТ, ҚОМЕА ВА ҲУҚУҚИ МУОСИР
(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)**

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА,
ОБЩЕСТВА И ПРАВА (НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ)**

**CURRENT PROBLEMS OF THE MODERN STATE, SOCIETY AND LAW
(SCIENTIFIC JOURNAL)**

2025. №1(5)

ДУШАНБЕ, 2025

**МАЧАЛЛАИ ИЛМИИ “МАСОИЛИ
МУБРАМИ ДАВЛАТ, ЧОМЕА ВА
ҲУҚУҚИ МУОСИР”**

**Муассиси маҷалла: Донишгоҳи
байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ
Тоҷикистон**

Маҷалла соли 2023 таъсис дода шудааст

**Масъулият оид ба муҳтаво ва
саҳеҳияти иттилооти дар мақолаҳо
истифодашударо дар маҷаллаи мазкур
ба муаллиф воғузур карда мешавад.**

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Русия (РИНЦ)
ворид карда шудааст.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр
мешавад.

Матни муқаммалӣ маводи ҷопӣ дар сомонӣ расмӣ
маҷалла ҷойгир карда шудааст (www.iutet.tj).

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
№314/МҚ-97 аз 27.11.2023 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва
тарҷумаи ДБССТ барои нашр таҳия мегардад.
Нишони Марказ: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.
Душанбе, к. Борбад 48/5

Сомонӣ маҷалла: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
“АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА,
ОБЩЕСТВА И ПРАВА”**

**Учредитель журнала: Международный
университет туризма и предпринима-
тельства Таджикистана**

Журнал основан в 2023 г.

**Ответственность относительно содержа-
ния и достоверности использованной ин-
формации несет автор статьи в данном
журнале.**

Журнал включен в базу данных Российского индекса науч-
ного цитирования (РИНЦ).

Журнал печатается на таджикском, русском и английском
языках.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов раз-
мещены на официальном сайте журнала (www.iutet.tj).

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Рес-
публики Таджикистан. Свидетельство №314/МҚ-97 от
27.11.2023 г.

Журнал подготавливается к изданию в Издательском цен-
тре МУПТ.

Адрес Издательского центра: 734055, Республика Таджи-
кистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48/5.

Сайт журнала: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

**SCIENTIFIC JOURNAL “CURRENT
PROBLEMS OF THE MODERN
STATE, SOCIETY AND LAW”**

**Journal Founder: International Universi-
ty of Tourism and Entrepreneurship of
Tajikistan**

The journal was founded in 2023.

**The author of the article in this journal is re-
sponsible for the content and reliability of the
information used.**

The journal is included in the database of the Russian Science
Citation Index (RSCI).

The journal is printed in Tajik, Russian and English.

Full-text versions of published materials are posted on the offi-
cial website of the journal (www.iutet.tj).

The journal is registered with the Ministry of Culture of the
Republic of Tajikistan. Certificate №314/МҚ-97 of 27.11.2023

The journal is being prepared for publication at the IUTET Pub-
lishing Center.

Address of the Publishing Center: 48/5 Borbad Avenue, Du-
shanbe, Tajikistan, 734055

Journal website: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Tel.: (+992 37) 234-88-02

© Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

© Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

© International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Сармухаррир	Главный редактор	Chief Editor
Ректори ДБССТ д.и.и., профессор Асрорзода У.С.	Ректор МУТПТ д.э.н., профессор Асрорзода У.С.	Rector of the IUTET D.L.S., Professor Asrorzoda U.S.

АЪЗОЎНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ / ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ / MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

Қудратов Н.А. - муовини сармухаррир, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Қудратов Н.А. - заместитель главного редактора, доктор юридических наук, профессор	Kudratov N.A. - Deputy Chief Editor, Doctor of Law, Professor
Иброҳимов С.И. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Иброҳимов С.И. - доктор юридических наук, профессор	Ibrahimov S.I. - Doctor of Law, professor
Бободжонзода И.Х. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Бободжонзода И.Х. - доктор юридических наук, профессор	Babajonzoda I.H. - Doctor of Law, Professor
Меликов У.А. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Меликов У.А. - доктор юридических наук, профессор	Melikov U.A. - Doctor of Law, Professor
Буризода Э.Б. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Буризода Э.Б. - доктор юридических наук, профессор	Burizoda E.B. - Doctor of Law, Professor
Нематов А.Р. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Нематов А.Р. - доктор юридических наук, профессор	Nematov A.R. - Doctor of Law, Professor
Раҷабов С.А. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Раҷабов С.А. - доктор юридических наук, профессор	Rajabov S.A. - Doctor of Law, Professor
Зоир Қ.М. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Зоир Дж.М. - доктор юридических наук, профессор	Zoir J.M. - Doctor of Law, Professor
Исмоилов Ш.М. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Исмоилов Ш.М. - доктор юридических наук, профессор	Ismoilov Sh.M. - Doctor of Law, Professor
Кабиоров Х.Ш. - доктори илмҳои филологӣ, профессор	Кабиоров Х.Ш. - доктор филологических наук, профессор	Kabirov H.Sh. - Doctor of Philology, Professor
Рустамова Г.Р. - доктори илмҳои филологӣ, профессор	Рустамова Г.Р. - доктор филологических наук, профессор	Rustamova G.R. - Doctor of Philology, Professor
Ҳотамов Н.Б. - доктори илмҳои таърих, профессор	Хотамов Н.Б. - доктор исторических наук, профессор	Hotamov N.B. - Doctor of Historical, professor
Ҷононов С. - доктори илмҳои таърих, профессор	Джононов С. - доктор исторических наук, профессор	Jononov S. - Doctor of Historical, Professor
Ҳоҷаев Қ.Т. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор	Ходжаев Қ.Т. - доктор педагогических наук, профессор	Khojaev K.T. - doctor of Pedagogical sciences, Professor
Мирзоев А.Р. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор	Мирзоев А.Р. - доктор педагогических наук, профессор	Mirzoev A.R. - Doctor of Pedagogical sciences, Professor
Ҷабборов Ф.Н. - номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Джаббаров Ф.Н. - кандидат юридических наук, доцент	Jabborov F.N. - Candidate of Law, associate Professor
Бобоев Қ. - номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Бобоев Дж. - кандидат юридических наук, доцент	Babaev J. - Candidate of Law, Associate Professor
Мирзоев С.А. - номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Мирзоев С.А. - кандидат юридических наук, доцент	Mirzoev S.A. - Candidate of Law, Associate Professor
Алиев Ф.Ш. - номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Алиев Ф.Ш. - кандидат юридических наук, доцент	Aliyev F. Sh. - Candidate of Law, Associate Professor
Нодиров Ф.М. - номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Нодиров Ф.М. - кандидат юридических наук, доцент	Nodirov F.M. - Candidate of Law, Associate Professor
Наботов С.Х. - номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Наботов С.Х. - кандидат педагогических наук, доцент	Nabotov S.Kh. - Candidate of Law, Associate Professor
Назаров Х.Д. - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент	Назаров Х.Д. - кандидат педагогических наук, доцент	Nazarov Kh.D. - Candidate of Pedagogical sciences, Associate Professor
Сангинова Р.И. - номзоди илмҳои филологӣ, дотсент	Сангинова Р.И. - кандидат филологических наук, доцент	Sanginova R.I. - Candidate of Philological sciences, Associate Professor
Мирсаидов Ф.А. - номзоди илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсент	Мирсаидов Ф.А. - кандидат политических наук, доцент	Mirsaidov F.A. - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

МУНДАРИҶА		
ФАСЛАФА / ҚОМЕАШИНОСӢ		
1.	Абдуназарова О.А. Нақши зан дар қомеаи муосир	11
2.	Садҳӯчаев А. Нақши китоби "Тоҷикон" Б.Гафуров дар худшиносии миллии тоҷикон	17
3.	Шаринов И.И. Масъалаи антропология дар «Адвайта веданта» ва «Авасто»-и бостон	21
4.	Урунбоев Қ. А.Таъсири таълимоти мактаби фалсафии Абӯалӣ Ибни Сино ба мутафаккирони Шарқ ва Аврупои асримиёнагӣ	28
5.	Ҳасанова М.И. Ҳифзи фарҳангу анъанаҳо дар замони ҷаҳонишавӣ: таҷрибаи тоҷикон	34
ҲУҚУҚ		
6.	Қудратов Н.А., Қурбонова А.А. Таълими экстремизми динӣ ва таъсири он ба амният дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Ҷанбаҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ ва криминологӣ	40
7.	Қудратов Н.А., Шохзода Н.И. Ҷанбаҳои иқтисодии муқовимат ба экстремизм	54
8.	Нодиров Ф.М. Муаммоҳои ҳуқуқии шартномаҳо барои иҷрои корҳои илмӣ тадқиқотӣ, таҷрибавию конструкторӣ ва технологӣ	66
9.	Қосимов А.Ф., Матрбобов М.Х. Маънидодкунии зухуроти давлатӣ-ҳуқуқӣ ва таълимоти маърифати давлату давлатдорӣ дар таҳқиқоти Зоир Ҷураҳон Маҷидзода	72
10.	Давлатов Х.Х. Муҳоҷирати меҳнатӣ дар ҳуқуқи байналхалқӣ: масъалаҳои муайян намудани мафҳум	83
ТАЪРИХ		
11.	Ақризов М.М. Омӯзиши вазъи тичорат, ҳунармандӣ ва шугли аҳолии сокинони кӯхистони Бадахшон дар нигориши А.А. Бобринской	90
12.	Шоназар Ҷ.М. Таърихи ҳунарҳои асил ва касбии тоҷикони Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшон дар осори муҳаққиқони охири асри XIX – аввали асри XXI.	97
13.	Сидикова Ш.М. Нақши занон дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоии Тоҷикистони шуравӣ солҳои 20-30 асри XX	105
СИЁСАТИШНОСӢ / МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ		
14.	Шарифзода А.А., Шарифзода Ф.А. Тоҷикистон – Хорватия: робитаҳои ояндадор ҷоннок мешаванд	110
15.	Илчибекова М.О. Глобализатсия ва бӯҳрони сиёсӣ - иҷтимоӣ ва маънавӣ дар асри XXI	119
16.	Абдуллоева Л. Рушди назарияи идоранамоии сиёсӣ	126
17.	Бегмуратова К. Фарҳанги идоракунии дар ғояҳои Низомулмулк дар давраи вазорати салҷуқиён	135
18.	Воҳидова Р. Таҳлили ҳолатҳои бӯҳрони иҷтимоӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ	139
ФИЛОЛОГИЯ		
19.	Мақсудов У. О. Баъзе вижаҳои тарҷумаи шеърӣ Камоли Хучандӣ	146
20.	Рустамова Г.Р. Адабиёт ҳамчун воситаи ахлоқу маънавии тарбияи ҷавонон	158
21.	Аликулова С.Т. Маъноӣ лексикӣ калимаҳо ва тафсири таркиби фразеологӣ дар матни таърихӣ русияи қадим	162
22.	Исмоилов Ф. Андешаҳои омиёна роҷъ ба ишқи Рӯдакӣ	170
23.	Назаров Х.Д. Назаре ба таърих ва ташаккули забон	175
24.	Асадуллоева З.Р. Суффикс ва префиксҳои ифодакунандаи микдору дараҷа, сабабу мақсади зарфсоз дар забонҳои тоҷикӣ ва ҷинӣ	179
25.	Султонов А.А. Категорияи ҷамъбандӣ ва вижаҳои шумора дар забони хитойӣ	184

ПЕДАГОГИКА		
26.	Бобочонова Д.Ш. Технологияҳои рақамӣ дар таълими забони русӣ ҳамчун забони хориҷӣ: чӣ тавр равиши ба шахсият нигаронидашуда раванди таълимро тағйир медиҳад	188
27.	Раҳмонкулов М., Алиев С.М. Нақши бозиҳои таълимӣ дар баланд бардоштани шавқмандии донишҷӯён дар омӯзиши забони англисӣ	196
28.	Хочиева М.Х. Муносибати таҳаммулпазирӣ ба таълим ҳамчун аломати муносибатҳои байнифарҳангӣ	200
29.	Бобохонов Х.Ю. Истифодаи воситаҳои самарабахши идоракунии вақт дар раванди таълим барои рушди маърифати иттилоотии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ	206
Маълумот барои муаллифон		214

СОДЕРЖАНИЕ		
ФИЛОСОФИЯ / СОЦИОЛОГИЯ		
1.	Абдуназарова О.А. Роль женщин в современном обществе	11
2.	Садходжаев А. Роль книги Б. Гафурова «Таджикон» в национальном самопознании таджиков	17
3.	Шарипов И.И. Проблема антропологии в античной «Адвайта-веданте» и «Авасте»	21
4.	Урунбоев К. А. Влияние учения философской школы Абуали Ибн Сино на мыслителей Востока и Европы в средние века	28
5.	Хасанова М.И. Сохранение культуры и традиций в эпоху глобализации: опыт таджиков	34
ПРАВО		
6.	Кудратов Н.А., Курбонова А.А. Экстремистское религиозное образование и его влияние на безопасность в Республике Таджикистан: уголовно-правовые и криминологические аспекты	40
7.	Кудратов Н.А., Шохзода Н.И. Экономические аспекты противодействия экстремизму	54
8.	Нодиров Ф.М. Правовые вопросы договоров на выполнение научных, исследовательских, экспериментальных, конструкторских и технологических работ	66
9.	Касимов А.Ф., Матроров М.Х. Интерпретация государственно-правовых явлений и учения о познании государства и государственности в исследованиях Зоира Джурахона Маджидзода	72
10.	Давлатов Х.Х. Трудовая миграция в международном праве: проблематика определения	83
ИСТОРИЯ		
11.	Акризоев М.М. Исследование состояния торговли, ремесел и занятости населения горного Бадахшана с точки зрения А.А. Бобринской	90
12.	Шоназар Дж. М. История аутентичных промыслов и ремесел таджиков Горно-бадахшанской автономной области в трудах исследователей конца XIX – начала XXI веков	97
13.	Сидикова Ш.М. Роль таджикских женщин в политической и социальной жизни в таджикской АССР 20-30 годы XX века	105
ПОЛИТОЛОГИЯ / МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЕ		
14.	Шарифзода А.А., Шарифзода Ф.А. Таджикистан – Хорватия: перспективные взаимоотношения активизируются	110
15.	Илчибекова М.О. Глобализация и политико-социальный и духовный кризис в XXI веке	119
16.	Абдуллоева Л. Развитие теории политического управления	126
17.	Бегмуратова К. Культура управления в идеях Низомулмулка периода премьерства сельджуков	135
18.	Вохидова Р. Анализ социальных кризисов в условиях глобализации	139
ФИЛОЛОГИЯ		
19.	Максудов У. О. Некоторые особенности перевода поэмы Камола Худжанди	146
20.	Рустамова Г.Р. Литература как средство нравственно –духовного воспитания молодежи	158
21.	Аликулова С.Т. Лексическое значение слов и толкование фразеологических сочетаний в историческом контексте древней руси	162
22.	Исмоилов Ф. Народное мнение о любви Рудаки	170
23.	Назаров Х.Д. Взгляд на историю и становление языка	175

24.	Асадулова З.Р. Суффиксы и префиксы, выражающие количество и степень, причину и назначение наречий на Таджиком и Китайском языках	179
25.	Султонов А.А. Категория числа и характеристики нумеративов в китайском языке	184
ПЕДАГОГИКА		
26.	Бабаджанова Д.Ш. Цифровые технологии в обучении рки: как личностно-ориентированный подход меняет образовательный процесс	188
27.	Рахмонкулов М., Алиев С.М. Роль обучающих игр в повышении интереса учащихся к изучению английского языка	196
28.	Ходжиева М.Х. Толерантное отношение к образованию как атрибут взаимосвязей в межкультурных отношениях	200
29.	Бобохонов Х.Ю. Использование эффективных инструментов управления временем в образовательном процессе для развития информационной грамотности студентов средних и высших профессиональных учебных заведений	206
Памятка для авторов		214

CONTENT		
PHILOSOPHY / SOCIOLOGY		
1.	Abdunazarova O.A. The role of women in modern society	11
2.	Sadhojaev A. The role of the book "Tajiks" by B. Gafurov in national self-knowledge of tajikon	17
3.	Sharipov I.I. The problem of anthropology in the ancient "Advaita Vedanta" and "Avasta"	21
4.	Urunbaev K.A. Influence of the teachings of the philosophical school of Abuali Ibn Sino on the thinkers of the East and Europe in the middle ages	28
5.	Khasanova M.I. Preservation of culture and traditions in the era of globalization: the experience of Tajiks	34
LAW		
6.	Kudratov N.A., Kurbonova A.A. Extremist religious education and its influence on the security in the Republic Of Tajikistan: criminal - legal and criminological aspects	40
7.	Kudratov N.A., Shokhzoda N.I. Economic aspects of countering extremism	54
8.	Nodirov F.M. Legal problems of contracts for the performance of scientific, research, experimental, design and technological work	66
9.	Kosimov F.M., Matrobov M. Kh. Interpretation of state-legal phenomena and the doctrine of statehood knowledge in the research of Zoir Djurakhon Majidzoda	72
10.	Davlatov Kh.Kh. Labor migration in international law: problems of definition	83
HISTORY		
11.	Akrizoev M.M. The study of the state of trade, crafts and employment of the population of mountainous badakhshan in the research of A.A. Bobrinskoy	90
12.	Shonazar J.M. The history of authentic crafts and trades of the tajiks in the Gorno-Badakhshan Autonomous Region in the works of researchers from the late XIXth to the early XXist century	97
13.	Sidiqova Sh. M. The role of Tajik women in the political and social life in the Tajik ASSR in the 20-30s of the XX century	105
POLITOLOGY / INTERNATIONAL REALTIONS		
14.	Sharifzoda A.A., Sharifzoda A.A. Tajikistan – Croatia: prospective relationships are reinvigorating	110
15.	Ilchibekova M.O. Globalization and political-social and spiritual crisis in the XXI century	119
16.	Abdulloeva L. Development of the theory of political governance	126
17.	Begmuratova K. The culture of ruling in ideas of Nizamulmulk in period ministry of Seljuks	135
18.	Vohidova R. Analyses of the social crisis processes in condition of globalization	139
PHILOLOGY		
19.	Maksudov U. O. Some translation features of poems by Kamoli Khujandi	146
20.	Rustamova G. R. Literature as a means of moral and spiritual education of youth	158
21.	Alikulova S. T. Lexical meaning of words and interpretation of phraseological combinations in the historical context of ancient rus'	162
22.	Ismoilov F. Folk opinion about Rudaki's love	170
23.	Nazarov Kh. D. A view on the history and formation of language	175
24.	Asaduloeva Z.R. Suffixes and prefixes expressing quantity and degree, cause and purpose of adverbs in Tajik and Chinese	179
25.	Sultonov A.A. The category of number and the characteristics of numerates in chinese language	184
PEDAGOGY		
26.	Babajanova D. Sh. Digital technologies in teaching russian as a foreign language:	188

	how student-centered approach changes the educational process	
27.	Ruhmonqulov M., Aliev S. M. The role of educational games in increasing students' interest in learning English	196
28.	Khodjiev M.Kh. Tolerant attitude towards education as an attribute of interrelations in intercultural relations	200
29.	Bobokhonov Kh. Y. The use of effective time management tools in the educational process to enhance the information literacy of students in secondary and higher vocational institutions	206
Note for authors		214

ФАЛСАФА / ҚОМЕАШИНОСӢ

УДК: 372.83

НАҚШИ ЗАН ДАР ҚОМЕАИ МУОСИР

Абдуназарова Ойсулув Ашурматовна - муаллимаи калони кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи байналмиллалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, ш. Душанбе
e-mail: nilufar_ergesheva@mail.ru.

РОЛЬ ЖЕНЩИН В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Абдуназарова Ойсулув Ашурматовна - старший преподаватель кафедры иностранных языков Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Душанбе
e-mail: nilufar_ergesheva@mail.ru.

THE ROLE OF WOMEN IN MODERN SOCIETY

Abdunazarova Oisuluv Ashurmatovna - Senior Lecturer, Department of Foreign Languages, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe
e-mail: nilufar_ergesheva@mail.ru.

Калидвожаҳо. сиёсати давлатӣ, зан, барномаи давлатӣ, Маҷлиси Олӣ, Маҷлиси Миллӣ, Маҷлиси Намояндагон, мавқеи зан, бӯҳрон, пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, фундаментализм, Аҳднома.

Аннотатсия. ҳадафи ин мақола инъикоси ситоати давлатии ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба баланд бардоштани вазъи занон дар соҳаи истиқлолият мебошад. Дар мақола дастовардҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ оид ба вазъи ҳудудии занон дар ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин тадбиқ ва самаранокии барномаҳои давлатӣ дар ин самт инъикос ёфтааст. Дар ин мақола мушкилоти баробарии мардон ва занон ва тавонмандсозии занон дар Тоҷикистони муосирро, ки масъалаи таъхирнопазир ҳузури як қатор роҳбарон ва мутахассисон аз ҳисоби заноне мебошад, ки дар таҳия ва қабули қарорҳои идоракунии иштирок мекунанд, васеъ инъикос кардааст.

Ключевые слова: государственная политика, женщины, государственная программа, Маджлиси Оли, Маджлиси милли, Маджлиси намояндагон, положение женщин, кризис, распад Советского Союза, фундаментализм, договор.

Аннотация. Цель данной статьи - отразить государственную политику Республики Таджикистан по улучшению положения женщин за годы независимости. В статье отражены общественно-политические достижения территориального положения женщин в Республике Таджикистан, а также реализация и эффективность государственных программ в этой сфере. В этой статье освещаются проблемы гендерного равенства и расширения прав и возможностей женщин в современном Таджикистане, что является актуальной проблемой для ряда женщин-лидеров и профессионалов, участвующих в развитии государственного управления и принятии решений.

Keywords: State policy, women, state program, Majlisi Oli, Majlisi Milli, Majlisi Namoyandagon, the status of women, crisis, the collapse of the Soviet Union, fundamentalism, Covenant.

Annotation. The purpose of this article is to reflect the state policy of the Republic of Tajikistan to improve the situation of women during the years of independence. The article reflects the social and political achievements of the territorial situation of women in the Republic of Tajikistan, as well as the implementation and effectiveness of government programs in this area. This article highlights the challenges of gender equality and women's empower-

ment in modern Tajikistan, which is an urgent issue for a number of women leaders and professionals involved in governance development and decision-making.

Зан дар оилаи тоҷикон амеша нақши асосӣ дошт ва дорад. Зеро иффату зебӣ, фурӯтаниву маърифатнокӣ хоси зан буда, ба зиндагии мард ва аҳли хонадон таровату покизагӣ мебахшад. Аз ин рӯ, аз оғози таърих то имрӯз мардуми мо ба маърифатнокшавии зан аҳамияти хоса дода, кӯшидааст, ки занон дар чомеа пешоҳанг бошанд. Дар зиндагӣ пешоҳанг будани зан ва маърифатнок буданаш имкон медиҳад, ки сатҳи маънавии оила баланд шуда, кӯдакон ва дигар аъзои оила маърифатнок тарбият ёбанд. Ин талабот асоси фарҳанги оиладориро ташкил медиҳад. Барои ҳамин ҳам ба хоҳири устувори оила дар заминаи муҳаббати самимӣ ба якдигар дар чомеаи мо оила бунёд мекунанд.

Пеш аз он ки фарзандон ба ҳаёти мустақилона гусел карда шаванд, онҳо бояд аз нозукиҳои оиладорӣ, одоб, муошират, муносибат, ҳулас аз маҷмуи талаботи моддию маънавӣ огоҳӣ дошта бошанд. Аз ҷумла, ба тарбияи духтарон ба ин мақсад аҳамияти зарурӣ дода шуда, ҳанӯз аз хурдӣ ба онҳо тарзи муносибат, муошират омӯзонда мешавад.

Дар баробари ин дар сарчашмаҳои таърихӣ зикр гардидааст, ки дар лаҳзаҳои ҳассос занони тоҷик дар қатори мардон мардонагиву шуҷоат ва қаҳрамонӣ нишон додаанд. Намунаи ин қаҳрамониҳоро дар фаъолияти Малика Томирис, қаҳрамониҳои Рухшона, чил духтари покдомани хатлонӣ, ҷонфишониҳои Гурдофарид ва ватандӯсти Ойгул Муҳаммадҷонова ва дигарон дида метавонем.

Дар ҷаҳони муосир рушди илму техника ва технологияи муосир ба дараҷаи баланди тараққиёт расида бошад ҳам, вале паҳлуҳои ҳаёти маънавӣ ва риояи ҳуқуқҳои инсонӣ, баҳусус ҳуқуқи зан аз нигоҳи имрӯза қаноатманд нест, агарчи қисми зиёди аҳолии ҷаҳонро занҳо ташкил медиҳанд. Занон дар соҳаи азбарнамоии илму техника, касбу ҳунари замонавӣ ҳамқадам буда, саҳми онҳо на танҳо такрористеҳсолмоии насли инсонӣ, тарбия ва ба камол расонидани фарзанд, инчунин дар пешрафти соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ саҳми арзанда доранд.

Ин аст, ки дар ҳама давраи замони афкори иҷтимоӣ сиёсӣ ва динию дунявӣ ба масъалаи нақши зан дар ҳаёти чомеа таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамоянд.

Дар шароити соҳибистиклолии кишвар, рушди давлати ҳуқуқбунёду дунявӣ масъалаҳои мақому мавқеи занон мазмуни нав касб намуд. Дар ҷараёни ислохот, ташаккули сохтори нави чомеа ва навгониҳои мафкуравӣ (идеологӣ) дар ҷамъият мақоми занон дар ҳаёти сиёсӣ хеле боло рафт. Бӯҳрони мафкуравии баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ба вучуд омада дар чомеа қувваҳои ба вучуд овард, ки онҳо падидаҳои номатлуби миллатгарой, фундаментализми исломӣ, экстремизми динӣ ва дигар равияҳои ифротгароиро тарғиб менамуданд. Ҳолати мазкур тақозо мекард, ки мақом ва аҳамияти омилҳои мафкуравӣ баланд бардошта шавад ва дар ин замина ба муайян намудани мавқеи занон дар ҳаёти сиёсӣ таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир карда шавад. Таҳлили ин масъала имрӯз хеле ба маврид аст, зеро вазъияти иҷтимоиву сиёсии мамлакат муттаҳидшавии қувваҳои солими миллат, синфҳо, гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоии чомеаро тақозо мекунад. Таваҷҷуҳ ба масъалаи баррасии сиёсати давлатӣ боло бардоштани мақоми занон дар чомеа аз он бармеояд, ки:

1. Тоҷикистон ба марҳалаи нави тараққиёт – марҳалаи демократикунонӣ, ташаккули муносибатҳои нави иҷтимоиву сиёсӣ бо давлатҳои соҳибхитӣ ва таҳаввулоти сифатан нави ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъияти мамлакат ворид шуд. Ҳаллу фасли ин масъала танҳо дар натиҷаи фаъл гардидани омили инсонӣ, алаҳусус болоравии мақоми занон дар чомеа амалӣ хоҳад гашт.

2. Тағйироти кулӣ дар ҳаёти сиёсии чомеа тағйирёбии мафкура, афкор ва шуури сиёсиро тақозо мекунад ва бидуни тағйири психология ва тафаккур мо наметавонем ба фаългардонии сиёсии занон ноил гардему чомеаи мутамаддини демократӣ барпо намоем. Дар марҳалаи аввали соҳибхитирии кишварамон, ки мамлакат ҷанги бемаънии шаҳрвандӣ, бӯҳрони сиёсиву иқтисодиро аз сар мегузаронид, истифодабарии нерӯи иҷтимоиву сиёсии

занон дар самти инкишофи демократия ва эҷоди ҷомеаи шаҳрвандӣ ғайриимкон буд. Баъди ба эътидол омадани вазъи сиёсӣ иҷтимоии мамлакат таваҷҷӯҳ ба муайян намудани самтҳои сиёсати давлатӣ баҳри таъмини баробарҳуқуқии занону мардон, ҷалби васеи занон ба ҳаёти сиёсии кишвар, таъмини иштироки занон дар ҳамаи соҳаҳои ғайрииқтисодӣ зиёд гашт. Таъмини иштироки занон дар корҳои ободонӣ, беҳбудӣ ва гулгулшукуфӣи Тоҷикистон самти афзалиятноки сиёсати давлат гардид. (1. саҳ. 156)

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти миллати ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ҳамчунин Давлат ва ҳукумати Тоҷикистон дар доираи сиёсати иҷтимоии кишвар бо назардошти мақому мартабаи шоистаи бонушон вобаста ба масъалаҳои таҳкими кадрӣ манзалат ва таъмини риояи ҳуқуқи озодиҳои конститутсионии занон аз оғози даврони истиқлолият то имруз санадҳои дардхӯреро қабул ва татбиқ карда истодаанд. [2, 8-9]

Давлату ҳукумати ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷомеаи имрӯзаи мо ба азму ирода ва талоши ватанхоҳонаи модари тоҷик эҳтиром гузоштааст, чунки зан мушкilotи саҳту сангини зиндагиро сарбаландона таҳаммул намуда, наслеро тарбия карда ба воя мерасонад, ки он созандаи асили имрузу фардои мо мебошад. Маърифати зан ба фарзандонаш таъсири амиқ расонда, агар модар китобхон, боиффат, бомаърифат ва донишманд бошад, фарзандон низ майл ба донишу маърифат карда, ҳислатҳои неки модарашонро дар худ парвариш медиҳанд ва ба модарашон пайравӣ мекунанд.

Мавзӯи ҳифзи ҳуқуқи инсон, ки ҳуқуқи занҳо низ ҷузъи дахлнопазири он махсус мешавад, ҳислати муҳим пайдо намуда, ҳуқуқи он шакл, васила ва афзори зоҳирсозандаи инсонро инъикос менамояд.

Қариб дар тамоми санадҳои қонунгузори ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари ҳуқуқ ва озодиҳои инсон инчунин боб, бахш, модда ва муқаррароти алоҳида дарҷ гардидаанд, ки дар онҳо ҳуқуқ ва озодиҳои зан инъикос меёбанд.

Дар кишвари мо барои таҳсил намудани занҳо шароити зарури фароҳам оварда шудааст. Имруз зани тоҷик озод буда, олим, духтур, муҳандис, муаллим, мураббӣ ва ғайра мебошанд. Зани тоҷик кӯшиш менамояд, ки насли наврас дар руҳи сулҳ, дӯстӣ садоқатмандӣ, ҳушалоқӣ, соҳибмаърифатӣ донишмандӣ тарбия гирад.

Президенти ҷумҳурии Тоҷикистон ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки дар ҳамоиши иттиҳодияҳои занон садо дода буданд, хеле ба маврид хоҳад буд. “Занон дар ҷомеаи имрӯзаи мо нақш ва мавқеи басо муҳим доранд. Қадом мушкilotи дорои моҳияти иҷтимоӣ сиёсӣ нагиред, ҳалли фасли онҳоро бе иштироки ғайронан занон, бе назардошти фикри андешаи онҳо тасаввур кардан душвор аст. Дар масъалаҳои ҳалӣ силоҳ, ошти ва ваҳдату якдигарфаҳмӣ, таъмини покизагии маънавияи ахлоқӣ ҷомеа ва ғайра занони Тоҷикистон нақши созанда ва ибратбахш доштаанд, дар лаҳзаҳои сӯзони муқовимат занони тоҷик чи гуна бе тарсу ҳарос байни тараҳои дар даргир даромада, бо панду насиҳат ва суҳанони пурмеҳру самимӣ оташи ҷаҳлу ғазбро хомӯш мекарданд”[3, 12].

Илова бар ин, узвияти кишвар дар як қатор аҳдномаву конвенсияҳо, аз ҷумла Конвенсияи “Дар бораи рафи ҳар гуна шаклҳои таъби нисбат ба занон”; “Дар бораи ҳифзи модарӣ”; “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои занони шавҳардор”; паймони байналмиллалӣ “Дар бораи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсии занон” ва дигар санадҳои байналмиллалӣ муҳталиф, ки риояи пурраи меъёрҳои он дар ҷомеаи мо мушоҳида мешаванд, аз аҳамияти хоса ва манзалати олиӣ ҳуқуқи занон дар ҷумҳури шаҳодат медиҳанд.

Тавре ки дида мешавад, давлату ҳукумат нисбат ба занон як силсила ғамхориву имтиёзҳои муқаррар намудаанд, ки ин хеле хуб ва қобили қабул аст ва аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ дар ҷумҳурии мо нисбати занон ягон маҳдудияте вучуд надорад. Инчунин ҷои тазаккур ва таъкид аст, ки таи ду-се соли охир таваҷҷӯҳи давлату ҳукумат нисбати занон назаррас мебошад. Занони шоиставу масъулиятшинос ба корҳои роҳбарикунанда, мақомоти оӣ ва масъул бештар ҷалб дода истодаанд.

Бояд таъкид сохт, ки занони қобилу ўҳдабаро ва бо ғайрату ҳиратмандӣ зиёде дорем, ки бо ақлу заковат ва масъулиятшиносии ҳеш аз ўҳдаи ҳаллу фасли корҳои муҳимми

роҳбарикунанда мебароянд ва ҷалб намудани онҳо боиси иззату эҳтироми зан-модар ва ба инобат гирифтани амали намудани қонунҳои байналҳалқӣ оид ба ҳуқуқи зан: Эълумияи ҳуқуқи башар (10 декабри соли 1948), Аҳднома “дар бораи барҳам додани ҳамагуна шаклҳои таъбири наҷодии занон” (18 декабри соли 1979), барномаи амали конференсияи 4 байналмилалӣ занон (Пекин, сентябри соли 1995) ва ғайра гардида, ҳамзамон далели таваҷҷӯҳ ва боло бурдани мақому манзалат ва нақши зан дар ҷомеаи демократи мебошад. [3, 20]

Қисми зиёди кормандони соҳаҳои маорифу тандурустиро занон ташкил медиҳанд. ҳоло теъдоди умумии кадрҳои роҳбарикунанда дар мамлакат зиёда аз 15 ҳазор нафарро ташкил мекунад, вале аз ин нишондиҳанда танҳо 5 ҳазор нафар ба занҳо рост меояд, ки ин ҳанӯз ҳам кофӣ нест. Зимнан, дар солҳои нахустини истиқлолият занон дар сафи кадрҳои роҳбарикунанда тамоман кам ва ҳатто ангуштшумор буданд.

Дар соҳаи маориф бошад, 52 ҳазор нафари омӯзгорон аз ҳисоби занон фаъолият мекунанд. Боиши хушнудист, ки имрӯз дар ҷодаи илм беш аз 1000 нафар занони донишманд ва бомаърифати тоҷик пурмаҳсул заҳмат мекашанд. Бояд гуфт, ки дар доираи барномаҳои давлатӣ масъалаҳои ҷалб кардани занон ба идораи корҳои давлатӣ, фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ барои онҳо, андешидани тадбирҳои доир ба беҳтар кардани саломатии модару кӯдак ва масоили дигар тадриҷан ҳаллу фасл шуда истодааст.

Зимнан, бонувон дар фароҳам овардани заминаҳои мусоит чиҳати ташаккули фарҳангӣ, маънавияи сиёсӣ ва маърифати ҳуқуқии фарзандон, тарбияи фарзандон дар руҳияи ватандӯстӣ ва адои хизмати содиқона ва дар назди Ватан-Модар, таблиғи ғояҳои ватандӯсти, худшиносии миллӣ, фарҳангдӯстӣ бештар маъмул гардидаанд.

Имрӯз ба зан чун қувваи мустақил дар соҳаи идоракунӣ, сиёсат ва ҳаёти ҷамъияти баҳо медиҳанд ва ин бе сабаб нест. Аввалан, занон умимияти иҷтимоӣ-сотсиумӣ занонро ташкил медиҳанд, ки мавқеи махсуси худро дар ҷомеа ишғол менамояд.

Муҳимтарин омили дар арсаи сиёсат муваффақ шудани бонувон ин аст, ки фаъолияти касбӣ ва ҳаёти оилавӣ монеи ҳам намешаванд. Аз ҷониби дигар, духтарҳоро мебарояд, ки қабл аз интихоби касб ё барпо намудани оила бо таҳлилу худбаҳодиҳии воқеӣ роҳи ояндашонро интихоб кунанд. Танҳо бонувон кори тарбияро дар оила каме дуруст ба роҳ монанд, бешубҳа, мисли аҷдодамон бонувони ҳасури маллатро тарбия ва ба воя расонида метавонем.

Президенти ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам ҷаноби олий Эмомали Раҳмон дар паёми хеш ба Маҷлиси Олии ҚТ роҷеъ ба паҳлуҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ занону духтарон изхори ақида менамоянд, бо мақсади таҳкими минбадаи сиёсати давлатии занон ва масъулин супоришҳои махсусан медиҳад.

Ҳадафи ғамхориҳои Президенти кишвар, пеш аз ҳама, фароҳам овардани шароити мусоид ва имконоти муассир чиҳати худташаккули, худамалигардонӣ, тарбия ва маърифатнокии комили занону духтарон дар руҳияи худшиносии миллӣ ва ватандӯстӣ, беҳдошти вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, таъминоти ҳуқуқи ва ташаккули тарзи ҳаёти солими занон мебошад.

Мусаллам аст, ки зан ва модари тоҷик дар тамоми даврҳои ҳалқӣ тоҷик барои пойдеории наngu номуси миллӣ, рушди фарҳанг, ҳастии забон ғамхорона ва содиқона хизмат кардаанд.

Бовару эътимоди мо бар он аст, ки нақшу мақоми зан-модар минбаъд низ дар ташаккули ҷомеа, пешрафту шуқуфии Ватани азизу маҳбубамон, дар тарбияи инсонии солиму комил боз ҳам муассир ва бориз мегардад.

Модар нахустин устои таълимдиҳандаи кулли инсоният дар рӯи сайёра баъд аз Офаридгор аст. Ё бо тамоми ҳастияш эҳсоси одобу ахлоқ ва донишу маърифатро ба фарзандон арзонӣ медорад. Ба ӯ забон меомӯзонад. Ҳамин аст, ки мутаффакиронро донишмандон, адибону бузургони дунё дар васфаш суҳанварӣ кардаанд.

Якшаба он ранҷ, ки модар кашид,

Бо ду ҷаҳонаш натавон баркашид.

Ҳаким Фирдавсии Тусӣ ҳазор сол пеш таъкид кардааст, ки нахустин панднома ва таҷрибаи зиндагиро аз модар бояд омӯхт:

Ба гетӣ ҳаме панди модар ниюш,

Ба бад тез маштобу ба бад макӯш.

Ё ин ки устои ғазали форсу тоҷик, муаллими ахлоқ Саъдии Шерозӣ канори модарро бихишт ва шири поки ўро оби ҳаёт, ҷӯи бепоёни меҳру садоқат номидааст:

Канору бари модари дилпазир,

Бихишт асту пистон дар ў ҷӯи шир.

Мирзо Абдулқодири Бедил домани модарро бихишти ҷовидон гуфтааст ва баъди аз домани модар чудо шудан ҷаҳду талош ва тараддуди бепоёни инсонро хеле ба маврид изҳор намудааст.

Тифлию домони модар хуш бихиште будааст,

Чун ба пойи худ равон гаштем, саргардон шудем.

Модар дили бузург, диди бекарон, дуои мустаҷобгардандаро дорост. Дар ҳама ҳолат ва ҳама вақт фарзандро азизу гиромӣ медорад. Қаҳрамоноҳову диловариҳои фарзанд рӯҳи ўро болида ва зинда медорад. Ифтихор мекунад. Муҳтавои суханони боло дар шеъри «Хайр, модари азиз»-и Мирзо Турсунзода садо медиҳад:

Модарам, меравам аз пеши ту ман,

Ба дифои шарафу шаъни Ватан.

Мепарам рӯ ба ҷанубу ба шимол,

То ки орам ба сари ҳасм завоҷ.

Модар дасти дуо кушод ва фарзандашро барои ҳимояи Ватан гусел намуд ва гуфт:

Рав ҷанги далерона бикун,

Ҷанг бо лашкари бегона бикун,

Бош фарзанди сазовори падар,

Лоиқӣ ин Ватан ин хонаву дар.

Дили модар пурҳарораттарин ва бо муҳаббаттарин кошона барои фарзанд аст. Сифатҳои Худованд андар рағу пайванди ў ҷой дорад, чунки модар бахшандаву меҳрубон аст. Яке аз донишмандони дунё Александ Дюма дар ҳаққи модар гуфтааст: «Модарон ҳамеша бахшандаанд ва гӯё барои ҳамин ба дунё омадаанд».

Яке аз шахсиятҳои сиёсии дунё Наполеон тақдири модарро бо тақдири сайёра тавъам медонад: “Модар бо як даст ғаҳвора ва бо дасти дигараш дунёро тақон медиҳад”.

Модар оғози ҳама оғозҳост, асрори ҳама асрорҳост. Ба ин маънӣ шоири мумтози тоҷик Лоиқ Шералӣ фармудааст:

Аё модар, мадори ман ту будӣ,

Гули аввалбаҳори ман ту будӣ.

Нахушқад чашмаи шеърӯ сурудам,

Зи бас сарчашмадори ман ту будӣ.

Модар аз ҳиматбаландиву фарзонагии фарзандаш рӯҳу илҳомӣ тоза мегирад. Фарзанд дар қадом мақому мартабае бошад барои модар ҳамон тифлест, ки дар ғӯшаш лолоӣ меҳонд.

Байти зерини устод Лоиқ тасдиқи муддои болост.

Аз сарвату зи шуҳрат, гар бар фалак занам сар,

Таъзим мекунам боз дар пеши пойи модар.

Месазад, ки мо - омӯзгорон аз ин марворидҳои қимати қаъри баҳри адабиёт ба шогирдон намунаҳо пешкаш созем, то каме ҳам бошад дар раванди болоравии сатҳи тарбияи маънавии онҳо саҳм дошта бошем. Зеро инсоне, ки модарро мепарастад, бешак барои онҳо Ватан, забон, халқ, дӯстиву рафоқат, ваҳдату ҳамдиҳӣ, худшиносиву худогоҳӣ қимат дорад.

АДАБИЁТ:

1. Юсупова З. Ш. “Таҷрибаи таърихӣ сиёсати ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти баланд бардоштани мавқеи зан дар ҷомеа” Душанбе: 2010- С. 156.

2. Саидмурод Фаттохзода “Бонувон дар сиёсат” Душанбе: 2016- С. 8-12.
3. Мехринисо Бобекова “Нақши зан дар раванди демократӣ” Душанбе: 1998- С. 5-8.
4. Гулрухсор “Занони сабзбаҳор” Роман. Душанбе: Ирфон, 1990. -312 с.
5. Гули З. “Фочиа умр”. Душанбе: Мушфиқӣ, 2009. 213 с.
6. Гафарова, М. “Женщины горной республики” . Душанбе: Дониш, 1986.-С119
7. Таджикистан на пути к гендерному равенству. – Душанбе: 2004- С. 27.
8. Мамадазимов, А., Куватова, А. Регулирование деятельности политических партий и участие женщин в политической жизни в Таджикистане: монография /А. Мамадазимов, А. Куватова. – Душанбе: ООО «Мир полиграфии», 2011.-С 62.
9. Национальный доклад о реализации в Республике Таджикистан международного пакта о гражданских и политических правах //-ССРР/С/ТЖК/2004/1.- 11 April - 2005.
10. Набиева, Р.А. Роль женщин в обществе: монография / Р.А. Набиева. - Душанбе: ТГНУ,1999 -С. 120

**НАҚШИ КИТОБИ
"ТОЧИКОН" Б.
ҒАФУРОВ ДАР
ХУДШИНОСИИ
МИЛЛИИ ТОЧИКОН**

Садхӯчаев Абдурахмон - сармуаллими кафедраи
ҷомеашиносии Донишқадаи байналмилалии Хучанд
Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории
Тоҷикистон

**РОЛЬ КНИГИ Б.
ГАФУРОВА
«ТАДЖИКИ» В
НАЦИОНАЛЬНОМ
САМОПОЗНАНИИ
ТАДЖИКОВ**

Садходжаев Абдурахман - старший преподаватель кафедры
социологии Худжандского международного института
Международного университета туризма и
предпринимательства Таджикистан.

**THE ROLE OF THE
BOOK "TAJIKS" BY B.
GAFUROV IN
NATIONAL SELF-
KNOWLEDGE OF
TAJIKON**

Sadhojaev Abdurahman - head teacher of the Department of
Sociology, Khujand International Institute, International
University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Калидвожаҳо: худши-
носӣ, сахми, Бобочон
Ғафуров, тоҷикон, озодӣ,
С.Айнӣ, урфу одат,
миллӣ, фарҳанг, мута-
факкирон, шиноснома,
ватандӯстӣ.

Аннотатсия. Дар ин мақола баъзе масъалаҳои худшиносии
миллӣ, ватандӯстӣ дар осори академик Б.Ғафуров «Тоҷикон»
ҳамчун олим ва мавзӯи омӯзиши нақши расму ойин, анъана,
иқтисод, сиёсат ва фарҳанги халқи тоҷик дар баланд
бардоштани худшиносии миллии тоҷикон сар карда, аз
студент сар карда то роҳбари сиёсӣ ва академики Академияи
илмҳои СССР ва дигар масъалаҳо.

Ключевые слова:
самасознание, роль, Баба-
джан Гафуров, таджики,
свобода, С.Айни, обычай,
национальные, культура,
мыслители, паспорт, пат-
риотизм.

Аннотация. В данной статье рассматриваются некоторые
вопросы национальные самосознание, патриотизм в труды
академика Б.Гафурова «Таджики» как учёный и предмет
изучение роль обычай, обряды, традиции, экономики,
политики и культуры таджикского народа в повышение
национальные самосознание таджиков, начиная деятельность
от студента до политического руководителя и академика
АН СССР и другие вопросы.

Keywords: self-awareness,
Babajan Gafurov, Tajiks,
freedom, S. Aini, custom,
national, culture, thinkers,
passport, patriotism.

Annotation. This article discusses some issues of national self-
awareness, patriotism in the works of academician B. Gafurov
“Tajiks” as a scientist and the subject of studying the role of cus-
toms, rituals, traditions, economics, politics and culture of the Ta-
jik people in increasing the national self-awareness of Tajiks,
starting from student to political leader and academician of the
USSR Academy of Sciences and other issues.

«Дар баробари ин, таъкид месозам, ки шоҳасари безаволи Бобочон Ғафуров – «Тоҷикон» шиносномаи миллати мо буда, дар ташаккули худшиносии миллий ва рушди тафаккури таърихӣ тоҷикон хизмати шоиста кардааст. Итминони комил дорам, ки китоби мазкур солҳои баъдӣ низ рисолатим худро иҷро карда, ба болоравии ҳисси ватандӯстии наслҳои ояндаи кишвар мусоидат менамояд». «Эмомалӣ Раҳмон [1,с.15]

Нақши китоби "Тоҷикон"-и академик Бобочон Ғафуров дар худшиносии миллии тоҷикон беандоза калон буда, аҳамияти муҳими таърихӣ таърихнигорӣ доранд. Дар ҳақиқат, дар баланд бардоштани худшиносӣ худогоҳӣ ва шинохти арзишҳои миллий дар ташаккул, таҳаввул, рушди рӯзгори афроди алоҳида, гурӯҳи одамон ва умуман, ҷомеаи муосир шоҳасари "Тоҷикон"-и аллома Бобочон Ғафуров нақши бузург дорад. Ҳарчанд зери мафҳуми арзиш, маъмулан неъматҳои моддӣ маънавӣ дар назар дошта мешавад, аммо дар асл арзиш на ҳастии воқеи ашё, ҳодиса, воқеа, падида ва равандҳои гуногун, балки аҳамияти он барои як инсон ё гурӯҳи инсонҳост. Арзиш муносибатест байни ашё (хоҳ моддӣ ё хоҳ маънавӣ) ва андешаи инсон - дар мавриди эътироф ё инқори аҳамияти он мебошад.

Мутоилаи асари «Тоҷикон» шинос шудан бо таърихи пураарзиши халқи тоҷик ва мардуми шарқ мебошанд. Дар ҳақиқат, худшиносӣ, худогоҳӣ ва ҳувияти миллий аз огоҳӣ доштан аз таърихи гузаштаи халқи тоҷик ва ошноӣ бо корномаҳои фарзандони фарзанаи миллат (Томорис, Чупони Широқ, Зардушт, Спитамен, Муқанна, Сомонӣ, Темурмалик, Восеъ ва дигарон), ки дар роҳи расидан ба озодиву истиқлол ва таҳкиму пойдории давлатдорӣ миллии тоҷикон талош карданд, сарчашма мегирад. Барои мо зарур аст, ки худогоҳу худшинос бошем, таърихи пурифтихору фарҳанги оламшумули ниёкони сарбаланди хешро аз худ намоем, ба хизматҳои беназири адибону олимони қаҳрамон ва мутафаккирони номдори пешинамон арҷ гузорем ва барои ҳифзи суннату анъанаҳои неке, аз замони бостон то ба имрӯз боқӣ монданд, талош варзем, хотираи тамаддунсозӣ фарҳангиву таърихӣ худро тавсеа бахшем, барои пойдоӣ ва рушди истиқлолу озодии давлати миллии тоҷикон ва ҳар як ваҷаб хоки ин Ватани бузургамон ҳамеша омода бошем. Ҳеҷ гоҳ ба тағйиротҳои ҷаҳонӣ бепарво нашуда, хушёриро аз даст надохем [2,с.806]. Таърих гувоҳ аст, ки ба ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аст, ки дар яке аз баромадхояшон таъкид намудаанд, ки: "Бешак, як сарчашмаи худшиносии миллии маҳз ошноӣ бо гузаштаи пурифтихор ва мероси таърихӣ аст. Ҷомеа то хотираи қавии таърихро, ки дар осори фарҳангиву илмӣ бостони маҳфуз аст, азхуд накунад, аз хираду заковати гузаштагон баҳраманд нашавад, дар тамоми риштаҳои зиндагӣ ба дастовардҳои дилхоҳ ноил шуда наметавонад".

Ба ҳамагон маълум аст, ки халқҳои ҷаҳон дар ҳар ҷомеа ва ҳар давраи замон арзишҳои нави миллиро ба вучуд оварда, арзишҳои қаблӣ аз миён мебаранд ё онҳоро бо таърифу таҳриф ва тавсифу таҳрири тоза ба низомии арзишҳои худ ворид месозад. Албатта, дар шинохти арзишҳои миллий ва дар баланд бардоштани худшиносӣ худогоҳӣ, ки барои аксари мардум аҳамияти ҷовидона доранд, пас аз гардишҳои гуногуни таърихӣ боз ҳам мавқеи худро нигоҳ медоранд [7,с.5].. Агар аз ин дидгоҳ ба арзишҳои миллии шоҳасари "Тоҷикон"-и академик Бобочон Ғафуров назар андозем, шохиди манзараи аҷиб ҳоҳем шуд, яъне имрӯз низ шахс метавонад дар омӯзиши равандҳои сиёсии томоили солҳои 40-70 - уми асри гузашта баҳо дода, ба падидаҳои даврони Шуравӣ, бурду бохти сиёсатбозӣҳои роҳбарони ҳамонвақтаи ҷумҳуриҳои ҳамчавори мамлақати абаркудрат, дастовардҳои илму фарҳанги навини халқи тоҷик, таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни таърих, пайдо кардани роҳи дурусти ҳалли муаммоҳои пайдошуда мадад кунанд. Зеро ӯ натавонист ба равандҳои сиёсии даврони худ баҳои дуруст дода, ҳулосаҳои ҳақонӣ барорад, балки дар асоси ин ҳулосаҳои илман асоснокӣ худ ба ӯ муяссар шуд, ки ҷомеаи гуногунмиллату халқияти Тоҷикистони Шӯравиро ба сӯи зафарҳои нав ба нави меҳнатӣ роҳнамун созад. Метавон гуфт, ки ин иттилоот пас аз ҳар як таҳаввулоти таърихӣ дар мартабаи арзишҳо боз як зина болотар қарор мегирад.

Таърих гувоҳ аст, ки имрӯз ин шоҳасари "Тоҷикон" -и академик Бобочон Ғафуров дар баробари арзиши боло доштан қимати баланди омӯзиши давлатсозӣ, саҳифаҳои таъриху тамаддуни беш аз ҳазорсолаи миллати тоҷикро ба аҳли олам муаррифӣ мекунад, балки он заминаи муътамад барои олимони дар омӯзишу таҳқиқоти минбаъда хоҳад буд. Бесасос нест, ки дар пешгуфтори китоби худ "Тоҷикон дар оинаи таърих: Аз Ориён то Сомониён" Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон менависанд: "Рухи равони фарзанди фарзонаи халқ академик Бобочон Ғафуров шод бод, ки шоҳасари безаволи ӯ "Тоҷикон" воқеан шиносномаи миллати мо гардида, барои ташаккули худшиносии миллӣ ва рушди тафаккури таърихӣ мардуми мо хидмати арзанда намуд. Ин марди бузург аз осорхонаи беинтиҳои таърих осори тамаддун ва мероси фарҳангии миллати тоҷикро зарра - зарра чамъ оварда, ба риштаи таҳрир кашид, танзиму даврабанди кард ва ба оламиён исбот намуд, ки тоҷикон қадимтарин сокинон ва соҳибони ин марзу бум буданд ва ҳастанд "[3,с.6].

Дар ҳақиқат, асарҳо ва осори гаронбаҳои Садриддин Айнӣ, Мирзо Турсунзода, қорномаи шоистаи Нусратулло Махсум, Шириншоҳ Шохтемур, Абдурахим Ҳочибоев, Чинор Имомов, таълифоти беназири академик Бобочон Ғафуров, Ҷаббор Расулов, Эмомали Раҳмон ва садҳо дигарон барои ҳар яки мо манбаи арзишманди худшиносӣ ва хуввияти миллӣ, намунаи олии мактаби ватандӯстӣ, садоқат ва устувориву мардонагӣ ба ҳисоб мерават. Барҳақ дар вақти ҳаёти академик Бобочон Ғафуров ва ҳамсафони ӯ устодон С. Айниву А.Деҳотӣ баринҳо барои худ дар кушги таърих мақоме наҷустаанд ва танҳо бо мақсади зинда гардонидани номи ниёгони худ таърихро варақ гардон намуда, дурри мақсуд ба даст овардаанд. Онҳо бо боварии том ба ояндаи неку дурахшони миллати худ, побарҷоии мақому манзалати он дар паҳноии таърих меҳнат мекарданду алорағми бадҳоҳои ин халқу миллати соҳибирфон асарҳои тоза эҷод менамуданд ва бо сари баланд онро пешкаши муосирону ояндагон сохтаанд. Зеро фахр аз халқу миллати худ ва поянда доштани номи он, афзун намудани иқтидору шӯҳрати он барояшон аз ҳама чиз боло буд[4,с.44].

Шоҳасари "Тоҷикон"-и академик Бобочон Ғафуров, ки саҳифаҳои таъриху тамаддуни беш аз ҳазорсолаи миллати тоҷикро пешорӯи хонандагон боз мегардонад, қимати баланди илмиву фарҳангӣ дошта, таъриху фарҳанги миллати тамаддунофари тоҷикро ба аҳли олам муаррифӣ мекунад. Дар шоҳасари "Тоҷикон", ки то ин замон интишор ёфтаву дастраси доираи васеи хонандагон гаштааст, таъриху тамаддуни миллати бостонии тоҷик равшану возеҳ бозтоби худро ёфтааст. Ба андешаи Пешвои муаззами миллат: "Таърихи пурифтихори халқи тоҷик мактаби бузурги худшиносист ва мо вазифадорем, ки ба он арҷ гузорем, саҳифаҳои дурахшони қаҳрамониву диловарии гузаштагонии худро омӯзем ва онро ҳамчун асоси ғояи ватандӯстиву садоқат ба Ватан ташвиқ намоем"[5,с.45].

Дар ҳақиқат, мутолиаи ин осори арзишманд Шоҳасари "Тоҷикон"-и академик Бобочон Ғафуров мусоидат бар он менамояд, ки мо аз таъриху тамаддуни чандинҳазорсолаи миллати хеш беҳтару огоҳ шавем ва талош варзем, ки имрузу фардо низ тавонем ин миллатро ба ҳайси як миллати соҳибтамаддун ба ҷаҳониён муаррифӣ кунем. Аз ин рӯ, бо мақсади омӯзиши амиқи таърихи пурифтихори халқи тоҷик шоҳасари академик Бобочон Ғафуровро бо супориши Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ҳисоби Фонди захиравии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп карда, то ҷашни 30 - солагии Истиқлоли давлати ба ҳар як оилаи кишвар дастрас гардонида шуд.

Дар ҳақиқат, бо дидаи таҳкик ба таърихи башар назар афканем, ба ҳубӣ огоҳ хоҳем шуд, ки миллати тоҷик аз замонҳои бостон, байни қавму миллатҳои дигари олам, дорои таъриху фарҳанги арзишманд ва ифтихорбахш буда, дар густариши тамаддуни умумибашарӣ саҳми шоиста ва нақши бузург доштааст. Ба таъбири Пешвои муаззами миллат: "Асари "Тоҷикон" воқеан шӯълае буд, ки ба саҳифаҳои торику фаромушгаштаи

таърихи миллати тоҷик равшанӣ андохта, падидаҳои худшиносии ифтихори миллиро ба бор овард ва ба фарзандони бедордигар фидоӣ руҳи мадор бахшид. Дар ин даврае, ки ғояҳои интернационализми сохта мағзу устухони низоми мавҷударо фаро гирифта, ҳама гуна кӯшишҳои худшиносии миллий сарқуб мешуданд, аз ҷониби роҳбари мақоми аввали ҷумҳурӣ даст задан ба омӯзиши тақдирӣ таърихи миллати тоҷик худ як қаҳрамонӣ буд".

Ҳамин дарки мавқеъ ва масъулияти як нафар фарзанди сарсупурдаи миллат, ангезаи ватандӯстӣ ва парастии халқу миллат водор сохт, ки ин гуна суҳанони волои Сарвари давлат нисбати ин шахсияти бузург рӯи қоғаз оянд: "Китоби " Тоҷикон " дар баланд бардоштани худшиносиву ҳудогоҳи ва шиноҳти арзишҳои миллии халқи мо, дар ҳақиқат тақдирӣ ҷиддӣ гардид. Маҳз аз ҳамин хотир ба академик Бобочон Ғафуров унвони олии Ватан - Қаҳрамони Тоҷикистон дода шуд". Асри XX барои мардуми тоҷик пас аз ҳазор соли Оли Сомон давраи нави имтиҳонот баҳри устувории қомил гардид. Дар як муддати наҷандон тулони кишвар аз соҳти феодалӣ, бидуни гузаштани соҳти капиталисти ба эъморӣ ҷомеаи сотсиалистӣ пардохт ва новобаста ба талафоту ноқомӣҳои зиёде тавонист ҳамчун ҷумҳурии алоҳида дар ҳаёти Иттиҳоди Шӯравӣ арзи ҳастӣ қунад. Қаҳрамони Тоҷикистон академик Бобочон Ғафуров дар давраи Шӯравӣ аввалин олиме буд, ки ба ҳайси роҳбари сиёсии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалисти иҷроӣ вазифа мекард ё аввалин роҳбари ҷумҳурӣ буд, ки ба ҳайси олимӣ забардаст дар доираҳои илмӣ Иттиҳоди Шӯравӣ ва берун аз он шиноҳта шуда буд[10,с.329].

Академик Бобочон Ғафуров дар муддати зиёда аз даҳ соли ҳамчун роҳбари аввали ҷумҳурӣ фаъолият бурданаш ягон соҳаи хоҷагии халқро аз мадди назар берун нагузошт ва баробари ин, оид ба таҳкими пояҳои илму фарҳанги ҷумҳурӣ, омӯзиши таърих ва тамаддуни он заҳматҳои зиёде ба харҷ дод. Дониши амиқ ва таҷрибаи қомӣ илмӣ, бедордигарӣ тафакқури қомил, ватанпарвариро худшиносии миллии академик Бобочон Ғафуров имкон доданд, ки "Таърихи халқи тоҷик" ва "Таърихи муҳтасари халқи тоҷик" рӯи қор оянд. "Таърихи халқи тоҷик" минбаъд ба пайдо шудани тадқиқотҳои илмӣ оид ба қавму миллатҳои дигар ибтидо гузошт ва асари муҳим дар омӯзиши таърихи тоҷикони ҷаҳон гашт. Пас аз ба вазифаи директори Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ таъин шуданаш низ академик Бобочон Ғафуров ҳамарӯза ғамхори миллату халқи худ буд"[6,с.1].

Дар сӯҳбат шогирди академик Бобочон Ғафуров доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи КПСС ДДОЛ ба номи С.М.Киров Абдураззоқ Турсунов қайд карда буданд: «Нақши асари Бобочон Ғафуров " Тоҷикон " дар худшиносии миллии тоҷикон бузург буда, аввалин асари устод буд, бо шумораи зиёди нашр шуда буд. Ибтидои ин гуфтоҳои ман аз ин иборат, ки дар арафаи конференсияи навбатии ЮНЕСКО соли 1972 (дар Ашхобот) тавассути нашриёти "Наука" -и шаҳри Москва китоби номи академик Бобочон Ғафуров " Тоҷикон " бо теъдоди 10 ҳазор нусха ба таърифи расид. Қомини ҳам дар ҳамин ҳамоиши байналмилалӣ иштирок карда, дар қатори дигар олимони ҷаҳон ба ман ҳам тӯҳфа карда буданд» [8]. Асари маъқур саҳми бузурги аллома дар муайян намудани мақоми тоҷикон дар таъриху тамаддуни ҷаҳонӣ буда, то имрӯз мавқеи меҳвариро миёни асарҳо доир ба таърихи халқи тоҷик соҳиб аст. Воқеан, асари "Тоҷикон"-и академик Бобочон Ғафуров фарогири исқунандаи фарҳангу таърихи тоҷикон аз замонҳои бостон то имрӯз буда, муаррифгари ин миллати тамаддунофар дар баланд бардоштани худшиносиву ҳудогоҳ, шиноҳти арзишҳои миллий, намунаи олии таҳлили паҳлуҳои ҳаётан муҳими зиндагии миллати тоҷик дар тӯли ҳазорсолаҳо ва дар саросари ҷаҳони муосир мебошад.

Хулоса, "Тоҷикон"—и академик Бобочон Ғафуров ва нақши он дар баланд бардоштани ҳудогоҳӣ ва шиноҳти арзишҳои миллий беандоза қалон мебошанд. Дар вазияти ҷаҳонишавӣ(глобализатсия) мо бояд ба иштибоҳу ҳаёт, ки дар таърихи миллатамон борҳо тақрор шуд, роҳ надиҳем, ба ояндаи миллат назари неқ дошта бошем, ҳудогоҳи ва шиноҳти арзишҳои миллиро баланд бардорем, боз ҳам муттаҳидгардем, ба рамзҳои давлатдорӣ миллиамон арҷ гузорем, зиракии сиёсиро аз даст надиҳем, барои сулҳу суботи пайдор талош намоем ва устувории давлатдорӣ миллии худ саҳми бузург

гузорем. Дар асари Тоҷикон"—и академик Бобочон Ғафуров моро бо саҳифаҳои пурифтихори таърихи бунёдгузори халқи тоҷик шинос намуда, аз рӯзгори шахсиятҳои номдору сарбаланди қаҳрамонӣ, адабӣ, илмӣ, таърихиву сиёсӣ ва фарҳангиамон нақл менамояд[5,с.6]. Дар ҳақиқат, таърих гувоҳ аст, ки ин сарзамин шахсиятҳои абармардонеро ба ҳаёти халқи тоҷик овардааст, ки ҳар кадом дар замони худашон бо хирад, заковат, дониш, маърифат, фазилят ва қаҳрамони ба дараҷае шуҳрат пайдо карда будан, ки самараи умру хидмати беназир, мақому манзалаташон ҳамеша ва дар ҳама давру замон боиси ситоишва қадрдонӣ мебошад. Омӯхтан, таҳлил намудан, ёд овардан ва муаррифӣ кардани шучоату далерӣ, фазлу дониш ва бузургиву тавонмандии онҳо далели ҳурмату эҳтироми мо-фарзандони халқи тоҷик ба таърихи пуршараф ва симоҳои таърихию фарҳангӣ, донишмандони халқи тамаддунсозамон аст. Онҳо ба худшиносии миллии тоҷикон асос-пойдевор гузошта будаанд. Дар ин раванд Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон алоҳида қайд менамоянд: «Омӯхтани рӯйдодҳои таърихиву фарҳангӣ, зиндагиномаи шахсиятҳои сарсупурдаи миллат ва чехраҳои баргузидаи адабӣ имкон медиҳад, ки решаи худро аз гузашта дарёфт намоем, бо онҳо пайванд доштани хешро эҳсос карда, ба хоҳири номуси ватандорӣ ном ва корномаҳои онҳоро аз нав зинда гардонем ва ба фарзандони халқи далерамонбо ифтихор дар бораашон ҳарф занем» [9, с.4].

АДАБИЁТ

1. Бобочон Ғафуров. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. -Душанбе: Нашриёти муосир, 2020.- 976 с.-С.15.
2. Бобочон Ғафуров. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. -Душанбе: Нашриёти муосир, 2020.- 976 с.-С.806.
3. Эмомалӣ Раҳмон. "Тоҷикон дар оинаи таърих: Аз Ориён то Сомониён". Душанбе: Шарқи озод, 2912.-С.6.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон" ш.Душанбе, 28 декабри соли 2023.-Душанбе: Шарқи озод, 2023.-64 с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон" ш.Душанбе, 26 декабри соли 2019.-Душанбе: Шарқи озод, 2019.-48 с.
6. "Народная газета" №51 (20436) 6 декабря 2023 года.-С.1.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон" ш.Душанбе, 28 декабри соли 2024.-Душанбе: Шарқи озод, 2024.-64 с.."Қонун ва ҷомеа" №529814) 28.12.2024.-С.5.
8. Аз суҳбат бо профессор Абдураззоқ Турсунов (22.04.1991).
9. Эмомалӣ Раҳмон.Чехраҳои мондагори.-Душанбе: "ЭР-граф", 2016.-364 саҳ.
10. Эмомалӣ Раҳмон.Чехраҳои мондагори.-Душанбе: "ЭР-граф", 2016.-364 саҳ.

**МАСЪАЛАИ АНТРО-
ПОЛОГИЯ ДАР
«АДВАЙТА ВЕДАНТА»
ВА «АВАСТО»- И
БОСТОН**

**ПРОБЛЕМА АНТРО-
ПОЛОГИИ В
АДВАЙТА-ВЕДАНТЕ И
БОСТОНСКОЙ
АВАСТЕ**

**THE ISSUE OF
ANTHROPOLOGY IN
ADVAITA VEDANTA
AND THE BOSTONIAN
AVASTA**

Шарипов Икром Ибронович – омӯзгори калони кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон. Тел.: +992901011384

Шарипов Икром Ибронович – преподаватель кафедры истории и философии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: +992901011384

Sharipov Ikrom Ibronovich – senior lecturer of department of history and philosophy of the International University of tourism and entrepreneurship Tajikistan. Тел.: +992901011384

Калидвожаҳо. Адвайта - Веданта, Авасто, антропология, ҳастӣ, шуур, субстансия

Аннотатсия. Дар рафти навишти мақола муаллиф бо истифода аз факт ва далелҳои муътамади таърихӣ ва андешаҳои муҳаққиқони барҷаста доир ба масъалаи антропология дар доираи таълимоти фалсафии Адвайта - Веданта ва Авасто таҳлили фалсафии амиқ гузаронидааст. Дар таълимоти Антропологии Авасто масоили сотериологӣ ва эсхотологӣ мақоми бештареро соҳиббанд. Ин далели он аст, ки Антропологияи амалӣ дар Авасто хеле муфасссал шарҳ дода шудааст. Муаллиф исбот намудааст, ки масъалаи инсон ва илми шинохти он дар таълимоти болозикр ҳалли худро ёфта, андеша ва пешниҳоди ақидаҳо аз ҷониби олимони замони гузашта хосси воқеияти замони сипаригардида мебошад.

Ключевые слова: Адвайта-Веданта, Авесто, антропология, существование, сознание, субстанция

Аннотация. В ходе написания статьи автор провел глубокий философский анализ, используя достоверные исторические факты и мнения видных исследователей по вопросу антропологии в рамках философских учений Адвайта-Веданты и Авесты Сотериологические и эсхатологические проблемы в антропологическом учении Авеста имеют большой статус. Дело в том, что прикладная антропология подробно объясняется в Авасто.. Автор доказал, что проблема человека и науки его познания решена в упомянутом учении, а мнения и предложения ученых прошлого характерны для реальности прошлого.

Keywords: Advaita Vedanta, Avesta, anthropology, existence, consciousness, substance;

Annotation. In the course of writing the article, the author conducted a deep philosophical analysis, using reliable historical facts and opinions of prominent researchers on the issue of anthropology within the framework of the philosophical teachings of Advaita Vedanta and Avest Soteriological and eschatological problems in the anthropological teaching of Avast have a great status. The fact is that applied anthropology is explained in detail in Avast. a. The author proved that the problem of man and the

science of his knowledge is solved in the mentioned teaching, and the opinions and proposals of scientists of the past are characteristic of the reality of the past.

Моҳиятан кулли фалсафаи ведҳо ин ақида нисбати се масъалаи асосӣ: Худо, кайҳон, инсон ва аз ин чо назарияи фалсафӣ дар бораи Худо, коинот (олам) ва инсон иборат мебошад. Дар забони фалсафаи европой ин назарияҳо теология, космология, антропология номида мешаванд. Аммо нисбат ба фалсафаи Европой, ки дар он масъалаи тавзеҳи теология ва космологияро ба антропология пайваст кардан мумкин аст, [3;36] маҳз дар фалсафаи Ведҳо масъалаҳои антропологи маҳфузанд.

Дар Веданта антропология на танҳо шакли аввалияи мулоҳизаронии фалсафавӣ, балки шакли асосии дарки олам мебошад.

Аз руи анъанаи дар Адвайта-Веданта фалсафа аз таҳлили масоили «Олам чист?» ва «ҳақиқати он дар чист?» ва «офаридгор чист» оғоз шуда, бо таҳлил ва хулосабарорӣ дар бораи табиат, моҳият ва пайдоиши инсон ба охир мерасад.

А. Масъалаи умумии табиат ва моҳияти инсон. Ҳалли масъалаи олам ва худо дар Адвайта-Веданта мақсади ягона нест. Дар олами беҳамто кӯшиш мекунанд, ҳамон ҳақиқати ягонаеро, ки метавонад асос ва субстансияи тамоми ҳастӣ бошад, пайдо кунанд. Дар охири ҳақиқати аввалин дар шакли ҳастӣ-шуури мутлақ, ки дар табиати инсон зоҳир мешавад ва аз ин сабаб «дар Веданта ба инсон ҷойи марказӣ дода мешавад» [6;52]. Муайян кардани табиати умумии инсон дар Адвайта-Веданта масъалаи асосии фалсафӣ мебошад.

Дарки табиати одам дар ниҳоят на фақат калиди роҳи фаҳмидани ҷавҳар ва ҳақиқати табиати феноменалии олам ҳаст. Мувофиқи ақидаҳои ведҳо инсон чун онест, ки дар он тамоми моҳияти ҳастӣ инъикос шудааст.

Табиати инсон ва олам ба ақидаи ведҳо аслан ба ҳам монанд ҳастанд. Моҳияти инсон ин ҷавҳари илоҳӣ аст. Дар фалсафаи анъанавии ведҳо моҳияти инсон Атман ном дорад. Яъне Атман на танҳо моҳияти инсон аст, балки он асоси феноменалии оламо ташкил медиҳад. Аз ин чо, ки боварии ведҳо дар он аст, ки «Ғайр аз дарк кардани моҳияти аслӣ-Атман муваффақияти бузургтар нест». Ин чунин маъно дорад, ки дарк кардани Атман ин анҷоми дарки тамоми ҳастӣ мебошад. Мақсади асосии фалсафаи Адвайта-Веданта ин исбот намудани монандии инсони алоҳида, яъне «Ман»-Атман бо «Ман»-и Брахмани ҷаҳонӣ мебошад. Аз нуқтаи назари антропологи ҳалли масъалаи мазкур иборат аст, ки Шанкара кӯшиш кардааст тавассути таҳлили фардияти «Ман» табиати «Ман»-и мутлақ-Худо-ро донанд. Ба ақидаи вай ҳастии фардияти «Ман» чунон равшан ҳаст, ки ягон бурҳон ва исботро талаб намекунад. «Ман»-и инсон дар ҳама ҷиз худро зоҳир мекунад: «Ҳар кас яқин аст, ки вай вучуд дорад ва ҳеҷ вақт фикр намекунад: «Ман нестам» [12;122]. Мувофиқи ақидаи Шанкара «Ман»-и ҳақиқии инсон ҳамчун ҳақиқати ибтидоӣ аст, ки он моҳиятан ҳолати қобили ғайри тасвир, суҳан ва фикр мебошад. Маҳз чунин субстрати ғайритасвир ва рӯҳи бемакон аст, ки он асоси «Ман»-и инсон ва коинот буда, ҳамчун асоси тамоми олам аст. Табиати ин асос духела набуда, ҳамчун яку ягона ва абадӣ дорои хусусиятҳои Мавҷудият-Шуур-Озодӣ аст. Мо табиати инсонро фаҳмида наметавонем, то даме, ки мегӯяд Шанкар, надонем, ки он ҳастӣ-шуур дар ҳар кадоми мо вучуд дорад, ва он ҳақиқати реалии дорои табиати ҳастӣ-шуур ва истиқлол ҳаст ва он аз ҳамаи маҳдудият озод аст. «Бигзор вай фаҳмад, мегӯяд Шанкар, ки ин Брахман ҳама ҷизро ҳаматарафа пур мекунад аз ҳастӣ, шуур ва истиқлол иборат буда, духела нест, абадӣ, беохир ва ягона аст» [12;35].

Калимаи этимологии «Брахман» маънои «сутун», «тақягоҳ», «бузург»-ро дорад. Номи дигари вай ҳаммаъноӣ якум буда, маънои фалсафии васеътари Атман-«Ман»-и ҳақиқӣ ё ин, ки «худдият»-и инсон мутақобили ҳамаи воқеаҳои гузашта, ташаккулёфта, муббадалшуда, моҳияти ҳақиқӣ, амиқ ва фанонашавандаи моро ташкил медиҳад. Ин

«худдият»-и мо ва ҳамаи олам мебошад. «Ҳақиқатан, ҳамаи олам–Атман мебошад, баён мекард Шанкар, ҳеч чиз аз Атман фарқунандае нест: ба мисли ҳамон тубак ва дигар (асбобу анҷом), ки моҳиятан гиланд, ҳамчун Атман ҳама чизро мебинад» [12;62].

Барои исботи амиқи ҳаққонияти ин ақида Шанкара шабоҳати гуногунро аз олами зуҳурот меорад. Барои муайян кардани «Ман»-и реалӣ дар инсон ӯ пеш аз ҳама таҳлили забонро истифода мекунад. Таҳлил ӯро ба натиҷае оварда мерасонад, ки шуури реалӣ дар назар дошта шуда, фарқ байни «ман»-и нақлқунанда ва шуури вай нест. Пас ин фаҳмиши соф, ки на дар шакли шуури ягон ҷавҳари алоҳида «Ман»-и инсонӣ аст. Бадан, ҳис, ақл бо ҳама функцияҳои худ наметавонанд шуури «Ман»-и реалиро ба назар гиранд. Муқоисакунӣ ҳолати бедорӣ, хоббинӣ дар хоб ва хоби ором ба ақидаи Шанкар шуури «Ман»-и соф ҷавҳари ягона ва умумӣ буда, аз ин андеша сарчашма мегирад ва аз объект тавлид намеёбад. Аммо фарқ байни шуурнокӣ ҳамчун шуур ва шуурнокии эмпирикӣ дар чист? Таҷрибаи Шанкара фикри байни «Ман»-и фард дар назар дошта шуда, он ба «Ман»-и мутлақ гузаронида шуд. Пешниҳод кардани ҳуди ҳақиқат худмушоҳидакунӣ, субъекти метафизикӣ, ё «Ман», ва субъекти психологӣ, ё «Ман» ҳамчун шахс. Рӯҳшиносон дар бораи «Ман»-и алоҳида назар андохта, чунин меҳисобанд, ки охирин объекти худмушоҳидакунӣ «Ман» мебошад, ки дар он вақт шуури соф-Атман мафҳуми предмети соф аст. Аз ин бармеояд, ки муайян кардани ҳама тағйирёбиҳои «Ман»-и алоҳида асоси маърифати Атман набуда, «Соя» ё сурати Атман мебошанд. Надонистани (авидья) сабаби ҳамаи тағйирёбӣ ва ҳиссиёти шуури эмпирикӣ аст.

Ба фикри Шанкара шуури эмпирикӣ бо ҷисми басташуда, комилан маҳдуд кардани шуур мебошад чӣ гунае, ки, вай дар таркиби худ дорад.

Маҳдуд кардани шуури тағйирёбанда ба ақидаи Шанкара барои он ба охир мерасад, ки вай фақат ба ивазшавӣ ва ҳаракат аз комилан кам ба комилан зиёд монанди ҷисми инкишофёбанда тағйир менамояд.

Худдияти ҳозира ё моҳияти шуури Атманро, Шанкара муқаррар кард, ки ин:

- «чизе, ки худ ба худ (наофаранда) вучуд дорад;
- болотар аз ҷисми материали чӣ меистад (стхула-шарира), - болотар аз ҷисми астрали (сукшма-шарира),
- болотар аз ҷисми ментоли (карана-шарира) ва аз ҳама болопӯши болотарин (кошас) ҳамчун тамошобини доимии се замон (Ҳозира, гузашта, оянда), ки дар ин ҳолат Сат-Чит-Ананда (Ҳастӣ-Шуур-Озодӣ) ҳосил мешавад. Ин аст моҳияти Атман. [12;70]

Бо муайян намудани мафҳуми астралӣ ва менталии ҷисм маълум мегардад, ки дар назарияи адвайта моҳияти инсон дар ҷисми эмпирикӣ вай набуда, балки дар шакли шуури транседенталии вай ошкор карда шудааст.

Б) Ақидаҳои дар боло зикршуда фақат ба проблемаҳои умумии табиат ва моҳияти инсон тааллуқ доранд. Назарияҳои ба табиати фардии инсон тааллуқдошта аҳамияти камтар надоранд. Мувофиқи таълимоти Адвайта Веданта мафҳумҳо ва категорияҳои антропология мувофиқ барои муайян кардани табиати инсонии алоҳида истифода карда мешавад. Табиати умумӣ ва моҳияти инсон ба маънои васеъ, махсус ба ҳар як фард дар алоҳидагӣ хос мебошад. Вале табиати ҳар як фард хусусияти такрорнашавандаи худро дорад. Ташаккулёбии фард на танҳо дар раванди як зиндагӣ, балки дар натиҷаи инкишофи тӯлони таърихӣ, маънавӣ ва ҷисмонӣ ба амал меояд. Барои ин хусусияти табиати инсонии алоҳидаро набояд дар Атман ва инкишофи ҷисмонии ӯ, балки дар маҳдудияти ахлоқӣ сустҷӯ кард, ки ин аз ягонагии шуурнокӣ (видья), рафтор (карма) ва таҷриба (праджна) иборат аст, ки онҳо дар ҳуввияти Адвайта категорияи асосӣ мебошанд.

Ҳамин тавр натиҷаи дарки зиндагии гузаштаи инсон бо таъсири фавол ё камфаволи 3-шакли карма [7;61] ва таҷрибаи ҳосилкардаи зиндагӣ (ҳаёт), дар маҷмӯъ

аз рӯи ақидаи Шанкара на фақат табиати маънавӣ ва ҷисмонии фарди мушаххас, балки сиришти нотақрори фардии ўро муайян мекунад.

В) Гурӯҳи сеюми ақидаҳо доир ба пайдоиши инсон дахл доранд. Дар гимни ведоии «Пуруша сукта» ҳикмат дар бораи табиати инсон ва мавқеи ӯ дар коинот хеле мамул аст.

Вай чунин баён гардидааст. «Одам ҳазор сар, ҳазор чашм, ҳазор дандон дорад: ӯ заминро аз ҳар тараф ишғол кардааст ва берун аз ҳудуди он 10-ангушт тӯл мекашад. Инсон –ин чизест, ки ҳаст ва ҳамон чизест, ки хоҳад буд; ӯ чизест - фанонашаванда, ки дар натиҷаи ғизо месабад. Чунин аст бузургии вай ва инсон боз бузургтар аст: Ин ҷаҳон қисми чоруми вай аст, се чоряк фанонашаванда дар осмон аст. Зеро ба се-чоряк инсон ба боло меравад, вале, як чоряки ӯ дар ин ҷо мемонад ва баъд дар ҳама ҷо ба зинда ва ғайризинда паҳн мегардад» [11;89]. Моҳияти сакралии ҳикмати мазкур дар он аст, ки инсон меёри ягонаест, ки дар он нафақат моҳият, табиат ва пайдоиши худро санҷидан мумкин аст, балки табиат ва пайдоиши оламро низ мушоҳида намудан имкон дорад. Доктринаи Ведои чӣ хеле, ки қайд кардем, баромадан буда, дар ин сурат аз айнияти Брахман ва Атман онҳо азалияти ягоноро фарқ карда наметавонанд. Дар гимн шаклҳои шеър баён карда шудааст, ки нафақат дар бораи олам ҳамчун мақсади ягонагии органикӣ, ҳамзамон дар он ҳақиқати болоӣ- чун иммонитети трансценденталӣ ошкор кард шуда аст.

Аз рӯи моҳияту мазмун маҷмӯи масъалаҳо, ки нисбат ба онҳо мувоҳидаи Адвайта Ведантистҳо доир мегарданд, амалан ба моҳият, табиат ва пайдоиши инсон мансубааст. Маҳз масъалаҳои зикршуда ҳамчун масъалаҳои асосии антропологӣ қисми назариявии таълимотро дар бораи инсон дар Веданта ташкил доданд. Барои он, ки шогирд ба ҳақиқати ин ғояҳо боварӣ ҳосил намояд, ба ақидаи Шанкара омодагии ҷорҷонибаи ақл ва ирода ба маъниҳои зерин зарур аст:

- Фарқ карда тавонистани чизи абадӣ ва нагузаранда аз чизи муваққатӣ ва гузарон;

- Соҳибӣ кардани Кувва (нерӯ): на дар ин ҳаёт ва на дар оянда кӯшиш накардан ба маишат аз меваҳои фаволиаи худ.

- Ба вучуд овардани қобилияти шашгона ба оромӣ (сукунат) ба мақсади идора карда тавонистани ақл ва ҳиссиёти худ (таҳаммул, худдорӣ, дасткашӣ аз манфиатҳои шахсӣ, тоқат, ақидаи қотел, боварӣ ба устод, ягонагии хоҳиш ва тафаккур).

- Кӯшиш ба озодӣ аз ҷавлони олами моддӣ [8; 66];

Тасдиқ мешавад, ки танҳо зимни мавҷудияти омодагии ишорашуда (амалӣ)-и ақл ва ирода, зеро сарварии мураббии таҷрибадор ба Инсоншиносии назариявӣ оғоз кардан мебошад. Ин ҷиҳати таълимоти Ведантҳо мо шартан қисми амалии илмӣ инсоншиносӣ меномер.

Дар адабиёти муосир ақидаҳои мавҷуд аст, ки масоили фалсафи - динии Авастоиро танҳо таълимоти ахлоқи мешуморанд. [2;11] Дуруст аст, ки Зардушт, кӯшиш намудааст, ки масъоили динию фалсафиро барои ҳали масъалаи асосӣ - сифатҳои ахлоқии инсон истифода барад. Дар ҳалли масоили ахлоқӣ Зардушт ташаккули табиати инсонро медид. Аз ин рӯ таълимоти динию фалсафии Авасто хусусияти ахлоқию психологиро дорост. Агар аз диди аҳкоми зардуштия (пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек) нигарем, таълимоти динӣ-фалсафии Авасто хусусияти Антропологиро гирифтааст. Вазифаи асосии Антропологияи амалӣ дар Авасто тарбия намудани шахси хушалоқ будааст. Ҳадафи асосии аҳкоми ахлоқии- Пиндори нек, рафтори нек, дар он аст, ки бо роҳи ба даст овардани чунин ҳолатҳои ахлоқию психологӣ шахс ба дарки офаридгор бояд бирасад. Роҳи наҷот аз ин олами зулмот:

1. Муҳаббат ба худо;

2. Кушиш бо дониш;

3. Бо пиндори нек бо сӯи некӣ доништа шудааст [2;44].

Чуноне, ки мебинем, дар ин ҷо ҳам масоил назариявӣ ва ҳам амалии Антропологӣ ба чашм мерасад. Масоили табиат моҳият ва пайдоиши инсон қисми назариявӣ, масоили сотериологӣ қисми амалии Антропологӣ Авасторо ташкил медиҳад.

Вале ақидаҳои Антропологӣ дар Авасто ба шакли мураттаб наомадааст. Муҳимаш ин, ки ҷамъи ақидаҳо ба масъалаҳои табиату моҳият ва начоти инсон бахшида шудааст.

Рӯ ба амалия доштани таълимоти Антропологӣ дар Авасто кӯшишест баҳри аз байн бурдани яке аз 2-қувваи дар тинати инсон вучуд дошта: некӣ ва бадӣ. Рушди некӣ ва ғалабаи вай бар бадӣ танҳо аз ҳуди инсон вобаста аст, ва кушиши зиёдеро металабад. «Бо роҳбарии фикр ва ақл ҳар як шахс бояд роҳи худро ёбад. нагузорад, ки раҳнамои бадсиришт ўро аз роҳи некӣ боздорад, мегуяд, Зардушт». [11;115]

Намуди зоҳирии ҷаҳони моддиро таҳлил намуда, Зардушт дар бораи зоҳиру ботини олам чунин мегуяд: «Дар олам 2-роҳ, 2-ҷавҳар, 2-субстансия мавҷуданд. Яке- некӣ дигаре бадӣ онҳо ҳамеша ба якдигар муқобиланд» [8;56]. Ин фикр пеш аз ҳама ба табиати инсон дахл дорад. Ин ду нерӯ (қувва) на танҳо дар инсон балки дар тамоми мавҷудоти олам маҳлутанд. Дар инсон яке аз ин нерӯҳо дар шакли кушиш бо роҳи дониш, наққори ва муҳаббат доштан зоҳир мегардад. Ин қувваи неку ном дорад. Дигаре, дар сифати бадӣ қаҳру ғазаб, беадолатӣ ҷоҳилию нодонӣ ва тарк намудани роҳи дониш зоҳир мегардад. Инсонии хирадманд рамзи нерӯи некӣ ва наққорист, инсонии беҳирад рамзи ҷоҳилию зиштию нодонӣ. Зардушт дар ин бора чунин мегуяд, «Қасоне, ки роҳи бад яъне зулму пеша мегиранд, дар ду ҷаҳон дар азобанд» [2;33]. Ин роҳ муқобили роҳ ба сӯи Аҳрумаздост. Ў меҳодад, ки «Дар олам амали нек ва адолат ҳамеша пойдор бошанд». Дар ду ҷаҳон танҳо онҳое саодатманданд, ки роҳи ростӣ ва наққориро пеша гирифтанд. Вале на шахсоне, ки роҳи фиреб ва беадолатиро. Фаҳмиши табиати инсон дар шакли умумӣ имконият медиҳад, ки табиати фардии ҳар як шахсро бифаҳмем. Таълимоти Санавият дар фаҳмиши табиати инсон барои дарки масъалаи моҳият ва пайдоиши ӯ низ лозим аст.

Фаҳмиши табиати умумии инсон тавре, ки маълум аст, асос на танҳо барои муайян кардани моҳият ва пайдоиш, балки ҳамчун фаҳмиши табиати фардии инсон низ мебошад. Тасаввуроти дуалистӣ дар бораи табиати умумии инсон дар Авасто ҳам дар хусусияти моҳият ва пайдоиш ва ҳам дар табиати фардии инсон ҷой дорад.

Хали масъалаи Эсхотологӣ дар Авасто нисбат бо дигар динҳои монотеистӣ тафовут дорад. Дар динҳои Яҳудия ва Ислом тақдири инсон азали ва абадӣ муайян шудааст. Дар Авасто бошад, тақдири шахс дар дасти ҳудаш қарор дорад. Тақдири инсон ин ҷамъи пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори некӣи ўст. Танҳо ин се таълимот метавонанд тақдири инсонро дигар кунанд [9;22]. Аз ин рӯ категорияҳои «некӣ», «бадӣ», «муҳаббат», «бахт», «бебахтӣ», «дониш», «нодонӣ» як қисме аз категорияҳои Антропологияи Авасто ба шумор меравад. Дар панду насихати бешумори Зардушт категорияҳои номбурда хеле восеъ истифода шудаанд. «Эй одамон! Хушбахтӣ ва бадбахтии оламу бо чашми ҳақиқат нигариста, дар бораи қонуни Офаридгор андеша кунед. Барои хизматҳои мувофиқатон подоши амалӣ дар интиҳоби роҳ ба сӯи ҳаёти абадӣ мегиред, мулоҳиза кунед» [8;142] -мегуяд Зардушт.

Масъалаи пайдоиши инсон дар Авасто низ монанди динҳои монотеистӣ ҳалли худро ёфтааст. Дар тафовут бо дигар динҳои монотеистӣ Авасто мақоми дониш ва ақлро ҳамчун бунёди ҳастӣ хеле баланд медонад. Дар бораи худ зоҳиршавии Аҳрумаздо дар Авасто чунин гуфта шудааст. «Вақте, ки ман аз диди неку бо андеша ҷустуҷӯ кардам, чунин дарёфтам, ки ту офарандаи қонуни адолат ҳастӣ, ман Туро бо воситаи фикри худ дар ёфтам. Дар таълимоти Антропологияи Авасто масоили сотериологӣ ва эсхотологӣ мақоми бештареро соҳибанд. Ин далели он аст, ки Антропологияи амалӣ дар Авасто хеле муфасссал шарҳ дода шудааст.

Дар қисмати ҳулосавӣ ҳаминаро бояд зикр намуд, ки масъалаи инсон ҳам дар Адвайта

-Веданта ва ҳам дар Авасто ҳалли пурраи худро ёфта, мақоми ин ду таълимотро аз нигоҳи илми шиносии инсон - Антропологияи фалсафӣ ба маротиба боло бурдааст.

АДАБИЁТ:

1. Абу Али ибни Сино. Осори мунтахаб. Душанбе: 1980. ҷилди2.
 2. Авеста (Ясно,-Ғоно.-Яштҳо.-Виенарада. Хурд Авесто) Техрон. 1985.с.53
 3. Древнеиндийская философия. Начальный период.-М:1963.-С.17.
 4. Ибн Араби. Геммы мудрости Степанянц М.Т.
 5. Ибни Сино. Избранные философские произведения: Жизнеописание;
 6. Культуральная антропология.
 7. Мухаммад-Али М.М. –Введение в Антропологию Душанбе 1999-с.13.
 8. Муминҷонов Х.Х. Зороастр и его религия (философское учение).Ч.2.- Душанбе.1997-с.100
 9. Указания и наставления; Кн. О душе-М.: Наук 1980.
 10. Философские аспекты суфизма.
 11. Хазраткулов М. Доисламские верования-Душанбе: Ирфон-1986.-с.53-87
- Шанкара. Тат ва бодха (Постижение Бытия).-с.3-6.

**ТАЪСИРИ ТАЪЛИМОТИ
МАКТАБИ ФАЛСАФИИ
АБЎАЛӢ ИБНИ СИНО
БА МУТАФАККИРОНИ
ШАРҚ ВА АВРУПОИ
АСРИМИЁНАГӢ**

Урунбоев Қобилҷон Абдулҳайевич – докторанти (PhD)
Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.
Баҳоваддинови АМИТ. E-mail: uqobil95@mail.ru

**ВЛИЯНИЕ УЧЕНИЯ
ФИЛОСОФСКОЙ
ШКОЛЫ АБУАЛИ ИБН
СИНО НА МЫСЛИ-
ТЕЛЕЙ ВОСТОКА И
ЕВРОПЫ В СРЕДНИЕ
ВЕКА**

Урунбоев Қобилҷон Абдулҳаевич – докторант Института
философии, политологии и права им. А. Баҳоваддинова
Национальной академии наук. E-mail: uqobil95@mail.ru

**INFLUENCE OF THE
TEACHINGS OF THE
PHILOSOPHICAL
SCHOOL OF ABUALI IBN
SINO ON THE THINKERS
OF THE EAST AND
EUROPE IN THE MIDDLE
AGES**

Urunboev Kobiljon Abdulhayevich – PhD candidate at the A.
Bahovaddinov Institute of Philosophy, Political Science and
Law of the National Academy of Sciences. E-mail:
uqobil95@mail.ru

Калидвожаҳо. Абӯалӣ ибни Сино, мактаби фалсафӣ, Аврупо, Шарқ, машшоия, ишроқия, космология, маърифат ва ғ.

Аннотатсия. Мероси илмии нобиғаи асримӣёнаги Шарқ Абӯалӣ ибни Сино бебаҳо арзёбӣ гардида, барои ҷомеа инсонӣ аҳамияти беандоза дорад. Махсусан таълимоти фалсафии мутафаккир, ки онро баъдан шогирдони ӯ такмил дода, мактаби бесобиқаи илмиро ба вучуд оварданд, шоистаи тавсифи махсус мебошад. Асарҳои ӯ ҳанӯз дар асри XII ба забони лотинӣ дар Аврупо тарҷума карда шуда буданд. Таълимоти ғании мактаби фалсафии Абӯалӣ ибни Сино дар асрҳои миёна чӣ дар Шарқ ва чӣ дар Ғарб (Аврупо) нуфузи баландро соҳиб гардида, таъсири бевоситаи худро ба донишмандон ва мутафаккирони ҳамон давраи таърихӣ расонида буд. Новобаста аз он, ки баъзе ақидаҳои динӣ-фалсафии ин мактаб бо сабабҳои муайяни субъективӣ аз ҷониби мутафаккирони Шарқу Ғарб пазируфта нашуданд, вале принципҳои асосии маърифатии Абӯалӣ ибни Сино дар назарияи маърифати онҳо мавқеи мустаҳкамро касб намуданд.

Ключевые слова: Абуали ибн Сино, философская школа, Европа, Восток, перипатетизм, озарение, космология, просвещение и т. д.

Аннотация. Научное наследие средневекового гениального мыслителя средневекового Востока Абуали ибни Сино считается бесценным, и имеет огромное значение для человеческого сообщества. Особо высокой оценки заслуживает философское учение мыслителя, которое впоследствии было усовершенствовано его учениками, создавшим на его основе беспрецедентную научную школу. Его работы были переведены на

латинский язык в Европе ещё в XII веке. Богатое по содержанию учение философской школы Абуали ибни Сино приобрело большое значение в Средние века, как на Востоке, так и на Западе (в Европе), оказав прямое влияние на взгляды учёных и мыслителей того исторического периода. Несмотря на то, что некоторые религиозно-философские взгляды этой школы не были приняты отдельными мыслителями средневекового Востока и Запада по определенным субъективным причинам, но основные когнитивные принципы Абуали ибни Сино заняли твёрдую позицию в их теории познания.

Keywords: Abuali ibn Sino, philosophical school, Europe, East, peripatetism, insight, cosmology, enlightenment, etc.

Annotation. The scientific heritage of the medieval genius thinker of the medieval East Abuali ibn Sino is considered invaluable, and is of great importance for the human community. The philosophical teaching of the thinker deserves special appreciation, which was subsequently improved by his students, who created an unprecedented scientific school on its basis. His works were translated into Latin in Europe as early as the 12th century. The content-rich teaching of the philosophical school of Abuali ibn Sino gained great importance in the Middle Ages, both in the East and in the West (in Europe), having a direct impact on the views of scientists and thinkers of that historical period. Despite the fact that some of the religious and philosophical views of this school were not accepted by individual thinkers of the medieval East and West for certain subjective reasons, the basic cognitive principles of Abuali ibn Sino took a firm position in their theory of knowledge.

Чуноне ки маълум мебошад, Абӯалӣ ибни Сино дар асрҳои миёна бо таҳқиқотҳои бунёдии худ мактаби илмии фалсафии худро ба вучуд овард, ки таъсири он дар инкишофи минбаъдаи ин илм дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон возеҳ ба назар мерасад. Таълимоти мутафаккиро олимони зиёди ҷавони ҳамон давр, бахусус шогирдонаш, дастгирӣ намуда ва раванқ бахшида, мактаби нави илмию фалсафии ӯро ба вучуд оварданд. Дар байни шогирдони бевоситаи Абӯалӣ ибни Сино, шахсияти намоёнтарин ва ҳамсафари доимияш, ки мутафаккири бузург ба ӯ тарҷумаи ҳоли худро нақл мекард ва якҷанд асарҳои нотамомиро ба анҷом расонид, Убайди Ҷузҷонӣ буд.

Пайравони дигари мутафаккир - Абул-Ҳасан Баҳманёр, муаллифи асари хеле муҳим оид ба фалсафа таҳти унвони «Китоб-ат-Таҳсил», инчунин «Китоб-ал-Ҳуҷҷа», Ибни Зайл, ки шарҳи «Ҳай ибни Яқзон»-ро навишта, мухтасари «Китоб-уш-Шифо»-ро тартиб додааст, инчунин Абӯ Абдуллоҳ-Масъумӣ - муаллифи рисола дар бораи нахустасосҳои (субстансияҳои) алоҳида «Фи-исбот-ал-муфарақот» ва бисёр дигарон буданд, ки тақвиятдиҳандагон ва созмондиҳандагони мактаби фалсафии Абӯалӣ ибни Сино ба шумор мераванд [9].

Бояд таъкид намуд, ки таълимоти фалсафии Абӯалӣ ибни Сино ва фаъолияти мактаби илмии ӯ ба ҳаёти зеҳнии мутафаккирон ва олимони асрҳои баъдӣ таъсири амиқ расонд. Аз ҷумла, шоир ва математики бемисли асримиёнагии Шарқ Умари Хайём осори илмию адабии Абӯалӣ ибни Синоро хеле қадр мекард ва ҳатто яке аз рисолаҳои ӯро, ки ба забони арабӣ навишта шуда буд, ба форсӣ тарҷума кард. Таълимоти мутафаккир ба файласуфи намоёни ҷараёни исмоилия Носири Хисрав, муаллифи асарҳои зиёди муҳими динӣ ва фалсафӣ бо забони форсӣ, низ таъсири муайян расонид. Математик ва оптик Ибни

Ал-Ҳайсам (номи лотинишудааш - Alhazen) бошад осори Абӯалӣ ибни Синоро хуб медонист ва азхуд намуда буд [7].

Дар тӯли асрҳои минбаъда таълимоти Абӯалӣ ибни Сино ба танқиди шадидаи Муҳаммад Ғазолӣ ва Фаҳруддини Розӣ, инчунин файласуфони арабтабори андалусиягӣ, алахусус Ибни Рушд, дучор гардид [4]. Аммо яке аз бузургтарин нобиғаҳои тамаддуни исломии асримиёнагӣ Насируддини Тусӣ ўро ҳимоя карда, ба эҳёи фалсафаи Абӯалӣ ибни Сино шурӯъ намуд ва далелҳои танқидии зидди ӯ пешниҳод намудаи Муҳаммад Ғазолиро беасос хонд. Вай шарҳи пурраи «Ал-Ишорот ват-танбеҳот»-ро навишта, то як андоза таълимоти ин мутафаккири бузургро эҳё намуд [9].

Пас аз он давра то ҳанӯз дар Эрон мактаби файласуфони машшоия вучуд дорад. Афдалуддини Кошонӣ - яке аз наберагони Насируддини Тусӣ, дар бораи ғояҳои фалсафаи Абӯалӣ ибни Сино бо забони ноби форсӣ-тоҷикӣ рисолаҳои зиёде таълиф намудааст. Шогирди ӯ - Қутбиддини Шерозӣ ки фарҳанги бузурги «Дурр-ат-точ»-ро тартиб дод, ки аз баъзе ҷиҳатҳо он ба матни «Китоб-уш-Шифо»-и мутафаккир монанд аст. Ҳамкасби ӯ дар расадхонаи Мароға - Насируддини Анисӣ бошад, яке аз асарҳои маъмули худро дар бораи фалсафаи машшоия бо номи «Ҳикмат-ал-Айн», ки мазмуни он бештар дар таълимоти Абӯалӣ ибни Сино асос ёфтааст, навиштааст [7].

Баъд аз гузашти як насл, Қутбиддини Шерозӣ асари «Муҳокамот»-и худро навишт ва дар он ӯ кӯшиш кард, ки ба шарҳҳои Насируддини Тусӣ ва Фаҳруддини Розӣ ба матни «Ал-Ишорот ват-танбеҳот»-ро баҳодиҳӣ кунад. Ҳамин тариқ, то замони ҳукмронии Сафавиён ин анъана аз насл ба насл мегузашт. Дар тӯли ин қарнҳои асарҳои зиёде аз ҷониби файласуфони форсизабони асримиёнагӣ, ба монанди Садруддини Даштакӣ, Ғиёсуддини Шерозӣ, инчунин Ҷалолуддини Давонӣ офарида шудаанд, ки дар ҳар кадоми онҳо таъсири мактаби фалсафии Абӯалӣ ибни Сино бараъло эҳсос карда мешавад. Ғайр аз ин, Асируддини Абҳарӣ рисолаи худ «Китоб ал-ҳидоя»-ро тартиб дод, ки дар якҷоягӣ бо шарҳҳои Ҳусайн ал-Майбудӣ ва Мулло Садро, аз шумораи яке аз ду ё се матнҳои ба таври васеъ омӯхташудаи фалсафаи машшоия дар қаламрави Эрон ва Ҳиндустон гардид [2].

Дар замони ҳукмронии Сафавиён, дар баробари раванди эҳёи санъат ва илм, мактаби фалсафии Абӯалӣ ибни Сино тавачҷӯҳи шахсони бонуфузро он давраро ба худ ҷалб кард. Онҳо, ба монанди Мир Домод (кӯшиш намуд онро дар рӯҳияи таълимоти «ваҳӣ» тафсир кунад), Сайид Аҳмади Алавӣ (шарҳи васеъро ба матни «Китоб-уш-Шифо»-ро тартиб дод), Мулло Садро, ки фалсафаи Абӯалӣ ибни Сино санги асоси таълимоти худ гардонид, буданд. Пас аз онҳо ин анъана аз ҷониби шумораи зиёди мутафаккирони маъруф, ба монанди шогирди Мулло Садро - Абдураззоқи Лоҳичҷӣ, ки дар асарҳои худ «Ҷавҳар-ам-мурод» ва «Шаворик» кӯшиш мекард, ки дар баробари калом перипатетизмро риоя кунад, идома ёфт [9].

Айни замон ин мактаб аз ҷониби ҷунин шахсиятҳои шинохта, ба мисли Мирзо Солеҳ Хайри Мозандаронӣ рисолаи илмӣ ӯ «Ҳикмати Бӯалӣ» тадқиқоти пурраи метафизикаи Абӯалӣ ибни Сино буда, ва он аз мавқеи машшоия анҷом дода шудааст, намоёндагӣ мекунад [7].

Қобили тазаккур аст, ки дар Ғарб, таъсири таълимоти мактаби фалсафии Абӯалӣ ибни Сино низ тӯлонӣ буд, гарчанде ки нисбат ба нуфузи ақидаҳои Ибни Рушд, ки аз пешгузаштаи худ бештар тавсиф ва ҳимоя карда мешуд, камтар намоён буд. Дар тӯли асри XII баъзе аз асарҳои Абӯалӣ ибни Сино ба забони лотинӣ тарҷума карда шуданд ва дар байни онҳо тарҷумаи ҳоли ӯ, ки аз ҷониби Убайди Ҷузҷонӣ навишта шудааст, бахшҳои «Китоб-уш-Шифо» аз рӯи мантиқ, фалсафаи табиӣ ва таълимоти метафизикии мутафаккир низ дастраси олимони аврупоӣ гардиданд. Аксари ҷунин тарҷумаҳо дар мактаби Толедо, аз ҷумла мактаби Доминики Гундисалвӣ ё таҳти роҳбарии ӯ анҷом дода шуданд.

Зиёда аз ин, бисёре аз рисолаҳои илмӣ ин мутафаккири бузурги Шарқ аз ҷониби Иоанн Гиспалензис ё Ибни Довуд (Авендеут) ба забони лотинӣ тарҷума карда шуданд, ки онҳо ҳамчун тарҷумони асарҳои Абӯалӣ ибни Сино машҳур гардида буданд. Ин силсилаи аввали тарҷумаҳои асарҳои Абӯалӣ ибни Сино ба зудӣ бо тарҷумаи нави бахшҳои «Китоб-

уш-Шифо» ва «Китоб «Китоб-ун-Наҷот» идома ёфт. Китоби «Ал-Қонун-фи-тиб»-ро бошад Герард Кремонский дар нимаи дуҷуми асри XII ба забони лотинӣ тарҷума намуд, дар асри XIII бошад он таҳти унвони «Манзума дар бораи тиб» тарҷума ва нашр шудааст. Дар асл, таваҷҷӯҳ ба асарҳои Абӯалӣ ибни Сино то замони Эҳё хеле зиёд гардида буд ва тарҷумаи онҳо босуръат идома ёфт. Сарфи назар аз муносибати манфии баъзе ғарбиён ба дини Ислом ва забони арабӣ, ки дар кӯшиши «тоза кардани» забон аз калимаҳои арабӣ зоҳир мешавад, дар асри XVI олими итолиёвӣ Андреа Алпаго баъзе асарҳои Абӯалӣ ибни Сино ва Ибни Рушдро ба забони лотинӣ аз нав тарҷума кард [10].

Таъсири ақидаҳои илмӣ ва фалсафии мактаби Абӯалӣ ибни Сино ба Аврупо шуруъ аз асри XII ба назар мерасад. Масалан, ба аҳли илми шаҳрҳои Салерно ва Монтпельер асосан таълимоти тиббии ӯ ва шаҳрҳои Парижу Оксфорд бошад ақидаҳои фалсафии мутафаккир таъсири худро расонида буданд. Аввалин шахсе, ки таъсири возеҳи таълимоти Абӯалӣ ибни Сино эҳсос кард, тарҷумони асарҳои ӯ Доминики Гундисалвӣ буд. То ҳол дар Аврупо рисолаи «De causis primis et secundis et de fluxuquiconse quitureas» («Дар бораи сабабҳои яқум ва дуҷум, инчунин дар бораи он чӣ, ки аз онҳо сарчашма мегирад»), инчунин кори гностикӣ дар бораи сафари рӯҳ ба ҷаҳони дигар вучуд дорад, ки ба Абӯалӣ ибни Сино нисбат дода мешавад, аммо дар асл аз ҷониби мутафаккир навишта нашудааст. Ҳарду асар дар рӯҳияи «синогарой» навишта шудаанд ва ба мактабе тааллуқ доранд, ки Ролан де Во онро «авитсенизми лотинӣ» номидааст [12].

Баъдтар таъсири ақидаҳои мактаби фалсафии Абӯалӣ ибни Сино инчунин дар асарҳои Вилгельм Овернский ва Рочер Бэкон, ки ӯро аз Ибни Рушд болотар меғузорад, равшан ба назар мерасад. Дар илми тибби Аврупои асримиёнагӣ таъсири таълимоти Абӯалӣ ибни Сино дар ҳама ҷо вучуд дошт ва маҳз асарҳои ӯ, дар баробари асарҳои Гален ва Парацелс, ба таври намоиш аз ҷониби роҳибони насрони дар гулханҳо сӯзонда шуданд. Маълум аст, ки дар асри XVI Парацелс ба тибби анъанавӣ муқобилат карда, кӯшиш кард, ки мактаби нави тиббиро таъсис диҳад [7]. Дар маҷмӯъ, мактаби илмии Абӯалӣ ибни Сино қариб ба тамоми тафаккури асримиёнагӣ, чӣ дар Шарқ ва чӣ дар Ғарб таъсир расонд. Ҳарчанд, ки ақидаҳои ӯ аз ҷониби ягон мактаби эътирофшуда пурра қабул нашуда буданд, аммо мероси мутафаккир дар рушди ин мактабҳои илмӣ ва фалсафии нақши муассир дошт.

Бар хилофи баъзе шубҳаҳо, дар бораи мавҷудияти «рушдигароии лотинӣ» («аверроизми лотинӣ»), тадқиқоти файласуфи фронсавӣ Э. Жилсон мавҷудияти «августинизми синоигардида»-ро равшан нишон дод, ки намояндаи муҳимтарини он Вилгельм Овернский буд. Дар асри XII таълимоти мактаби фалсафии Абӯалӣ ибни Сино ба ҷаҳони лотинӣ космологияи метафизикӣ дод ва ҳатто тафсири ангелологияи (фаришташиносии) Дионисийи бардуруғро дар ҷанбаи нави космологии маъруфи Ғарб имконпазир кард [1]. Аммо тадриҷан «августиникунонии» таълимоти Абӯалӣ ибни Сино маънои вайрон кардани ҳам космология ва ҳам космогонияро дошт, ки ба туфайли он таълимоти ӯ дар Шарқи асримиёнагӣ бештар мустаҳкам гардид.

Интиқоди Вилгельм Овернский ва як қатор мутафаккирони дигари аврупоӣ, пеш аз ҳама, ба фалсафии ҳаюлои Абӯалӣ ибни Сино, инчунин нақши ӯ дар космология ва ноэтика равона карда шуда буд. Бо вайрон шудани ангелология, ба ақидаи онҳо, универсум аз ҷониби мавҷудоти рӯҳонӣ, ки онро дастгирӣ мекарданд, «бе бошандагон» мешавад ва аз ин рӯ он ба дунявӣ мубаддал мегардад. Ин барои табaddулотӣ дар илм ба вучуд овардаи Н. Коперник замина фароҳам меорад, ки дар натиҷа ҷаҳон андозагирии маънавиро аз даст медиҳад, то он даме ки дар асри XVII на танҳо космология дар маънои анъанавии ин вожа, балки маънои ҳудӣ мафҳуми «космос» низ аз байн бурда шуд [11].

Бешубҳа, муқоисаи дарки интиқодии таълимоти мактаби фалсафии Абӯалӣ ибни Сино аз ҷониби мутафаккирони аврупоӣ ва эътирофи он дар Шарқ хеле ҷолиб ва муфид аст. Дар Ғарб маҳз ангелология, космология ва ноэтикаи ӯ, ки дар таълимоти фалсафии ишроқ асос ёфтааст, аз ҳама бештар шадидан танқид ва рад карда шуд. Дар айни замон, ҷанбаи рационалистии фалсафии ӯ, рисолаҳои илмӣ ва тиббӣ хеле қадр гардида, омӯхта

мешаванд [6]. Дар Шарқ то ҳол мактабҳои начандон калоне вучуд доранд, ки тамоми таълимоти мактаби фалсафии Абӯалӣ ибни Синоро меомӯзанд, ба ғайр аз ин, назарияҳои тиббии ӯ то ҳол дар бисёр мамлакатҳо амалӣ карда мешаванд. Аммо маҳз фалсафаи ҳаюлои мутафаккир дар ин минтақа аҳамияти бештар пайдо кардааст.

Омӯзиши адабиёти мавҷудаи илмӣ нишон медиҳад, ки космологияи мактаби фалсафии Абӯалӣ ибни Сино минбаъд аз ҷониби Шаҳобуддини Сухравардӣ таҳия карда шуд ва сипас, пас аз ҷудо кардани ҷузъи ибтидоии ратсионалистӣ, он ба баъзе мактабҳо аз таълимоти равияи ирфон ворид карда шуд. Космологияи мутафаккир дар назарияи маърифати Шарқи исломӣ шакли нав гирифт ва дар ҳама ҷое, ки таълимоти маърифатӣ ва ишроқ муҳокима ва омӯхта мешаванд, баррасӣ мегардад. Дар асрҳои минбаъда, ин ғояи мутафаккир барои равшан кардани зеҳни инсон дар асоси ишроқ ҳамчун далели воқеияти маърифатӣ қабул карда шуд, ки он ҳамеша шакли олии дониш дар таълимоти маърифатии динӣ ҳисобида мешавад [7].

Ҳамзамон бояд таъкид дод, ки омӯзиши мероси мактаби илмӣ-фалсафии Абӯалӣ ибни Сино ва таъсири он ба таълимоти мутафаккирони Шарқ ва Аврупои асримиёнагӣ на танҳо аз нуқтаи назари таърихӣ ҷолиб аст. Бо вучуди он ки ин мутафаккири бемисл дар тӯли асрҳо ҳамчун бузургтарин файласуфи олами исломӣ шӯҳрат пайдо кардааст, аммо симои ӯ ҳамчун ҳакими беназир вучуд дорад, ки на танҳо бемориҳои ҷисмонӣ, балки бемориҳои рӯҳиро низ табобат мекунад. То ҳол симои Абӯалӣ ибни Сино дар тибби анъанавии шарқӣ ва илмҳои табиатшиносӣ нақши калон дорад. Гузашта аз ин, маҳз космологияи ӯ, ки аз ҷониби Шаҳобуддини Сухравардӣ ва тарафдорони фалсафаи ишроқ (ишроқия) таҳия ва тафсир шудааст, бештар ба ақидаҳои пайравони мактаби тасавуфи Шарқ таъсири амиқи худро гузоштааст [8].

Хулоса, таълимоти мактаби фалсафии Абӯалӣ ибни Сино, ки дар асрҳои X - XI ташаққул ёфтааст, донишҳои васеи илмиро дар бар гирифта, ба ақидаҳои мутафаккирони асримиёнагии Шарқу Ғарб (Аврупо) таъсири амиқ расонидааст. Бисёр аз нуқтаҳои он аз ҷониби олимони аврупои асримиёнагии пазируфта шуданд, аммо баъзе аз дигар ғояҳои фалсафии Абӯалӣ ибни Синоро онҳо мавриди танқид низ қарор доданд, ки ин аҳамияти оламшумул доштани мероси гаронбаҳои мутафаккиро ҳалалдор намесозад. Зеро таълимоти фалсафии ӯ беназир буда, то ҳануз моҳияти илмӣ худро аз даст надодааст.

АДАБИЁТ:

1. Аверинцев С.С. Между средневековой философией и современной реальностью. - М.-СПб, 2000. - 270с.
2. Болтаев М. Н. Ақидаҳои фалсафии Абӯалӣ ибни Сино. - Душанбе: Ирфон, 1969. - 153 с.
3. Калонзода Ф. И. Таълимоти машшоӣи Шарқ оиди хосиятҳои ҳастӣ (ҳаракат, макон ва замон). // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои фалсафӣ. - 2019. № 7. - С. 140-143.
4. Кирабаев Н.С. Аль-Газали и проблема эманации. // Актуальные проблемы философской и общественной мысли зарубежного Востока. - Душанбе: Дониш, 1983. - С. 62-68.
5. Саидов А.С., Азимова М.М., Гулов А.А. Философское учение Абуали ибни Сино о взаимосвязи разума и веры. // «Вестник Авиценны». - 2015. - № 2. - С. 135-138.
6. Сирочов Ф. Масъалаҳои фалсафаи ҳастӣ дар «Начот»-и Ибни Сино. - Душанбе: Ирфон, 1980. - 136 с.
7. Степанянц М.Т. Суфийские элементы в философии Ибн Сино. // Торжество разума. Материалы международной сессии, посвященные 1000 летию Абуали ибн Сино. - Душанбе: Дониш, 1988. - С. 61-65.
8. Султонов У. Муосирони Абӯалӣ ибни Сино. - Душанбе, 1980. - 128 с.
9. Фалсафа дар аҳди Сомониён. - Душанбе: Дониш, 1999. - 300 с.

10. Burnett Ch. Consistency of the Arabic-Latin translation program in Toledo in the twelfth century. // Science in Context. -2001. - № 14. - Pp. 249-288.
11. Gingerich O. From Copernicus to Kepler: Heliocentrism as a model and as a reality. Proceedings of the American Philosophical Society 117, vol. 6 (December 31, 1973). - Pp. 513-522.
12. Russeau M. F. Avicenna and Aquinas on incorruptibility. New scholasticism. - Washington, 1977, vol. 51. - № 4. - Pp. 207-236.

ҲИФЗИ ФАРҲАНГУ СУННАТҲО ДАР ДАВРОНИ ҶАҲОНИ- ШАВӢ: ТАҶРИБАИ ТОЧИКОН

Ҳасанова Малоҳат Ибодуллоевна - ассистенти кафедраи забонҳои Донишқадаи байналмилалӣи Хучанди Муассисаи давлатии «Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон»

СОХРАНЕНИЕ КУЛЬ- ТУРЫ И ТРАДИЦИЙ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИ- ЗАЦИИ: ОПЫТ ТА- ДЖИКОВ

Ҳасанова Малоҳат Ибодуллоевна - ассистент кафедры языков Худжандский Международный Институт ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана»

PRESERVATION OF CULTURE AND TRADITIONS IN THE ERA OF GLOBA- LIZATION: THE EXPERIENCE OF THE TADJIKS

Khasanova Malokhat Ibodulloevna - assistant of the Department of Languages Khujand International Institute of the State Institution "International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan"

Калидвожаҳо. Ҳифзи фарҳанг, анъанаҳои миллий, ҷаҳонишавӣ, мероси фарҳангӣ, таҷрибаи тоҷикон, арзишҳои миллий, забон ва адабиёт, мутобиқшавӣ ба замони муосир.

Аннотатсия. Мақолаи мазкур таҷрибаи тоҷиконро дар ҳифзи фарҳанг ва анъанаҳои миллий баррасӣ намуда, нақши оила, мактаб, муассисаҳои фарҳангӣ ва расонаҳои оммавӣро дар ин раванд таҳлил мекунад. Бо вучуди таъсири шадиди ҷаҳонишавӣ, тоҷикон тавассути забон, адабиёт, санъат, мусиқӣ ва маросимҳои миллий фарҳанги худро зинда нигоҳ медоранд. Ҳамзамон, мақола ба роҳҳои мутобиқ кардани анъанаҳо ба шароити муосир, нақши давлат ва созмонҳои ғайридавлатӣ дар дастгирии мероси фарҳангӣ ва имкониятҳои истифодаи технологияҳои рақамӣ барои ҳифзи фарҳанг тамаркуз мекунад.

Ключевые слова: глобализация, культура, традиции, таджики, национальная идентичность, сохранение наследия, этнокультурные процессы.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы сохранения культуры и традиций таджикского народа в условиях глобализации. Анализируются вызовы, с которыми сталкивается национальная идентичность, а также стратегии адаптации традиционных ценностей в современном мире. Особое внимание уделяется влиянию миграции, цифровых технологий и глобальных культурных тенденций на таджикскую культуру. Рассматриваются примеры успешных инициатив по сохранению национального наследия в условиях глобальных изменений.

Keywords: globalization, culture, traditions, Tajiks, national identity, heritage preservation, ethnocultural processes.

Abstract: This article examines the preservation of Tajik culture and traditions in the context of globalization. It analyzes the challenges facing national identity as well as strategies for adapting traditional values to the modern world. Special attention is given to the impact of migration, digital technologies, and global cultural trends on Tajik culture. The article also discusses successful initiatives for preserving cultural heritage amid global changes.

Глобализация оказывает значительное влияние на все народы мира, вызывая трансформации в социальных, экономических и культурных сферах. Для таджикского народа, обладающего богатым историческим и культурным наследием, этот процесс сопровождается как новыми возможностями, так и вызовами. С одной стороны, глобальные коммуникации позволяют распространению культуры за пределы национальных границ. С другой стороны, возрастающее влияние западных ценностей и цифровизация представляют угрозу традиционным обычаям и языку. В данной статье рассматриваются способы сохранения таджикской культуры в условиях современных вызовов и пути адаптации культурных традиций к новым реалиям.[1,с.22]

Культура таджиков имеет древние корни, уходящие в глубину тысячелетий. Однако в эпоху глобализации традиционные элементы культуры подвергаются значительным изменениям. Одним из ключевых вызовов является ассимиляция молодежи в новых культурных условиях, утрата языка и обычаев. В то же время таджикская диаспора играет важную роль в сохранении культурного наследия, передавая традиции через поколения. Использование цифровых технологий может способствовать популяризации таджикской культуры в мире, но также несет риски утраты аутентичности. Государственные и общественные организации в Таджикистане разрабатывают программы по сохранению культурного наследия, включая обучение языку, поддержку традиционных искусств и ремесел, а также создание цифровых архивов.[2,с.42] Культурные центры за рубежом играют ключевую роль в сохранении и распространении таджикской культуры среди диаспоры, обеспечивая молодежи доступ к родному языку, музыке, фольклору и традиционным ремеслам. Культура таджиков имеет древние корни, уходящие в глубину тысячелетий. Однако в эпоху глобализации традиционные элементы культуры подвергаются значительным изменениям. Одним из ключевых вызовов является ассимиляция молодежи в новых культурных условиях, утрата языка и обычаев. В то же время таджикская диаспора играет важную роль в сохранении культурного наследия, передавая традиции через поколения. Использование цифровых технологий может способствовать популяризации таджикской культуры в мире, но также несет риски утраты аутентичности. Государственные и общественные организации в Таджикистане разрабатывают программы по сохранению культурного наследия, включая обучение языку, поддержку традиционных искусств и ремесел, а также создание цифровых архивов. Культурные центры за рубежом играют ключевую роль в сохранении и распространении таджикской культуры среди диаспоры, обеспечивая молодежи доступ к родному языку, музыке, фольклору и традиционным ремеслам.[3,с.38]

Культура таджиков имеет древние корни, уходящие в глубину тысячелетий. Однако в эпоху глобализации традиционные элементы культуры подвергаются значительным изменениям. Одним из ключевых вызовов является ассимиляция молодежи в новых культурных условиях, утрата языка и обычаев. В то же время таджикская диаспора играет важную роль в сохранении культурного наследия, передавая традиции через поколения. Использование цифровых технологий может способствовать популяризации таджикской культуры в мире, но также несет риски утраты аутентичности. Государственные и общественные организации в Таджикистане разрабатывают программы по сохранению культурного наследия, включая обучение языку, поддержку традиционных искусств и ремесел, а также создание цифровых архивов. Культурные центры за рубежом играют ключевую роль в сохранении и распространении таджикской культуры среди диаспоры, обеспечивая молодежи доступ к родному языку, музыке, фольклору и традиционным ремеслам. Культура таджиков имеет древние корни, уходящие в глубину тысячелетий. Однако в эпоху глобализации традиционные элементы культуры подвергаются значительным изменениям. Одним из ключевых вызовов является ассимиляция молодежи в новых культурных условиях, утрата языка и обычаев. В то же время таджикская диаспора играет важную роль в сохранении культурного наследия, передавая традиции через поколения. Использование цифровых технологий может способствовать популяризации таджикской культуры в мире, но также несет риски утраты аутентичности. Государственные и общественные

организации в Таджикистане разрабатывают программы по сохранению культурного наследия, включая обучение языку, поддержку традиционных искусств и ремесел, а также создание цифровых архивов. Культурные центры за рубежом играют ключевую роль в сохранении и распространении таджикской культуры среди диаспоры, обеспечивая молодежи доступ к родному языку, музыке, фольклору и традиционным ремеслам.[4,с.32]

Культура таджиков имеет древние корни, уходящие в глубину тысячелетий. Однако в эпоху глобализации традиционные элементы культуры подвергаются значительным изменениям. Одним из ключевых вызовов является ассимиляция молодежи в новых культурных условиях, утрата языка и обычаев. В то же время таджикская диаспора играет важную роль в сохранении культурного наследия, передавая традиции через поколения. Использование цифровых технологий может способствовать популяризации таджикской культуры в мире, но также несет риски утраты аутентичности. Государственные и общественные организации в Таджикистане разрабатывают программы по сохранению культурного наследия, включая обучение языку, поддержку традиционных искусств и ремесел, а также создание цифровых архивов. Культурные центры за рубежом играют ключевую роль в сохранении и распространении таджикской культуры среди диаспоры, обеспечивая молодежи доступ к родному языку, музыке, фольклору и традиционным ремеслам. Культура таджиков имеет древние корни, уходящие в глубину тысячелетий. Однако в эпоху глобализации традиционные элементы культуры подвергаются значительным изменениям. Одним из ключевых вызовов является ассимиляция молодежи в новых культурных условиях, утрата языка и обычаев. В то же время таджикская диаспора играет важную роль в сохранении культурного наследия, передавая традиции через поколения. Использование цифровых технологий может способствовать популяризации таджикской культуры в мире, но также несет риски утраты аутентичности. Государственные и общественные организации в Таджикистане разрабатывают программы по сохранению культурного наследия, включая обучение языку, поддержку традиционных искусств и ремесел, а также создание цифровых архивов. Культурные центры за рубежом играют ключевую роль в сохранении и распространении таджикской культуры среди диаспоры, обеспечивая молодежи доступ к родному языку, музыке, фольклору и традиционным ремеслам. [5,с.65]

Культура таджиков имеет древние корни, уходящие в глубину тысячелетий. Однако в эпоху глобализации традиционные элементы культуры подвергаются значительным изменениям. Одним из ключевых вызовов является ассимиляция молодежи в новых культурных условиях, утрата языка и обычаев. В то же время таджикская диаспора играет важную роль в сохранении культурного наследия, передавая традиции через поколения. Использование цифровых технологий может способствовать популяризации таджикской культуры в мире, но также несет риски утраты аутентичности. Государственные и общественные организации в Таджикистане разрабатывают программы по сохранению культурного наследия, включая обучение языку, поддержку традиционных искусств и ремесел, а также создание цифровых архивов. Культурные центры за рубежом играют ключевую роль в сохранении и распространении таджикской культуры среди диаспоры, обеспечивая молодежи доступ к родному языку, музыке, фольклору и традиционным ремеслам.[6,с.42]

Культура таджиков имеет древние корни, уходящие в глубину тысячелетий. Однако в эпоху глобализации традиционные элементы культуры подвергаются значительным изменениям. Одним из ключевых вызовов является ассимиляция молодежи в новых культурных условиях, утрата языка и обычаев. В то же время таджикская диаспора играет важную роль в сохранении культурного наследия, передавая традиции через поколения. Использование цифровых технологий может способствовать популяризации таджикской культуры в мире, но также несет риски утраты аутентичности. Государственные и общественные организации в Таджикистане разрабатывают программы по сохранению культурного наследия, включая обучение языку, поддержку традиционных искусств и ремесел, а также создание цифровых архивов. Культурные центры за рубежом играют ключевую

роль в сохранении и распространении таджикской культуры среди диаспоры, обеспечивая молодежи доступ к родному языку, музыке, фольклору и традиционным ремеслам.

Культура таджиков имеет древние корни, уходящие в глубину тысячелетий. Однако в эпоху глобализации традиционные элементы культуры подвергаются значительным изменениям. Одним из ключевых вызовов является ассимиляция молодежи в новых культурных условиях, утрата языка и обычаев. В то же время таджикская диаспора играет важную роль в сохранении культурного наследия, передавая традиции через поколения. Использование цифровых технологий может способствовать популяризации таджикской культуры в мире, но также несет риски утраты аутентичности. Государственные и общественные организации в Таджикистане разрабатывают программы по сохранению культурного наследия, включая обучение языку, поддержку традиционных искусств и ремесел, а также создание цифровых архивов. Культурные центры за рубежом играют ключевую роль в сохранении и распространении таджикской культуры среди диаспоры, обеспечивая молодежи доступ к родному языку, музыке, фольклору и традиционным ремеслам. Культура таджиков имеет древние корни, уходящие в глубину тысячелетий. Однако в эпоху глобализации традиционные элементы культуры подвергаются значительным изменениям. Одним из ключевых вызовов является ассимиляция молодежи в новых культурных условиях, утрата языка и обычаев. В то же время таджикская диаспора играет важную роль в сохранении культурного наследия, передавая традиции через поколения. Использование цифровых технологий может способствовать популяризации таджикской культуры в мире, но также несет риски утраты аутентичности. Государственные и общественные организации в Таджикистане разрабатывают программы по сохранению культурного наследия, включая обучение языку, поддержку традиционных искусств и ремесел, а также создание цифровых архивов. Культурные центры за рубежом играют ключевую роль в сохранении и распространении таджикской культуры среди диаспоры, обеспечивая молодежи доступ к родному языку, музыке, фольклору и традиционным ремеслам.[7,с.53]

Культура таджиков имеет древние корни, уходящие в глубину тысячелетий. Однако в эпоху глобализации традиционные элементы культуры подвергаются значительным изменениям. Одним из ключевых вызовов является ассимиляция молодежи в новых культурных условиях, утрата языка и обычаев. В то же время таджикская диаспора играет важную роль в сохранении культурного наследия, передавая традиции через поколения. Использование цифровых технологий может способствовать популяризации таджикской культуры в мире, но также несет риски утраты аутентичности. Государственные и общественные организации в Таджикистане разрабатывают программы по сохранению культурного наследия, включая обучение языку, поддержку традиционных искусств и ремесел, а также создание цифровых архивов. Культурные центры за рубежом играют ключевую роль в сохранении и распространении таджикской культуры среди диаспоры, обеспечивая молодежи доступ к родному языку, музыке, фольклору и традиционным ремеслам. Культура таджиков имеет древние корни, уходящие в глубину тысячелетий. Однако в эпоху глобализации традиционные элементы культуры подвергаются значительным изменениям. Одним из ключевых вызовов является ассимиляция молодежи в новых культурных условиях, утрата языка и обычаев. В то же время таджикская диаспора играет важную роль в сохранении культурного наследия, передавая традиции через поколения. Использование цифровых технологий может способствовать популяризации таджикской культуры в мире, но также несет риски утраты аутентичности. Государственные и общественные организации в Таджикистане разрабатывают программы по сохранению культурного наследия, включая обучение языку, поддержку традиционных искусств и ремесел, а также создание цифровых архивов. Культурные центры за рубежом играют ключевую роль в сохранении и распространении таджикской культуры среди диаспоры, обеспечивая молодежи доступ к родному языку, музыке, фольклору и традиционным ремеслам.

Использование цифровых технологий может способствовать популяризации таджикской культуры в мире, но также несет риски утраты аутентичности. Государственные и

общественные организации в Таджикистане разрабатывают программы по сохранению культурного наследия, включая обучение языку, поддержку традиционных искусств и ремесел, а также создание цифровых архивов. Культурные центры за рубежом играют ключевую роль в сохранении и распространении таджикской культуры среди диаспоры, обеспечивая молодежи доступ к родному языку, музыке, фольклору и традиционным ремеслам. Культура таджиков имеет древние корни, уходящие в глубину тысячелетий. Однако в эпоху глобализации традиционные элементы культуры подвергаются значительным изменениям. Одним из ключевых вызовов является ассимиляция молодежи в новых культурных условиях, утрата языка и обычаев. В то же время таджикская диаспора играет важную роль в сохранении культурного наследия, передавая традиции через поколения. Использование цифровых технологий может способствовать популяризации таджикской культуры в мире, но также несет риски утраты аутентичности. Государственные и общественные организации в Таджикистане разрабатывают программы по сохранению культурного наследия, включая обучение языку, поддержку традиционных искусств и ремесел, а также создание цифровых архивов. Культурные центры за рубежом играют ключевую роль в сохранении и распространении таджикской культуры среди диаспоры, обеспечивая молодежи доступ к родному языку, музыке, фольклору и традиционным ремеслам.

Культура таджиков имеет древние корни, уходящие в глубину тысячелетий. Однако в эпоху глобализации традиционные элементы культуры подвергаются значительным изменениям. Одним из ключевых вызовов является ассимиляция молодежи в новых культурных условиях, утрата языка и обычаев. В то же время таджикская диаспора играет важную роль в сохранении культурного наследия, передавая традиции через поколения. Использование цифровых технологий может способствовать популяризации таджикской культуры в мире, но также несет риски утраты аутентичности. Государственные и общественные организации в Таджикистане разрабатывают программы по сохранению культурного наследия, включая обучение языку, поддержку традиционных искусств и ремесел, а также создание цифровых архивов. Культурные центры за рубежом играют ключевую роль в сохранении и распространении таджикской культуры среди диаспоры, обеспечивая молодежи доступ к родному языку, музыке, фольклору и традиционным ремеслам. Культура таджиков имеет древние корни, уходящие в глубину тысячелетий. Однако в эпоху глобализации традиционные элементы культуры подвергаются значительным изменениям. Одним из ключевых вызовов является ассимиляция молодежи в новых культурных условиях, утрата языка и обычаев. В то же время таджикская диаспора играет важную роль в сохранении культурного наследия, передавая традиции через поколения. Использование цифровых технологий может способствовать популяризации таджикской культуры в мире, но также несет риски утраты аутентичности. Государственные и общественные организации в Таджикистане разрабатывают программы по сохранению культурного наследия, включая обучение языку, поддержку традиционных искусств и ремесел, а также создание цифровых архивов. Культурные центры за рубежом играют ключевую роль в сохранении и распространении таджикской культуры среди диаспоры, обеспечивая молодежи доступ к родному языку, музыке, фольклору и традиционным ремеслам.[8,с.72]

Культура таджиков имеет древние корни, уходящие в глубину тысячелетий. Однако в эпоху глобализации традиционные элементы культуры подвергаются значительным изменениям. Одним из ключевых вызовов является ассимиляция молодежи в новых культурных условиях, утрата языка и обычаев. В то же время таджикская диаспора играет важную роль в сохранении культурного наследия, передавая традиции через поколения. Использование цифровых технологий может способствовать популяризации таджикской культуры в мире, но также несет риски утраты аутентичности. Государственные и общественные организации в Таджикистане разрабатывают программы по сохранению культурного наследия, включая обучение языку, поддержку традиционных искусств и ремесел, а также создание цифровых архивов. Культурные центры за рубежом играют ключевую роль в сохранении и распространении таджикской культуры среди диаспоры, обеспечивая

молодежи доступ к родному языку, музыке, фольклору и традиционным ремеслам. Культура таджиков имеет древние корни, уходящие в глубину тысячелетий. Однако в эпоху глобализации традиционные элементы культуры подвергаются значительным изменениям. Одним из ключевых вызовов является ассимиляция молодежи в новых культурных условиях, утрата языка и обычаев. В то же время таджикская диаспора играет важную роль в сохранении культурного наследия, передавая традиции через поколения. Использование цифровых технологий может способствовать популяризации таджикской культуры в мире, но также несет риски утраты аутентичности. Государственные и общественные организации в Таджикистане разрабатывают программы по сохранению культурного наследия, включая обучение языку, поддержку традиционных искусств и ремесел, а также создание цифровых архивов. Культурные центры за рубежом играют ключевую роль в сохранении и распространении таджикской культуры среди диаспоры, обеспечивая молодежи доступ к родному языку, музыке, фольклору и традиционным ремеслам.

АДАБИЁТ

1. Рахмон Э. Роль культуры в национальной идентичности. – Душанбе: Академия наук Таджикистана, 2022.
2. Смит Дж. Глобализация и культурное наследие. – Лондон: Academic Press, 2021.
3. Каримов А. Цифровизация и сохранение таджикских традиций. – Нью-Йорк: Cultural Studies Press, 2020.
4. Петров П. Миграция и национальная идентичность. – Москва: Наука, 2019.
5. Джонсон М. Этническая идентичность в изменяющемся мире. – Берлин: Heritage Studies, 2018.
6. Алиев Х. Культурная политика в Центральной Азии. – Алматы: Евразийский университет, 2017.
7. Исмоилов Ф. Язык и традиции в условиях глобализации. – Душанбе: Институт востоковедения, 2016.
8. Назаров Ш. Современные вызовы национальной идентичности. – Санкт-Петербург: Балтийский университет, 2015.

ҲУҚУҚ

УДК-343

**ТАЪЛИМИ ЭКСТРЕ-
МИЗМИ ДИНӢ ВА
ТАЪСИРИ ОН БА
АМНИЯТ ДАР
ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН:
ҶАНБАҲОИ
ҶИНОЯТӢ-ҲУҚУҚӢ
ВА КРИМИНОЛОГӢ**

Қудратов Некрӯз Абдунабиевич – сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, доктори илми ҳуқуқ, профессор. E-mail: nek-kudratov@mail.ru

Қурбонова Афзуна Азимбоевна – муаллими калони кафедраи педагогика ва психологияи Донишкадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, магистратураи ҳуқуқшиносӣ. E-mail: afzuna.kurbonova@bk.ru

**ЭКСТРЕМИСТСКОЕ
РЕЛИГИОЗНОЕ
ОБРАЗОВАНИЕ И ЕГО
ВЛИЯНИЕ НА БЕЗ-
ОПАСНОСТЬ В
РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН:
УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ И КРИМИНОЛО-
ГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ**

Қудратов Некруз Абдунабиевич – начальник управления науки и инновации Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, доктор юридических наук, профессор. E-mail: nek-kudratov@mail.ru

Қурбонова Афзуна Азимбоевна - старший преподаватель кафедры педагогики и психологии Педагогического института Таджикистана в Пенджикенте, магистр юридических наук. E-mail: afzuna.kurbonova@bk.ru

**EXTREMIST RELIGI-
OUS EDUCATION AND
ITS INFLUENCE ON
THE SECURITY IN THE
REPUBLIC OF TAJI-
KISTAN: CRIMINAL -
LEGAL AND CRIMI-
NOLOGICAL ASPECTS**

Kudratov Nekruz Abdunabievich - head of the department of Science and Innovation of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Doctor of Law, Professor. E-mail: nek-kudratov@mail.ru

Kurbonova Afzuna Azimboevna – senior lecturer of the Department of pedagogy and psychology of the pedagogical Institute of Tajikistan in Penjikent, Master of Law. E-mail: afzuna.kurbonova@bk.ru

Калидвожаҳо. ифротгарой; омӯзиш; идеология; ҷиноят; амният; динӣ; Хатар; ғоиз; ҷомеа; давлат.

Аннотатсия. Асос/Ҳадафҳо: Парлумони кишвар бо қабули Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (КҶТ) бори аввал масъалаи ҷиноят донистани миқдори зиёди кирдорҳои ба миён гузошт, ки қаблан ҷиноят эътироф нашуда буданд. Дар кодекс моддаи нав оид ба ҷавобгарӣ барои ташкили таълим ё гурӯҳи тарбиявии дорои хусусияти экстремистии динӣ, инчунин роҳбарӣ ё иштирок дар ҷунин омӯзиш, сарфи назар аз он, ки дар қучо сурат мегирад, муқаррар карда шуд. (Моддаи 3074 КҶТ). Ҷунин навоарӣ чанд саволро ба миён меорад: оё ин модда ҳуқуқи инсон ба таҳсилро поймол мекунад? Қадом таълим (таълим) дорои хусусияти экстремистии динӣ мебошад? Оё созмон ё иштирок дар таълимоти ифротгарой бидуни аломати динӣ ҷиноятро ташкил медиҳад ё не? Дар мақола ман кӯшиш мекунам, ки ба ин саволҳо ҷавоб диҳам.

Усулҳо: дар мақолаи мазкур кӯшиши ҳамаҷониба таҳлили таъсири ташкили тарбияи динии дорои хусусияти

экстремистӣ ба амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Асоси методологии тадқиқот маҷмӯи принципҳо ва равишҳои умумии илмӣ, ҷаҳонбинии фалсафӣ ва усулҳои махсуси илмии шинохти равандҳо ва падидаҳои иҷтимоӣ ҳуқуқӣ мебошад; аз ҷумла, усулҳои маъноӣ, шаклӣ-мантиқӣ, статистикӣ, системавӣ-структурӣ ва дигар усулҳои таҳлил. Хулосаҳо. Сабаби аслии ҷинойт доништа шудани ин амал таваҷҷуҳи ҷавонони тоҷик ба дарёфти таҳсили исломӣ дар донишгоҳҳои исломии Эрон, Миср, Покистон, Судон ва Арабистони Саудӣ ва ба дунбол ширкати ин донишҷӯён дар амалиёти низомии байналмилалӣ дар Сурия, Афғонистон, бахусус дар Тоҷикистон аст. Созмонҳои ифротгарой, ки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонро тарбия мекунанд, бо ҳамин тариқ барои тарғиби ақидаи худ кӯшиш мекунанд, ки онҳоро ба ҷинойтҳои зидди ҷомеа ва давлат равона созанд. Маълум шуд, ки ҳадафи аксари созмонҳои ифротӣ таъсиси давлати исломӣ аст, ки хилофи манофеи миллии Тоҷикистон аст. Муқаррар шудааст, ки хатари иҷтимоии ташкили таълим ё гурӯҳи таълимии дорои хусусияти экстремистии динӣ дар он аст, ки мазмуни онҳо зидди амнияти давлат ва сохтори конститутсионии амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст.

Ключевые слова: экстремизм; обучение; идеология; преступление; безопасность; религиозный; опасность; интерес; общество; государство.

Аннотация. Предыстория/Цели: с принятием Уголовного кодекса Республики Таджикистан (УКРТ) парламент страны впервые поднял вопрос о криминализации значительного количества деяний, которые ранее не признавались преступными. Кодекс установил новую статью об ответственности за организацию воспитания или учебной группы экстремистского религиозного характера, а также руководство или участие в таком обучении, независимо от того, где оно осуществляется. (Статья 3074 УКРТ). Такое нововведение ставит ряд вопросов: нарушает ли данная статья право человека на образование? Какое воспитание (обучение) носит экстремистский религиозный характер? Является ли преступлением организация или участие в экстремистском образовании без религиозной принадлежности? В статье предпринята попытка дать ответ на эти вопросы.

Методы: в статье предпринята попытка комплексного анализа влияния организации воспитания экстремистского религиозного характера на безопасность в Республике Таджикистан. Методологической основой исследования является совокупность общенаучных принципов и подходов, философско-мировоззренческих и специально-научных методов познания социальных и правовых процессов и явлений; в частности, семантический, формально-логический, статистический, системно-структурный и другие методы анализа.

Выводы. Основной причиной криминализации данного деяния является заинтересованность таджикской молодежи в получении исламского образования в исламских вузах Ирана, Египта, Пакистана, Судана и Саудовской Аравии, а впоследствии участие этих студентов в международных военных

операциях в Сирии, Афганистане, в частности, и в Таджикистане. Экстремистские организации, обучающие граждан Республики Таджикистан, таким образом стремятся пропагандировать свою идеологию, ориентируя их на совершение преступлений против общества и государства. Выявлено, что целью большинства экстремистских организаций является создание исламского государства, что противоречит национальным интересам Таджикистана. Установлено, что общественная опасность организации образования или воспитательной группы религиозно-экстремистского характера заключается в том, что их содержание направлено против безопасности государства и действующего Конституционного строя Республики Таджикистан.

Keywords: extremism; training; ideology; crime; security; religious; danger; interest; society; state.

Annotation. Background/Objectives: with the adoption of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan (CCRT), the country's Parliament for the first time raised the issue of criminalizing a significant number of acts that were not previously recognized as criminal. The code established a new article on the responsibility for organizing education or educational group of extremist religious nature, as well as leadership or participation in such training, regardless of where it takes place. (Article 3074 of the CCRT). Such an innovation poses several questions: does this article violate the human right to education? What education (training) is of extremist religious nature? Does an organization or participation in extremist education without a religious attribute constitute a crime or not? In the article, I attempt to provide answer to these questions.

Methods: this article attempts to comprehensively analyze the influence of organizing education of a extremist religious nature on the security in the Republic of Tajikistan. The methodological basis of the research is a set of general scientific principles and approaches, philosophical - worldview and special scientific methods of cognition of social and legal processes and phenomena; in particular, semantic, formal-logical, statistical, system-structural and other methods of analysis.

Conclusions. The main reason for the criminalization of this act is the interest of Tajik youth in obtaining Islamic education in Islamic universities of Iran, Egypt, Pakistan, Sudan and Saudi Arabia, and subsequently participation of these students in international military operations in Syria, Afghanistan, in particular, and in Tajikistan. Extremist organizations, training the citizens of the Republic of Tajikistan, thus strive to promote their ideology by orienting them to commit crimes against society and the states. It was revealed that the goal of most extremist organizations is to create an Islamic state, which contradicts the national interests of Tajikistan. It has been established that the social danger of organizing an education or educational group of a extremist religious nature lies in the fact that their content is directed against the security of the state and the current Constitutional system of the Republic of Tajikistan.

Introduction

The problem of religious extremism is very relevant for the Republic of Tajikistan. This is due to the fact that the rapid increase of religious extremists on the territory of Tajikistan in recent years has led to the emergence of various extremist movements propagating a radical religious ideology among the population. The public danger of religious extremism through the training of citizens with extremist ideologies is due to the fact that, religious extremists incite religious hatred and hostility among citizens of the republic with their illegal actions. At the same time, extremists, using radical religious teachings, in turn exacerbate confrontations and increase hatred of people of another or the same faith. Such acts are objectively dangerous for the security of society, as they create favorable conditions for the emergence of extremist religious organizations in the Republic of Tajikistan.

1. Legal support for countering extremism in Tajikistan

With the aim of protecting human rights and freedoms, the foundations of the constitutional system, ensuring the integrity and security of the Republic of Tajikistan, on December 8, 2003, the Law of the Republic of Tajikistan "On Combating Extremism" was adopted. The adoption of this legislative act was preceded by the following efforts of the state in the field of legislative regulation of political processes. The following legal acts are currently in force in the country: the Law of the Republic of Tajikistan "On Religion and Religious Organizations", 1994 (as of May 12, 2001), which became invalid with the entry into force on March 26, 2009 of the new Law of the Republic of Tajikistan "On Freedom of Conscience and Religious Associations" [1]; CC RT, 1998 [2]; The Law of the Republic of Tajikistan "On Public Associations", 1998 (as of May 12, 2007), which became invalid with the entry into force on May 12, 2007 of the new Law of the Republic of Tajikistan "On Public Associations" [3];. The Law of the Republic of Tajikistan "On Political Parties" 1998 [4]; Law of the RT "On Combating Terrorism" 1999 [5]; Shanghai Convention on Combating of Terrorism, Separatism and Extremism 2001 (in the version of the protocol from September 5, 2003) [6]; Decree of the Parliament of the Republic of Tajikistan on Ratification of the Treaty [7] "On joint actions to combat terrorism, political and religious extremism, transnational organized crime and other threats to stability and security". Later, the President of the Republic of Tajikistan in his Message instructed the relevant authorities that the country needed a new law on countering extremism. And, finally, on January 2, 2020, a new Law of the Republic of Tajikistan "On Countering Extremism" was adopted. This Law defines the organizational and legal foundations of countering extremism in order to protect the rights and freedoms of man and citizen, the foundations of the constitutional system, ensuring the sovereignty, integrity and security of the Republic of Tajikistan [8].

2. Organizations recognized as extremist in Tajikistan

In Tajikistan from March 30, 2006 to October 14, 2019 The Supreme Court recognized the extremist activities of 11 organizations. These organizations are the "Islamic movement of Uzbekistan", "al-Qaeda", "Jabhat-an-Nusra", "Religious and missionary organization", "Jamiyat-e-Tabligh", "Free Tajikistan", "Jamaat Ansorulloh", "Group 24", "ISIS", "IRPT", "National Alliance of Tajikistan". Their activities have become clandestine. Based in several countries, such as Germany, Poland, Russia, Kazakhstan, they encourage and train Tajik youth citizens to engage in extremist activities and Jihad in places where armed conflicts occur and in Tajikistan itself.

3. Category of "Extremism" in the Criminal Code of the Republic of Tajikistan

The category of "Extremism" in the Criminal Code of the Republic of Tajikistan in 1998 is new. Previously existing Criminal Laws did not textually contain the term of "Extremism" in the disposition of the article of the Special Part of the Criminal Code. The CC RT provides criminal liability for four corpus delicti, which in the theory of Criminal Law are called "Crimes of an extremist nature (with reference to Chapter 29 of the Criminal Code of the RT)," and these crimes are: 307¹ (public calls for extremist activities and public justification of extremism); Art.

307² (organization of an extremist community); Art. 307³ (organization of activities of an extremist organization); Art. 307⁴ (organization of education or educational group of extremist religious nature).

To some extent, Tajikistan does have a problem with radicalization. The Government of Tajikistan claims that since 2011, 1,899 citizens have joined terrorist groups in Syria, Iraq and Afghanistan, with most of them choosing an Islamic state [9]. Another 2,615 youth were stopped while trying to cross the Turkish-Syrian border [10].

This record will make Tajikistan one of the world's largest senders of foreign fighters per capita along with Tunisia and Jordan. Tajikistan also tops the list of terrorist acts perpetrated by suicide bombers by the Islamic State [11]. In addition, the former head of the country's paramilitary police moved to the Islamic state in May 2015 and received the title of Minister of War in the ISIS.

4. Organization of extremist religious education

With the adoption of the CCRT, the Parliament, for the first time, raised the issue of criminalizing a significant number of acts that were not previously been recognized as a criminal. For example, responsibility was established for organizing an education or educational groups of an extremist religious nature, as well as leadership or participation in such training, regardless of the place of study (Article 307⁴ of CCRT). Such an innovation poses several questions: does this article violate the human right to education? what education is considered as extremist religious? does an organization or participation in extremist education without a religious attribute constitute a crime or not? We will try to answer these questions in our research.

Education is the main national capital. It should take priority in state policy and in the interests of civil society. The Constitution of the Republic of Tajikistan enshrined the provision that Tajikistan is a sovereign and independent, democratic, social, legal, secular, state. Accordingly, one of the basic principles of the existence of our country is the consolidation at the legislative level of the rights and freedoms of man and citizen, the creation of legal, economic, political and other guarantees for the implementation of these rights and freedoms. As well as the mutual responsibility of the state and citizen on issues of implementation and enforcement of rights and freedoms.

Based on the analysis of the provisions of the Constitution of the Republic of Tajikistan, education (including religious) should be understood in the legal framework as the guaranteed by the state ability of every citizen, regardless of political and religious views, racial, social and national affiliation, to receive compulsory free primary education, to have free access to secondary vocational and higher education, as well as to postgraduate education.

The Universal Declaration of Human Rights of 1948 in Article 13 establishes the right of everyone to education, regardless of the content of the latter. Education is understood as a purposeful process of education and upbringing in the interests of the individual, society, and the state, accompanied by a statement of achievement of educational levels determined by the state [12].

The right to education is also enshrined in major international human rights instruments. In Art.13 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966, it is noted that the states participating in this Covenant recognize the right of everyone to education; recognize also that, for the full realization of this right, primary education must be compulsory and free for all; secondary education in its various forms, including vocational secondary education, should be open and accessible to all by taking all necessary measures, in particular the gradual introduction of free education; higher education should be equally accessible to all on the basis of the abilities of each by taking all necessary measures, in particular the gradual introduction of free education; elementary education should be encouraged or intensified, if possible, for those who have not completed or finished the full course of their primary education; the development of a network of schools of all levels should be actively carried out, a satisfactory system of

scholarships should be introduced, and the material conditions of teaching staff should be constantly improved[13]. In addition, the right to education is enshrined in the Declaration of the Rights of the Child, 1959: the child has the right to education, which should be free and compulsory, at least in the initial stages [14]. The 1960 Convention against Discrimination in Education enshrines the equality of citizens in matters of education [15].

The Law of the Republic of Tajikistan from March 26, 2009 “On Freedom of Conscience and Religious Associations” [16] “guarantees the rights of citizens to determine and express their attitude to religion, including the right to religious education, to relevant beliefs, to the unhindered practice of religion and the performance of religious rites. According to Article 8 of the law, “everyone has the right to receive a religious education of his choice, individually or jointly with others. Religious organizations have the right to establish religious educational institutions in accordance with their charters and in the manner prescribed by law. The central cathedral Friday mosques and the cathedral Friday mosques can teach the basics of religion in accordance with their charters (regulations) by creating educational groups” [17].

The provision of Art. 307⁴ does not contradict the above acts. Education of a extremist religious nature, which does not meet the requirements of society and the state, is subject to prohibition. Education itself is a process of training and education in the interests of a person, society and the state, ensuring that students receive a certain level of education [18]. Organization of education or educational groups of a extremist religious nature, as well as leadership or participation in such training, is primarily directed against the interests of society and the state in the sphere of ensuring national security.

According to V.A. Abdukhamitov, this norm was adopted in the light of the Law of the Republic of Tajikistan “On Combating Extremism” (*now no longer in force, and the new law of the Republic of Tajikistan “On Countering Extremism.” - N.K.*), and, as it seems to us, was hastily designed by the Parliament, without proper legal analysis, which was the reason for her serious criticism and subsequent revision [19]. In our view, the main reason for the criminalization of this act is the interest of Tajik youth in obtaining Islamic education in Islamic universities of Iran, Egypt, Pakistan, Sudan and Saudi Arabia, and subsequently the participation of these students in international hostilities in Syria, Afghanistan, in particular, and in Tajikistan.

There is another point of view on the appearance of this article in the CCRT. Sh.Kh. Haffizzoda writes that, in order to counter extremism in the early stages, the Law of the Republic of Tajikistan “On Amendments and Additions to the CCRT” dated August 2, 2011, No. 750, the Code introduced Article 307⁴ (Organization of education or educational groups of a extremist religious nature). The social conditionality of the introduction of this article was that certain destructive forces from the first days of gaining state independence to the present day, secretly teach youth religious extremist ideology, which ultimately leads to the justification or use of violence against opponents on religious grounds, or manifested in terrorist acts [20].

Organization of education or educational groups of a extremist religious nature, as well as the leadership or participation in such training, is mainly related to the implementation of the ideology of extremist groups. These organizations develop their teachings and substantiate their ideology, the implementation of which is possible through the training of outsiders, and, of course, their adherents. For example, extremist organizations such as “Hizb-ut-Tahrir”, “Salafiya”, “IRPT”, “ISIS”, have repeatedly organized education of a religious extremist nature for citizens of Tajikistan in various schools, universities and religious educational institutions of Iran, Egypt, Pakistan and Saudi Arabia. The main threat, according to experts, comes from dubious religious movements that are dangerous for the untrained minds of Tajik youth, such as Salafism and Wahhabism, which contribute to the development of extremist sentiments among young people [21].

Of course, the religious education provided in these countries is clearly radical, extremist. The involvement of youth in this process is helped by specially trained people who receive money for their work from the so-called Islamic funds of the Arab countries.

Students of uncontrolled, bred in a large number of madrassas and educational institutions in these countries, are mostly found in the military camps of terrorist organizations in Afghanistan. After graduation, they act not just as agitators of religious (in most cases, extremist religious) ideology, but also as fighters for this ideology [22].

The special services of Tajikistan note that foreign Islamic universities purposefully train extremists based on the religious extremist ideologies of "Salafism" and "Jihadism". The representative of the SCNS of Tajikistan A. Pirov states that "The leaders and supporters of these movements widely use the help of some extremist organizations and, in particular, those citizens who left the Republic at the time, received religious education in foreign countries and are currently there to carry out these activities. Graduates and students of Islamic centers, madrassas, institutes and universities that operate illegally are the main objects of internal foreign elements for use in organizing and carrying out terrorist and extremist actions against the constitutional system of the Republic of Tajikistan" [23].

Extremist organizations, training citizens of the Republic of Tajikistan, thus strive to realize their ideology by orienting them to commit crimes against society and the state. Thus, the goal of most extremist organizations is to create an Islamic state, which is contrary to the national interests of Tajikistan. So, the public danger of organizing an education or educational groups of a extremist religious nature lies in the fact that their content is directed against the security of the state and the current constitutional system of the Republic of Tajikistan.

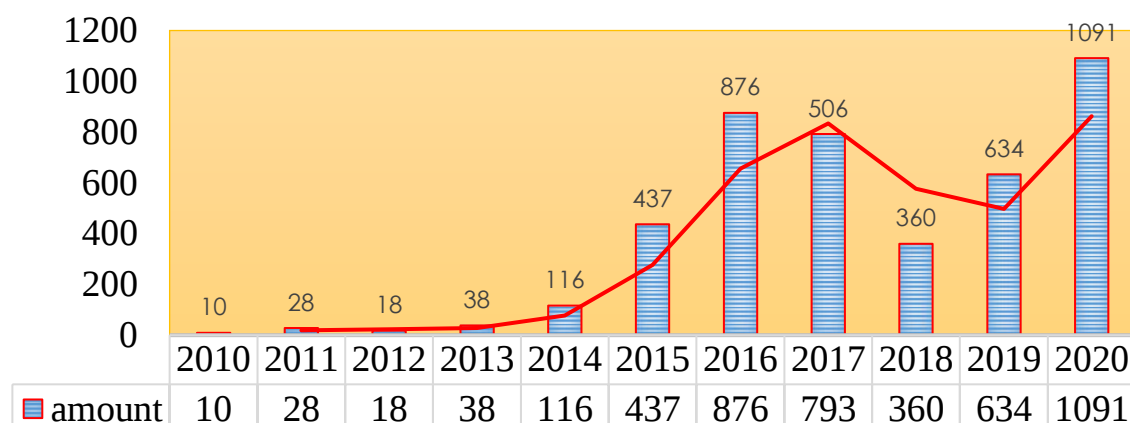
In recent years, extremist organizations have increasingly resorted to using the Internet to train religious extremism. An increasingly wide range of media provides platforms for the dissemination of practical manuals in the form of interactive teaching aids, audio and video clips, informational messages and recommendations. These online platforms also publish detailed instructions, often in an easily accessible multimedia format and in several languages, on issues such as how to join terrorist organizations; how to make explosive ammunition; firearms and other weapons or hazardous materials, and how to plan and carry out terrorist acts. These platforms act as a virtual training base [24]. In addition, they are used, in particular, for the exchange of special methods, techniques or operational knowledge in order to commit extremist acts. Thus, the criminalization of the organization of an education or educational groups of a extremist religious nature through the Internet is timely.

5. Criminological aspects of counteraction to organization of study or study group of religious-extremist character

5.1. Dynamics of committing crimes of an extremist nature

Majority of the crimes against the foundations of the Constitutional system and the security of the state in Tajikistan are of extremist nature. Over the decade, the dynamics of criminality under the articles of 307¹, 307², 307³, 307⁴ of the criminal code of the Republic of Tajikistan has been growing both in quantitative and qualitative terms. For example, if in 2010, 10 crimes were registered under articles 307¹, 307², 307³, 307⁴ of the criminal code of the Republic of Tajikistan, then in 2011 – already 28. In the following years, the number of these crimes increased dramatically. For example, in 2012, 18 were committed; in 2013-38; in 2014- 116; in 2015- 345; in 2016 - 617; in 2017- 506, 2018 – 360, 2019 – 634, 2020 -1091 mentioned crimes. According to other data for 2015- 437, 2016 - 876, 2017-793 episodes of these crimes were registered [25].

DYNAMICS OF CRIME BY EXTREMISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Of course, the statistics are much lower than the real numbers, since many extremist crimes are highly latent. For example, in his speech on the Police Day on November 10, 2018, the President of Tajikistan E. Rahmon noted that in recent years 4,800 (2,663 episodes more) episodes of an extremist crime have been identified, which is 2,663 episodes more than real statistics. [26]

The reason for the sharp increase in these groups of crimes was that a certain part of the citizens of the Republic of Tajikistan joined some extremist organizations and movements (ISIS, Group 24, Salafiya, Hizb-ut-Tahrir, Ikhvon-ul-Muslimin), an attempted coup in 2015 by the IRPT in Tajikistan.

According to Sh. Kh. Hafizzoda, a sharp increase in these crimes occurred due to the illegal involvement and participation of RT citizens and stateless persons in armed units, armed conflicts or military actions on the territories of other states (article 401¹ of the criminal code of the Republic of Tajikistan) (*Syria, Afghanistan*), as well as because of public calls to carry out extremist activities and public justification of extremism (article 307¹ of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan) [27]. Another reason for this growth is related to the attempted coup by supporters of the IRPT in 2015.

5.2. Criminological characteristics of extremist personality

The personality of extremist is interesting in that irrespective of his/her motivation [28], he/she strives for universal happiness through violent purification which requires attention in developing mechanisms of preventive measures against criminal behavior [29]. The research of extremists' personality, motives and purposes of their activity presents an opportunity to qualify their deeds accordingly as well as to forecast further variants of deviant behavior of extremist orientation. In this connection, the problem of studying the extremist personality involves the study of the process of its formation, as well as the causes and conditions that contribute to the formation of anti-social attitudes, affecting the deformation of the already established moral values.

Consideration of the characteristics of the personality of the criminal, who commits acts of extremist orientation, it is advisable to carry out taking into account his specifically criminological characteristics, which may include: socio-demographic; criminal-legal; nature of the various spheres of life and social relations; moral and psychological characteristics; physical and biological characteristics.

When describing socio-demographic characteristics of persons committing extremist crimes, we analyzed criminal cases and found out that 100% of the convicted persons were males.

Considering availability of marriage and family relations as a tool of prevention of this group of crimes, we found out that 60% of convicted persons were married.

According to the level of education, the persons who committed crimes of religious extremist nature were distributed as follows: incomplete secondary education - 15%; secondary education - 55%; secondary special education - 10%; higher education - 15%; incomplete higher education - 5%.

The survey of the persons who committed crimes of religious extremist nature in the organization of education or study group revealed that most of them (74.3%) repent of what they have done and express their desire and readiness to improve their situation.

Moral and psychological qualities of the extremist personality also have their own peculiarities. Extremists have the following psychological qualities: an ardent adherence to any ideology, fanaticism; extreme activity and its group-centered nature; orientation to violence and intimidation.

Essential in determining the personality of an extremist are also his psycho-physical properties, which are mostly exclusively negative in nature. For example, increased aggression, vindictiveness, egoism, etc. . It is these characteristics that lie at the heart of personality deformation.

5.3. The role of Education in the system of prevention of Extremism

Preventing extremism through education, although a relatively new concept in the world, needs to be tested in national programs and strategies. Here it is important to distinguish between two types of interventions used by the education sector:

a) providing access to education and quality education for all in an attempt to address marginalization, inequality, unemployment, etc., or, in other words, some of the "root causes" of violent extremism;

b) targeted programming to counter violent extremism, focused on a specific location, focusing on populations that are more likely to be drawn to violence.

The role of education in preventing extremism depends on the following circumstances:

1. Hate speech, or "hate speech" (Hate speech) poses the most serious threat to students and the learning environment. It must be unequivocally condemned and removed from all teaching and learning materials.

Teachers and curriculum developers need to be aware of the possible impact of omissions and/or misleading examples on students' perceptions of others (within and outside their community) and should have appropriate guidance to promote understanding and respect for diversity. This can happen through collaboration with cultural institutions, such as museums and cultural centers, that provide alternative opportunities for youth to learn about their own and other cultures. Such collaboration can also help recognize and understand different interpretations of historical events, especially when they are the cause of deep disputes and grievances between groups and communities.

Hate speech is also directly related to teachers. Here the general cultural competencies of educators as "capable of working in teams, tolerating social, ethnic, religious and cultural differences while respecting ethical and aesthetic norms of behavior" and "able to comprehend social and political processes to shape political culture, develop skills to independently evaluate information of a political nature" play an important role [30].

Unfortunately, it must be recognized that teachers can be instigators of violent extremism, spreading messages of hate and intolerance that negatively impact students and the educational climate. For example, in 2019, 113 members of the terrorist and extremist organization Ikhvon-ul-muslimin (Muslim Brotherhood) were detained in Tajikistan, including 20 members of professors, associate professors, and teachers at various universities and secondary schools, three of them teachers at the Islamic University of Tajikistan. This indicates that these people undoubtedly implemented the ideology (hate speech) of the extremist organization Ikhvon-ul-Muslimin (Muslim Brotherhood) in their teaching. Their hatred is directed against the legitimate govern-

ment, against the leadership of the country, aimed at changing the foundations of the constitutional order, hatred of other madhhabs, etc. The creation of an Islamic state, which is their main goal, is viewed as a violent overthrow of the government and is covered under Article 306 of the Criminal Code "Forcible seizure of power or forcible retention of power", Article 307 of the Criminal Code "Public calls for forcible change in the constitutional order of the Republic of Tajikistan" and Article 307¹ of the Criminal Code "Public calls for extremist activities and public justification of extremism".

Hate speech poses a danger to national security and, therefore, the fight against it must be everyone's business [31]. Countering hate speech does not mean restricting or banning freedom of speech.

2. Identifying and solving students' personal problems as a method of preventing and countering extremism and radicalization. Here an important role is played by the composition of the teaching staff of the educational institution, especially the curators, the dean's office, and, of course, the teachers themselves. It should be their responsibility to pay the necessary attention to students' personal problems as they struggle with issues of well-being, identity and meaning and are tempted to turn to charismatic leaders for answers. This involves motivating, supporting and equipping teachers with the appropriate skills and tools to understand their own biases and subsequently build defenses against violent extremist discourse at the individual student level. Resilience to violent extremism includes resistance to simplistic, one-dimensional truths and messages that condone or even incite hatred and the use of violence as a means to solve problems. Research shows that certain cognitive, social, and emotional skills can help students resist such narrow perspectives. The ability to think critically and understand that there are multiple perspectives is one such skill. It allows students to see things from more than one perspective and to look for evidence of perspectives imposed by others. It also emphasizes objective learning, thereby reducing the risk of exposure to the immediate emotions of limited information and falling victim to conspiracy theories.

Educators must develop students' ability to engage in respectful dialogue, manage their emotions, and combat prejudice. Educational institutions, for their part, must create safe spaces where students have opportunities for constructive dialogue, engaging in non-confrontational discussions on controversial topics. In addition, educational systems should help students develop a personal understanding of complex issues and question their assumptions and the opinions of others. Such actions by an educational institution can certainly develop students' ability to resist violent extremist speech.

Using the pedagogical potential of the sphere of education in preventing radical ideology and fostering a culture of tolerance among minors and youth also requires additional measures, such as economic, social, political, etc.

3. Media training and information literacy of students as a method of preventing and countering extremism and radicalism. Media training and information literacy is not just an option, but an obligation to counter violent extremist messaging, which increasingly uses sophisticated persuasion mechanisms both online and through one-on-one personal mentoring [32].

In addition to the main social networks, the extremist organizations Islamic Renaissance Party of Tajikistan and Group-24, in their criminal activities against the foundations of the constitutional order and security of the Republic of Tajikistan, are actively using the online communication application Zello, which works on the principle of online communication, and pages in it ("Guide to the Islamic State").

Educational institutions are unable to stop mass communication efforts directed at students by charismatic violent extremist leaders, but they can help students interact responsibly with media and information systems and develop analytical skills to critically evaluate media and information coming from various sources.

4. One of the main conditions conducive to young people falling into the net of radical organizations is their misunderstanding of the true canons of Islam, especially the humanistic ideas of the Hanafi mazkhab, and their infatuation with the ideology of religious movements alien to

the people of Tajikistan. In search of religious knowledge, young people turn to underground, dubious individuals, the Internet and other information resources where they fall prey to radical elements.

Learning the basics of religion in order to distinguish between true Islam and Islamic radicalism is unjustified (insufficient). Religious education, i.e. the study of Islam in the context of the subject "Islamic studies" in secondary schools and "Legal support for national security" in universities should be a mandatory subject in Tajikistan's educational system.

5.4. Preventing and Countering Extremism in Tajikistan

As research shows, the problem of extremism, including prevention and counteraction in Tajikistan, can be divided into the following stages [34]:

First stage (1991-1997): acquiring state independence, the problems and factors that led to civil war (as well as the growth of citizens' religious consciousness - the active phase of the formation of political Islam).

Second phase (1998-2013): post-conflict peacebuilding in Tajikistan. Legitimacy of *Islamic Renaissance Party of Tajikistan* (today the party (since 2015) is banned by the decision of the Supreme Court of the RT and is a terrorist and extremist organization) in the political processes of the country, activation of extremist organizations: Hizbuttahrir in the late 1990, the formation and activation of Salafists and other similar non-traditional religious movements in Central Asia, including Tajikistan.

The third stage (2014-2016): the ISIS factor and the actualization of radicalization of young people in Tajikistan, new trends and approaches to the recruitment of citizens, especially migrant workers and other adherents within the country, the participation of Tajik citizens in combat operations in Syria, Iraq and Afghanistan. Adoption of the "National Strategy of the Republic of Tajikistan on Countering Extremism and Terrorism for 2016-2020" and implementation of the action plan in all cities and districts.

Fourth stage (from 2017 to the present). Analysis of the situation and the results of studies show that after 2017 the stage of post-radicalization of young people began and a number of measures were developed and implemented to return the extremists and their family members (wives and children), and today measures are being taken to rehabilitate and adapt former extremists and their family members to the country's society.

Conclusion

For the last decades, the organization of education of extremist religious nature abroad is the main problem for Tajikistan's security. According to the official data, more than 2,500 young Tajiks have received and continue to study in religious schools of Islamic states based on extremist religious ideologies of "Salafism" and "Jihadism." Along with the study of Islamic disciplines and foreign languages, students undergo physical and military trainings. Military training is not a mandatory part of religious education. From this, we can conclude that these centers do not train future religious leaders, but potential terrorists to carry out the selfish goals of religious extremist movements to destabilize the sociopolitical and religious situation in Tajikistan" [28].

The problem of foreign religious institutions and centers or Tajiks studying abroad is the problem of the lack of competitiveness of Tajik Islamic education in the current conditions and it remains relevant to this day. The main task, in our opinion, is to raise the level of religious education within the country so that it meets all the criteria for training specialists in this industry. Because the stability of our state and our security is linked to this.

Based on the above, we must direct our efforts to ensure that our youth do not fall under the ideological influence of religious extremist movements.

1. To teach basics of traditional Islam for the youth at schools. At universities, to conduct explanatory work on moderate Islam and how to interact with other currents of Islam. This is related to the fact that majority of youth do not know the basic principles of their Islamic school and are easily influenced by teachings of religious extremist movements.

2. In the process of educating young people, clergy and religious leaders play an important role. In their instructions and conversations, they should guide young people on the path of truth and enlighten them on issues of Islamic moderation and justice. The Islamic center should create the conditions for educational and religious studies in mosques based on the Hanafi school of Islam, as well as organize lectures on studying the basics of the Qur'an and Hadith.

3. The main cause of extremism is social tension in the society as a result of ongoing political and socio-economic reforms and crises, which is intensified by the specific geopolitical situation and multi-ethnic composition of the RT population.

4. The main forms of social and political changes that have increased violent extremist acts are as follows: increased threat of extremist crimes by members of ISIS, Taliban and other groups present in Afghanistan; propaganda, "fake" news, calls for revolution and other anti-state activities using social networks as a platform for spreading certain types of ideologies (e.g. propaganda for establishing an Islamic state, etc. The number of extremist crimes and hate crimes related to national, racial, local or religious enmity or discord, the humiliation of national dignity and the propaganda of citizens' exclusivity on the basis of their attitude to religion, national, racial or local affiliation, as recorded by the Ministry of Internal Affairs of Tajikistan, indicates that the number of such crimes is considered a factor that can be used to number of Tajik migrants legally or illegally residing in other countries suggests that these people living in poor and vulnerable situations can easily "participate in criminal activities or be exposed to propaganda and recruitment, encouraging them to join violent radicalism";

5. For the 1.97 million children and adolescents receiving secondary education and 210,000 students pursuing higher vocational education in Tajikistan, educational institutions are among the most important social institutions outside their families. The risk of attracting these groups in society to extremist communities is high, as for many children, educational institutions may be the first social environment where students become targets of deliberate and aggressive behavior or where they acquire behaviors to overcome their cognitive understanding that the indiscriminate use of violence is wrong. In these settings, schools become places where students develop or reinforce a sense of alienation and intolerance instead of experiencing the inclusive spirit of their community;

6. Effective work to prevent violent extremism is rarely possible without understanding, cooperation and trust between educational institutions and the various sectors of society that play an important role. The Ministry of Education and Science, in consultation with experts from other ministries (SCNS, General Prosecutor's Office, Ministry of Culture) responsible for cultural, youth and social issues, should examine existing and new textbooks, curricula, teaching aids, monographs in light of national policy to prevent the expression of extremist ideology.

LITERATURE

[1] Law of the Republic of Tajikistan "On Freedom of Conscience and Religious Associations" dated on March 26, 2009 No. 489, Akhbori Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan. 2009. Art. 739.

[2] Criminal Code of the Republic of Tajikistan. Dushanbe: Konuniyat, 2004.

[3] The Law of the Republic of Tajikistan "On Public Associations" dated on May 12, 2007 No. 5, Akhbori Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan. 2007. Art. 363.

[4] Law of the Republic of Tajikistan "On Political Parties" dated on November 13, 1998 No. 22, Akhbori Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan. 1998. Art. 300.

[5] The Law of the Republic of Tajikistan "On Combating Terrorism" dated on November 16, 1999 No. 11, Akhbori Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan. -1999. - Art. 275.

[6] Abdukhamitov V., Mansurov U., Nasirov H., Chorshanbiev A. Liability for religious extremism in the criminal legislation of the Republic of Tajikistan and in the modern law of foreign states: a comparative study, Central Asia and the Caucasus, Journal of Social and Political Studies, Volume 17, Issue 2, 2016, p.50

[7] Ibid

- [8] Law of the Republic of Tajikistan "On countering extremism"
- [9] Civil Society also have a Role in Preventing Young People from Participating in Terrorist Groups, Sadoi Mardum, 15 November 2018, URL: <http://sadoimardum.tj/ma-lisilol/peshgirii-albi-avonon-ba-tashkiloti-terrorist-vazifai-omeai-sha-rvand-niz-ast/>
- [10] Richard Barrett, "Beyond the Caliphate," The Soufan Group, October 2017, URL: <http://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2017/11/Beyond-the-Caliphate-Foreign-Fighters-and-the-Threat-of-Returnees-TSC-Report-October-2017-v3.pdf>.
- [11] Charlie Winter, "War by Suicide: A Statistical Analysis of the Islamic State's Martyrdom Industry," ICCT Research Paper, February 2017, <https://icct.nl/wp-content/uploads/2017/02/ICCT-Winter-War-by-Suicide-Feb2017.pdf>.
- [12] The Universal Declaration of Human Rights of 1948, URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
- [13] International Covenant on economic, social and cultural rights, 1966, URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml
- [14] Declaration of the Rights of the Child 1959, https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec.shtml
- [15] Convention against discrimination in Education, 1960, URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/educat.shtml
- [16] The Law of the Republic of Tajikistan "On Freedom of Conscience and Religious Associations" // Akhbori Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, 2009, No. 3, Art. 82; 2011, No.6, Article 450
- [17] Human rights and social work, Manual for specialized schools for the training of social workers, URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/training1ru.pdf>; The second periodic report of the Republic of Tajikistan on measures to fulfill obligations under the International Covenant on Civil and Political Rights. Dushanbe, 2011.
- [18] The Law of the Republic of Tajikistan "On education", Akhbori Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan 2013, No.7. Art. 532. 2014. No.3. Art.156. No.7. Part. 2. Art.422.
- [19] Crimes related to religious extremism under the Criminal Law of the Republic of Tajikistan, URL: <http://www.rtsu.tj/ru/news/10779/>
- [20] Hafizzoda, Sh.Kh. Political and legal measures to counter extremism and terrorism in the Republic of Tajikistan, (Proceedings of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan No. 4 (36)), p. 158
- [21] Dushanbe returns students from Islamic countries, URL: <https://rus.ozodi.org/a/9563535.html>
- [22] Religious education abroad – a challenge to the security of Tajikistan, URL: <http://eurazvitiye.org/publication/20141114>
- [23] Ibid
- [24] Ikromova, Z. Experience of the Republic of Tajikistan in the fight against online extremism and terrorism: features and achievements, URL: http://www.mts.tj/ru/index.php?option=com_content&view=article&id=902%3A2019-07-03-10-52-58&catid=113%3A2013-05-27-06-20-39&Itemid=149&lang=ru
- [25] Religious education abroad – a challenge for the security of Tajikistan, URL: <http://eurazvitiye.org/publication/20141114>
- [26] Speech at the solemn meeting in honor of the Day of Tajik Police, URL: <http://president.tj/node/18876> (Date of access: 07/14/2019)
- [27] Hafizzoda, Sh.Kh. Political and legal measures to counter extremism and terrorism in the Republic of Tajikistan, (Proceedings of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan No. 4 (36)), p. 158
- [28] Fridinsky S.N. The Personality of an Extremist // Legal Education and Science. 2011. № 4. p. 37.
- [29] Antonyan Y.M., Eminov V.E. The personality of a criminal. Criminological and psychological research: a monograph. M. 2015. 368 p.

[30] Veber A. Textbook on Hate speech. Kyiv, 2010. p. 8-9

[31] Razmetaeva Y. Tolerance and "hate speech" in the information age // Philosophy of Law and General Theory of Law. № 1-2/2016. p. 91-105

[32] National Strategy of the Republic of Tajikistan to Counter Extremism and Terrorism 2016-2020. Dushanbe, 2016.

Tajikistan's Experience in Preventing Extremism: Problems and Prospects // <http://berlek-nkp.com/tadzhikistan/7932-opyt-tadzhikistana-v-profilaktike-ekstremizma-problemy-i-perspektivy.html>

**ECONOMIC ASPECTS OF
COUNTERING
EXTREMISM**

KUDRATOV NEKRAZ ABDUNABIEVICH - Head of the Department of Science and Innovations of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Doctor of Law, Professor. E-mail: nek-kudratov@mail.ru

SHOKHZODA NAZIRA IZATULLO - Senior Researcher of the Department of Science and Innovations of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. E-mail: nazirashohzoda@mail.ru

**ЭКОНОМИЧЕСКИЕ
АСПЕКТЫ
ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ
ЭКСТРЕМИЗМУ**

КУДРАТОВ НЕКРАЗ АБДУНАБИЕВИЧ - Начальник управления науки и инноваций Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, доктор юридических наук, профессор. E-mail: nek-kudratov@mail.ru

ШОХЗОДА НАЗИРА ИЗАТУЛЛО - Старший научный сотрудник управления науки и инноваций Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: nazirashohzoda@mail.ru

**ЧАНБАҲОИ ИҚТИСОДИИ
МУҚОВИМАТ БА
ЭКСТРЕМИЗМ**

ҚУДРАТОВ НЕКРУЗ АБДУНАБИЕВИЧ - Сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор. E-mail: nek-kudratov@mail.ru

ШОҲЗОДА НАЗИРА ИЗАТУЛЛО - Ходими калони илмӣ раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. E-mail: nazirashohzoda@mail.ru

Keywords: extremism, economic security, sustainable development, poverty and unemployment, investment, vulnerable areas, digital economy, financial mechanisms, youth integration, economic analysis, counter-extremism policy, Tajikistan, national security, international assistance.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the economic aspects of countering extremism and considers the two-way relationship of extremism with the national economy. The authors argue that extremism as a social and political threat not only leads to a decrease in investment, the collapse of the business environment and the collapse of economic infrastructure, but also takes advantage of such socio-economic conditions as poverty, unemployment and inequality of access to opportunities. The study shows that to date, no comprehensive scientific research has been conducted in the Republic of Tajikistan on the impact of extremism on the economy. The authors, relying on statistical data, legislation and modern international analysis, emphasize the need to develop and implement a comprehensive economic strategy to counter extremism. The key aspects proposed in the article are the prevention of poverty and unemployment, investments in vulnerable areas, the use of the digital economy, the

introduction of financial mechanisms and attracting international support. The authors also emphasize the need for a scientific assessment of the economic damage from extremism to justify public policy and effective economic measures. The article is an important and practical resource for researchers, politicians and specialists in the field of security and economics, contributing to the strengthening of interdisciplinary research and sustainable policies to counter extremism.

Калидвожаҳо: экстремизм, амнияти иқтисодӣ, рушди устувор, ғақр ва бекорӣ, сармоягузорӣ, минтақаҳои осебпазир, иқтисоди рақамӣ, механизмҳои молиявӣ, ҳамгирии ҷавонон, таҳлили иқтисодӣ, сиёсати зиддиэкстремистӣ, Тоҷикистон, амнияти миллий, кӯмаки байналмилалӣ.

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба таҳлили ҷанбаҳои иқтисодии муқовимат ба экстремизм бахшида шуда, робитаи дучонибаи байни экстремизм ва иқтисоди миллиро баррасӣ мекунад. Муаллифон бар онанд, ки экстремизм, ҳамчун таҳдиди иҷтимоӣ ва сиёсӣ, на танҳо боиси коҳиши сармоягузорӣ, шикасти муҳити соҳибкорӣ ва ғурупошии инфрасохтори иқтисодӣ мегардад, балки заминаҳои иқтисодии иҷтимоие чун ғақр, бекорӣ ва нобаробарии дастрасӣ ба имкониятҳои низ бар манфиати худ истифода мебарад. Тадқиқот нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то имрӯз таҳқиқоти ҳамаҷонибаи илмӣ оид ба таъсири иқтисодии экстремизм амалан роҳандозӣ нашудааст. Муаллифон, бо таъя ба омор, қонунгузорӣ ва таҳлилҳои муносири байналмилалӣ, зарурати таҳия ва татбиқи стратегияи фарогири иқтисодии зиддиэкстремистиро таъкид мекунанд. Ҷанбаҳои калидии пешниҳодшуда дар мақола аз пешгирии ғақру бекорӣ, сармоягузорӣ ба минтақаҳои осебпазир, истифодаи иқтисоди рақамӣ, татбиқи механизмҳои молиявӣ ва ҷалби дастгирии байналмилалӣ иборатанд. Муаллифон инчунин зарурати арзёбии илмии зарари иқтисодии экстремизмро барои асосноксозии сиёсати давлатӣ ва тадбирҳои муассири иқтисодӣ таъкид мекунанд. Мақола барои муҳаққиқон, сиёсатгуздорон ва мутахассисони соҳаи амният ва иқтисод манбаи муҳим ва амалӣ буда, ба таҳкими таҳқиқоти байнисоҳай ва сиёсати устувори зиддиэкстремистӣ мусоидат менамояд.

Ключевые слова: экстремизм, экономическая безопасность, устойчивое развитие, бедность и безработица, инвестиции, уязвимые сферы, цифровая экономика, финансовые механизмы, интеграция молодежи, экономический анализ, политика противодействия экстремизму, Таджикистан, национальная безопасность, международная помощь.

Аннотация. Статья посвящена анализу экономических аспектов противодействия экстремизму и рассматривает двустороннюю связь экстремизма с национальной экономикой. Авторы утверждают, что экстремизм как социальная и политическая угроза не только приводит к снижению инвестиций, развалу деловой среды и краху экономической инфраструктуры, но и использует в своих интересах такие социально-экономические условия, как бедность, безработица и неравенство доступа к возможностям. Исследование показывает, что на сегодняшний день в Республике Таджикистан не проводилось комплексных научных исследований воздействия экстремизма на экономики. Авторы, опираясь на статистические данные, законодательство и

современный международный анализ, подчеркивают необходимость разработки и реализации комплексной экономической стратегии противодействия экстремизму. Ключевыми аспектами, предлагаемыми в статье, являются профилактика бедности и безработицы, инвестиции в уязвимые сферы, использование цифровой экономики, внедрение финансовых механизмов и привлечение международной поддержки. Авторы также подчеркивают необходимость научной оценки экономического ущерба от экстремизма для обоснования государственной политики и эффективных экономических мер. Статья является важным и практическим ресурсом для исследователей, политиков и специалистов в области безопасности и экономики, способствуя укреплению междисциплинарных исследований и устойчивой политики противодействия экстремизму.

Extremism and the economy may seem like two separate domains, but in reality, they are deeply interconnected. Extremism, as a dangerous social and political phenomenon, can negatively impact economic processes and disrupt sustainable economic development. On the one hand, an unstable environment and the presence of extremist groups (in the Republic of Tajikistan, their number reaches 29) lead to a decline in investor confidence, a reduction in the flow of goods and services, and a downturn in production and trade activity. On the other hand, economic injustice, poverty, unemployment, and social inequality can create fertile ground for the spread of extremist ideas. In other words, the relationship between extremism and the economy is bidirectional: a weak economy can foster conditions for the rise of extremism, while extremism itself is a major cause of declining economic growth, reduced investment, loss of property and resources, and a lower standard of living for the population. Extremism can be countered not only through legal and security measures but also by strengthening economic development, reducing poverty, creating new jobs, supporting youth, and expanding social opportunities. Therefore, a comprehensive and balanced approach that combines the fight against extremism with the implementation of effective economic policies is crucial for ensuring sustainable national stability and societal progress.

In the Republic of Tajikistan, in accordance with the rulings of the Supreme Court of the Republic of Tajikistan, the activities of 29 terrorist and extremist groups and organizations have been banned as of 2025. "...Despite the adoption of a number of legal and institutional measures, an analysis of the dynamics of extremist and terrorist crimes from 2010 to 2024 shows that this phenomenon has increased not only in quantity but also in its nature and dangerous content (qualitative indicators). According to official statistics, while only 10 cases of extremist crimes were recorded in 2010, the number grew at an alarming rate in the following years, reaching 28 in 2011, 18 in 2012, 38 in 2013, 116 in 2014, 345 in 2015, 617 in 2016, 506 in 2017, 360 in 2018, 634 in 2019, 1,091 in 2020, 761 in 2021, 991 in 2022, 1,228 in 2023, and 1,494 in 2024" [6;10]. These figures indicate that the intensity and scale of such crimes in Tajikistan have increased unprecedentedly over the past decade. In particular, the rise in the number of extremist crimes from 2020 to 2024 reflects the serious threats to national security and the socio-political sphere posed by this phenomenon. It is worth noting that the majority of these crimes are committed in the context of a digitized society, with extensive use of social networks, messaging platforms, and the digital environment, which further complicates efforts to combat them. In this regard, the need for the development and implementation of modern, comprehensive, and digital strategies to counter extremism and terrorism in Tajikistan is more urgent than ever.

The negative consequences of extremism for the national economy are serious and multifaceted, as this dangerous phenomenon threatens not only social and political security but also sustainable economic development. First, extremism leads to political and social instability, resulting in decreased investor confidence, which, in turn, halts the inflow of both foreign and domestic direct investment. Second, extremist violence can destroy economic infrastructure, including roads, strategic facilities, industrial and commercial centers, the restoration of which requires significant budgetary and extra-budgetary (grant) resources. Third, extremism increases state expenditure on security, as the government is forced to allocate special funds to protect the foundations of the constitutional order, peace and stability, strengthen law enforcement, and prevent threats. Fourth, there is a decline in tourism, trade, and export-import activities due to the perceived danger in the country, which leads to reduced income and job losses. Fifth, extremism negatively affects the development of human capital and the workforce, as fear, migration, and loss of life hinder productive and scientific activities. Thus, extremism and terrorism can lead to a decline in gross domestic product, an increase in poverty, and a decrease in the standard of living, all of which have a catastrophic impact on the national economy. A clear example of this can be seen in such vulnerable countries as Afghanistan, Iraq, Syria, Mali, Burkina Faso, Nigeria, Somalia, Myanmar, and others.

Extremism and the economy are analyzed by contemporary scholars as two interrelated factors that influence one another in a causal relationship. Professor and statesman S.S. Yatimov rightly writes: "...It is regrettable that the current trend toward fanaticism, superstition, and, on this basis, excesses—adherence to extremist religious movements and neglect of the process of forming national self-consciousness—lags behind the level of the country's economic and social development by decades. This process contradicts the stable future of national statehood" [15, p. 25].

This statement by Professor S.S. Yatimov carries deep social, cultural, economic, and political meaning, shedding light on a highly sensitive issue of our time: the conflict and incompatibility between the development of national self-awareness and the spread of superstition and religious hypocrisy in society. By using the expression "it is regrettable," he draws special attention to a disturbing reality—one that includes the proliferation of irrational beliefs, the erosion of respect for national values, and a tendency toward religious extremism.

He identifies "fanaticism and superstition" as anti-rational phenomena and obstacles to social development that hinder individuals from thinking freely and constructively. At the same time, he emphasizes that the "level of economic and social development" remains weak in comparison to the pace at which these regressive phenomena are expanding. In other words, society may appear to be progressing—with schools, roads, technology, and other modern features in place—yet there remains a certain backwardness and ideological elitism in the minds and spirits of people.

S.S. Yatimov rightly stresses that true development is not merely economic; it also includes national consciousness, enlightenment, and a sense of civic responsibility. His statement can be interpreted as an intellectual call for the formation of a national program aimed at strengthening processes of national self-awareness, secular education, and respect for cultural values.

His use of the phrase "contradicts the stable future of national statehood" is of particular significance, as it highlights that such developments are not merely moral challenges but also threats to national security, political unity, and cultural sovereignty. Therefore, Yatimov's message is not only a social analysis, but also a warning to political elites, the intelligentsia, and civil society that education, enlightenment, and cultural policy must be central to national reform efforts.

According to renowned economist Paul Collier, who studied the development of fragile states, economic factors—including poverty, unemployment, and lack of equal opportunity—are among the primary causes of youth involvement in extremist movements. In his view, "economically weak societies are more vulnerable to extremism" [1, p. 99].

Similarly, researchers at the World Bank point out that poor economic governance and low income levels can create favorable conditions for the spread of extremist ideologies [5, p. 325].

Security and sustainable development scholar Professor Martha Crenshaw considers extremism to be both a consequence of social injustice and a cause of economic instability. She further emphasizes that extremist groups often become active in environments where the local economy suffers from a lack of investment, corruption, and inadequate public services. Crenshaw writes: “Ideology quickly takes root in the absence of economic justice” [2, p. 389].

According to UN researchers, “...extremism affects the economy in three ways: 1) by disrupting production and trade processes; 2) by reducing domestic and foreign investment; 3) by creating additional costs for ensuring national security.” UN experts emphasize that extremism can only be prevented through the promotion of inclusive and equitable development, the creation of real economic opportunities for youth, and the expansion of social services [4].

This viewpoint reflects the UN’s analytical and scientific position on the relationship between extremism and the economy, and its analysis is considered important for several reasons. First and foremost, the UN underscores that extremism is not only a political or security issue but also a direct threat to economic stability and development.

Firstly, the disruption of production and trade processes implies a breakdown in the functioning of businesses, markets, transportation (logistics), supply chains, and other elements of economic infrastructure. This disruption may lead to a decline in gross domestic product (GDP), rising unemployment, and reduced income levels.

Secondly, the reduction in domestic and foreign investment results from heightened security risks and economic instability. Investors typically require a calm and predictable environment in order to commit capital [9, pp. 188–205].

Thirdly, increased security expenditures mean that the state is forced to allocate more funds to law enforcement, border security, counterterrorism efforts, and internal control of public order. This, in turn, can severely limit financial resources for social and economic development, including education, healthcare, and infrastructure [8, pp. 69–75].

From this perspective, extremism and terrorism not only impose direct costs but also inflict broader economic damage. In this context, the UN’s recommendation to promote inclusive and equitable development—aimed at reducing poverty, unemployment, deprivation, and unequal access to opportunities—is viewed as a sustainable method for preventing extremism and terrorism.

The emphasis on youth in these recommendations is particularly justified, as young people represent the most vulnerable demographic to extremist ideologies. Creating genuine economic opportunities for this segment of the population can be a key factor in reducing their radicalization.

This position also reflects the UN’s broader approach to extremism as a phenomenon rooted in economic and social injustice. It reinforces the understanding that security measures alone are insufficient for effective prevention. Hence, it is essential that national economic policies ensure equality, inclusion, and real economic prospects for all segments of society.

Overall, researchers and international organizations have reached a well-substantiated conclusion: combating extremism solely through security measures is insufficient. Addressing its root causes—including economic inequality, lack of development opportunities, and absence of social justice—must become the core of every state’s counter-extremism strategy. Such a balanced approach can ensure sustainable economic development and create the socio-psychological foundation necessary for rejecting extremist ideology.

The economic dimensions of countering extremism, as an essential component of national security and sustainable societal development, encompass a set of economic, financial, and organizational measures aimed at reducing the risk of extremist ideologies, minimizing the socio-economic roots of extremist crime, and ensuring stable living conditions for the population. These aspects include the following strategic areas:

1. Prevention of poverty and unemployment. Poverty and high levels of unemployment—especially among youth—are among the key factors that contribute to recruitment into extremist groups. Therefore, developing economic sectors, creating new jobs, offering professional training and retraining, and supporting young entrepreneurs and youth initiatives are effective methods for preventing extremism.

Poverty and unemployment prevention is one of the main pillars in the fight against extremism and in ensuring social security. From both economic and social perspectives, these phenomena are considered major triggers of radicalization, unrest, and the involvement of citizens—particularly young people—in extremist networks. Prevention is carried out through the implementation of effective economic and social policy measures.

In his 2023 address to the nation, President Emomali Rahmon placed special emphasis on the problem of poverty, noting that as a result of targeted policies, the poverty rate decreased from **29.5% in 2017** to **21.2% in 2023**. Over the past two decades, living standards in the country have steadily improved, with the poverty rate dropping from **83% in 1999** to **62 percentage points by 2023**. In order to continue this trend, the government has been tasked with implementing specific measures to reduce poverty by **an additional 10% over the next seven years**. In this regard, it is essential that by 2024, through the effective execution of approved programs and plans, the national economy grows by no less than **8% annually** [12].

This approach to economic policy not only facilitates poverty reduction but also supports inclusive and sustainable socio-economic development. The government must design and implement an employment policy that reflects regional priorities, labor market needs, and human resource development. It is necessary to launch targeted training and retraining programs for the unemployed, returnees, and vulnerable youth. Promoting entrepreneurship—especially among young people and women—through preferential loans, innovation grants, and the establishment of business incubators and training centers can help reduce unemployment and poverty.

Investments in infrastructure, including energy, transportation, irrigation, healthcare, and education, can enhance local economic conditions and increase employment opportunities [14, pp. 244–250]. Green entrepreneurship and the digital economy open new pathways for employment and sustainable income generation. Specialized training and courses in the field of the digital economy can engage youth in modern sectors of economic activity.

By applying social risk analysis and monitoring regions with high levels of unemployment and poverty, government agencies can implement early response measures and targeted economic plans.

Programs in professional and financial education—particularly those accessible to youth and women—play a crucial role in expanding employment opportunities and reducing the risk of individuals joining extremist groups. Poverty and unemployment prevention is not solely an economic objective but a fundamental prerequisite for ensuring political and social stability. This goal must be pursued through a comprehensive framework involving the state, the private sector, and civil society. Ensuring decent living conditions, quality employment, and equal economic opportunities is among the most effective ways to mitigate the risk of radicalization.

2. Investment in the development of vulnerable regions. Economic activity in areas with a high risk of radicalization—such as remote, economically underdeveloped regions—requires targeted attention. The *National Security Concept of the Republic of Tajikistan*, the *Law on the State Budget*, and the *New Strategy for Countering Extremism and Terrorism in the Republic of Tajikistan for 2026–2030* must explicitly address these priorities. Investments in infrastructure, support for small and medium-sized enterprises (SMEs), concessional loans, and incentives for production and service development (such as tax exemptions) will help improve employment and social development in these regions.

Investing in vulnerable regions is one of the most important tools for reducing social risks and effectively countering extremism. These areas—often characterized by low living standards, inadequate infrastructure, and limited employment opportunities—form a fertile ground for the spread of extremist ideologies and the recruitment of local populations into radi-

cal movements. Therefore, economic, social, and infrastructure development in such territories must be ensured through strategic programs and public-private, domestic and international investment mechanisms.

Investments in key productive sectors—such as agriculture, small-scale industry, services, and energy—create jobs and promote local economic stability. At the same time, expanding infrastructure in education, healthcare, transport, and communications improves the quality of life and increases public trust in government policies, thereby reducing social tensions. Additionally, the creation of industrial clusters and free economic zones in vulnerable areas can serve as a tool for attracting both domestic and foreign investment. The government can stimulate investor activity in these zones through tax incentives and subsidies.

Investments in the development of vulnerable regions should be regarded as an integral part of a comprehensive national policy on security and sustainable development, as only by ensuring social equity and economic opportunity can the drivers of radicalization and the appeal of extremist ideologies be diminished.

3. Financial mechanisms for countering extremism. Government-funded programs, the creation of social development funds, and the effective management of budgetary resources are vital for protecting vulnerable groups and reducing the socio-economic causes of extremism. An essential component of this mechanism is also the monitoring of financial networks linked to extremism. In Tajikistan, this function is partially addressed by the Financial Monitoring Department under the National Bank of Tajikistan, whose primary mandate is financial oversight.

These financial mechanisms include a broad array of tools, policies, and regulatory measures aimed at cutting off the funding sources of extremist and terrorist groups, monitoring suspicious asset flows, and efficiently allocating public resources to anti-extremism programs while enhancing the financial resilience of society. One of the core components of this process is the establishment of an effective system for monitoring and detecting illegal or suspicious financial networks, executed through close collaboration with banking institutions, financial supervisory agencies, and law enforcement.

Priority measures include tracking asset movements, freezing suspicious accounts, investigating financial transactions linked to extremist actors, and ensuring transparency in money transfer systems. Another important dimension is the implementation of preventive financial mechanisms, such as establishing social funds, launching targeted support programs for vulnerable populations, and promoting youth employment and education, with a focus on improving financial literacy and vocational skills.

Providing financial support to civil society organizations, funding anti-extremist education programs, and supporting awareness campaigns against radical ideologies can also significantly reduce the risk of citizens joining extremist groups.

From a public policy perspective, it is essential to develop a national strategy for countering the financing of terrorism and extremism in Tajikistan and integrate it with the country's financial security system and efforts to combat illicit financial flows. Tajikistan's active participation in international agreements on combating the financing of terrorism, such as FATF (Financial Action Task Force), and cooperation with INTERPOL and international financial institutions, as well as the development of appropriate legislation on financial transparency, should become key elements of this framework.

Financial mechanisms for countering extremism are of strategic importance not only for suppressing the activities of extremist groups but also for ensuring sustainable development, economic stability, and national security.

4. Social Economy and Economic Integration of Youth. Implementing economic programs that engage youth in the formal economy—such as startup projects, entrepreneurship courses, grants, and concessional loans—can significantly reduce the likelihood of their involvement in extremist movements.

As a key component of public policy, social economy and youth economic integration play a vital role in countering extremism, since young people are the most vulnerable to the in-

fluence of extremist ideologies. A lack of economic, social, and educational opportunities can lead to radicalization. The social economy—based on principles of equity, equal access to resources, and prioritization of the common good—creates favorable conditions for involving youth in lawful, productive, and meaningful activity.

The development of social economy sectors—including small and medium-sized social enterprises, cooperatives, vocational training centers, and nonprofit organizations focused on employment and skills development—can enhance economic engagement among youth. Youth economic integration can also be promoted through access to labor markets, financial support for startups and innovative projects, grants and concessional financing, as well as by fostering a supportive business environment and infrastructure (e.g., incubators, accelerators, and resource centers).

Vocational education tailored to labor market needs, dual education programs, and industrial internships are effective tools for reducing unemployment and mitigating radicalization risks. At the same time, providing young people with access to digital resources, training in modern technologies, and support for economic activity in the digital space (e.g., online businesses, innovation contests, and app development incentives) can redirect their energy toward constructive engagement.

In sum, social economy and youth economic integration not only reduce involvement in extremist movements but also contribute to sustainable socio-economic development and strengthen public security.

Use of Digital Economy and Financial Technologies Online platforms for education, business development, and economic support empower youth to engage in constructive, formal activities—reducing extremist activity in virtual environments. The digital economy and financial technologies are crucial in the fight against extremism and for mitigating socio-economic risks, as they provide expanded access to employment, education, financial services, and entrepreneurship.

As a new engine of economic growth, the digital economy allows citizens—especially youth and vulnerable populations—to engage in e-commerce, remote learning, online services, and digital finance. This reduces unemployment, provides income, and limits the influence of extremist actors.

Through e-payment systems, digital banking, and online lending, financial inclusion is expanding for those previously excluded. Digital tools also assist in monitoring and tracking suspicious or terrorist financial transactions. Digital platforms can host training programs, consultations, and anti-extremism campaigns.

By involving youth in constructive digital fields such as IT, mobile app development, web design, and data analytics, societies can divert attention away from extremist ideology and cultivate human capital. Public policy should support digital infrastructure in remote areas, encourage innovative startups, and ensure digital security. Integrating the digital economy into extremism prevention requires medium- and long-term strategies and coordination among government agencies, the private sector, and civil society.

Ultimately, digital economy and fintech represent not only tools for economic development but also powerful instruments for reducing social tension and preventing extremism in today's world.

5. International Cooperation and Foreign Financial Support. Joint programs with international organizations such as the World Bank, UN, UNESCO, and others can provide the financial and organizational capacity to implement economic strategies aimed at countering extremism.

This issue is addressed in Section 31 of the Strategy for Countering Extremism and Terrorism in the Republic of Tajikistan for 2021–2025, which explicitly states:

"Funding is allocated for research, specific activities of the Implementation Plan for the Strategy, the development and dissemination of educational programs and training materials,

seminars, study of international best practices, database creation, etc., from international donor organizations" [13].

Tajikistan has also adopted the “Rehabilitation and Reintegration Program for Individuals with Extremist or Terrorist Backgrounds for 2024–2028,” which outlines provisions for foreign financial support. According to Chapter 10 of this program,

"The total funding for the Program over the next five years is estimated at 84,542,600 TJS. Of this amount, 27,562,600 TJS will be allocated from the state budget, and 56,980,000 TJS will be sourced from non-budgetary funds (including foreign investments, donor aid, and other sources). For the next three years (2024–2026), the total funding will be 45,390,600 TJS, with 16,820,600 TJS from the state budget and 28,570,000 TJS from non-budgetary sources" [7].

These figures demonstrate that non-budgetary funding exceeds state allocations, highlighting the significance of attracting foreign investment and international assistance in the implementation of national development and anti-extremism programs.

Foreign funding thus plays a strategic role in supporting Tajikistan’s anti-extremism efforts by enabling research, education, rehabilitation, economic integration, and infrastructure development—while also reinforcing the country’s alignment with international security standards.

International cooperation and foreign financial assistance must become a key component of a comprehensive counter-extremism strategy. Through collaboration with international organizations and partner states, countries can more effectively respond to the threats of extremism and terrorism. These efforts take a variety of forms, including funding for socio-economic development projects, implementation of anti-extremism education programs, training of national personnel, institutional capacity building, and support for civil society.

International organizations such as the United Nations, European Union, Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), World Bank, and Asian Development Bank provide financial and technical support to strengthen national capacities for countering extremism and terrorism at the legislative, institutional, and political levels. In particular, foreign financial aid can support social programs for youth, women, and vulnerable populations, social entrepreneurship, and the development of education, culture, media, and local infrastructure in at-risk regions.

Additionally, partnership and knowledge-exchange programs with developed countries and other regions enable the adoption of best practices in extremism prevention, financial network monitoring, and legal system strengthening.

International efforts also include joint strategies, information-sharing mechanisms, coordination of operational data, and the prevention of cross-border financial flows and movement of radical personnel. International NGOs and universities play an important role by delivering public education and training programs aimed at raising political and legal awareness.

To ensure the effective and sustainable use of foreign financial aid, countries must establish transparent and accountable resource management systems that foster donor trust and support long-term cooperation. Overall, international efforts and foreign aid in the context of a growing global extremism threat are not only financial tools but also essential for reinforcing national stability, sustainable development, and uniting societies against radical ideologies.

6. Assessment and Economic Analysis of the Damage Caused by Extremism. Policy decisions must be based on **scientific economic research** that evaluates the impact of extremism on national economies—such as reduced investment, budget losses, damage to tourism and trade. This research is essential for shaping effective economic policies to counter extremism.

A review of academic literature indicates that in Tajikistan, the economic consequences of extremism have yet to be examined comprehensively. Despite the growing importance of this topic—which threatens the country’s economic security and sustainable development—there remains a lack of empirically grounded studies.

To address this gap, several research and practical measures must be adopted. First, the establishment of specialized interdisciplinary research groups within the State Committee for

National Security (SCNS), ministries, academic institutions, and research centers is needed. These groups would conduct studies that integrate economic, social, and security dimensions.

Moreover, doctoral theses, monographs, scholarly articles, and analytical reports should be developed to assess the effects of extremism on investment climate, business environments, tourism, employment, and the broader economy.

While Tajikistan actively participates in international and regional anti-extremism initiatives, it is advisable to seek additional financial and technical assistance from international organizations to support relevant research and social programs.

Simultaneously, developing a methodology for assessing economic harm caused by extremism, introducing relevant academic courses in universities, and leveraging digital technologies for monitoring and raising economic and security awareness should become pillars of the national counter-extremism strategy, particularly within the framework of the upcoming 2026–2030 Strategy on Countering Extremism and Terrorism.

All these initiatives must be implemented under a national research program aimed at long-term economic security and preventing the negative consequences of extremism.

The assessment and analysis of the economic impact of extremism is one of the most important components of state policy for ensuring security and sustainable development. Extremism not only threatens political and social stability but also causes severe economic damage, undermining national growth and economic security.

Economic harm can take various forms, including:

- Direct losses such as infrastructure destruction, increased security expenditures, and investment withdrawal;
- Indirect losses such as declining market confidence, migration of the working population, and downturns in tourism and industrial development.

In conclusion, a robust economic analysis of extremism is essential for making informed policy decisions and building economic resilience against radical threats.

One of the key areas of economic analysis in the context of counter-extremism policy is the identification of additional public expenditures on security, which governments are compelled to allocate from the national budget to law enforcement, counterterrorism agencies, border control, and security technologies. According to Resolution No. 216 of the Government of the Republic of Tajikistan dated May 29, 2023, a list of *41 additional state agencies* (alongside all law enforcement bodies) was designated to participate in counterterrorism efforts—demonstrating the scale and financial burden of state responsibilities in this area.

At the same time, regions with high levels of extremism (cities or districts) often suffer investment outflows, postponement or cancellation of major development projects, and a decline in the standard of living, leading to regional disparities and socio-economic imbalance. A comprehensive damage assessment should also consider revenue losses in vital sectors such as tourism, transport, trade, and banking. For example, a single extremist incident can result in hundreds of tourists cancelling visits, flight suspensions, and revenue losses for hotels and service providers.

To obtain accurate and actionable results, governments must apply scientific methods of risk assessment and economic analysis, collect robust statistical data, and develop specific indicators for evaluating extremism-related risks.

In general, the economic impact assessment of extremism enables public authorities to:

- determine the real cost of the threat,
- manage fiscal policy more efficiently, and
- design and implement targeted preventive and economic countermeasures.

Conclusions

The economic dimensions of countering extremism must be viewed as an integral part of national economic policy and security strategy. Without addressing core socio-economic issues and reducing regional inequalities, the fight against extremism cannot yield sustainable results.

As noted in the reflective analysis:

“...From this brief analysis, we see that the Tajik nation, in the new historical context and with its six-thousand-year legacy, possesses all the necessary conditions—civilizational roots, strong political, economic, social, cultural, intellectual, and genetic foundations—for successfully overcoming the Renaissance Era that has now been declared. What remains is to begin as soon as possible, under qualified leadership” [15, p. 28].

Every success requires action. The upcoming 2026–2030 Strategy on Countering Extremism and Terrorism in the Republic of Tajikistan, the National Development Strategy to 2030, Law [11], and various economic programs already emphasize economic responses to extremism. These include:

- Poverty and youth unemployment prevention,
- Creation of sustainable jobs in vulnerable sectors,
- Financial support for youth and adolescent entrepreneurship,
- Development of social infrastructure in remote towns and villages,
- Subsidies for vocational training and retraining,
- Easy access to concessional loans for low-income households,
- National youth housing support program,
- Establishment of local economic development centers,
- Training in financial literacy and entrepreneurship for youth,
- Programs for economic integration of labor migrants,
- Strengthening of deposit guarantee mechanisms,
- Financial monitoring of suspicious transactions,
- Grant programs for socio-economic projects,
- Anti-extremism education with economic components,
- Regional job fairs and employment hubs,
- Public-private partnerships in vulnerable regions,
- Support for industrial entrepreneurship in border areas,
- Development of national crafts,
- Construction of vocational training centers,
- And the “Youth – Economic Force against Extremism” program.

These initiatives form the economic foundation of a resilient national response to extremism, balancing security imperatives with inclusive development goals. Only through such a coherent, multidimensional approach—grounded in economic justice and opportunity—can Tajikistan prevent radicalization, promote national unity, and sustain long-term peace and prosperity.

LITERATURE

1. Collier P. *The Bottom Billion: Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It*. Oxford University Press, 2007. P.96-119
2. Crenshaw, M. (1981). The Causes of Terrorism. *Comparative Politics*, Vol. 13, No. 4, pp. 379–399.
3. Institute for Economics and Peace (2024). Global Terrorism Index. Sydney. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2024/02/GTI-2024-web-290224.pdf> (санай мурочиат: 04.05.2025).
4. United Nations Development Programme (UNDP). Preventing Violent Extremism through Inclusive Development and the Promotion of Tolerance and Respect for Diversity. New York. 2016. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/Discussion%20Paper%20-%20Preventing%20Violent%20Extremism%20by%20Promoting%20Inclusive%20%20Development.pdf> (санай мурочиат: 04.05.2025).
5. World Bank. *World Development Report 2011: Conflict, Security and Development*. Washington, DC. 2011. 416 p.

6. Абдуллозода, Н.Р. Детерминанты радикализации и развития экстремистских течений в молодежной среде Республики Таджикистан // Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. - № 3 (63). - 2024. - С.17-22
7. Барномаи барқарорсозӣ ва реинтеграцияи шахсони дорои гузаштаи экстремистӣ ё террористӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024-2028. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни соли 2024, № 339 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://mmih.tj/Search/DocumentView?DocumentId=166336#> (санаи мурочиат: 04.05.2025).
8. Беспалая С.Г., Кашин В.А. Детерминация социально-психологических и экономических аспектов терроризма в современном обществе // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2019. – Т. 11, № 1. – С. 69-75.
9. Жилина И.Ю. Экономические аспекты современного терроризма // Россия и современный мир. – 2018. – № 1(98). – С. 188-205.
10. Кудратов Н.А. Уголовно–правовая охрана основ конституционного строя и безопасности государства: проблемы доктрины, правоприменения и совершенствования законодательства: диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. – Душанбе, 2021. – 539 с.
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба экстремизм”. Аз 2 январи соли 2020, № 1655 Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://mmk.tj/system/files/Legislation/1655_tj_0.pdf (санаи мурочиат: 04.05.2025)
12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://president.tj/event/missives/36370> (санаи мурочиат: 04.05.2025)
13. Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www anticorruption.tj/images/PDF/ter-ek.pdf> (санаи мурочиат: 04.05.2025)
14. Шохзода Н.И. Мушкилот ва роҳҳои ҳалли ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба бозори хизматрасониҳои экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2024. – №. 2(57). – С. 244-250.
15. Ятимов С.С. Эҳёи миллат - бақои давлат // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2024. – №. 4(88). – С. 14-33.

**МУАММОҲОИ ҲУҚУҚИИ
ШАРТНОМАҲО БАРОИ
ИЧРОИ ҚОРҲОИ ИЛМИЮ
ТАДҚИҚОТӢ, ТАҶРИБА-
ВИЮ КОНСТРУКТОРӢ ВА
ТЕХНОЛОГӢ**

**ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ
ДОГОВОРОВ НА
ВЫПОЛНЕНИЕ НАУЧ-
НЫХ, ИССЛЕДОВАТЕЛЬ-
СКИХ, ЭКСПЕРИ-
МЕНТАЛЬНЫХ, КОНСТРУ-
КТОРСКИХ И ТЕХНОЛО-
ГИЧЕСКИХ РАБОТ**

**LEGAL PROBLEMS OF
CONTRACTS FOR THE
PERFORMANCE OF
SCIENTIFIC, RESEARCH,
EXPERIMENTAL, DESIGN
AND TECHNOLOGICAL
WORK**

Калидвожаҳо. шартнома, ҳуқуқи маданӣ, қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, танзими ҳуқуқӣ, Кодекси маданӣ, фаъолияти инноватсионӣ.

Ключевые слова: договор, гражданское право, научно-исследовательская работа, правовое регулирование, Гражданский кодекс, инновационная деятельность.

Нодиров Фозилбек Мирзошарифович – н.и.х., мудири кафедраи ҳуқуқи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ.
E-mail: fnodirov@list.ru

Нодиров Фозилбек Мирзошарифович – к.ю.н., заведующий кафедрой права Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат юридических наук.
E-mail: fnodirov@list.ru

Nodirov Fozilbek Mirzosharifovich. – C.L.S., head of the department of law at the International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan, candidate of legal sciences.
E-mail: fnodirov@list.ru

Аннотатсия. Муносибатҳои ҳуқуқии марбут ба фаъолияти инноватсионӣ дар асоси шартномаҳои алоҳидаи ҳуқуқи маданӣ низ ба вучуд меоянд, тағйир меёбанд ва қатъ мешаванд. Дар ҷараёни созмондихӣ, истеҳсол ва татбиқи маҳсулоти инноватсионӣ доираи васеи субъектҳо, аз ҷумла: ихтироъкорҳо, кашофон ва технологҳо, яъне аз соҳибқорони касбӣ то ташкилотҳои маҳсусгардонидашуда иштирок менамоянд. Ҳамаи онҳо иштирокчиёни ҷараёни ягонаи фаъолияти инноватсионӣ мебошанд, ки ба муносибатҳои гуногуни байниҳамдигарӣ ворид гашта, дар натиҷаи он маҳсулоти мушаххаси зеҳнӣ ё ин ки моддӣ созмон дода мешавад. Дар мақолаи мазкур масъалаҳо ва муаммоҳои ҳуқуқии шартномаҳо барои иҷрои қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, таҷрибавию конструкторӣ ва технологӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Аннотация. Правоотношения, связанные с инновационной деятельностью, возникают, изменяются и прекращаются также на основании отдельных гражданско-правовых договоров. В процессе организации, производства и внедрения инновационных продуктов участвует широкий круг субъектов, включая изобретателей, первооткрывателей и технологов, от профессиональных предпринимателей до специализированных организаций. Все они являются участниками единого процесса инновационной деятельности, вступая в разнообразные взаимные отношения, в результате

которых создается определенный интеллектуальный или материальный продукт. В статье рассматриваются правовые вопросы и проблемы договоров на выполнение научно-исследовательских, опытно-конструкторских и технологических работ.

Keywords: contract, civil law, scientific research, legal regulation, Civil Code, innovative activity.

Annotation. Legal relations related to innovative activities also arise, change and terminate on the basis of individual contracts of civil law. A wide range of subjects, including inventors, discoverers and technologists, i.e. from professional entrepreneurs to specialized organizations, participate in the process of organizing, producing and implementing innovative products. All of them are participants in a single process of innovative activity, which enters into various mutual relations, as a result of which a specific intellectual or material product is created. This article examines the legal issues and problems of contracts for the performance of scientific research, experimental design and technological work.

Танзими ҳукукии муносибатҳои фаъолияти инноватсионӣ, боиси ба вуҷуд омадани шаклҳои муайяни ҳукукии онҳо гардида, самти умумии ҳаллу ҷасли масоили марбут ба фаъолияти инноватсионӣ мебошанд. Тибқи ақидаи ғолиб чунин шаклҳо ниҳоят зиёд буда, бо дарназардошти сатҳи танзимнамоӣ ду гурӯҳи онҳоро ҷудо намудан мумкин аст: умумӣ-ҳуқуқӣ ва хусусӣ-ҳуқуқӣ [1].

Ҳамзамон, бо танзимнамоии ҳуқуқӣ на ҳуди ҷараёни ба даст овардани донишҳои нави илмӣ (илмӣ-техникӣ) ё ин ки ҷараёни истеҳсол ва татбиқи онҳо, балки механизми ташкил намудани онҳо баромад менамояд.

Дар сатҳи умумӣ-ҳукукии танзим ба ҳайси шакли ҳукукии таъсиррасонии давлатӣ ба фаъолияти инноватсионӣ ҳимояи маҷмӯи манфиатҳои ҳамаи аъзоёни ҷомеа баромад менамояд. Онҳо, чун қоида, дар шакли санадҳои мақомоти ҳокимияти иҷроия баромад мекунанд, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вазорату муассисаҳо дар доираи предмети ваколаташон эҷод карда мешаванд. Дар ин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ иродаи давлат ифода шуда, манфиатҳои умумии онро дар муносибатҳои танзимшаванда таҷассум менамоянд. Санадҳои эҷоднамудаи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар шаклҳои гуногун ифодаи ҳудро меёбанд, аз ҷумла, санадҳои танзими ҳуқуқӣ (қарор, амр), санадҳои планӣ (лоиҳа, барнома), дастурамал, низомнома, мактуб ва ғозо.

Танзимкунандаи асосии муносибатҳои байни субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ дар сатҳи танзими хусусӣ-ҳуқуқӣ низ давлат баромад менамояд, вале асоси чунин таъсиррасониро пеш аз манфиатҳои хусусии шахсони алоҳида ташкил медиҳад. Шакли асосии таъминкунандаи вазъи муҳтори шахс, ин шакли шартномавӣ, воситаи муҳимтарини танзим – шартномаи ҳуқуқи граждани мебошад. Дар соҳаи созмондихӣ, истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти инноватсионӣ нисбатан ҷойи муҳимтаринро шартномаҳо оид ба иҷрои корҳои илмӣ тадқиқотӣ, таҷрибавию (озмоишӣ) конструкторӣ ва корҳои технологӣ ташкил медиҳанд. Нақши шартномаҳои литсензионӣ ва шартномаҳои консессияи тичоратӣ дар танзими муносибатҳои байни субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ нисбатан камтар мебошад, чунки онҳо аслан барои истифодабарии ҳуқуқҳои истисноӣ ё маҷмӯи онҳо баста мешаванд.

Ҳамин тариқ, шаклҳои ҳукукии созмондихӣ ва амалигардонии инноватсия ин шартномаҳои гуногуне мебошанд, ки барои танзим намудани муносибати байни субъектҳои инноватсия баста мешаванд. Низомии муносибатҳои шартномавии ин бахш мураккаб буда, аз гуногунрангии муносибатҳои танзимшавандаи ин соҳа бармеоянд. Новобаста аз ин дар адабиёти ҳуқуқӣ кӯшиши муайян намудани низомии муносибатҳои

шартномавии ин бахш анҷом дода шудааст. Аз низоми ишорашудаи муносибатҳои шартномавӣ, чунин намуди шартномаҳоро ҷудо намудан мумкин аст:

1. Чунин шартномаҳо барои созмон додани объектҳои фаъолияти инноватсионӣ ба-ста мешаванд:

- Шартномаи паймонкорӣ дар корҳои лоиҳакашӣ ва ҷустуҷӯӣ (м. 837 ҚМ Ҷумҳурии Тоҷикистон). Тибқи шартнома дар корҳои лоиҳакашӣ ва ҷустуҷӯӣ паймонкор (лоиҳакаш, ҷустуҷӯкунанда) уҳдадор мешавад бо супориши фармоишгар санадҳои лоиҳавию харҷно-мавӣ ва (ё) корҳои ҷустуҷӯӣро анҷом диҳад ва фармоишгар уҳдадор мешавад онҳоро қабул карда, ҳаққи корро пардохт намояд.

- Шартномаҳо барои корҳои илмӣ тадқиқотӣ, таҷрибавию конструкторӣ ва корҳои технологӣ (м. 848 ҚМ Ҷумҳурии Тоҷикистон). Тибқи шартнома барои корҳои илмӣ тадқиқотӣ иҷрокунада уҳдадор мешавад тадқиқоти илмӣ бо супориши фармоишгар кайдушартшударо анҷом диҳад ва тибқи шартномаи таҷрибавию конструкторӣ ва корҳои технологӣ бошад, намунаи маҳсулоти нав, ҳуҷҷатҳои конструктории он, технологияи навро таҳия намояд ва ё намунаи нав созад ва фармоишгар уҳдадор мешавад корро қабул кунад ва арзиши онро пардохт намояд.

Дар ин ҷо нақши меъёрҳои Кодекси маданӣ (м. 594) ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хариди давлатӣ»-ро аз 15 март соли 2023 таҳти рақами 1955 қайд наму-дан зарур аст, ки ин қонун асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодии хариди давлатиро муа-йян намуда, ба ташаккули низоми ягонаи хариди давлатӣ, ки истифодаи самарабахш ва сарфакоронаи маблағҳои давлатиро дар заминаи принципҳои рақобат, муносибати одило-на нисбат ба ҳамаи иштирокчиёни озмун ва шаффофияти расмиёти хариди давлатӣ таъмин менамояд, равона карда шудааст [2].

Қонуни мазкур нисбат ба хариди давлатӣ, ба истиснои харид дар доираи лоиҳаҳои сармоягузори давлатӣ, ки аз ҷониби давлатҳои донор, бонкҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ пурра ё қисман маблағгузорӣ карда мешаванд ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон узв ва иштирокчии онҳо мебошад, инчунин хариди бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ" танзимшаванда татбиқ мегардад. Тартиби харид аз ҷониби Муассисаи давлатии "Дирексияи сохтмони иншооти ҳукуматӣ"-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад.

Ҳангоми хариди давлатӣ дар доираи шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон қоидаҳои шартномаҳои байналмилалӣ татбиқ мегарданд, агар дар шартно-маҳои байналмилалӣ тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад.

Хариди давлатӣ (харид) - аз ҷониби ташкилоти харидор тибқи тартиби муқаррар-намудаи Қонуни мазкур ба даст овардани мол, кор ва хизматрасонӣ, ки пурра ё қисман аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ маблағгузорӣ мегардад;

Маблағҳои давлатӣ - маблағҳои буҷети давлатӣ, муассисаҳои давлатӣ, корхонаҳои давлатӣ, ҷамъиятҳои саҳомӣ ва субъектҳои хоҷагидорӣ дигар, ки дар онҳо зиёда аз 50 фоизи саҳмияҳо ё ҳисса ба давлат тааллуқ доранд, ташкилоту муассисаҳои аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ таъсисдо-дашуда, бонкҳои давлатӣ, фондҳои мақсадноки давлатӣ, маблағҳое, ки ба суратҳисобҳои мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ, ташкилот, муассиса ё корхонаи давлатӣ ворид гардида, аз ҷониби онҳо ба манфиати шахсони соҳибмулки ҳамин маблағҳо ихтиёдорӣ ме-гарданд, маблағҳои қарзие, ки аз тарафи давлат ё корхона, муассиса ва ташкилоти давлатӣ, ҷамъияти саҳомӣ ва субъектҳои хоҷагидорӣ дигар, ки дар онҳо зиёда аз 50 фо-изи саҳмияҳо ё ҳисса ба давлат тааллуқ доранд, кафолат дода шудаанд ё таъмин гардида-анд, грантҳо, ба истиснои грантҳо дар доираи лоиҳаҳои сармоягузори давлатӣ мебошанд.

2. Шартномаҳое, ки тавассути онҳо ҳуқуқи истифодаи объекти моликияти зеҳнӣ ё ин ки дигар навиғарӣ пешниҳод карда мешавад:

- Шартнома дар асоси иҷозатнома. Иҷозатномаи озод. Тибқи иҷозатномаи озод ҳамчун шартномаи ҳамроҳшавӣ ҳуқуқҳои молумулкӣ ба объектҳои моликияти зехнӣ ройгон ва муҳлатнок дода мешаванд.

Агар иҷозатномаи озод ба қонун мутобиқат намояд, он қонунӣ эътироф карда мешавад (м. 1244 КМ).

Дар ҳолатҳои пешбиниамудаи қонун суд метавонад дар асоси талаби шахси манфиатдор санади судӣ дар бораи ба ҳамин шахс додани ҳуқуқи истифодаи натиҷаи фаъолияти зехнӣ мувофиқи шартҳои ин санади судӣ, ки ҳуқуқи молумулкӣ он ба шахси дигар тааллуқ дорад (иҷозатномаи маҷбурӣ), қабул намояд (м. 1245 иҷозатномаи маҷбурӣ).

Мафҳуми шартномаи литсензионӣ дар моддаи 23 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи намунаҳои саноатӣ» аз 28 феввали соли 2004 оварда шудааст. Ҳар як шахсе, ки дорандаи патент ба ҳисоб намеравад, ба истифодаи намунаи саноатии бо патент ҳифзшуда танҳо бо иҷозати дорандаи патент дар асоси шартномаи литсензионӣ ҳуқуқ дорад.

Мувофиқи шартномаи литсензионӣ дорандаи патент (иҷозатномадеҳ) уҳдадор мешавад, ки ҳуқуқро барои истифодаи намунаи саноатии ҳифзшуда дар ҳаҷми дар шартнома пешбинишуда ба шахси дигар (иҷозатномагир), ки ӯ уҳдадори иҷро намудани ҳамаи амалҳои дар шартнома пешбинишударо ба зиммаи худ мегирад, диҳад.

Дар ҳолати додани иҷозатномаи истисноӣ ҳуқуқи истисноии истифодаи намунаи саноатӣ дар ҳудуди дар шартнома зикршуда ба иҷозатномагир мегузарад. Ҳуқуқи истифодаи намунаи саноатӣ дар қисми ба иҷозатномагир доданашаванда дар ҷониби иҷозатномадеҳ мемонад.

Дар ҳолати додани иҷозатномаи ғайриистисноӣ иҷозатномадеҳ ба иҷозатномагир ҳуқуқи истифодаи намунаи саноатиро дода, дар айни замон ҳамаи ҳуқуқҳоеро, ки патент тасдиқ мекунад, аз ҷумла ҳуқуқи ба шахсони сеюм додани иҷозатномаҳоро, нигоҳ медорад.

Шартномаи литсензионӣ бояд ҳатман дар Идораи патентӣ ба қайд гирифта шавад ва бе ҷунин бақайдгирӣ он безъитбор дониста мешавад.

Дорандаи патент метавонад ба Идораи патентӣ дар бораи ба шахси дилхоҳ дода шудани ҳуқуқ барои истифодаи намунаи саноатӣ ариза (иҷозатномаи кушода) диҳад. Дар ин ҳолат боқ барои нигоҳ доштани эътибори патент аз соли баъди нашри маълумот оид ба мавҷудияти ҷунин ариза 50 фоиз кам карда мешавад.

Ҳангоми бозхондани иҷозатномаи кушода боқ барои нигоҳ доштани эътибори патент дар давоми вақти амали иҷозатномаи кушода пардохта нашуда, минбаъд ин боқ ба андозаи пурраи пардохта мешавад (моддаи 23 Қонун).

Шахсе, ки хоҳиши гирифтани иҷозатномаи кушодаро дорад, бояд бо дорандаи патент оид ба пардохтҳо шартнома бандад [3].

- Шартномаҳое, ки барои ба даст овардани литсензияҳои бепатент баста мешаванд (ҳуқуқ ба истифодаи «ноу-хау», дигар технология).

- Шартномаҳое, ки барои ба даст овардан ва истифода намудани воситаҳои барномавӣ баста мешаванд. Ин барномаҳо барои МЭҲ ва базаи маълумотҳо, забони барнома-созӣ, низоми нашрӣ ва таҳиягарӣ наққошӣ ва ғайра таҳия карда мешаванд. Ба ин гурӯҳи шартномаҳо, масалан, фурӯш ё пешниҳод намудани имконияти дастрасӣ ба истифодабарандагонии оммавӣ объектҳои ишорашудаи моликияти саноатиро номбар намудан мумкин аст.

- Шартномаи консессияи тиҷоратӣ (м. 1132 КМ Ҷумҳурии Тоҷикистон). Мутобиқи шартномаи консессияи тиҷоратӣ як тараф (ҳуқуқдор) уҳдадор мешавад, ки ба тарафи дигар (истифодабаранда) бо пардохти подош барои муҳлати муайян ё бе зикри муҳлат барои дар фаъолияти тиҷоратии истифодабаранда истифода бурдани маҷмуи ҳуқуқҳои истисноии ба ҳуқуқдор тааллуқдошта, аз ҷумла ҳуқуқ ба нишонаи тиҷоратии ҳуқуқдор, ба иттилооти ҳифзшавандаи тиҷоратӣ, инчунин ба дигар объектҳои ҳуқуқи истисноии дар шартнома пешбинишуда - номи фирмавӣ, тамғаи молӣ, сирри истеҳсолӣ (ноу - ҳау) ва ғайраро диҳад.

3. Шартномаҳое, ки барои созмон додани шартҳои истеҳсоли ва дигар шартҳои татбиқи навгонӣ баста шудаанд:

- шартномаҳое, ки барои ба даст овардани навҳои инкишофёфтаи машину таҷҳизот, дастгоҳ ва дигар воситаҳои асосие баста шудаанд, ки барои татбиқи чараёнҳои технологии нав ё такмилёфта ё ин ки барои истеҳсоли маҳсулоти нав, расонидани хизматҳои нав (масалан, мошинҳои иловагии шаклбандӣ ва бастапечкунӣ) заруранд. Дар ин ҷо шартномаи хариду - фурӯш, мубодила ва ғайра баста мешаванд;

- шартномаҳое, ки барои лоиҳакашии истеҳсоли ва иҷро намудани корҳои дигар навӣ алоқаманд бо тайёр намудани истеҳсолот барои истеҳсол намудани маҳсулоти нав, азнавкунии технологӣ, ташкилӣ истеҳсолот ва давраи аввали истеҳсоли маҳсулоти нав алоқаманд мебошанд. Ин корхоро бо корҳои лоиҳакашӣ, конструкторӣ омехта кардан нашоёд, чунки охирин чун қоида ба давраи ибтидоии чараёни татбиқи лоиҳа рост меоянд;

- шартномаҳое, ки бо расонидани хизмат оиди омӯзиш, тайёркунии, азнавтайёркунии қормандон бинобар ҷорӣ намудани технологияи инноватсионӣ баста мешаванд.

4. Шартномаҳои дорои хусусияти иттилоотӣ- машваратӣ:

- шартномаҳо барои расонидани хизматҳои инжинирингӣ, яъне шартномаҳо барои расонидани хизматҳои инжинерӣ - машваратӣ оид ба тайёркунии, таъминоти техникии чараёни истеҳсоли ва пешниҳоди маҳсулот;

- шартномаҳо барои расонидани хизматҳои маркетингии алоқаманд бо баровардани инноватсия ба бозор. Ин тадқиқоти пешакӣ, омӯзиши бозор, мутобиқгардонии маҳсулот барои бозорҳои гуногуни фурӯшро дар бар мегирад;

- машварат оид ба масъалаҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқии марбут бо баамалбарории фаъолияти инноватсионӣ.

Танзими давлатии фаъолияти инноватсионӣ бо истифодаи шакл ва усулҳои гуногуни ҳуқуқӣ ба амал бароварда мешавад. Шакли асосии ҳуқуқии танзими давлатӣ санадҳои ҳуқуқӣ мебошанд. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ тартиби созмондиҳӣ ва татбиқи инноватсияро танзим намуда аз санадҳои қонунгузории сатҳи олии, яъне қонун ва инчунин дигар санадҳое, ки барои созмон додани инфрасохтори инноватсионии бозор равона карда шудаанд, иборат мебошанд [4].

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016.
2. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2022, №1918.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хариди давлатӣ» аз 15 марти соли 2023, №1955.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи намунаҳои саноатӣ» аз 28 феввали соли 2004, №16.
5. Альтудов А.Ю. Договорные и внедоговорные правоотношения в авторском праве [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / А.Ю. Альтудов. М., 2005. 175 с.
6. Барышев С. А. Авторский договор в гражданском праве России, Франции и Швейцарии: сравнительно - правовой анализ. [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / С. А. Барышев. Казань, 2002. 212 с.
7. Басалаева С. П. К вопросу о правовой природе трудового договора // Правоведение. 2003, № 4. С. 81 – 93.
8. Брагинский М.И. Договорное право [Текст] / М.И.Брагинский, В. В. Витрянский. Кн.1-я. Общие положения. Изд. допол. исправленное. М. 2002. 848 с.
9. Гаврилов Э.П. Комментарий к закону РФ "Об авторском праве и смежных правах". Судебная практика [Текст] / Э.П. Гаврилов. М.: Экзамен, 2002. 352 с.
10. Дозорцев В.А. Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации [Текст] : сб. ст. / В.А. Дозорцев ; Исслед. центр частного права. М.: Статут, 2003. 416 с.
11. Ермакова Е.Р. Современные вопросы права интеллектуальной собственности в сфере периодической печати [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / Е.Р. Ермакова. СПб,

2002. 244 с.

12. Каминский В.В. Передача авторских прав по договору [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / В.В. Каминский. М., 2006. 187 с.

13. Карлявин И.Ю. Интеллектуальная собственность в системе объектов гражданских прав // Вестник Ивановского Государственного Университета. Сер.: Право. Социология. Международные отношения. 2008. №3. С. 20-29;

14. Коммерческое право. Ч. II. Под ред. В.Ф. Попондопуло, В.Ф. Яковлевой. – СПб., С.-Петербургский университет, 1998. С. 98.

15. Мережко А.А. Договор в частном праве [Текст] / А.А. Мережко. Киев : Юсти-ниан, 2003. 176 с.

16. Нодиров Ф. М. Регулирующая роль договора в современных условиях // Государство и право. Душанбе, 2007. №2. С. 31-32.

17. Нодиров Ф.М. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Душанбе: Эр-граф. 2019. С. 185.

18. Рахимов М.З. Конечный результат предпринимательской деятельности: теория и правовое регулирование [Текст] / М.З. Рахимов. Душанбе : Деваштич, 2007. 294 с.

19. Рузакова О. А. Система договоров о создании результатов интеллектуальной деятельности и распоряжении исключительными правами [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук / О. А. Рузакова. М. 2007. 497 с. Рузакова О. А. Право интеллектуальной собственности [Текст] / О. А. Рузакова ; Моск. фин.-пром. акад. М., 2004. 308 с.

20. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации [Электрон. ресурс] / А.П. Сергеев. М., 2001. URL: <http://www.easyschool.ru/books/10/75/>. (дата обращения: 02. 02. 2024).

21. Симонович Л.Н. Необходимость оценки и правовой охраны объектов интеллектуальной собственности // Вестник Екатеринбургского института. М., 2008. №4. С. 20-21. .

22. См.: Астахова М. А. Оборот прав на результат интеллектуальной деятельности. [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / М. А.Астахова. Тюмень, 2007. 182 с.

23. См.: Казанцев М. Ф. Гражданско-правовое договорное регулирование: Исходные положения концепции // Правоведение. 2003. № 2 (247). С. 90 – 102.

24. Чертков В. Л. Авторское право в периодической печати [Текст] / В. Л. Чертков. М.: Юрид. лит., 1989. 144 с.

**МАЪНИДОДКУНИИ
ЗУХУРОТИ ДАВЛАТЌ-
ХУКУҚИ ВА ТАЪЛИ-
МОТИ МАЪРИФАТИ
ДАВЛАТУ ДАВЛАТ-
ДОРЌ ДАР ТАҲҚИ-
ҚОТИ ЗОИР ҶУРАХОН
МАҶИДЗОДА**

**ИНТЕРПРЕТАЦИЯ
ГОСУДАРСТВЕННО-
ПРАВОВЫХ ЯВЛЕНИЙ
И УЧЕНИЯ О ПОЗНА-
НИИ ГОСУДАРСТВА И
ГОСУДАРСТВЕННОСТИ
В ИССЛЕДОВАНИЯХ
ЗОИРА ДЖУРАХОНА
МАДЖИДЗОДА**

**INTERPRETATION OF
STATE-LEGAL PHE-
NOMENA AND THE
DOCTRINE OF STATE-
HOOD KNOWLEDGE IN
THE RESEARCH OF
ZOIR DJURAKHON
MAJIDZODA**

Калидвожаҳо. Ҷурахон Зоир, таҳқиқгари самти давлатдорӣ тоҷик, назария ва таърихи таълимот оид ба ҳуқуқ, ҳуқуқи давлатдорӣ, конституционализм ва парламентаризм.

Қосимов Файзали Маҳмадович – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, сардори кафедраи ташкили идоракунии фаъолияти ҳифзи ҳуқуқи факултети № 1 Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, полковники милитсия, ш. Душанбе, кӯчаи Мاستонгулов 3, E-mail. fayzali-67@mail.ru

Матробов Матроб Хуррамович – ходими калони илмӣ раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиебони Борбад 48/5. E-mail: matrob@mail.ru

Қасимов Файзали Маҳмадович – кандидат юридический наук, начальник кафедры организации и управления правоохранительной деятельностью факультета №1 Академии МВД Республики Таджикистан, полковник милиции, г. Душанбе, ул. Мاستонгулова 3, E-mail. fayzali-67@mail.ru.

Матробов Матроб Хуррамович – старший научный сотрудник отдела науки и инноваций Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. E-mail: matrob@mail.ru

Kosimov Fayzali Mahmadvich – Candidate of Legal Sciences, Head of the Department of Organization and Management of Law Enforcement Activities, Faculty No. 1 of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Police Colonel, Dushanbe, Mastongulov Street 3, e-mail. fayzali-67@mail.ru, tel. 939221177.

Matrobov Matrob Khurramovich - Senior Researcher of the Department of Science and Innovation of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5, Tel.: (+992) 9345325505, E-mail: matrob@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола яке аз самтҳои фаъолияти илмӣ доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Ҷурахон Маҷидзода – таҳқиқи соҳаҳои методологияи давлатдорӣ, масъалаҳои иҷтимоӣ этносотсиалӣ, геополитика, афкори сиёсӣ-ҳуқуқӣ ва давлатшиносӣ тоҷик мавриди таҳқиқ таҳлил қарор гирифтааст. Фаъолияти илмӣ Ҷ. Зоир гуногунпаҳлу бошад ҳам, дар он мавзӯи пайванди воқеияти иҷтимоӣ ва масъалаи тадқиқи махсусияти танзими конституционӣ мавқеи меҳварӣ дорад. Мавсуф таҳлили чуқури ҳуқуқии танзими низои этникӣ, дар таъя бо иштироки ҷомеаи башарӣ, ислоҳоти конституционӣ, ки меъмори нави фазои иҷтимоӣ ва ҳуқуқии ҷумҳурӣ, азнавсозии қонунгузории миллӣ ба шумор меравад, аниқом додааст.

Тадқиқоти дар ин бахш анҷом додаи Ҷ. Зоир дар

асарҳояш «Преступность: этносоциальный срез (на материалах Республики Таджикистан)» (1997), «Особенности становления и источники правовой системы государства Саманидов» (1999), «Тоҷикистон: аз давлати Сомониён то давлати соҳибистиклол» (2003), «Истоки формирования этнической государственности в Средней Азии и Закавказье» (2004), «Заминаҳои ҳукукии пайдоиш ва инкишофи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дар Тоҷикистон» (2008), «Тоҷикон: аз давлати Сомониён то давлати соҳибистиклол: таҳлили таърихӣ-ҳукукӣ» (2014), «Становление и развитие конституционного правосудия в Республике Таджикистан» (2014), «Конституция Республики Таджикистан: 20 лет» (2014), «Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» (2015), «Муқовимат ба терроризм ва экстремизм» (2016), «Ҷавонон ва амният иттилоотӣ: дар масири ҷаҳонишавӣ» (2019) ба таъриши расидаанд. Дар ин асарҳо масъалаҳо дар соҳаи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқ, таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат, масъалаҳои этносотсиалӣ, геополитикӣ, сиёсӣ-ҳукукии давлатдорӣ дар фазои баъдишӯравӣ, назария ва амалияи конституционализм ва парламентаризм таҳқиқ гардидааст.

Ключевые

Джурахон Зоир, исследователь таджикской государственности, теория и история учений о праве, государственное право, конституционализм и парламентаризм.

слова:

Аннотация. В статье рассматривается одно из направлений научной деятельности доктора юридических наук, профессора Джурахона Маджидзода – исследование в области методологии государственности, вопросов социально-этнического характера, геополитики, политико-правовой мысли и таджикского государствоведения. Несмотря на многогранность научной деятельности Д. Зоира, центральное место в его работах занимает исследование связи социальной реальности и особенностей конституционного регулирования. Автор проводит глубокий юридический анализ правового регулирования этнических конфликтов, с учетом участия международного сообщества, а также конституционных реформ, являющихся основой для формирования нового социального и правового пространства республики и модернизации национального законодательства.

Исследования Д. Зоира в данной области нашли отражение в его трудах: «Преступность: этносоциальный срез (на материалах Республики Таджикистан)» (1997), «Особенности становления и источники правовой системы государства Саманидов» (1999), «Таджикистан: от государства Саманидов до суверенного государства» (2003), «Истоки формирования этнической государственности в Средней Азии и Закавказье» (2004), «Правовые основы возникновения и развития оперативно-розыскной деятельности в Таджикистане» (2008), «Таджики: от государства Саманидов до суверенного государства: историко-правовой анализ» (2014), «Становление и развитие конституционного правосудия в Республике

Таджикистан» (2014), «Конституция Республики Таджикистан: 20 лет» (2014), «Комментарий к Закону Республики Таджикистан “О оперативно-розыскной деятельности”» (2015), «Противодействие терроризму и экстремизму» (2016), «Молодежь и информационная безопасность: в условиях глобализации» (2019).

В этих трудах исследуются вопросы теории и истории государства и права, истории учений о государстве и праве, этносоциальные, геополитические, политико-правовые аспекты государственности в постсоветском пространстве, а также теория и практика конституционализма и парламентаризма.

Keywords: Djurakhon Zoir, researcher of Tajik statehood, theory and history of legal doctrines, state law, constitutionalism, and parliamentarism

Annotation. The article examines one of the scientific activities of Doctor of Law, Professor Djurakhon Majidzoda – research in the fields of statehood methodology, socio-ethnic issues, geopolitics, political-legal thought, and Tajik state studies. Despite the multifaceted nature of D. Zoir’s scientific work, the study of the relationship between social reality and the specifics of constitutional regulation holds a central place. The author conducts an in-depth legal analysis of the legal regulation of ethnic conflicts, considering the involvement of the international community, as well as constitutional reforms that serve as the foundation for the formation of a new social and legal space of the republic and the modernization of national legislation.

D. Zoir’s research in this area is reflected in his works: "Crime: Ethnosocial Perspective (Based on Materials from the Republic of Tajikistan)" (1997), "Features of the Formation and Sources of the Legal System of the Samanid State" (1999), "Tajikistan: From the Samanid State to a Sovereign State" (2003), "Origins of the Formation of Ethnic Statehood in Central Asia and the Caucasus" (2004), "Legal Foundations of the Emergence and Development of Operational-Search Activities in Tajikistan" (2008), "Tajiks: From the Samanid State to a Sovereign State – Historical and Legal Analysis" (2014), "Formation and Development of Constitutional Justice in the Republic of Tajikistan" (2014), "The Constitution of the Republic of Tajikistan: 20 Years" (2014), "Commentary on the Law of the Republic of Tajikistan ‘On Operational-Search Activities’" (2015), "Countering Terrorism and Extremism" (2016), and "Youth and Information Security: In the Context of Globalization" (2019).

These works explore issues in the theory and history of state and law, the history of legal and political thought, ethnosocial, geopolitical, and political-legal aspects of statehood in the post-Soviet space, as well as the theory and practice of constitutionalism and parliamentarism.

Зоир Чурахон Мачидзода[1, 11-17] аз зумраи олимони ҳуқуқшиносии тоҷик аст, ки фаъолияти илмӣ эҷоднаш ба соҳаҳои методологияи тадқиқоти давлатдорӣ масъалаҳои иҷтимоию этносотсиалӣ, геополитика, афкори сиёсӣ-ҳуқуқӣ[2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10] ва давлатшиносӣ ва назарияи идоракунӣ, дар масъалаҳои тартиботи ҳуқуқӣ, назария ва амалияи конституционализм ва парламентаризм[11, 12, 13] масъалаҳои ташкилӣ ва

тактикаи мубориза бар зидди ҷиноятҳои миллӣ ва трансмиллӣ, аз ҷумла дар соҳаи муомилоти ғайриқонунии маводи нашъадор, таърихи ҷорабиниҳои фаъолияти оперативӣ-чустучӯй[14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29] шакл гирифта, инкишоф ёфтааст. Ин соҳаҳо дар фаъолияти илмӣ эҷодии Ҷурахон Зоир мавқеи муайян ва ба худ хос дошта, ба ҳамдигар табиатан алоқаи ногусастанӣ доранд.

Зиндагонии иҷтимоии замони худро бо маърифати баланди ҳуқуқи инсонӣ ва нигоҳи тозаи касбӣ дар қолаби соҳаи методологияи тадқиқоти давлатдорӣ ба риштаи таҳлилу тасвир кашидан, бо назари фароҳи илмӣ осори дорои моҳият ва масъалаҳои иҷтимоию этносотсиалӣ, геополитика, афкори сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва давлатшиносиро дақиқу амиқ тадқиқ намудан, натиҷаҳои заҳмати эҷодии аз ин соҳаҳо ҳосилшударо дар шакли рисола, мақолаҳои илмиву васоити таълимӣ омода кардану дар раванди таълим тадбиқ кунонидани онҳо аз рукнҳои асосии фаъолияти илмӣ эҷодии устод Ҷурахон Зоир маҳсуб меёбанд, ки бозгӯ ва баррасии ҳар кадоми он ба тадқиқоти алоҳида арзанда аст.

Дар ин мақола аслан ба фаъолияти тадқиқотии Ҷурахон Зоир, хосса асосҳои таҳқиқ ва ташкили шӯъбаи адюнкура дар контексти мактаби илмӣ ӯ, назарияи идоракунии, дар масъалаи тартиботи ҳуқуқӣ, фаъолияти оперативӣ-чустучӯй ва назария ва амалияи конституционализм таваҷҷуҳ мешавад. Дар аввал тазаккури ин нуктаро муҳим мешуморем, ки то имрӯз доир ба фаъолияти илмӣ ин муҳаққиқ омӯзишҳои ҷудогона дар шакли мақолаҳои илмиву оммавӣ рӯйи ҷоп омада бошанд ҳам, самтҳои мактаби илмӣ ӯ ошкор ва тадқиқотҳои он илман муайян нагардидаанд. Бо вучуди ин, метавон аз навиштаҳои Кароматулло Олимов «Донишманди мумтоз ва ватанпарастии масъулиятшинос», Эмомалӣ Буризода «Масоили ваҳдат ва давлатдорӣ миллӣ дар асарҳои доктори илмҳои ҳуқуқ Зоир Ҷурахон Маҷидзода», Носир Назарзода, «Саҳми Зоир Ҷурахон Маҷидзода дар таҳқиқи масоили мубрами илмӣ мақомоти ҳифзи ҳуқуқ», Абдураҳим Холиқзода «Вақил, олим ва инсони бузург», Файзали Абдулхонов, Саломатшо Мирзоев «Олим ва мубориз бар муқобили терроризм ва ифротгарӣ», Романовская Вера Борисовна, Исмаилов Рашид Фаатович, Егоршин Виктор Михайлович «На службе таджикскому народу», Аврутин Юрий Ефемович «О Джурахоне Маджидовиче Зоирове-Друге, ученом, государственном деятеле», Назарзода Н.Ҷ., Буриев И., Бобоҷонов И., Қосимов Ф.М. «Олим, генерал, вақили мардумӣ ва муҳаққиқи нуктасанҷ», Одиназода Ҳ.А. «Инсони комил, олими шинохта ва роҳбари шоиста», Файзали Қосимов «Пайвандгари назария ва амалияи фаъолияти оперативӣ», Бозорали Асламов, Файзали Қосимов «Зоир Ҷурахон Маҷидзода-барандаи ҷоиҳои ба номи Муҳаммад Осимӣ», ки ҳамагӣ дар маҷмӯаи мақолаҳо доир ба зиндагинома, фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ хизматӣ, илмиву таълимӣ ва омӯзгорӣ Зоир Ҷурахон Маҷидзода ва китобномаи шарҳи ҳолии ӯ «Родмарде дар масири илми ҳуқуқ ва тартибот» (Душанбе, 2018) ба таъъ расидаанд, ёд кард. Ҳамчунин солҳои охир банда ба таҳқиқоти мактаби илмӣ Зоир Ҷурахон Маҷидзода машғул аст.

Дар китоби маҷмӯи мақолаҳои «Родмарде дар масири илми ҳуқуқ ва тартибот» доир ба фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ Ҷурахон Зоир танҳо ишораҳо шуда, муаллифон ба муҳтаво ва хусусиятҳои таҳқиқоти ӯ ба таври умумӣ таваҷҷуҳ намудаанд. Масалан, Ф. Абдулхонов ва С. Мирзоев марҳалаҳои фаъолияти эҷодии Ҷ. Зоирро ба таври умумӣ баррасӣ намуда, навиштаанд: «Мавсуф бо дар назардошти он ки аксари фаъолияти меҳнатии хешро бар муқобили ҷинояту ҷинояткорӣ бахшидааст, инчунин ба омӯзишу таҳқиқи омилҳои бавучудой ва паҳн гардидани ҷиноятҳои фаромиллӣ машғул буда, дар ин самт ба дастовардҳои назаррас ноил гардидааст»[30].

Муаллифи ин сатрҳо низ дар баъзе таҳқиқотҳояш, аз ҷумла дар китобҳои «Ташаккул ва рушди фаъолияти оперативӣ-чустучӯй дар Тоҷикистон»[31], «Заминагузори илм ва ҷанни фаъолияти оперативӣ-чустучӯй дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»[32] ба ин ҷанбаи фаъолияти профессор Ҷурахон Зоир таваҷҷуҳ намудааст.

Таҳқиқи афкори сиёсӣ-ҳуқуқӣ ва давлатшиносӣ дар илми ҳуқуқшиносии тоҷик мавзӯи нав нест. Таваҷҷуҳ ба ин мавзӯ аз ибтидои ташаккули илми ҳуқуқшиносии шурӯъ шуда, то имрӯз идома дорад. Аммо аз нигоҳи масъалаҳои иҷтимоию этносотсиалӣ,

геополитикии омӯзиш ва хусусияти ҷунин таҳқиқот нисбатан дертар ба вучуд омадааст. Яке аз муҳаққиқоне, ки аз ин нигоҳ ба навиштаҳои ҳукукии даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон таваҷҷуҳ намуда, уфукҳои илмии хусусияти ин равандро муайяну мушаххас намудааст, Ҷурахон Зоир мебошад. Таваҷҷуҳи Ҷурахон Зоир ба методологияи таҳқиқоти давлатдорӣ аз охири солҳои 90-уми асри XX дар шакли мақолаву тақризҳои илмиву оммавӣ шурӯъ гардида, баъдтар дар таҳқиқотҳои диссертационии номзадӣ докторӣ идома ёфтааст. «Этносоциальные факторы преступности в современном Таджикистане» // Права человека и статус правоохранительных органов: Материалы международного симпозиума. Санкт - Петербург, 3-4 марта 1994 г, «Использование правоохранительными органами Таджикистана российского опыта борьбы с преступностью» // Материалы межвузовской научно-практической конференции. Санкт –Петербург, 27-28 мая 1995, «Преступность в Республике Таджикистан и странах СНГ в1990-1995 годах» (сравнительный анализ) // Общество, право, полиция: материалы международной научно-практической конференции Санкт-Петербург, 23-24 мая 1996 г, «Учет этно- социальных факторов в процессе деятельности правоохранительных органов Республики Таджикистан по профилактике преступности» // Материалы международной научно-практической конференции. Санкт-Петербург, 20-21 марта 1997 г, «Правозаконность - основополагающий принцип деятельности Республики Таджикистан» // Материалы международной научно-практической конференции. Санкт-Петербург, 9-10 апреля 1998 г, «Особенности становления и источники правовой системы государства Саманидов» // 1100-летие образования государства Саманидов: Материалы международной конференции. Санкт-Петербург, 28-29 апреля 1999 г, «Особенности конституционно правового регулирования организации местного самоуправления в Республике Таджикистан» // Правоохранительная деятельность в России: теория и практика: Сб.трудов докторантов, адъюнктов и соискателей. Вып.11 Ч.3\Под общ. ред. В .П. Сальникова СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 1999 г, «Диалектика новаций в конструировании юридических свойств Конституции Таджикистана 1994 года» // Теоретические и прикладные проблемы деятельности правоохранительных органов в современных условиях: Сб. трудов докторантов, адъюнктов и соискателей. Вып. 13.Ч. 2\Под общ. ред. В.П. Сальникова. СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2000 ва м.и., аз ҷумлаи нигоштаҳои профессор Ҷурахон Зоир мебошанд, ки таҳқиқи масъалаҳои мубрами давлатдориро фаро гирифта, дар маҷаллаҳои илмии даврии даҳсолаи охири асри XX дар хориҷи кишвар ба таъби расидаанд.

Ҷунонҷӣ аз унвони ин матолиб бармеояд, таваҷҷуҳи таҳқиқгар дар он солҳо бештар ба ҷанбаи таърихи давлатдорӣ миллӣ, қабули конституция, пешгирии ҷинояткорӣ, фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва м.и. равона шудааст. Манзур аз ҷанбаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ он аст, ки дар он давра (ва баъзеҳо имрӯз ҳам) фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯиро соҳаи мустақиле дар илми ҳуқуқ мансуб намедонанд, балки онро як самти криминалистика меҳисобанд. Ин буд, ки дар мактуби ба унвони Президиуми Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон фиристодаи Аъзо-корреспонденти Академияи илмҳои Россия, барандаи ҷоизаи мукофоти давлатии ИҶШС, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Д.А.Керимов иқрори ин назар ба ғӯш расид. Ў аз ҷумла менависад, ки: «профессор Зоир Ҷ.М. аз рӯи доираи ҳуқуқшиносӣ, наҷандон дур 11 сол муқаддам дар Донишгоҳи Санкт-Петербурги ВКД Россия рисолаи доктории худро дар мавзӯи «Ташаққул ва инкишофи давлатдорӣ миллӣ дар кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил» ғимоя намуд. Қайд кардан ҷоиз аст, ки он вақт ҷаноби Зоир Ҷ.М. роҳбарии яке аз воҳидҳои масъули роҳбарикунандаи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ба уҳда дошт. Ман ба ғимояи рисолаи доктории вай ба сифати муқарризи расмӣ даъват шуда будам ва ба як қаноатмандии бузург ин меҳнати ўро хонда, дар ғимоя баромад намудам.

Ба сифати муқарризи расмӣ дар ғимояи кори докторӣ баромад карда, қайд карда будам, ки ман нисбати кӯшишҳои мудғаштаи баъзе хизматчиёни давлатӣ, ки бо зарфияти нооромии хизматӣ олим мешаванд, хеле танқидона назар намуда ва шубҳа низ карда

будам. Аммо, баъдан маълум гашт, ки дар ҳар як ҷоида истисно вучуд дорад, ки он ба генерал Зоир Қ.М., мансуб аст. Ин истисноро ӯ ҳангоми ҳимояи рисолаи докторӣ исбот кард ва 11 соли баъдинаи фаъолиятш худро ҳамчун олими ғайримуқаррарӣ нишон дод. Вай моҳиятан боварии манро сазовор гашт. Аз ҳама он вақт сар карда ман мунтазам бо таваҷҷуҳи хос фаъолияти илмӣ ин олимро назорат намуда, бисёр ақида, афкор ва масъалаҳои пешниҳодшудаи ӯро, ки ба самти илми ҳуқуқшиносӣ раванг гаштанд қабул намуда, дар як вақт ба маърифати ҳуқуқии васеи ҷаноби Зоир Қ.М. дар соҳаи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқ, таърихи таълим дар бораи ҳуқуқ ва давлат, масъалаҳои этносотсиалӣ, геополитикӣ, сиёсӣ-ҳуқуқии давлатдорӣ дар фазои баъдишӯравӣ, назария ва амалияи конституционализм ва парламентаризм ҳайрон гашта, аз эҷодиёти илмӣ ӯ ба вачд меоям. Коркардҳои илмӣ ӯ дар соҳаи самти геополитикии ҷинойтҳои трансмиллӣ, методологияи тадқиқоти давлатдорӣ аз нигоҳи илмӣ хеле ҳам ҷолиби диққат мебошанд.

Рости гап, ҳангоми мутолиаи онҳо ба худ маънӣ бардоштам, муаллиф бисёр мӯшикофона ва олимона хосияти самтҳои зикргардида ро таҳқиқ намудааст, ки ба ростӣ мислашро кам хонда ва дида будам»[33].

Аввалин тадқиқоти диссертатсионии Ҷураҳон Зоир «Ҷинойткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: омилҳои иҷтимоӣ-этнографӣ» аст, ки 27 майи соли 1997 ҳимоя шуда ва ҳама он сол аз ҷониби Академияи ВКД Федератсияи Россия дар шаҳри Санкт-Петербург ба таърифи расонида шудааст.

Рисолаи мазкур дар илми ҳуқуқшиносии тоҷик аз аввалин таҳқиқоти диссертатсионӣ аст, ки масъалаҳои шинохти дарки майлонҳои инкишофи давлатдорӣ миллӣ дар фазои пасошӯравӣ, хусусиятҳои сохтори федеративии Россия душвориҳои динамикаи мусбӣ ва инкишофи робитаҳои интегратсионӣ байни давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Иттиҳоди Аврупо, ташаккули фанҳои нави ҳуқуқии самти умумӣ, фарқият байни мафҳумҳои «давлат» ва «давлатдорӣ», истифодаи дастовардҳои фалсафӣ, сотсиологӣ, политологӣ, антропологияи таҳқиқи давлат бисёр ҳам ҷолиби диққат мебошанд ва инкишофи онро фаро гирифтаанд. Муҳаққиқ дар заминаи таҳлилу баррасии муҳокимаҳои илмӣ ҳамчун олими методологияи таҳқиқи зухуроти ҳуқуқшиносӣ, ғайриимкон будани инкор ё ивази масоили давлат ва замон, ки дар назди онҳо истодааст, манфиатҳои давлатҳои алоҳида ва халқҳо барои табодули мақсаднокӣ геополитикии онҳо дар сиёсати собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, дар бораи ду тамоили якдигарро пуркунандаи майлонҳои инкишофи давлатдорӣ пасошӯравӣ, ғайримарказизунонӣ ва Иттиҳод, дурнамои кишварҳои иттиҳод, дар Иттиҳоди Аврупо хеле ҳам муҳим арзёбӣ менамояд. Ин ҷиҳатро Аъзо-корреспонденти Академияи илмҳои Россия, барандаи ҷоиҳои мукофоти давлатии ИҶШС, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Д.А.Керимов таъкид дода, махсус таъкид намуда, афзудааст: «Амалигардонии диалектикаи ҷаҳонбинии дараҷаи методологияи профессор Зоир Қ.М., ин худ мақсадгузори набуда, танҳо воситаи маънидодкунии зухуроти давлатӣ-ҳуқуқии таълимоти маърифати давлату давлатдорӣ бо назардошти методологияи фалсафии он мебошад, ки дар тарбияи эстетикӣ ва маънавии мардум саҳми бузург мегузорад»[33].

Таҳқиқотҳои профессор Зоир Қ.М., дар дигар масъалаҳои муҳим, ба монанди баҳои конструктивӣ-танқидии раванди бунёди давлатдорӣ дар фазои пасошӯравӣ, таносуби равандҳои интегратсионӣ ва ғайриинтегратсионӣ дар инкишофи давлатҳои иттиҳод, ки дар ниҳоят ҳамчун проблемаи антологӣ кушода, асосии таҳқиқоти илмӣ худ қарор додааст. Ӯ бо таҳқику баррасиҳои бунёди худ бо идеяҳои методологияи тадқиқотӣ аз воситаҳои маърифатӣ (гносологӣ) қанда нагашта проблемаҳои назария ва амалияи бунёди давлатдориро замина гузоштааст. Дар ин ҷо зикр намудан зарур аст, ки аз рӯи тадқиқоти профессор Зоир Қ.М. яке аз проблемаҳои ҷидди методологӣ дар он мебошад, ки муҳокимаҳои назариявӣ ва конструктивӣ аз воқеияти амалия дур мебошанд, мисли он, ки берун аз онҳо вучуд дошта бошанд.

Ҳосили тадқиқоти ҷандсолааш дар шакли рисолаи докторӣ ҷамъбаст гардид ва ҳимояи он соли 2003 дар мавзӯи «Ташаккул ва рушди давлатдорӣ миллӣ дар кишварҳои

Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил» ба вуқӯъ пайваст. Бидуни шубҳа метавон гуфт, ки ин рисолаи илмӣ дар шинохти ташаккул ва рушди давлатдорӣ миллии тоҷик ва ба шакл даровардани қонунмандии таҳқиқи он аз асарҳои бунёди махсуб меёбад.

Қураҳон Зоир дар ин рисола кӯшиш намудааст, ки на танҳо методологияи онро, балки проблемаҳои мушаххаси ташаккул ва инкишофи давлатдорӣ миллиро таҳлил намуда, қонунҳои диалектикаро дар таҳлили вариантҳои гуногуни пайдоиш ва инкишофи давлатдорӣ, ташакули режимҳои сиёсӣ, намудҳои сохтори давлатӣ ва мисли инҳоро ба тарзи мушаххас мавриди омӯзиш, таҳқиқ қарор дода, хулосаҳои амиқи илмӣ ҳосил намояд.

Ӯ дар оғоз дар таҳқиқоти худ на танҳо аз мавқеи ҷаҳонбинӣ, балки ҷаҳонбинии касбиро ҳамчун системаи тасаввурот дар бораи ҷаҳон ба таври том ҷойгаҳи инсонро дар он, маҷмӯи дарки ҳиссӣ, интуитивӣ ва назариявиро бо тамоми тазод ва мураккабияш дар нисбати оламу инсон, ҳуди он, дигарон, фаҳмиш ва баҳои эмотсионалии инсон, мазмун ва мақсади амалҳои худро борҳо таъкид ва муайян намудааст.

Дар заминаи таҳқиқи баррасии мафҳумҳои «истиклолияти давлатӣ», «истиклолияти халқӣ», «истиклолияти миллий», қисмати зиёди олимони рус розиянд. Масалан аз рӯи ақидаи муҳаққиқ «истиклолияти давлатӣ» ин маҷмӯи омилҳои мебошад, ки аз як тараф волеятҳои ҳокимияти давлатиро дар муқоиса бо дигар шохаҳои ҳокимияти давлатӣ дар дохили ҳудуди давлат тавсиф намуда, аз тарафи дигар, ҳуқуқи давлатро барои истиклолият дар арсаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки давлат мустақилона самтҳои сиёсати дохилӣ ва берунӣ худро муайян ва амалӣ месозад. «Истиклолияти халқӣ» дар ҳислати халқ- ҳамчун сарчашмаи асосии ҳокимият дар давлат фаҳмида шуда, «истиклолияти миллий»- ин ҳуқуқи миллат барои худмуайянкунӣ ва ин мафҳум мебошад. Ин муайянкунӣ ба назари мо қомилан дуруст мебошад.

Солҳои охир профессор Зоир Ҷ.М. ба масъалаи таҳқиқи махсусияти танзими конституционӣ- ҳуқуқии ташкили ҳокимияти давлатӣ дар давлатҳои ИДМ машғул гашта, на танҳо ба таҳлили шаклӣ-ҳуқуқии он маҳдуд нагашта, сайри таҳаввулотҳои махсусияти миллии минтақаҳои гуногуни пасошуровиро пешниҳод намуда, фарқияти онҳоро бо равандҳои монанди давлатдорӣ Осиеи Марказӣ бо қисмати аврупоии собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ҷудо намудааст. Ин ба ӯ имкон медиҳад, ки хулосаҳои аслии фаҳмиши давлату давлатдориро бо лаҳни нав асоснок намояд. Дар асоси муносибати фарҳангӣ-тамаддунӣ фаҳмиши таносуби «давлатдорӣ» ва «давлат»-ро ба миён гузошта, дар асоси хулосаҳои мавҷудияти давлатдорӣ дар ҳудудҳои миллий-миллате, ки соҳиби истиклолият нагаштаанд, асос ёфтааст. Мавқеи муаллиф дар бораи диалектикаи зиддиятҳои байни моҳият ва зуҳурот, шакл, мазмун ва хулосаҳои муҳаққиқ дар бораи сабаб ва шаклҳои ҷудо намудани давлат аз ҷамъият, ҳуқуқи васеи мавҷудаи худро соҳиб мебошад[34].

Таҳлил ва натиҷагирӣҳои муаллиф низ бо усули хосса шакл мегиранд. Яъне, ӯ аввал ба маводи мавриди таҳқиқ аз нуқтаи назари илмӣ ва бо назардошти талаби давраи замон муносибат намуд ва моҳияти воқеаҳои иҷтимоиро бо андешаҳои оқилона ва дурбинона муайян мекунад.

Чунин таҳлили ҷузъии генезиси (пайдоиш)-и инкишофи давлатдорӣ дар ҳудуди бузург, ки дар бахшҳои гуногуни фазои геополитикии Россия, баъдан Иттиҳоди Шуравӣ мавҷудбуда, ҷолиби таваҷҷуҳи хос аст. Таҳлил бо хулосаҳои профессор Зоир Ҷ.М. ҷамъбаст мегардад, ки принсипи асосии империяи Россия ин принсипи «ягонагӣ ва гуногунпахлӯӣ»-буда, амалан шаклҳои давлатдорӣ иттиҳоди ғайриэтникиро инкор карда, баръакс барои этносҳо бартаригӣҳои муайянро, дар нигоҳдорӣ унсурҳои шаклҳои анъанавии ҳуқуқдоракунӣ иҷозат додааст. Хулосаи олим дар бораи он, ки Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ ташкилоти полиэтникӣ буда, давлатдорӣ бузургеро, ки аз сиёсати болшевикҳо сарчашма гирифта, асоси онро «ташкилоти миллий-давлатӣ» ташкил медод, аз лиҳози мақсаднокии геополитикӣ соҳиби эҳтиром аст. Аз нигоҳи муҳаққиқ баланд ё паст кардани мавқеи конституционӣ воҳидҳои миллий-марказӣ, таъсиси яклухтшавӣ, аз байн бурдани онҳо ин воситаҳои сиёсии таъмини суботи

мавҷудияти ИҚШС буд, ки аз ҷониби дастгоҳи ҷазодиҳию репрессионии адлияи сиёсӣ пеш бурда шуда, дилхоҳ зухуроти худогоҳии миллиро ба таври қатъӣ паҳш менамуд.

Дуруст аст, ки самти фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ қувваҳо, воситаҳо, манбаъҳо, усулҳо, нақшаҳо ва қонунҳои ба худ хос доранд ва ин ба тариқи пурра дар китоби «Заминаҳои ҳуқуқии пайдоиш ва инкишофи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дар Тоҷикистон»-и Ҷ. Зоир оварда шудаанд. Инчунин дар он таърихи асосҳои ҳуқуқии ташаккул ва рушди илмӣ, назариявӣ-амалии фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, маълумоти меъёрҳои ҳуқуқи шариат, меъёрҳои нонавиштаи аз урфу одатҳои мардумӣ бамиёномада ва дигар паҳлӯҳои ин фаъолият аз сарчашмаҳои таърихӣ ва фарҳангӣ ба сарчашмаҳои дақиқи таърихӣ ва ё раванди фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ, аз давраи давлатдорӣ Сомониён ошкор гардидани ин намуди фаъолият то даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон ва нуқтаи назари муаллиф доир ба ҳамин самт аҳамияти махсус дода шуда, инчунин тағйиротҳои муосири илмии давраи гузаришро инъикос ва дар бар мегирад[35, 36, 37, 38, 39].

Умуман, таҳқиқот дар самти фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯии илми ҳуқуқшиносии тоҷик аз нахустин асарест, ки паҳлӯҳои гуногуни зикргардидаро дар бар гирифта, аз аҳамияти баланди илмӣ ва таълимӣ бархӯрдор аст.

Таҳқиқи масъалаҳои назариявии дарки майлонҳои инкишофи давлатдорӣ милли дар фазои пасошуравӣ ва масъалаҳои марбут ба он аз ҷониби Чураҳон Зоир дар замони истиқлолияти кишвар доман густурдааст. Дар ин давра теъдоди зиёди асарҳои арзишманди илмӣ таҳқиқотии ӯ дар соҳаи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқ, таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат, масъалаҳои этносотсиалӣ, геополитикӣ, сиёсӣ-ҳуқуқии давлатдорӣ дар фазои баъдишӯравӣ, назария ва амалии конституционализм ва парламентаризм ба нашр расиданд, ки маҷмӯаҳои мақолаҳои илмӣ «Особенности конституционно правового регулирования организации местного самоуправления в Республике Таджикистан»[40], «Социальный и юридический механизм формирования государственности как самостождественного феномена (теоретико-методологический аспект)»[41] ва рисолаи «Тоҷикистон эҳёи давлат- дорӣ милли»[42] аз қабili онҳост.

Ҳамчунин профессор Ҷ.З. Зоир ба масоили мубрами қонунгузорӣ дар таваҷҷуҳ зоҳир намуда, масъалаҳои тақмили қонунгузорию дар таҳқиқоти илмӣ мавриди баррасӣ қарор додааст[43, 44, 45, 46, 47, 48, 49].

Ҳамин тариқ, дар маҷмӯаи мақолоти ӯ нигоҳи интиқодӣ бартарӣ дорад. Ин ҷо муаллиф дар баробари нигоҳи тоза андӯхтан ба таҳқиқи масъалаҳои назариявии дарки майлонҳои инкишофи давлатдорӣ милли дар фазои пасошуравӣ, хусусиятҳои сохтори федеративии Россия душворҳои динамикаи мусбӣ ва инкишофи робитаҳои интегратсионии байни давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Иттиҳоди Аврупо, ташаккули фанҳои нави ҳуқуқии самти умумӣ, фарқият байни мафҳумҳои «давлат» ва «давлатдорӣ», истифодаи дастовардҳои фалсафӣ, сотсиологӣ, политилогӣ, антропологии таҳқиқи давлат бисёр ҳам ҷолиби диққати махсус мебошанд ва нишон додани ҷанбаи маърифатӣ ва ҳунарии ҷунин самтҳо бештар таваҷҷуҳ зоҳир намудааст, ки баҳси ҷудогонаро меҳодад.

АДАБИЁТ:

1. Косимов Ф.М., Назарзода Н.Д., Захарцев С.И., Сальников М.В., Числов А.И. Проблемы суверенитета на постсоветском пространстве: опыт Таджикистана (Творчество профессора Зоир Джураҳон Маджидзода) // Юридическая наука: История и современность. Федеральный научно-практический журнал Санкт-Петербург № 3, 2022.- С. 11-17.

2. Зоиров Д.М. Этносоциальные факторы и межтаджикский конфликт // Мир политики и социологии. – 2016. – № 4. – С. 152-161.

3. Зоиров Д.М., Колокольцев В.А. Организационно-правовой механизм обеспечения национальной и коллективной безопасности стран – участников СНГ // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2003. – № 1 (17). – С. 111-117.

4. Зоиров Д.М., Кудратбекова Ш.М. Факторы преобразования Таджикской АССР в самостоятельную союзную республику // Правовое поле современной экономики. – 2016. – № 2. – С. 47-55.
5. Зоиров Д.М., Сальников М.В. Национальная политика СССР как фактор формирования постсоветского геополитического пространства // Вестник Санкт-Петербургского ун-та МВД России. – 2002. – № 3 (15). – С. 80-85
6. Зоиров Д.М., Сафаров Б.А. Государственность на постсоветском пространстве: предпосылки суверенитета // Юридическая наука: история и современность. – 2012. – № 11. – С. 25-34.
7. Зоиров Д.М., Сафаров Б.А. Суверенная государственность на постсоветском пространстве: предпосылки и процесс формирования (на примере Республики Таджикистан): Монография / Под общ. ред. В.П. Сальникова. – СПб: Фонд «Университет», 2012. – 336 с.
8. Зоиров Д.М., Шелепова М.А. Этносоциальные факторы и процесс национального примирения в Таджикистане // Юридическая наука: история и современность. – 2016. – № 9. – С. 159-174.
9. Зоиров Д.М., Щендригин Е.Н. смертная казнь и право на жизнь: юридическая теория и правоохранительная практика // Юридическая наука: история и современность. – 2013. – № 10. – С. 158-162.
10. Маджидзода Д.З., Кудратбекова Ш.М. Развитие гражданского общества в современном Таджикистане // Юридическая наука: история и современность. – 2016. – № 6. – С. 161-165.
11. Зоиров Д.М. Введение в государствоведение: методология исследования государственности: Учебное пособие. – Душанбе: Российско-Таджикский славянский университет, 2013. – 79 с.
12. Зоиров Д.М. Таджики от государства Саманидов до суверенной государственности. (историко-правовой анализ). – СПб.: Реноме, 2014. – 287 с.
13. Зоиров Д.М. Таджикистан: от государства Саманидов до суверенной государственности. – Душанбе: Деваштич, 2003. – 200 с.
14. Зоиров Д.М. Контролируемая поставка и совершенствование мер против незаконного оборота наркотиков // Оперативник (сыщик). – 2006. – № 3(8). – С. 50-52.
15. Зоиров Д.М. Преступность современного Таджикистана: предварительные подходы к исследованию // Правовое поле современной экономики. – 2015. – № 12. – С. 176-183.
16. Зоиров Д.М. Преступность: этносоциальные аспекты исследования // Правовое поле современной экономики. – 2016. – № 1. – С. 142-155.
17. Зоиров Д.М. Специальные войсковые группы и борьба с преступностью в Таджикистане // Правовое поле современной экономики. – 2013. – № 11. – С. 134-145.
18. Зоиров Д.М. Нововведения в Законе Республики Таджикистан «Об оперативно-розыскной деятельности» // Оперативник(сыщик). – 2007. – № 1(10). – С. 47-49.
19. Зоиров Д.М. Образование юридического лица – элемент оперативно-розыскной деятельности // Оперативник(сыщик). – 2006. – № 2(7). – с. 51-52.
20. Зоиров Д.М. Правовые основы возникновения и развития оперативно-розыскная деятельности в Таджикистане. – Душанбе, 2008. – 116 с.
21. Косимов Ф.М. Оперативно-розыскная деятельность в Таджикистане: становление, развитие, современное состояние // Федеральный научно-практический журнал «Мир политики и социологии». Вып. 6. Санкт-Петербург 2016. -С. 162-169.
22. Косимов Ф.М. Таджикская милиция и оперативно-розыскная деятельность в первые годы Советской власти // Федеральный научно-практический журнал «Мир политики и социологии». Вып. 8. Санкт-Петербург 2016. -С. 58-66.
23. Косимов Ф.М. Оперативно-розыскная деятельность-сущность, содержание и периодизация, совершенствование и развитие в истории Таджикистана (некоторые истори-

ко-правовые фрагменты) // Федеральный научно-практический журнал «Правовое поле современной экономики». Вып. 3. Санкт-Петербург 2016. -С. 185-191.

24. Косимов Ф.М. Оперативно-розыскная деятельность в Таджикистане в эпоху Саманидов: историко-правовой экскурс // Федеральный научно-практический журнал «Юридическая наука: история и современность» Вып. 5 Санкт-Петербург 2016. -С. 157-167.

25. Косимов Ф.М. Постсоветский Таджикистан и особенности оперативно-розыскной деятельности // Федеральный научно-практический журнал «Юридическая наука: история и современность» Вып. 8. Санкт-Петербург 2016. -С. 159-167.

26. Косимов Ф.М. Формирование и развитие оперативно-розыскная деятельность в историческом Таджикистане // Федеральный научно-практический журнал «Правовое поле современной экономики». Вып. 7. Санкт-Петербург 2016. -С. 148-156.

27. Косимов Ф.М. Сущность, содержание и значение оперативно-розыскная деятельность в истории древнейшей таджикской государственности // Федеральный научно-практический журнал «Мир политики и социологии». Вып. 4. Санкт-Петербург 2016. -С. 135-142.

28. Косимов Ф.М. Институт оперативно - розыскной деятельности в истории государства Саманидов // Журнал Публичное и частное право. Выпуск 1 (XXV) январь-март. - Москва: 2015 г. -С.109-112.

29. Косимов Ф.М. Становление и развитие оперативно-розыскной деятельности в Республике Таджикистан // Журнал Публичное и частное право. Выпуск 1 (XXV) январь-март. - Москва: 2015 г. -С.102-108.

30. Абдулхонов Ф., Мирзоев С. Олим ва мубориз бар муқобили терроризм ва ифротгарой. Маҷмӯи мақолаҳои илмӣ доир ба самтҳои фаъолияти хизматӣ, илмиву таълимӣ, тадқиқотӣ, методӣ ва омӯзгорӣ Зоир Ҷурахон Маҷидзода: Душанбе-2018. С. 39-42.

31. Қосимов Ф.М. Ташаккул ва рушди фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дар Тоҷикистон: монография / зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Зоир Ҷ.М. - Душанбе: 2023, -240 с.

32. Қосимов Ф.М. Заминагузори илм ва фанни фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмӯи мақолаҳо) -Душанбе.- 2017. -110 с.

33. Керимов Д.А. Мақтуб ба Президиум Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маҷмӯи мақолаҳои илмӣ доир ба самтҳои фаъолиятҳои хизматӣ, илмиву таълимӣ, тадқиқотӣ, методӣ ва омӯзгорӣ Зоир Ҷурахон Маҷидзода: Душанбе-2018. С. 61-66.

34. Зоиров Д.М., Кудратбекова Ш.М. Легитимность Конституции Таджикской АССР 1929 года // Мир политики и социологии. – 2016. – № 3. – С. 143-154.

35. Зоиров Д.М., Гук А.И., Бобоева Н.И. Становление и развитие Газневидского и Караханидского государств после утраты Саманидами суверенитета // Правовое поле современной экономики. – 2015. – № 10. – С. 89-96.

36. Зоиров Д.М., Бобоева Н.И., Шелепова М.А. Разделение властей в саманидском государстве: методологические подходы и общая характеристика // Мир политики и социологии. – 2015. – № 10. – С. 96-104.

37. Зоиров Д.М., Бобоева Н.И., Шелепова М.А. Государственная власть Саманидов: некоторые факторы, способствующие ее развитию // Юридическая наука: история и современность. – 2015. – № 10. – С. 52-65.

38. Зоиров Д.М., Гук А.И., Бобоева Н.И. Государственная власть и военный режим Саффаридов: становление, эволюция и уход с политической арены // Правовое поле современной экономики. – 2015. – № 8. – С. 62-75.

39. Зоиров Д.М., Гук А.И., Бобоева Н.И. Государственная власть Саффаридов: некоторые черты и особенности// Правовое поле современной экономики. – 2015. – № 9. – С. 69-80.

40. Зоиров Д.М. Особенности конституционно правового регулирования организации местного самоуправления в Республике Таджикистан // Правоохранительная деятельность в России: теория и практика: Сб. трудов докторантов, адъюнктов и соискателей. Вып.11 Ч.3/Под общ. ред. В .П. Сальникова СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 1999.

41. Зоиров Д.М Социальный и юридический механизм формирования государственности как самотождественного феномена (теоретико-методологический аспект) // Деятельность правоохранительных органов: современное состояние и поиск путей совершенствования: Сб. трудов докторантов, адъюнктов и соискателей. Вып.15. Ч. 2 / Под. общ. ред. В.П. Сальникова. СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2002.

42. Зоир Қ.М. Тоҷикистон эҳёи давлатдорӣ миллӣ. ҶСК «Чопхонаи Дониш», ш. Душанбе 2017.

43. Зоир Қ.М., Яъкубова С.Н. Ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - ҳамчун падидаи ҳуқуқи конститусионӣ // Маҷаллаи илмӣ-таҳлили «Қонунгузорӣ» № 4 (52), 2023. – С. 48-53;

44. Зоир Қ.М. Концепсияи рушди қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити нави истиқлолияти давлатӣ. Материалы научно - практической конференции. Душанбе 2016. – С. 147-158;

45. Зоир Қ.М. Нақши парлумони касбӣ дар тақмили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон. Конфронси ҷумҳуриявӣ-мақоми маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 5 апрели соли 2018.

46. Зоир Қ.М. Концепсияи сиёсати ҳуқуқӣ ислоҳоти нави ҳуқуқсодқуниро тақозо менамояд. «Садои мардум» 2018 №61;

47. Зоир Қ.М. Марҳилаҳои ташаккул ва рушди қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити истиқлолияти давлати ҳуқуқбунёд ва демократи. Маҷаллаи Академии ҳуқуқ АМИ Тоҷикистон, 2018 №1[41].

48. Зоир Қ.М., Матробиов М.Х. Субъектони мониторинги қонунгузорӣ // Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 4 (60). 2023. - С. 21-29.

49. Зоир Қ.М., Матробиов М.Х. Талаботҳои асосии мониторинги қонунгузорӣ // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. 4(48) / 2023. – С. 84-88.

**МУҲОЧИРАТИ
МЕҲНАТӢ ДАР
ҲУҚУҚИ БАЙНАЛ-
ХАЛҚӢ: МАСЪАЛА-
ҲОИ МУАЯН НА-
МУДАНИ МАФҲУМ**

Давлатов Хизр Ҳакимович - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, муаллими калони кафедраи ҳуқуқ Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад 48/5.
E-mail: davlatov.khizr@gmail.com

**ТРУДОВАЯ МИГРА-
ЦИЯ В МЕЖДУ-
НАРОДНОМ ПРАВЕ:
ПРОБЛЕМАТИКА
ОПРЕДЕЛЕНИЯ**

Давлатов Хизр Ҳакимович - кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры права Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбада 48/5.
E-mail: davlatov.khizr@gmail.com

**LABOR MIGRATION
IN INTERNATIONAL
LAW: PROBLEMS
OF DEFINITION**

Davlatov Khizr Khakimovich - Candidate of Legal Sciences, Senior lecturer of the department of law International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Ave. 48/5. E-mail: davlatov.khizr@gmail.com

Калидвожаҳо.

муҳочират, муҳочирати меҳнатӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ, СММ, Лигаи миллатҳо, ҳуқуқи инсон, сабабҳои муҳочират.

Аннотатсия. Дар мақола заминаи васеи доктринавӣ бо мақсади муайян кардани мафҳумҳо ба мисли «муҳочират», «муҳочирати меҳнатӣ», «муҳочирати ихтиёрӣ» ва ғайра таҳлил карда шудааст. Тадқиқот дар заминаи меъёрҳои мавҷудаи ҳуқуқи байналмилалӣ муосир дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқи муҳочирони меҳнатӣ гузаронида мешавад. Муаллиф алоҳида масъалаи таҳаввули муносибатҳои ҳуқуқиро оид ба танзими ҳуқуқи байналмилалӣ масъалаҳои муҳочирати хориҷӣ мавриди таҳқиқ қарор додааст. Дикқат ҳамчунин ба фаъолияти Лигаи Миллатҳо ва СММ дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқи муҳочирони меҳнатӣ ва дигар тоифаҳои муҳочирон равона карда шудааст.

Ключевые слова: миграция, трудовая миграция, международное право, ООН, Лига Наций, права человека, предпосылки миграции.

Аннотация. В статье проведен анализ широкой доктринальной базы, с целью определения таких понятий как «миграция», «трудовая миграция», «добровольная миграция» и т.д. Исследование проводится в контексте существующих норм современного международного права в области защиты прав трудящихся мигрантов. Отдельно автором рассматривается вопрос эволюции правоотношений по международно-правовому регулированию вопросов, связанных с внешней миграцией. Также акцентировано внимание на деятельности Лиги Наций и ООН в области защиты прав трудящихся-мигрантов и других категорий мигрантов.

Keywords: migration, labor migration, international law, UN, League of Nations, human rights, prerequisites for migration.

Annotation. The article analyzes a broad doctrinal base in order to define such concepts as “migration”, “labor migration”, “voluntary migration”, etc. The study is conducted in the context of existing norms of modern international law in the field of protecting the rights of migrant workers. The author separately examines the issue of the evolution of legal relations on international legal regulation of issues related to external migration. Also, attention is focused on the activities of the League of Nations and the UN in the field of

protecting the rights of migrant workers and other categories of migrants.

Трудовая миграция является одним из неотъемлемых атрибутов современной жизни, без которого нельзя представить современный глобальный порядок. Миграция населения, как и любое другое явление общественной жизни, имеет свои причины и особенности. Как отмечает Е.В. Киселева, миграция сопутствует всей истории человечества. Без нее немыслима экспансия империй. Вспомним, например, империи Александра Македонского, Золотой орды, колониальные империи европейских государств [11, с.16]. Все основные вехи в истории цивилизаций не обходились без переселения людей из разных стран в поисках лучшего места для проживания. Причем, следует отметить, что с развитием и усложнением межгосударственных отношений, миграционные потоки обрели тенденцию роста, которую сохраняют и по сей день.

XX столетие стало веком научно-технического прогресса, созданием новой архитектуры системы глобального сотрудничества и подлинного рывка в самых разных областях жизнедеятельности. К сожалению, анализируемые положительные тенденции были омрачены двумя мировыми войнами, распадом ряда государств, политическими катаклизмами, усилением разрыва в экономических показателях между западом и большинством стран Глобального юга. Все эти факторы создали благоприятную среду для усиления миграционных потоков в самых различных регионах мира.

Международное сообщество стало уделять проблемам миграции серьезное внимание лишь в XX веке. Это было связано с рядом объективных причин. Во-первых, до указанного периода не существовало устоявшейся и цельной системы функционирования и взаимодействия современных международных межправительственных организаций. Первые международные организации в современном понимании начали учреждаться лишь во второй половине XIX века, среди которых можно выделить Международный союз измерения земли (1864), Всемирный телеграфный союз (1865), Всемирный почтовый союз (1874), Международное бюро мер и весов (1875) и т.д. Если говорить о международной организации с компетенцией в области миграционных вопросов, то в качестве яркого примера можно привести один из старейших международных институтов - Международную организацию труда, которая была создана лишь в 1919 году вместе с Лигой Наций как часть Версальского мирного договора. Иными словами, миграционные процессы не были урегулированы на тот момент должным образом, в первую очередь, из-за отсутствия постоянных международных площадок для взаимодействия государств с целью разрешения миграционных проблем. Во-вторых, прошлое столетие было насыщено достаточно грандиозными событиями глобального масштаба, которые фактически заставили международное сообщество обратить внимание на серьезные проблемы человечества и начать тесное сотрудничество по самым разным направлениям. Вопросы международно-правового регулирования миграции в этом контексте не стали исключением.

Вопрос защиты прав мигрантов в XX столетии возникал перед международным сообществом неоднократно. Следует заметить, что в целом, проблема защиты прав мигрантов рассматривалась еще на заре прошлого века. Лига Наций в период своей активной деятельности проделала определенную работу в разрешении проблемы вынужденной миграции. Первая мировая война положила конец длительному периоду существования крупных империй. Распад Османской империи и геноцид армянского населения, а также революция 1917 года в Российской империи и начавшаяся гражданская война стали благоприятной почвой для массового исхода беженцев из своих стран. Для разрешения данной проблемы Лига наций в 1921 году учредила пост Верховного комиссара по делам русских беженцев, главой которого назначили видного общественного деятеля Фритьофа Нансена, в задачи которого входило:

- определение правового статуса беженцев;
- создание эффективных механизмов по оказанию помощи беженцам;

- размещение беженцев в принимающих государствах [17, с.33].

В дальнейшем Лига Наций создала аналогичные механизмы защиты и в отношении армянских беженцев. Таким образом, международные институты в начале XX столетия, больше в силу существующей сложной политической ситуации на международной арене, чем исключительно по собственной инициативе, заложили основу в фундамент правозащитного механизма в области миграции.

В историческом аспекте международно-правовое регулирование миграции первоначально формировалось именно в контексте разрешения проблем, возникающих в контексте вынужденной, а не добровольной миграции. Подобное положение вещей обуславливалось нарастающими угрозами глобального характера, не терпящих отлагательств в части своего скорейшего разрешения. Как отмечает М.Н. Маркелова, чаще всего факторами вынужденной миграции выступают природные катаклизмы; антропогенные катастрофы; военные конфликты; смены политического режима; нарушения прав человека [12, с.14]. Череда крупных войн и кардинальное переустройство политической системы во многих странах мира в XX-ом столетии вынуждали международное сообщество учитывать в своей повестке существующие проблемы в области защиты прав беженцев.

После формирования международно-правовой базы в области вынужденной миграции во второй половине XX века закономерно назрел вопрос о международно-правовом регулировании трудовой миграции. С этого периода началась довольно серьезная работа в рамках ООН по формированию новых соглашений и механизмов в данной области. Активное перемещение вопросов трудовой миграции в международную повестку были связаны преимущественно с серьезной дифференциацией в промышленном и экономическом развитии разных стран мира. В то время, когда страны западного полушария мира вступили в новую эпоху международных отношений и построения рыночных механизмов, ряд стран Африканского и Азиатского регионов только начинали создавать свои государственные институты в постколониальную эпоху. Несомненно, это дополнительно стимулировало отток населения из традиционных мест проживания и сказывалось на общем миграционном фоне.

Как справедливо отмечает А.М. Диноршох, наиболее эффективным способом упорядочения внешней миграции является ее международно-правовое регулирование, осуществляемое как на универсальном, так и на региональном уровнях межгосударственного сотрудничества. В связи с этим особое значение приобретает комплексное исследование и системный анализ проблем международно-правового регулирования миграции населения и связанных с ней процессов [6, с.94]. Несомненно, мы поддерживаем подобную авторскую позицию, так как создание действительно эффективной системы защиты прав трудящихся-мигрантов и членов их семей возможно лишь при разработке и принятии соответствующих международно-правовых актов, правозащитного характера на всех уровнях международного сотрудничества.

Попытки международных институтов должным образом урегулировать проблемы в миграционной сфере породили вопрос об определении самого понятия «миграция». В данном контексте следует более детально рассмотреть вопрос о различных подходах к пониманию данного термина в научной доктрине.

По мнению А.С. Ахиезер, миграция населения представляет собой изменяющийся по своей важности элемент образа жизни, форму деятельности, характеризующий ценности части населения, его групп, связанных с временной или постоянной сменой мест проживания и труда, а также насильственное переселение людей [3, с.120]. Не можем не согласиться с точкой зрения учёного, однако заметим, что данное мнение не может претендовать на ёмкое и чёткое определение трудовой миграции.

Исследователи проблем миграции довольно часто характеризуют миграцию как перемещение людей, связанное с изменением места жительства человека. Подобной позиции придерживается Т.И. Заславская, которая утверждает, что миграция населения – это процесс, включающий перемену места жительства, то есть переезд из одних населенных

пунктов в другие [7, с.56]. По нашему мнению, данное определение представляется довольно узким по своему содержанию и не может претендовать в качестве образца для дальнейшего осмысления в контексте его применения в правовой сфере.

Исследователями вопроса дается довольно большое количество определений понятия миграция. Достаточно интересным нам показалась идея А. У. Хомра дать определение миграции в трёх смыслах:

а) самое широкое - тождественно понятию «подвижность»; при этом подходе миграция населения — это отраслевое, территориальное, профессиональное и социальное перераспределение;

б) широкое, представляющее миграцию как совокупность механических, профессиональных и отраслевых перемещений;

в) определение, в котором под миграцией населения понимается любое пространственное перемещение [19, с.5].

В. И. Переведенцев отмечает, что в основе решения о перемещении людей лежит стремление удовлетворить свои потребности [16, с.112].

По мнению другого автора, причиной трудовой миграции является противоречие между уровнем развития личности, или ее потребностями, и условиями их удовлетворения в данной местности [18, с.102].

Другими исследователями делается попытка осмысления миграции в контексте ее социальной значимости. Например, М. В. Курман считает, что территориальная миграция не исчерпывает всего разнообразия видов миграции населения. В содержание данного термина автор включает производственную миграцию (внутри- и межотраслевую), а также образовательную и профессиональную миграцию (характеризующую переход из одной образовательной или профессиональной группы в другую) и выводит обобщающее все формы миграции понятие «социальная миграция» [2, с.107]. На наш взгляд, данная позиция автора довольно интересна, так как закладывается идея о том, что миграцию не нужно рассматривать исключительно по территориальному признаку. Безусловно, подобный взгляд автора по-своему обогащает научный арсенал знаний и должен учитываться при проведении аналогичных исследований.

Ряд исследователей придерживается той точки зрения, что в корне миграционных отношений главным образом лежат экономические причины. К примеру, В.И. Переведенцев отмечает, что трудовая миграция населения представляет собой одно из условий нормального функционирования общества, с помощью которого может быть достигнуто оптимальное размещение трудовых ресурсов на территории страны, которое способствует выравниванию уровней экономического развития регионов, преодолению социально-экономических и культурно-бытовых различий между городами, селом [16, с.114]. Безусловно, данная интерпретация представляется нам довольно обоснованной, хотя и предлагается автором в контексте внутренней миграции. Тем не менее, мы считаем, что социально-экономические предпосылки являются решающими в вопросе роста международной трудовой миграции. В ходе нашего исследования, следует подчеркнуть, нами делается акцент именно на проблему выявления международной трудовой миграции, и пересечение государственной границы является наиболее важным ее признаком. В связи с этим, учитывая все научные подходы в данной области, мы будем выявлять наиболее важные для внешней трудовой миграции идеи. Исходя из этого, подчеркнем, что для нас наиболее точной и обоснованной представляется следующая трактовка трудовой миграции: «Международная трудовая миграция – это миграция, связанная с пересечением иностранными физическими лицами государственной границы какого-либо государства на определенный срок в целях получения работы в стране въезда» [4, с.73].

Касаемо экономических причин миграции отечественный исследователь Р.А. Абдулхаев отмечал, что главной причиной перемещения людей с целью поиска для себя подходящей и более доходной работы с одного региона или государства в другие страны, безусловно, являются экономические трудности [1, с.5].

В дополнение к доктринальным подходам к вопросу выявления определения термина «миграция» следует добавить позицию международных институтов. В 1932 г. в решении международной конференции по миграционной статистике указывалось, что «каждый акт отъезда из одной страны в другую на определенное время, за исключением туристических поездок, должен быть включен в понятие трудовой миграции» [13, с.176]. Считаем данную трактовку трудовой миграции достаточно общей и устаревшей. Во-первых, она не учитывает миграцию в академических целях, во-вторых, нельзя причислять к трудовой миграции любой временный акт переезда из страны, так как в наши дни правоотношения в значительной степени усложнились и появились новые формы и виды миграции.

В науке и практике сложилось устойчивое представление о видах трудовой миграции. Обычно ее подразделяют по временному показателю на постоянную и временную. В свою очередь, в то время как постоянная означает фактически полный разрыв с прежним местом проживания и окончательный переезд, и социализацию в принимающем государстве, временная подразделяется на сезонную и маятниковую. В данном случае нелишним будет привести в качестве примера ситуацию с миграционными потоками из Республики Таджикистан. К примеру, Х. Умаров рассматривает трудовую миграцию из нашей страны как сезонную. Им отмечается, что продолжительность трудовой деятельности сезонных трудовых мигрантов составляет от 3 до 9 месяцев в год [15]. На наш взгляд, в целом данное мнение отражает точную картину в миграционной области, однако, необходимо внести одно важное дополнение к мысли: если брать в целом миграционные потоки из Республики Таджикистан, то нужно учитывать, что она полностью не может отражаться термином «сезонная» по смыслу Международной конвенции ООН о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей от 1990г. На практике довольно часто сезонная миграция может ограничиваться особенностями климата в том или ином регионе, сельскохозяйственными работами, туристическим сезоном и т.д. Таким образом, трудовую миграцию из нашей страны необходимо рассматривать именно как трудовую миграцию в обычном понимании этого слова, с учетом определенной доли сезонных трудящихся за пределами страны.

Различают также маятниковую миграцию как одну из разновидностей временной трудовой миграции. Обычно это ежедневные поездки населения из одной точки (чаще всего постоянного места жительства) в другую, где находится их постоянное место работы. Маятниковая миграция присутствует как в случае внешней, так и внутренней миграции. Отметим, что подобный вид миграции не является характерным для Республики Таджикистан.

Миграцию также подразделяют на добровольную и вынужденную. Трудовую миграцию как объект нашего исследования традиционно относят к первому виду. Добровольная миграция отличается от вынужденной, в первую очередь, по причинам, которые побудили мигранта покинуть постоянное место жительства. Как отмечает И.В. Ивахнюк, «в основе ее лежат чаще всего экономические, психологические, семейные и др. мотивы» [9, с.16].

Ряд исследователей дает следующую интерпретацию видов добровольной миграции:

- а) экономическую миграцию, включающую в себя трудовую миграцию, бизнес-миграцию;
- б) образовательную миграцию, под которой чаще всего понимается академическая мобильность;
- в) медицинский, религиозный, культурный, рекреационный «туризм» [14, с.85].

Подобная классификация добровольной миграции представляется научно-обоснованной и может рассматриваться в качестве отражающей реальную картину в области международной миграции. Для нашей страны характерным являются первые два вида: это, в первую очередь, трудящиеся мигранты и образовательная миграция.

Следует отметить, что серьезную роль в корректировке миграционных потоков из Республики Таджикистан сыграла ситуация с пандемией COVID-19. Данная проблема усугубила ситуацию, в том числе и в области миграции. Большинство людей, традицион-

но отбывающих в Российскую Федерацию в качестве мигрантов из Республики Таджикистан, не смогли этого сделать в силу введенных карантинных ограничений, что, безусловно, также отразилось на общей миграционной картине.

По мнению исследователей рассматриваемой проблемы, в условиях современности еще не сформировалось окончательно и унифицированное понятие «мигрант». Этот термин не нашел своего конкретного отражения в международно-правовых актах глобального характера. В универсальных и региональных международных соглашениях закрепляются отдельные понятия в части определения правового статуса трудящихся-мигрантов [10, с.30].

Относительно вынужденной миграции, можно отметить, что она представляет собой совокупность передвижения населения из одной страны в другую, либо из одного региона государства в другой, с последующим изменением места жительства человека по причине угрозы его жизни и здоровью, а также жизни и здоровью членов его семьи по причинам, не зависящим от него лично (политические, религиозные, этнические и т.д.). К вынужденной миграции также необходимо отнести экологическую миграцию, когда угроза стихийного бедствия вынуждает людей покидать свои дома с целью поиска безопасного региона для проживания.

Считаем уместным привести следующее определение экологической миграции, данное теоретиками права: «Экологическая миграция определяется как перемещение людей с целью изменения постоянного места жительства или места пребывания, связанное с невозможностью [или нежеланием] нахождения в зоне экологического бедствия при природной или техногенной катастрофе, изменения экологической, санитарно-эпидемиологической или климатической обстановки и невозможностью возвращения [до стабилизации экологической или санитарно-эпидемиологической ситуации] на прежнее место жительства [или место пребывания] вследствие угрозы жизни, нанесения вреда здоровью или нежеланием возвращаться на прежнее место жительства вследствие таких опасений» [14, с.157].

Как отмечают Д. В. Иванов и Д. К. Бекашев, в настоящее время не существует единства мнений и по поводу наименования самого термина, обозначающего данный вид миграции. Авторы приводят список наиболее часто встречаемых в научной литературе терминов, среди которых: экологический беженец, экологический мигрант, вынужденный экологический мигрант, климатический мигрант, экомигрант и т.д. [8, с.34].

Интересным представляется практика Специального докладчика ООН по правам человека мигрантов в том ключе, что с его стороны чаще отдается предпочтение термину «мобильность», а не «миграция». По его мнению, «мобильность» - более гибкое определение, которое обычно ассоциируется с высококвалифицированными специалистами. Термин же «миграция» стало воплощать все страхи, порождаемые неосведомленностью общественности [5]. Со своей стороны, отметим, что мы не можем согласиться с подобной точкой зрения. Безусловно, термин «миграция» в условиях современности обрел некую негативную коннотацию по вполне объективным причинам, и, тем не менее, это не может служить основанием для поиска новых дефиниций в данной области. Названный термин в своем самом широком понимании в полной мере отражает и передает всю суть данных отношений, складывающихся в рассматриваемом срезе общественных отношений.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдулхаев Р.А. Из истории трудовой миграции Таджикистана в конце XX – начале XXI вв. [Текст] / Р.А. Абдулхаев. – Душанбе. – 438с.
2. Актуальные вопросы демографии: Демогр. процессы в СССР в послевоенный период / М. В. Курман. – Москва: Статистика, 1976. – 220 с.
3. Ахиезер А.С. Территориальная миграция – реализация потребности в полноте бытия [Текст] / А.С. Азхиер // Общественные науки и современность. – 2000. – №12. – С. 118 – 126.

4. Бекашев Д.К., Иванов Д.В. Международно–правовое регулирование вынужденной и трудовой миграции [Текст]: монография / Д.К. Бекашев, Д.В. Иванов. – М.: Проспект, 2014. – 392 с.
5. Доклад Специального докладчика по вопросу о правах человека мигрантов от 04.08.2016г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.undocs.org/ru/A/71/285> (Дата обращения: 10.03.2025г.)
6. Диноршох А.М. Особенности международно–правового регулирования вопросов защиты прав трудящихся–мигрантов в рамках ООН [Текст] / А.М. Диноршох // Юридический вестник РТСУ. – 2021г. – №1 (5). – С. 94–98.
7. Заславская Т. И. Процессы миграции и их регулирование в социалистическом обществе [Текст] / Т.И. Заславская // Социологические исследования. – 1978. – № 1. – С. 56 – 66.
8. Иванов Д. В., Бекашев Д. К. Экологическая миграция населения: международно–правовые аспекты [Текст] / Д.В Иванов., Д.К. Бекашев – М.: Аспект Пресс, 2013. – 176 с.
9. Ивахнюк И.В. Международная трудовая миграция: Учебное пособие [Текст] / И.В. Ивахнюк. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2005. – 286 с.
10. Исаева М.Х. Международно–правовые аспекты сотрудничества государств по борьбе с незаконной перевозкой мигрантов [Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Исаева Мадина Хамзатовна. – М., 2019. – 192с.
11. Киселева Е.В. Международно–правовое регулирование миграции: учеб. пособие [Текст] / Е. В. Киселева. – М.: РУДН, 2012. – 398 с.
12. Маркелова М.Н. Международно–правовая защита прав детей в условиях вынужденной миграции / М.Н. Маркелова // Автореферат диссертации ... канд. юрид. наук. – Москва, 2019. – 26с.
13. Миграция населения: теория и практика международно–правового регулирования. Монография [Текст] / Н.Н. Зинченко. – М.: Внешторгиздат, 2003. – 264 с.
14. Международное миграционное право: учебник для вузов [Текст] / под ред. С.Н. Тагаевой. – Душанбе: Эр–Граф, 2016. – 230 с.
15. Международная организация миграции. Исследовательский доклад «Таджикская трудовая миграция в условиях глобального финансового кризиса: причины и последствия». 2010г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iom.tj/pubs/globalcrisis.pdf> (Дата обращения: 10.03.2025г.)
16. Переведенцев В. И. Методы изучения миграции населения [Текст] / В. И. Переведенцев. – М.: Наука, 1975. – 231 с.
17. Сарашевский Ю. Л. Роль Лиги Наций в формировании права беженцев [Текст] / Ю.Л. Сарашевский // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2000. – № 1. – С.33–36.
18. Социальные факторы и особенности миграции населения СССР [Текст] / Отв. ред. Л.Л. Рыбаковский и В.Я. Чураков. – М.: Наука, 1978. – 182 с.
19. Хомра А. У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования [Текст] / А. У. Хомра. – Киев: Навук. думка, 1979. – 148 с.

ТАЪРИХ

УДК: 93

**ОМУЪЗИШИ ВАЗЪИ
ТИЧОРАТ, ХУНАР-
МАНДӢ ВА ШУҒЛИ
АҲОЛИИ СОКИНО-
НИ КӢҲИСТОНИ
БАДАХШОН ДАР
НИГОРИШИ А.А.
БОБРИНСКОЙ**

Акρίζоев Мақсуд Маҳрамбекович - доктори фалсафа (PhD), омӯзгори калони кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон. E-mail: akrizoev92@mail.ru

**ИССЛЕДОВАНИЕ
СОСТОЯНИЯ ТОР-
ГОВЛИ, РЕМЕСЕЛ И
ЗАНЯТНОСТИ НАСЕ-
ЛЕНИЯ ГОРНОГО
БАДАХШАНА С
ТОЧКИ ЗРЕНИЯ А.А.
БОБРИНСКОЙ**

Акρίζоев Мақсуд Маҳрамбекович - доктор философии (PhD), старший преподаватель кафедры истории и философии дисциплин Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: akrizoev92@mail.ru

**THE STUDY OF THE
STATE OF TRADE,
CRAFTS AND EMPLO-
YMENT OF THE POP-
ULATION OF MOUN-
TAINOUS BADAKH-
SHAN IN THE RE-
SEARCH OF A.A. BO-
BRINSKOY**

Akrizoev Maqsud Mahrambekovich – PhD, Senior lecturer of social disciplines of the International University of tourism and entrepreneurship Tajikistan. E-mail: akrizoev92@mail.ru

Калидвожаҳо. Помир, Зарафшон, Дарвоз, Вахон, тичора, хунармандӣ, либос, гулдӯзӣ, таҳқиқот, чорводорӣ, ориёӣ, тоҷик, Ванҷ, чӯрӯб, пояфзол, истехсол.

Аннотатсия. Дар мақола маълумот оид ба таҳқиқоти яке аз бостоншиносон ва этнографи машҳури рус А.А. Бобринской, ки дар давоми се экспедитсияи илмӣ худ дар манотиқи тоҷикони кӯҳистон анҷом додааст, оварда шуааст. А.А. Бобринской дар баробари омӯзиши вазъи сиёсӣ, атропология, муносиботи оилавӣ, урфу одат ва бовариҳои динӣ инчунин ба таҳқиқи роҳҳои тичоратӣ, хунарҳои мардумӣ ва шуғли аҳолии сокинони тоҷикони кӯҳистон заминаҳои бунёдиро мегузорад. Дар мақолаи мазкур муаллиф хусусияти аҳамияти байналмилалӣ доштани роҳҳои тичоратӣ, хунармандӣ ва шуғли аҳолии сокинони Кӯҳистони Бадахшон дар муқоиса бо тоҷикони кӯҳистони Зарафшон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтанд. Дар асоси маълумотҳои А.А. Бобринской чорводарӣ, хунарҳои сокинон, ва гулдӯзиҳо бо маълумотҳои дигар олимон махсусан бо ҳамзамонаш муқоиса ва таҳлил карда шудаанд, ки имрӯз барои илмӣ этнография маводҳои арзишманд ба ҳисоб мераванд.

Ключевые слова: Памир, Зерафшан, Дарваз, Вахан,

Аннотация. В статье содержатся сведения об исследованиях одного из известных русских археологов и

торговля, ремесла, одежда, вышивка, исследование, животноводство, арийское, таджик, Вандж, носки, обувь, производство.

этнографов А.А. Бобринской, проводившей три научные экспедиции в районах горных таджиков. А.А. Бобринской наряду с изучением политической ситуации, антропологии, семейных отношений, обычаев и религиозных верований, также закладывает основы изучения торговых путей, народного творчества и занятий горнотаджикского населения. В данной статье автор проанализировал и обсудил международное значение торговых путей, ремесел и занятий жителей Горний Бадахшана в сравнении с таджиками Гороний Зерафшана. По данным А.А. Бобринское животноводство, ремесла жителей, вышивка сопоставляются и анализируются с данными других ученых, особенно его современников, которые сегодня считаются ценными материалами для этнографической науки.

Keywords: Pamir, Zarafshan, Darvaz, Wakhan, trade, crafts, clothing, embroidery, research, livestock, Aryan, Tajik, Vanj, socks, shoes, production.

Annotation. The article contains information about the research one of the famous Russian archaeologists and ethnographers A.A. Bobrinskoy, who conducted three scientific expeditions in the areas of mountain tajik. A.A. Bobrinskaya, along with the study of the political situation, anthropology, family relationships, customs and religious beliefs, also lays the foundation for the study of trade routes, folk art and occupations of the tajik mountain population. In this article, the author analyzed and discussed the international significance of trade routes, crafts and occupations of the inhabitants of the Badakhshan Mountains in comparison with the tajiks of the Zarafshan Mountains. According to A.A. Bobrinskoy livestock breeding, crafts of residents, embroidery are compared and analyzed with data from other scientists, especially his contemporaries, which today are considered valuable materials for ethnographic science.

Граф А.А. Бобринской дар муддати кутоӣи экспедитсияи аввали худ мавқеи ҷуғрофии қаторкӯҳҳои Помирро омӯхта, аҳамияти стратегӣ доштани ин минтақаро дарк мекунад, зеро тавассути он чандин роҳҳои сатҳӣ байналмилалӣ ва дохилӣ мегузаштанд, ки барои инкишофи савдои дохилӣ ва берунии минтақа мусоидат мекарданд. Вай қайд мекунад, ки «Бадахшон қайҳо боз дар робитаҳои тичоратӣ ва сиёсии мамолики дар ҳар ду нишебҳои Ҳиндукуш ҷойгир шуда, ҳамчун миёнарав хизмат карда, барои муттаҳид намудани фарҳанги кӯхистониёни ҳамсои Ҳиндустони шимолию ҷанубӣ ва Осиёи Миёна мусоидат менамояд». [2; С. 15]

Роҳҳои қадимии тичоратӣ, ки тавассути Помир ба тарафи Хитой ва Фарғона мегузаштанд, новобаста аз вазъи сиёсӣ аҳамияти ҳудро ҳифз мекарданд ва ин омил барои сокиноне, ки дар наздикии ин роҳҳо зиндагӣ доштанд, шугли иловагиро дар шакли савдо ва доду гирифт таъмин мекард. «Бо вучуди иқлими номусоид дар водихои регзори он қариб 200 капшаҳои қара - қирғизҳои кӯчманчӣ ба назар мерасанд, ки табақаи Чин мебошанд. Дар қанори ҷанубии Помир роҳи дуҷуми қадимаи қорвоғузар тӯл кашидааст, ки Осиёи ҷанубу ғарбиро бо Қошғар ва Чин мепайвандад, ки тавассути он замоне Марко Поло гузаштааст». [2; С. 14] А.А. Бобринской инчунин роҷеъ ба роҳи қисмати шимолу ғарбии Бадахшон низ чун роҳи тичорат ва савдо ибрози назар мекунад, ки «Дарвозро бо пастхамиҳои васеи водии дарёи Ёхсу мепайвандад ва ба

воситаи ин роҳ дарвозиён худро бо гандум ва ашёҳои зарурии рӯзгор дар Кӯлобу Балчувон таъмин мекунад». [2; С. 16-17]

Мавқеи ҷойгиршавии Дарвозро нишон дода, А.А. Бобринской рӯҳи асосии муносибати байни Дарвоз, Қаротегин ва Помирро чун низоми ягонаи тичорат ва савдо ёдрас мешавад: «Дарвози Шимолӣ, ки дар соҳили ростии дарёи Панҷ ҷойгир шудааст, нишебии ғарбии паҳнкӯҳи Помирро ташкил медиҳад. Ё ба дараи дарози дарёҳои Хингоб, Ванҷ, Язгулом ва Панҷ бурида шуда, тақсим мешавад. Ду қаторкӯҳи баланд - Дарвозу Ванҷ байни водии мувозии дарёҳои Ванҷу Язгулом (шоҳобҳои Панҷ) ва ин ду қаторкӯҳ ба қаторкӯҳи сеюм - Пётри I - ро ҳамроҳ намудан лозим аст, ки марзи шимолии Дарвозро ташкил дода, водии Хингобро аз водии Қаротегини Сурхоб ҷудо мекунад. Ҳар сеи ин қаторкӯҳҳои тӯлкашида ба як нуқтаи азими табиат дар болооби Ванҷ бо ҳам омада, ба Помир омезиш меёбад». [2; С. 13] Ин таҳлилҳои А.А. Бобринской далел аз он аст, ки аъзои экспедицсия дар соҳаи харитасозӣ дониши кофӣ доштанд ва ақсарияти роҳҳои Кӯҳистони Бадахшонро дуруст инъикос намуданд.

Соли 1901 А.А. Бобринской ва Н.В. Богоявленский ба болооби дарёи Панҷ сафар карданд. Дар давоми ин сафари худ онҳо урфу одат ва тарзи дӯхтани либос ва кашидадӯзиро омӯхта, чанд намунае аз либос, парда ва кашидадӯзии мардуми маҳаллиро бо худ гирифтанд. Ҳоло ин намунаҳо дар осорхонаи этнографии шаҳри Москва нигоҳ дошта мешавад. [9; С. 63-67] Соли 1898 А.А. Бобринской ба бекигарии Дарвоз аввалин бор сафар мекунад ва онро Дарвози Шимолӣ ном мениҳад. Ҳамчун Дарвози Чанубӣ дар ин давра заминҳои соҳили чапи дарёи Панҷ номида мешуданд, ки соли 1895 ба ҳайати Афғонистон гузаштанд. [7; С. 25] Дар давраи экспедицсияи дувум А.А. Бобринской аз тарафи Зарафшон тавассути Ҳисор ба воситаи роҳҳои кӯҳӣ ба мавзеи Ванҷ расида, бо нияти давом додани сафари худ ба Помир омодагӣ мебинанд. Аммо азбаски роҳҳо бо сабаби баланд шудани сатҳи дарёҳо шуста шуданд, экспедицсия баргашта, дар мавзеи Дарвоз маскан мегиранд. Дар Дарвоз А.А. Бобринской бори аввал аз ҳунароҳои кашидадӯзии мардуми Дарвоз воқиф мешавад ва ӯ барои худ як чизро дармеёбад, ки ин нақшҳо таърихи тоисломӣ доштаанд. Муҳимтар аз ҳама барои А.А. Бобринской он буд, ки вай дар ин нақшҳо монандӣ ба нақшҳои мардуми шимоли Россияро пайдо намуд ва ин дар ҳоле буд, ки ин халқҳо ҳеҷ гоҳ бо ҳамдигар муносибате надоштанд. Ин чиз А.А. Бобринскойро водор сохт, ки таҳқиқоти нақшҳои кашидадӯзии мардуми Дарвозро бештар таҳқиқ намояд. Барои муқоисаи бештари ин монандӣ, А.А. Бобринской чанде аз пардаҳои кашидадӯзии мардуми Дарвозро харидорӣ мекунад, то ки дар вақти бозгашт ба Россия, таҳлили муқоисавиро дар ин самт идома диҳад.

Дар давраи экспедицсияи дувум А.А. Бобринской қисми таҳқиқоти худро ба ҳаёт ва маданияти мардуми Дарвоз мебахшад. Кашфиёти А.А. Бобринской оид ба монандии кашидадӯзии мардуми Дарвоз ва мардумони шимоли Россия, ки бори аввал аз тарафи А.А. Бобринской изҳор ва исбот гардид, дар илми этнография ҳамчун равиши нави омӯзишӣ қарор гирифт ва олиморо ба омӯзиши минбаъдаи ин маълумоти А.А. Бобринской водор намуд. Аммо ҳуди А.А. Бобринской дар давраи зиндагии худ ин хориқаро то ба охир таҳлил карда натавонист. Дар асоси ин айниятҳо, А.А. Бобринской таҳлилҳои худро доир ба ягонагии фарҳангҳои мардумони минтақаҳои гуногунро дар доираи идеяи тамаддуни ориёӣ пешниҳод мекунад. [4] Дар ин давра дар байни олимони Россия масъалаи пайдошавии ҳаёти аввалин тамаддуноҳои ориёӣ дар шимол мавриди омӯзиш қарор дошт. Пайдоиши аломатҳои ориёӣ дар Помир низ ба ин идея мувофиқат мекард ва ҳар як шабоҳати фарҳангӣ диққати олиморо ба ин минтақа зиёд мекард. Дар аввали асри XX, аз он ҷумла А.П. Шишов дар китоби худ «Таджики» Помирро ватани ориёӣҳо меномад. [11; С. 90] Аз ҳамин лиҳоз, афкори А.А. Бобринской дар бораи монандии умумии нақшоии мардуми Дарвоз ва шимоли Россия ба мавҷи ҳамин идеяҳо дохил мешуд. [6] Мантиқи ин идеяҳо дар он буд, ки аввал ягон монандӣ ёфта мешуд ва баъд онро бо қабилҳои ҳиндуориёӣ пайваста, пас миёни ин монандиҳои

замони мо ва гузашта муқоисаҳо мегузарониданд. Яке аз ҳамин идеяҳо аз тарафи олими хиндӣ Балгангадхара Тилака дар соли 1901-1903 пешниҳод гардид. Вай шабоҳати табиати китобҳои қадимаи «Авесто» ва «Ригведҳо» - ро омӯхта, ба ҳулосае омад, ки ин маҳз табиати кутби шимол аст. Пас ин олим кутби шимолиро ватани аҷдодии қабилаҳои хиндуориёӣ ҳисоб кард. [5] Шаби кутбӣ на танҳо дар китобҳои «Авесто» ва «Ригведҳо», балки нависандаи юнони қадим Гомер низ ватани қабилаҳои киммерихоро тасвир карда менависад: «Ҳеҷ гоҳ офтоб ба сӯи онҳо намедамад. На вақти ғуруб на вақти субҳидам. Шаби торик онҳоро доманапӯш кардааст». [6] Дар маҷмӯъ оид ба маҳалли аввалини суқунати ориёнажодон ҳоло ҳам ҳулосаи ниҳой бароварда нашудааст.

Аз рӯи маълумотҳои А.А. Бобринской дар ҳар як деҳа ва марказҳои калони ҳудуди Помир ҳунармандон бо истеҳсоли либоси мардона ва занона шуғл доштанд, ки онро аз пашм истеҳсол мекарданд. Аз он ҷумла, А.А. Бобринский либосҳои дар ин макон дӯхташударо омӯхта менависад: «Либоси сокини кӯҳистон аз матои саҳти пашмин дӯхта мешавад. Либоси болоиро дар ин ҷо «чэкмен» ё «чапан» меномиданд.

Оид ба пойафзол А.А. Бобринской менависад, ки «ҳамаи кӯҳистониён зимистону тобистон ду ва ҳатто се ҷуфт ҷуробро болои ҳам мепӯшиданд; аз болои ҷуробҳо пойафзولي кӯҳистонӣ (мукӣ) аз чарми мулоим ба по мекунанд, ки аз рӯи намуди худ «бахил»-и деҳқонони моро ба хотир меоваранд; мукӣ то миёнаи соки по мерасад ва дар бучулакҳо бо тасмаи пашмин ва гоҳо чармин баста мешаванд.

А.А. Бобринской либосҳои мардуми маҳаллиро таҳлил намуда, онро ҳамчун истеҳсоли косибони ҳонагӣ нишон медиҳад. Дар мавзевъе, ки пахта мекориданд, либоси пахтагин ва дар боқимондаи деҳаҳо аз матои пашмин либос медӯхтанд. [3; С. 78] Либоси асосии мардон аз курта, шалвор ва чапон иборат буд. Дар по одатан ҷуроб пӯшида аз болояшон мӯзаҳои чармин мепӯшиданд. Мӯзаҳо баъзан кӯтоҳ ва дар Вахон бошад онҳоро то зону мепӯшиданд. Дар ҳамаи мавридҳо либосро аз пашм тайёр мекарданд.

А.А. Бобринской инчунин истифодаи матоъҳои пиллагиро низ дар байни мардум ёдрас мешавад, ки онҳоро занон тайёр мекарданд. Пиллапарварӣ дар Помир танҳо барои қонев гардондани зарурати шахсӣ бо матоъҳои абрешимӣ парвариш карда мешуд. Дар баробари ин бо омадани ҳокимони Бухоро ба ин минтақа адраси бухорӣ низ ворид гардид. Матои сафедро инчунин аз Афғонистон меоварданд. Ҳарбиёни рус бо худ матоъҳои русӣ оварданд. Дар баъзе маҳалҳо одамони сарватманд куртаи занонаро бо гиребони шерозидор нақш медоданд. М.С. Андреев менависад, ки барои гиребон матои сиёхро гирифта, онро бо гулдӯзӣ оро медоданд. Баъзе аз ҳунармандон дар ороиши шерозӣ нукра ва садафро истифода мебарданд ва онро «гиребони садаф» ном мекарданд. Нархи чунин шерозӣ ба нархи як барзагов баробар мешуд ва онро ҷафат одамони сарватманд харида метавонистанд. [1; С. 413]

Тарзи либоси мардумонро таҳлил карда, О. Олуфсен менависад, ки либоси занонаи мардуми Ишқошиму Вахон аз либоси занонаи Ғорон фарқ мекунад. Ранги либос одатан сафед ва маллоҳӣ аст, зеро он аз пашми коркарди маҳаллӣ истеҳсол мешуд ва ранг надошт. Либоси мардона низ ҳамин рангҳо дошт ва онро О. Олуфсен бо номи «чапон» ном мекунад. Аммо чунон ки медонем, «чапон» ин либоси болопӯш аст, ки дар сармо пӯшида мешуд. Аз тағ куртаи тунук мепӯшиданд, ки онро Олуфсен «пиран» номид. Ба фикри мо талаффузи дуруст «пироҳан» аст. Оид ба ранг ва ороиши ҷуробҳо О. Олуфсен менависад: «Дар ҳар яки аз ин се халқ (ишқошимиҳо, вахониҳо ва ғорониҳо) тарзи рангу гули ҷуробҳо ҳархела буд ва мо онҳоро ба осонӣ аз ҳамдигар фарқ мекардем. Сокинони маҳаллӣ онҳоро ҳамчун тухфа барои ҳамдигар ва меҳмонону мусофирон тақдим мекарданд». [8; С. 68]

Занон дар баробари дигар қорҳои ҳона ва хоҷагидорӣ, инчунин дар кулолгарӣ низ нақши муайян доштанд. Чунон, ки дар китоби Н.Н. Ершов низ омадааст, соли 1890 дар минтақаҳои Кӯҳистони Бадахшон кулолгарии занон дар сатҳи баланд қарор дошт. Аз

он ҷумла, яке аз марказҳои кулолгарии занон дар Дарвоз дар деҳаи Ёғед ҷойгир буд, ки он деҳаҳои гирду атрофро то Зигар бо масолеҳи кулолгарӣ таъмин мекард.

Молҳои дигар барои зарурати хоҷагии мардум аз Бадахшони Афғонистон ворид мешуд. Аз он ҷумла, аз Бадахшон молҳои ороишии занона, матоъҳои ранга, оҳан, мис ва асп ба Помир ворид мешуд. Мавқеи хуби Помир имкон медод, ки аз Чатрол, Қошғар, Зебок, Файзобод ва Помири Шарқӣ ба ин минтақа мол ворид намоянд. [3; С. 166] Аз суҳбат бо тоҷирон А.А. Бобринской огоҳӣ пайдо кард, ки хатсайри асосии тоҷирон Файзобод - Зебок - Чатрол будааст. Ба Вахон онҳо кам меомаданд. Аз ин лиҳоз ҳуди вахониҳо ба Зебок рафта, дар он ҷо молҳои худро иваз мекарданд. [3; С. 168] Савдогарон ба он тарафи Ҳинду Чин молҳои пашмину пулҳои нақд, тиллоӣ хом ва асбобҳои тиллоиву нуқрагин мебурданд. Аз бозори Чатроли Ҳиндустон молҳои зебузиннати биринҷу матоъҳои пахтагӣ, собун ва дигар молҳои рӯзгорро харида меоварданд.

Дар бораи хунари мардуми ин минтақа О. Олуфсен низ маълумот додааст: «Мардуми ин минтақа (Вахон ва Ишкошим) одатан дар хонаҳояшон асбобҳои рӯзгорро ба монанди коса, табақ, қошук, кӯза, лаган ва дигар асбобҳои рӯзгор аз ҷӯб ва гил тайёр мекарданд. Одатӣ дигаре, ки аз хунар ва истеъдоди мардуми Кӯҳистон Бадахшон шаҳодат медиҳад, дар он зоҳир мешуд, ки дар ҳар як хонаи мардум рубоби бадахшонӣ мавҷуд буд. Ин рубобҳоро хунаремандони маҳаллӣ дар ҳар як деҳа месохтанд ва инчунин дар ҳар як деҳа сарояндагон низ буданд, ки бо хунариҳои худ базму тӯии мардуми деҳаро оро медоданд. Дар муқоиса бо О. Олуфсен, А.А. Бобринской шароити иҷтимоии мардумро бештар инъикос мекунад. Вай дар хусуси шароити Вахон чунин менависад: «Вахониён дар доманаи шимолии Ҳиндукуш зиндагӣ намуда, роҳхоеро ишғол карда буданд, ки ба самти ағбаҳои Ҳиндустон тӯл кашида ва зинаи пайвастандан ба байни кӯҳистониёни Туркистони Ҷанубӣ ва Ҳиндустони Шимолӣ мебошад. Тавсасути ноҳияи беҳудуди онҳо, яъне қад – қади водии дарёи Вахон роҳи дуҷуми қорвоғарди ёдрасшуда тӯл мекашад, ки Балхро бо Қошғар мепайвандад. Шояд инҳо дар замоне сокинони ин сарзаминро бо хӯроқа таъмин мекард ва ҳоло бошад, ин роҳ ба ҳоли худ гузошта шудааст. Бинобар ин аз набудани роҳ вахониён саҳт азоб мекашанд». [2; С. 15] Аз ин рӯ мардумони кӯҳистон бо ҳар роҳ хунар меомӯхтанд ва аз ҳисоби он зиндагии худро пеш мебурданд. А.А. Бобринской махсусан ба хунари ҷӯроббофӣ ва рангу гулҳои ҷӯробҳои помирӣ баҳои баланд медиҳад. Дар нақшҳои ҷӯробҳои А.А. Бобринской пеш аз ҳама ба нақши «свастика» диққат медиҳад, зеро ин низ аз асли ориёӣ ин мардум ҳамчун далел буд. Ҳуди сокинон ин аломатро «шодӣ» меномиданд ва онро зерӣ пусти қадом дарахте дидаанд. [3; С. 168]

«Сокинони таҳҷоии Дарвоз ба мо ҷӯробҳоро фурухта мегуфтанд, ки онҳо дар қучо бофта шудаанд, ҳамзамон ба ғайр аз ҷӯробҳои маҳаллӣ, ҷӯробҳои аз Шугнон ё Бадахшон дучор меомаданд; ҷӯробҳое, ки онҳо аз ҳама бештар баҳо медоданд, намунаи чатролӣ мебошанд. Дар Дарвоз мавҷуд будани ҷӯробҳои пайдоишашон гуногун бо одати дар кӯҳсорон нигоҳдошташудаи савдои ивазӣ шарҳ дода мешавад». [2; С. 27] Сабаби диққати бештари А.А. Бобринской ба ҷӯробҳои мардуми кӯҳистон дар он буд, ки вай нақши ин ҷӯробҳоро мавриди омӯзиш қарор дод. Аз ҳамин лиҳоз дар таҳлили ин хунари мардум танҳо нақши ҷӯроббофӣ вайро ҷалб мекард.

А.А. Бобринской ҷӯробҳои сокинони Дарвозро таҳқиқ карда менависад: «Нусхаҳои беҳтаринро (аз рӯи гуногунрангӣ ва возеҳии нақш, аз рӯи дӯхти хуб, зич ва аз рӯи сифати пашм) мо дар қисми ҷанубу шарқии Дарвоз, қад – қади водии дарёи Ванҷ, яъне дар ҳамсоғӣ бо гузаргоҳҳо тавассути дарёи Панҷ, ки Дарвози шимолиро бо ҷанубӣ мепайвандад ва бо пайраҳаҳое, ки ба Бадахшон ва Шугнон мебаранд, дарёфт намудем. Ҷақадаре ки ба дуртари Дарвози шимолӣ дохил мешудем, ҳамон қадар ҷӯробҳои ва ҷақрангии орнамент бадтар мешуд. Дар кӯҳҳо, шимолтари Дарвоз ва Қаротегину кӯҳҳои Зарафшон ҷӯроб намебофанд, гоҳи (аксаран дар Қаротегин), кӯҳистониёни ҷӯробдорро дучор оед, бешубҳа қори дарвозиён аст. Одатан кӯҳистониёни ин маҳалҳо дар пойи худ

чизе ба мисли пайпоқҳои мо мепӯшиданд». [2; С. 27] А.А. Бобринской роҳҳои асосии тичорат ва савдои мардуми Дарвозро баррасӣ карда, хатсайри номаълуми навро, ки аз Дарвоз тавассути Қаротегин то ба Яғноб тӯл мекашад, таҳқиқ мекунад.

Яке аз хусусияти хоси минтақаҳои кӯҳистон дар он буд, ки сокинони ин мавзёҳо аз баста шудани роҳ дар фасли зимистон, маҷбур мешуданд, ки аксарияти моли зарурии хоҷагиро ҳудашон истеҳсол намоянд. Барои ҳамин кооператсияи истеҳсолкунандагон ё дар доираи деҳа ва ё якчанд деҳа амал мекард ва бо ҳамин роҳ онҳо эҳтиёҷи худро бо олот ва либоси зарурӣ таъмин мекарданд. Дар фасли тобистон воридшавии молҳои хориҷӣ ба ин минтақа ба қадри имкон амалӣ мешуд.

Маҳсулоти асосии савдо ва ҳунармандии сокинони Кӯҳистони Бадахшонро таҳлил намуда, А.А. Бобринской маъдани оҳанро ҳамчун моли асосии савдои мардуми Дарвозу Ванҷ нишон медиҳад. А. Шишов ҳаёти сокинони Помири охири асри XIX ва аввали асри XX-ро таҳлил карда, дар бораи вазъи савдо дар Помир ёдовар шуда, менависад, ки дар ин минтақа дар деҳаҳо ҳамагӣ се - чор хонавода зиндагӣ мекард. Дар чунин шароит мавҷудияти нуктаҳои тичорат ғайриимкон буд. Хеле кам деҳаҳоёе ёфт мешаванд, ки дар онҳо дах хоҷагӣ истиқомат кунад. [10; С. 34] Танҳо дар Хоруғ дуконе мавҷуд буд, ки дар он тичорат доимӣ амал мекард. [10; С. 34] Бояд гуфт, ки хусусияти авлодии сукунат имкон наметод, ки дар миёни сокинони деҳа ва ҳатто дар микёси якчанд деҳа тичорат рушд намояд, зеро ки қариб бештари моли истеҳсолшуда ройгон байни аъзои авлод баробар тақсим мешуд. Чунин муносибат ба пастшавии сатҳи истеҳсолот оварда мерасонид, зеро дар афзоиши он ягон омили ҳавасманд кардан вучуд надошт.

Ҳунармандии мардумони Кӯҳистони Бадахшонро омӯхта, А.А. Бобринской аз шугли қирғизҳои минтақа низ маълумот медиҳад. А.А. Бобринской дар давоми сафари дувуми худ ин минтақаро пурра таҳқиқ намуд. Дар қисмати шарқии Помир мардум асосан чорводор буданд ва онҳо бо сокинони Шугнон, Вахон ва Қошғар тичорат доштанд. Аммо бештари вақт онҳо дар чарогоҳҳо буданд. Чарогоҳҳои қирғизҳо ду хел мешуданд: медианарӣ ва статсионарӣ. Дар идомаи таҳлили масоили ҳунармандӣ ва савдо инчунин сохтмони хонаҳо низ ҳамчун ҳунари мардумӣ метавон зикр кард. Хонаҳо одатан устоҳои касбӣ месохтанд. Дар баробари дигар ҳунар ва касбу кори мардуми Помир А.А. Бобринской соҳаи тибро кам инъикос намудааст.

Мавзӯро, ки ба инъикоси соҳаи тичорат ва ҳунарҳои мардумии Кӯҳистони Бадахшон дар таҳқиқотҳои А.А. Бобринской бахшида шуд, қамъбаст намуда, ҳаминро бояд қайд кард, ки ин таҳқиқотҳо танҳо дар шароити ҳамроҳшавии Помир ба Россия имконпазир гардиданд. Ин нуктаи назар аз тарафи олимони тоҷик дар асоси далелҳои таърихӣ пурра исбот гардидааст. Аҳамияти экспедитсияҳои А.А. Бобринской барои таҳқиқотҳои минбаъдаи тарзи ҳаёти мардуми Кӯҳистони Бадахшон ва умуман барои рушди минбаъдаи илми этнографияи тоҷик асос гузоштанд.

Дар баробари ин таҳқиқотҳои А.А. Бобринской аз ҷиҳати таҳлилӣ - муқоисавӣ барои олимони ҳамчун дастури корӣ хизмат мекунанд, зеро ба душвории иқлим ва роҳҳои касногузар нигоҳ накарда, экспедитсияи А.А. Бобринской маҳз минтақаҳои Кӯҳистони Зарафшону Бадахшонро мавриди омӯзиш қарор додааст. Имрӯз, вақте ки ҳунар ва ҳунаромӯзӣ моҳияти худро аз сари нав эҳё кард, мо вазифадорем, ки асарҳо ва таҳқиқотҳои А.А. Бобринскойро истифода карда, ҳунарҳои аз байн рафтаи аҷдодамонро биёмӯзем.

АДАБИЁТ

1. Андреев М.С. Таджики долины Хуф [Текст] / М.С. Андреев // . – Сталинобод, 1956. – С. 413.
2. Бобринской А.А. Нақшу нигори тоҷикони кӯҳистони Дарвоз (Бухорои шарқӣ) [Матн] / А.А. Бобринской // . – М., 1900, Душанбе, 2014. – Бо тарҷумаи Ҷӯрахарон Зоир. – С. 15.

3. Бобринской А.А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы и ишкашимцы). Очерки быта по путевым заметкам графа А.А. Бобринского [Текст] / А.А. Бобринской // – М., 1908. – С. 78.
4. Бобринской А.А. О некоторых символических знаках, общих первобытной орнаментике всех народов Европы и Азии // Труды Ярославского областного съезда исследователей истории и древностей Ростово-Суздальской области [Текст] / Бобринской А.А. // . – М., 1902.
5. Балгангадхара Тилака Полярная Родина в Ведах Ведах/Пер, с англ. Н. Р. Гусевой.— М.: ФАИР-ПРЕСС. - М 2001.—528 с: ил. ISBN 5-8183-0263-6. Перевод, разделы «От переводчика», «Словник», сноски. Гусева Н. Р., 2000 © Серия, оформление. ISBN 5-8183-0263-6 ФАИР-ПРЕСС. – 2001. ЛОКАМАНЬЯ БАЛ ГАНГАДХАР ТИЛАК Владелец газет "; Кесари"; и -Махратта";, автор книг ";Орион";, или исследования древности Вед, ";Гита Рахасья"; (книги по индийской философии) и т.д. Издатели БРАТЪЯ ТИЛАК Гайквар В ада г. ПУНА 1956. Quell:<http://www.juniv.lv/~time/index.htm>:
6. Демин В.Н, Назаров В.Н, Аристов В.Ф. – Загадки Русского Междуречья.: Вече [Текст] / В.Н. Демин, В.Н. Назаров, В.Ф. Аристов // . – М., 2008.
7. Пирумшоев. Х.П. Таърихи Дарвоз. – Душанбе, 2008. – С. 25.
8. Olufsen O. Through the unknown Pamirs (Vakhan and Garan); the second Danish Pamir expedition [Text] / O. Olufsen // . – London, 1898-99 (1904).– С. 68.
9. Худоназаров Д. Душа найдёт покой. [Текст] / Худоназаров Д. // Родина. – М., 2008. № 7. - С. 63-67.
10. Шишов А. Таджики. Этнография и антропология [Текст] / А. Шишов // . – М., 1908. – С. 34.
11. Шишов А.П. Таджики [Текст] / А.П. Шишов // . – М., 1910. - С. 90.

**ТАЪРИХИ ХУНАРҲОИ
АСИЛ ВА КОСИБИИ
ТОЧИКони ВИЛОЯТИ
МУХТОРИ КЎҲИСТОНИ
БАДАХШОН ДАР ОСОРИ
МУҲАҚҚИҚОНИ ОХИРИ
АСРИ XIX – АВВАЛИ
АСРИ XXI.**

**ИСТОРИЯ АУТЕНТИЧ-
НЫХ ПРОМЫСЛОВ И
РЕМЕСЕЛ ТАДЖИКОВ
ГОРНО-БАДАХШАН-
СКОЙ АВТОНОМНОЙ
ОБЛАСТИ В ТРУДАХ
ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ
КОНЦА XIX – НАЧАЛА
XXI ВЕКОВ.**

**THE HISTORY OF AU-
THENTIC CRAFTS AND
TRADES OF THE TAJIKS
IN THE GORNO-BADAKH-
SHAN AUTONOMOUS RE-
GION IN THE WORKS OF
RESEARCHERS FROM
THE LATE XIX-TH TO
THE EARLY XXI-ST CEN-
TURY**

Калидвожаҳо. Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, тоҷикон, хунарҳои мардумӣ, косибӣ, тадқиқоти этнографӣ, фарҳанги анъанавӣ, мероси ғайри-моддӣ фарҳангӣ.

Шоназар Чавҳари Муносиб – муаллими калони кафедраи таърих ва фалсафа, Институти сайёҳии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.
E-mail: shonazarjavhar@gmail.com

Шоназар Джавҳари Муносиб – старший преподаватель кафедры история и философия, Института туризма, Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.
E-mail: shonazarjavhar@gmail.com

Shonazar Javhari Munosib - Senior Lecturer, Department of History and philosophy, Institute of Tourism, International university of tourism and indentureship of Tajikistan.
Email: shonazarjavhar@gmail.com

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба омӯзиши таърихи хунарҳои асил ва косибии тоҷикони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ) дар осори муҳаққиқони охири асри XIX – аввали асри XXI бахшида шудааст. Тадқиқот марҳилаҳои асосии омӯзиши илмӣ анъанаҳои хунармандии минтақа, аз ҷумла экспедитсияҳои аввалини этнографӣ дар охири асри XIX-ро, ки дар он саёҳатчиёни рус ва аврупоӣ ба ҳуҷҷатгузориҳои фарҳанг ва тарзи зиндагии аҳолии маҳаллӣ шурӯъ карданд, то таҳқиқоти муосири илмӣ, ки ҳадафи онҳо ҳифз ва эҳёи хунарҳои мардумиро доранд, фаро мегирад.

Дар мақола намудҳои асосии хунарҳои мардумӣ, ки дар байни онҳо қолинбофӣ, бофандагӣ, заргарӣ, қандакорӣ дар ҷӯб ва санг, инчунин истеҳсоли маснуоти кулолӣ ҷойгоҳи маҳсул доранд, таҳлил мешаванд. Хусусиятҳои техникаи истеҳсолӣ, маводҳои истифодашаванда, нақшу нигор ва маъноӣ рамзии онҳо дар контексти фарҳангии ВМКБ баррасӣ мешаванд. Инчунин, таъсири шароити ҷуғрофӣ, равандҳои таърихӣ ва омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ба рушди хунармандӣ ва тағйироти он дар асрҳои XX ва XXI

зери таъсири омилҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Ба нақши этнографҳои рус ва шӯравӣ, аз қабили Бартолд, Андреев, Грязнов, Руденко ва дигарон, ки саҳми бузурге дар ҳуҷҷатгузорӣ ва омӯзиши ҳунаҳои мардумии ВМКБ гузоштаанд, таваҷҷуҳи махсус дода мешавад. Ҳамчунин, тадқиқоти муносири олимони тоҷик ва хориҷӣ, ки ба ҳифзи ҳунаҳои мардумӣ ҳамчун ҷузъи муҳими мероси ғайримоддии фарҳангии минтақа равона шудаанд, таҳлил карда мешаванд.

Мақола инчунин масъалаи ҳамгироии ҳунаҳои мардумӣ ба иқтисодиёти муосирро баррасӣ мекунад, ки дар он нақши истеҳсоли ҳунаӣ дар саноати сайёҳӣ, талошҳо барои таъсиси кооперативҳои ҳунармандӣ ва таъсири ҷаҳонишавӣ ба ҳифзи асолати техникаҳои суннатӣ баррасӣ мегардад. Намунаҳои ташаббусҳои муваффақи эҳёи ҳунаҳо оварда мешаванд, аз ҷумла лоиҳаҳои, ки ба таълими ҷавонон техникаҳои анъанавиро ҳадаф доранд, инчунин барномаҳои давлатӣ ва байналмилалӣ дастгирии санъати мардумӣ.

Ключевые слова: Горно-Бадахшанская автономная область, таджики, народные промыслы, ремесла, этнографические исследования, традиционная культура, нематериальное культурное наследие.

Аннотация. Настоящая статья посвящена изучению истории аутентичных промыслов и ремесел таджиков Горно-Бадахшанской автономной области (ГБАО) в трудах исследователей конца XIX – начала XXI веков. В исследовании рассматриваются основные этапы научного изучения ремесленных традиций региона, начиная с первых этнографических экспедиций конца XIX века, когда российские и европейские путешественники начали документировать культуру и быт местного населения, и до современных научных исследований, направленных на сохранение и возрождение традиционных промыслов.

В статье анализируются ключевые виды народных ремесел, среди которых особое место занимают ковроделие, ткачество, ювелирное дело, резьба по дереву и камню, а также производство керамических изделий. Рассматриваются особенности технологий изготовления, используемые материалы, орнаментальные мотивы и их символическое значение в культурном контексте ГБАО. Освещается влияние географических условий, исторических процессов и социокультурных факторов на развитие ремесленного производства, а также его трансформация под влиянием экономических и политических изменений в XX и XXI веках.

Особое внимание уделяется роли российских и советских этнографов, таких как Бартольд, Андреев, Грязнов, Руденко и других, которые внесли значительный вклад в документирование и изучение традиционных промыслов ГБАО. Также анализируются современные исследования таджикских и зарубежных ученых, направленные на сохранение народных ремесел как важного элемента нематериального культурного наследия региона.

В статье рассматриваются вопросы интеграции традиционных ремесел в современную экономику, включая роль ремесленного производства в туристической индустрии, усилия по созданию ремесленных кооперативов и влияние глобализации на сохранение аутентичности традиционных техник. Приводятся примеры успешных инициатив по возрождению ремесел, в том числе проекты по обучению молодежи традиционным технологиям, а также государственные и международные программы поддержки народного искусства.

Keywords: Gorno-Badakhshan Autonomous Region, Tajiks, folk crafts, handicrafts, ethnographic research, traditional culture, intangible cultural heritage.

Annotation. This article is dedicated to the study of the history of authentic crafts and trades of the Tajiks in the Gorno-Badakhshan Autonomous Region (GBAO) as examined by researchers from the late 19th to the early 21st centuries. The research explores the main stages of scholarly study of the region's craft traditions, beginning with the first ethnographic expeditions of the late 19th century, when Russian and European travelers started documenting the culture and daily life of the local population, and continuing to modern scientific research aimed at preserving and reviving traditional crafts.

The article analyzes key types of folk crafts, among which carpet weaving, textile production, jewelry making, wood and stone carving, and ceramic production hold a special place. It examines the specifics of manufacturing techniques, materials used, ornamental motifs, and their symbolic significance within the cultural context of GBAO. The study highlights the influence of geographical conditions, historical processes, and sociocultural factors on the development of handicraft production, as well as its transformation under the impact of economic and political changes in the 20th and 21st centuries.

Special attention is given to the role of Russian and Soviet ethnographers such as Barthold, Andreev, Gryaznov, Rudenko, and others, who made significant contributions to documenting and studying the traditional crafts of GBAO. The article also examines contemporary research conducted by Tajik and foreign scholars focused on preserving folk crafts as an essential element of the region's intangible cultural heritage.

Additionally, the article discusses the integration of traditional crafts into the modern economy, including the role of handicraft production in the tourism industry, efforts to establish craft cooperatives, and the impact of globalization on maintaining the authenticity of traditional techniques. Examples of successful initiatives for craft revival are presented, including projects aimed at teaching young people traditional techniques, as well as state and international programs supporting folk art.

Изучение этнической культуры таджиков обладает не только научно-теоретической значимостью, но и существенным социально-практическим потенциалом. Об этом свидетельствует внимание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона к вопросам народного творчества. В своих указах он неоднократно подчеркивал важность сохранения поликультурного и этнического многообразия страны. В частности, 2018 год был объявлен: «Годом развития туризма и народных ремесел», а 2 января 2019 года был подписан указ, согласно которому 2019–2021 годы получили статус «Годов развития села, туризма и народных ремесел». Данный шаг был направлен на решение ряда социальных задач, включая улучшение инфраструктуры образования и здравоохранения, развитие туристического сектора и традиционных ремесел, а также повышение качества услуг и уровня благосостояния населения в сельских и малых населенных пунктах.

Исследователи Таджикистана в годы государственной независимости предпринимают попытки по-новому осмыслить традиционные национальные ценности, накопленные в сфере отечественной этнокультуры. В связи с этим усиливается интерес к истории формирования и развития ремесел ГБАО на современном этапе, к анализу деятельности государственных структур и общественных организаций, частных лиц в деле выполнения указов Президента Республики Таджикистан. В контексте этого обстоятельства была определена актуальность исследования.

В Таджикистане разрабатываются и воплощаются в жизнь крупные народно-хозяйственные программы, связанные с деятельностью в области народных промыслов, туризма и развития села. В результате предпринятого курса развития страны изучение народного творчества всех регионов страны, в том числе ГБАО и подготовка молодого поколения мастеров на основе конкретных методических пособий, освещающих технологию и художественную практику народа, стала важной задачей государственной политики.

Изучение профессионального опыта мастеров Таджикистана, в частности ГБАО, позволяет проанализировать культурное наследие региона и определить ключевые направления дальнейших исследований в этой области.

Вопросы ремесленного производства таджиков Памира освещены в работах ряда дореволюционных российских и европейских исследователей. Как справедливо замечает Б.В. Лунин, процесс накопления знаний и научного исследования Центральной Азии в России и европейских странах можно поделить на три этапа. Так, XVI – XVIII ст. являлись этапом накопления первоначального материала о регионе в области географии, природы, экономики и политики. В XIX веке в востоковедении шел процесс специализации знаний и постепенное исчезновение универсализма, то есть комплексности и всеобщности в сборе и обработке виденной и услышанной информации. Третий этап начинается с началом XX в., который характеризуется широким участием ученых с высокой эрудицией и специальной научной подготовкой в изучении региона[4, 69].

С. Горшенина составила библиографический и биографический указатель западных исследователей Центральной Азии 1820-1940 гг. [12]. Ряд современных ученых классифицировал труды русских и западных путешественников конца XIX – начала XX ст. в виде нескольких групп: путешествующих дипломатов, разведчиков, ученых, участников военных экспедиций. В общем, в одном лице в разных пропорциях присутствовал и купец, и разведчик, и дипломат, и ученый, путешественник-универсал, появление которого было обусловлено тем временем, когда шел процесс накопления знаний и формировался опыт в сборе, селекции, обработке и интерпретации информации.

Таким образом, проведение реконструкции материальной и духовной культуры второй половины XIX – начала XX ст. возможно благодаря научному и визуальному материалу, собранному дореволюционными путешественниками и исследователями. В совокупности они возникли и продолжают быть богатым источником серьезных и глубочайших исследований современных историков культуры таджикского народа.

Благодаря российским и западным путешественникам и исследователям конца XIX – начала XX ст. значительно расширился диапазон знаний о регионе, начался процесс накопления, сбора и классификация информации о Памире, его духовной и материальной культуре. В результате эта научная база стала ресурсом для формирования и развития таких направлений в науке как история, этнография, социальная география, культурная антропология, языкознание, фольклористика и др., а также источником для рассмотрения экономического, социально-политического и культурного развития Бадахшана.

В этом контексте следует реконструировать структуру ремесленного производства региона в конце XIX в., когда стало фиксироваться достаточно подробно состояние местных промыслов учеными, путешественниками, военными России и Запада, а также публиковаться их материалы, и наблюдения. Подобная реконструкция ремесел и промыслов ГБАО в конце XIX – начале XX вв. позволяет восстановить конкретную ситуацию, природу исходного материала для исследования преемственности художественной практики Бадахшана в будущем.

Ремесла и промыслы региона до конца XIX вв. были изучены фрагментарно. Начало их исследования совпало с крупными географическими открытиями в Бадахшане. Они как правило, осуществлялись не специалистами-этнографами, а путешественниками-географами, ботаниками, зоологами или же офицерами и чиновниками, командированными правительством в регион.

В 1881 антрополог С. Уйвалфи упомянул руины в Вахане, которые назвал «башнями молчания» персов. Значительный вклад в изучение памирских крепостей внес О. Олуфсен, который в 1898-1899 обследовал сооружения в Вахане и сопровождал свои заметки планами и фото. Его интерпретация памятников и связанных с ними легенд, дали ему возможность датировать их временем Сияхпушей, т.е. XII в., что в будущем вызвало критическое отношение к его датировке[10, 25-35].

В публикациях материалов (текст, фото, планы) своей второй экспедиции на Памир в 1904 г. О. Олуфсен рассмотрел крепости Зангибар, Каахкаха, Ямчун 1 и пещерный комплекс Вранг. Он также упомянул квадратные башни Лангари Кишт, возможно, крепость Ратм 1 в Нуте. В действительности это была Тупхона. Руины, которые он видел на первом берегу р. Пяндж между селениями Ранг и Нут, на самом деле принадлежали караван-сараяу Доркишт. Он так же зафиксировал крепости Рын, другую около селения Симгун, Зебакджангал, и Тупхону на правом берегу р. Багушт. Помимо этого, им были рассмотрены наскальные рисунки в Лангар-киште, традиционная одежда, пища и жилище горцев[11, 156-196].

О. Олуфсен отмечал, что «дома горцев состоят из четырех крепких тесаных деревянных столбов, стена дома из камня, крыша из стропил, покрытых хворостом и сеном, со слоем грязи сверху... «Их кишлаки имеют очень однообразный вид, никаких куполов или минаретов, выделяющихся из плоской серой массы, как в других азиатских городах. Иногда совсем рядом с ними замечаешь на большинстве крыш квадратную башню с бойницами; но так как они часто построены из той же желтовато-серой глины, что и сам дом, и совершенно лишены украшений, то они не облегчают общего однообразия дома[11, 76]». Дж. Вуд также сообщал, что «дома ваханцев имеют плоскую крышу и строятся из камня и глины[6, 5].

Среди русских исследователей первым через Дарваз прибыл доктор А. Регель. Он побывал на Памире в 1881-83 гг. и оставил краткое упоминание крепости Калаи - Хумб, фундамент, которой он отнес ко времени Александра Македонского, и Ванч калы. Секретарь политагенства Российской империи при Бухарском эмирате А. Черкасов[7, 110] указал, что в домах любая обстановка заменяется подобием глинобитных нар выше аршин от пола, идущих вдоль трех стен жилья. Нары эти устроены в два уступа с той стороны, где находится отверстие для очага. Дым очага и дневной свет проходят через четырехугольное окно в потолке, прикрывающееся на ночь ставней. В свою очередь Б. Громбчевский подчеркнул, что в Кала-и Хумбе «большинство домов имели над земляной крышей другой

высокий, остроконечный, двускатный, покрытый тонким слоем соломы»[1, 55]. Л. В. Ошанин привел сведения по этнографии таджиков Дарваза, и одним из первых, наблюдал у горцев процесс строительства и эксплуатации оврингов[8, 16].

Данные, собранные исследователями и путешественниками, свидетельствует о том, что крепостные сооружения на Памире выполняли прежде всего стратегическую роль. Система их строительства свидетельствует о высоких инженерных знаниях местного населения, начиная с древности. Особое внимание следует обратить на выступы, вырубленные в скале, дороги, ворота, ниши. Часто стены были сложены из камня на известковом растворе. Использовался при их строительстве и сырцовый кирпич (более 5-ти видов). Все это свидетельствует о развитых технологиях строительства на Памире, и не только о высоком уровне обработки природного камня, но и значительном опыте местных мастеров в области строительства и художественного оформления.

Ключевой отраслью экономики любого общества, в древности и средневековье являлась металлообработка. На Памире были отмечены богатые и обширные месторождения железа, золота, серебра и меди минеральных красителей и свинца, при том, что в прошлом обрабатывались лишь мелкие месторождения данных металлов. По-видимому, их добыча, переработка, имели только местное и узко локальное значение, не выходящее за пределы района. Здесь она не получила достаточно высокого уровня развития по сравнению с соседними регионами, т.к. не обеспечивала полностью внутренних потребностей в указанных металлах, обработке железа. Русский дореволюционный исследователь И. Минаев отмечал особую тягу местного населения к этому виду производства. Он писал, что “железное производство весьма развито во всех странах по бассейну Верховьев Аму”. Несмотря на примитивность процесса производства, наследованного от предков, металлические изделия, создавались искусными местными мастерами. Наибольшую известность получили изделия, изготавливаемые в Ванче, Калаи - Хумбе.

Дополняя эти факты далее И. Минаев, отмечает, что главными предметами, выделяемыми кузнецами, были подковы, топоры, кетмени, серпы, ножи, прямые и складные, клинки, шашки и другие изделия, которые затем развозились по всему ханству и считались лучшими по своему качеству.[5, 190] Д. И. Мушкетов указал, что около Вичхарва и Потау имелись богатые железные месторождения, издавна эксплуатировавшиеся и заставившие население развить хотя и примитивный, но большой и хороший железной промысел» [9, 563].

Этот факт подтверждает и другой русский исследователь А.А. Бобринской. Он пишет, что «Жители долины Ванджа, благодаря, вероятно, долгому времени, так хорошо приспособились к своему железнному производству, что выделяют не только крупные, грубые вещи вроде лемехов, кирок и топоров, но даже такие мелкие вещи, как складные ножи, бритвы и ножницы»[3, 10].

В конце XIX – начале XX вв. постепенно стали меняться условия развития ремесел в связи с проникновением в Центральную Азию, а следовательно, и на Памир, фабричных изделий из России. Е. Хантингтон писал: «Приезд русских, которые теперь управляют большинством местных племен, делает очень много хорошего в создании мирной и безопасной страны и обеспечении хороших рынков корма для стада. К их счастью, это также добавило такую роскошь, как чай, сахар, хлеб и дешевую хлопковую ткань, доступную для всех»[14, 111-112].

На основе изучения информации о народных ремеслах и промыслах приведённых в трудах российских и европейских авторов побывавшим на Памире в конце XIX начале XX вв., можно прийти к следующим заключениям.

Основной ассортимент ремесел и промыслов этого времени составляли следующие традиционные отрасли: обработка металла, скорняжное, сапожное, кожевенное, ювелирное дело, гончарное, бумажное и ткацкое производство, прядение (процесс продольного складывания и спирального скручивания отдельных волокон для получения длинной и прочной нити), деревообработка, изготовление музыкальных инструментов, обработка

камня, охота, вязание, шитье, вышивка и многие другие. Наиболее было развито кустарное производство на Западном Памире. Однако сохранение натурального хозяйства в Бадахшане сильно препятствовало их развитию.

Анализ материалов, позволяет сделать следующие выводы.

Большую часть своих полевых записей русские и западные исследователи, миссионеры и путешественники производили на основе включенного наблюдения. В их публикациях немало важных интересных, сведений об историческом, социально-экономическом и культурном развитии Памира, народном творчестве горцев. В данном случае существенный материал по истории таджиков Памира, их хозяйстве, жилище ремесле, промыслах явился важным подспорьем в процессе последующего изучения Памира в XX – начале XXI вв. Известно, что граф А. А. Бобринской желал, чтобы «плодом его труда могли воспользоваться другие исследователи»[3, 139].

Многие авторы публикаций о Памире конца XIX – начала XX вв. специально не останавливались в своих работах на анализе промыслов и ремесел, но их описания, зарисовки и фотографии, другие факты предоставляют цельную картину состояния и развития ремесел, торговли в Бадахшане.

В заключении делается вывод о значимости этнографических исследований для понимания и сохранения традиционных ремесел таджиков Горно-Бадахшана. Подчеркивается необходимость дальнейшего изучения и популяризации народных промыслов, их адаптации к современным условиям без утраты культурной самобытности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акрамов, Н.М. Вопросы истории, археологии и этнографии народов Памира и Припамирья в трудах Б.Л. Громбчевского / Н.М. Акрамов. – Душанбе: Издательство «Ирфон», 1974. – С.55.
2. Бобринской, А.А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы и ишкашимцы): Очерки быта по путевым заметкам графа А.А. Бобринского / А.А. Бобринской. – М., 1908. – 150 с.
3. Бобринской, А.А. Орнамент горных таджиков Дарваза (Ногорная Бухара) / А.А. Бобринской; Пер. на тадж. яз.: Джурахон Зоир, на англ. яз.: Азиза Давлатшоева. – Душанбе, 2014. – 126 с. – (На тадж., рус. и англ. яз.).
4. Лунин, Б.В. Средняя Азия в дореволюционном и советском востоковедении / Б.В. Лунин. – Ташкент, 1965. – С.69.
5. Минаев, И. Сведения о странах по верховьям Аму-Дарьи / И. Минаев. – СПб, 1879. – 270 с.
6. Минаев, И. Сведения о странах по верховьях Аму-Дарьи / И. Минаев. – СПб, 1879. – 242 с.
7. Отчет секретаря Российского политического агентства в Бухаре А. Черкасова о командировке в Припамирские бекства Бухарского ханства в 1904 г. // Халфин Н. А. Россия и Бухарский эмират на Западном Памире. – М., 1975. – С. 110.
8. Ошанин, В. Каратегин и Дарваз / В. Ошанин // Известия императорского Русского географического общества. – СПб, 1881. – Вып. I. – С. 16.
9. Пирумшоев, Ҳ. Ванчи ману ганчи ман: Очерки таърихӣ / Ҳ. Пирумшоев. – Душанбе, 2013. – С. 563.
10. Bliss F. Social and Economic Changes in the Pamirs (Gorno-Badakhshan, Tajikistan) / F. Bliss. – London and New York, 2005.- PP. 25-34.
11. Olufsen, O. Through the Unknown Pamirs (Vakhan and Garan) [Electronic resource] / O. Olufsen. – London: William Heinemann, 1904. – P.151. Through the unknown Pamirs. – P.156-196.
12. Corshenina, S. La Haute – Asie Telle Quils Lont vue. Explorateurs et Scientifiques de 1820-1940 / S. Corshenina. – Geneva: Editions Olizane, 2003; La Route De Samarqande. L'Asie Centrale Dans L' ¹ Museum International. Preface by the Director- General of UNESCO, Koichiro Matura. 2004. – № 221-222. – С.4.

13. Objectif Des Voyageurs D' Autrefois. – Geneva: Editions Olizane, 2000.
14. Hantigton, E. The Pulse of Asia. A Journey in Central Asia illustrating the Geographic Basis of History / E Hantigton. – Boston, 1907. – P. 111 - 112.
15. Архив ИИАЭ НАНТ18-Ед.хр.159
16. Архив ИИАЭ НАНТ18-Ед.хр.127

**НАҚШИ ЗАНОН ДАР
ҲАЁТИ СИЁСИЮ
ИҚТИМОИИ ТОҶИ-
КИСТОНИ ШУРАВӢ
СОЛҲОИ 20-30 АСРИ
XX**

Сидикова Шоира Мирзоалиевна - ассистент кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Email: shokajon96@mail.ru

**РОЛЬ ТАДЖИКСКИХ
ЖЕНЩИН В ПОЛИТИ-
ЧЕСКОЙ И СОЦИАЛЬ-
НОЙ ЖИЗНИ В ТАД-
ЖИКСКОЙ АССР 20-30
ГОДЫ XX ВЕКА**

Сидикова Шоира Мирзоалиевна - ассистент кафедры истории и философии дисциплин Международного университе-та туризма и предпринимательства. Email: shokajon96@mail.ru

**THE ROLE OF TAJIK
WOMEN IN THE POLI-
TICAL AND SOCIAL
LIFE IN THE TAJIK
ASSR IN THE 20-30S OF
THE XX CENTURY**

Sidiqova Shoir Mirzoalievna – assistant of Social Disciplines of the International University of Tourism and Entrepreneurship Tajikistan. Email: shokajon96@mail.ru

Калидвожаҳо.

Тоҷикистон, занон, ҳаёти сиёсӣ, комсомол, ҳуқуқ, интиҳобот, колхоз, мактаб, ҷамъият.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур саҳми занони тоҷик дар ҳаёти сиёсиро ҷамъиятӣ Тоҷикистони Шуравӣ дар солҳои 20-30 асри XX баррасӣ гардидааст. Зан дар оилаи тоҷикон ҳамеша нақши асосӣ дошт ва дорад. Зеро иффату зебӣ, ғурутаниву маърифатнокӣ ҳоси зан буда, ба зиндагии мард ва аҳли хонадон таровату покизагӣ мебахшад.

Ҳукумати Шуравӣ мубориза барои аз асорат озод намудани занонро ҳамчун қисми ҷудонашавандаи қори умумидавлатӣ мешумурд ва муаллиф дар мақола кӯшиш додааст, ки нақши занонро дар рушди ҷомеаи давраи мазкурро нишон диҳад.

Муаллиф ба адабиёти илмӣ таъя намуда, аҳамияти саҳми таърихӣ занони Тоҷикистони Шуравиро дар ҳаёти сиёсӣ-иқтимоӣ ба риштаи таҳқиқ қашидааст.

Ключевые слова: Та-джикистан, женщины, по-литическая жизнь, комсо-мол, право, выборы, кол-хоз, школа, общество.

Аннотация. В данной статье рассматривается ликвидация неграмотности среди женщин в Таджикской Автономной Советской Республике. Автор на основе архивных материа-лов и данной периодической печати путем критического ме-тода и сопоставительного анализа освещает проблему ликви-дация неграмотности среди женщин в Таджикской АССР.

С первых дней восстановления Советской власти больше внимания было уделено в привлечении девочек в молодёж-ных союзах. Необходимо отметить, что сперва создавались ячейки женщин комсомол, клубы для женщин и школы для женщин при отделах женщин.

Таким образом Советская власть боролась против ущемление прав женщин и считали это своей неотъемлемой задачей.

Keywords: Tajikistan, women, political life, kom-

Annotation. This article discusses the eradication of illiteracy among women in the Tajik Autonomous Soviet Republic. The au-

somol, law, elections, collective farm, school, society.

thor, on the basis of archival materials and this periodical press, through a critical method and comparative analysis, highlights the problem of the elimination of illiteracy among women in the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic.

From the first days of the restoration of Soviet power, more attention was paid to attracting girls to youth unions. It should be noted that at first cells of Komsomol women, clubs for women and schools for women were created at the departments of women.

Thus, the Soviet government fought against the infringement of the rights of women and considered it their integral task.

Аз рӯзҳои аввали барқарор гардидани Ҳокимияти Шуравӣ дар Тоҷикистон мақомоти хизбӣ шаклу усулҳои гуногуни тарбияи сиёсии духтаронро истифода бурда, он барои ҷалб намудани духтарон ба сафҳои комсомол истифода гардид. Ин амал, махсусан, рӯзҳои 8 март ғайб мегардид. Масалан, 8 март соли 1926 дар Хучанд 5 нафар ғайбдӯхтарон - Б. Корипулотова, М. Носирова, М. Раҳматбоева, С. Бурдонова ва Б. Усмонова ба сафи комсомол дохил шуданд. 14 апрели соли 1925 дар маҷлиси Бюрои Осиемиёнагии Комитети Марказӣ масъалаи «Дар бораи ячейкаҳои духтарон» шунида, қарор қабул гардида буд, ки дар он гуфта мешуд: «Таҳияи муқаррарот дар бораи ячейкаҳои духтарон зарур аст» [6; С. 55].

Қайд намудан муҳим аст, ки дар аввал ячейкаҳои комсомолдӯхтарон дар назди шӯъбаҳо, клубҳо ва мактабҳои занона созон дода шуда буданд. Аввалин ячейкаи комсомолдӯхтарон дар ҷумҳурӣ соли 1924 дар назди мактаби ба номи Пушкин дар Хучанд ташкил шуда буд. Баҳрӣ Пулотова, Лутфӣ Олимова, Муборак Иброҳимова аз ҷумлаи аввалин комсомолкаҳо буданд. М. Мениханова, аъзои бюрои комитети комсомолии уезди Хучанд, Н. Светланова — мудири шӯъбаи занони назди комитети шаҳрии хизб, М. Ҳотамбекова — мудири шӯъбаи клуби занон дар ташкили ячейкаи комсомолии назди мактабҳо ғайбона саҳм гирифтанд. [1] Ташкили ячейкаи комсомолӣ имкон дод, ки тарбияи ғоявӣ сиёсии байни ҷавонзанон бештар вусъат ёбад.

27 октябри соли 1925 дар Душанбе Конфронси якуми умумитоҷикии комсомоли Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон кушода шуд. Он ба ташкили комсомол дар Тоҷикистон расман замина гузошт. Конфронс барои баланд бардоштани ғайбнокӣ ҷамъияти сиёсии комсомолдӯхтарон қарор қабул кард. Қарорҳои конфронс дар афзоиши шумораи комсомолдӯхтарон ва ячейкаҳои комсомолдӯхтарон нақши муҳим бозид. Масалан, соли 1927 дар Ғарм аввалин ячейкаи комсомолдӯхтарон, ки 8 нафарро дар бар мегирифт, ташкил дода шуд. Соли 1928 дар шимоли Тоҷикистон шумораи ҷунин ячейкаҳои комсомолдӯхтарони халқҳои маҳаллӣ аллакай ба ҳафтад расида буд. [4]

Ташкилоти комсомолии Тоҷикистон масъалаҳои вазъияти духтарон дар истеҳсолот, дар мактаб ва дар бораи кор комсомол дар байни духтаронро дастури қори худ қарор дода, дар татбиқи қонуниятӣ шӯравӣ нисбат ба занон ғайбона иштирок варзида ва барои аз муҳити комсомолон решақан қардани боқимондаҳои ҳаёти гузашта ҳарчи бештар кор мебурд. [9; С. 248]

Моҳи декабри соли 1929 дар округи Хучанд мактаби «Деҳқонони ҷавон» кушода шуд, ки дар он кадрҳои комсомолӣ тайёр қарда мешуданд ва дар он қариб 40 нафар комсомолдӯхтарон дарс меомӯхтанд. Соли 1930 курсҳои «Деҳқонони ҷавон» қариб дар ҳамаи вилоятҳои ҷумҳурӣ амал мекарданд. Ин курсҳо садҳо кадрҳои комсомолро аз ҷумлаи ҷавонзанон тайёр мекарданд.

Дар натиҷаи гузаронидани қорҳои зиёди таблиғоти ташвиқотӣ шумораи комсомолдӯхтарон ҳар сол меафзуд. Масалан, агар ташкилоти комсомолии ҷумҳурӣ соли 1927 дар сафҳои худ 66 нафар духтаронро дошта бошад, пас соли 1937 шумораи онҳо ба 3250 нафар расид.

Комсомолдухтарон ёрдамчиёни боэтимоди коммунистзанон ба шумор рафта, дар байни духтарони Ҷумҳури бо рои таблиғот, ташкили маҳфилҳо, шабнишиниҳо ва маҷлисҳо кор мебуданд. Онҳо дар ҷалби духтарон ба мактабҳо, клубҳо ба маҳфилҳо саҳм гирифта, муқобили ғуломии духтарон дар оила, зидди ҳамагуна ақидаҳои кӯҳна нисбати духтарон мубориза мебуданд. [2]

Ҳамин тавр, занони пешқадами Тоҷикистон тақвои асосии ҳизбу давлат роҷеъ ба озод намудани бонувон аз асорат, ҷалб намудани онҳо ба ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ гардиданд.

Яке аз саҳифаҳои дурахшони баланд гаштани фаёлнокии сиёсии занони ҷумҳури иштироки онҳо дар таҳкими кори Шуроҳо ба ҳисоб меравад.

Занони тоҷик аввалин бор дар таърихи Тоҷикистон соли 1926 дар маъракаи интиҳоботӣ иштирок намуданд. Дар ду волости вилояти Кӯҳистони Бадахшон – Рушон ва Бартағ зиеда аз нисфи интиҳобкунандагонро занон ташкил медоданд. Аммо дар бисёр ноҳияҳои ҷумҳури занон дар интиҳобот иштирок накарданд. Ин аз он сабаб рух дод, ки аввалан, шуури ҳуди занон паст буд; дуввум корҳои ташкилотҳои ҳизбию ҷамъиятӣ дар ноҳияҳои ҷумҳури паст буд; ва сеюм, занон дар оила ҳакиру побанд буданд. Аз ин сабаб Конфронси аввалини вилоятӣ диққати ташкилотҳои ҳизбии ҷумҳуриро ба он равона кард, ки корҳои оммавӣ байни занон вусъат дода, онҳо ба корҳои амалии Шуроҳо ҷалб шаванд. Конфронс тавсия дод, ки муттасил маҷлисҳои занон — аъзоёни Шуроҳо даъват карда, барои онҳо курсҳо ташкил дода, фаёлзанон ба корҳои Шуроҳо пешбарӣ гарданд. [5]

Гузариши интиҳоботи ҳамасолаи мақомоти поёнии Ҳокимияти Шуравӣ ба баландшавии фаёлияти занон мусоид намуд. Онҳо Ҳукумати Шуравиро бо мардум наздик намуда, ба таҳкимсозии ҷумҳури занони фаёлро ҷалб мекарданд. Масалан, дар маъракаи интиҳоботии соли 1927 дар 213 шӯрои ҷамоат 636 нафар аъзоёни Шурои ҷамоат аз ҳисоби занон интиҳоб шуда буданд, ки ин 10,4 фоизро ташкил медод.

Комёбиҳои нав дар ҷалбсозии занон ба мақомоти Ҳокимияти Шуравӣ дар маъракаи интиҳоботи навбатии шӯроҳо солҳои 1928-29 ба даст оварда шуданд. Ин интиҳоботҳо дар ҷалби занон ба идоракунии давлатӣ мақоми муҳимро ишғол карданд. Дар натиҷаи интиҳобот ҳамагӣ 7413 нафар аъзоён ва номзадҳои Шурои ҷамоатҳо интиҳоб шуда, аз онҳо 6334 нафарашон (85, 4%) мардон 1079 нафарашон (14,6%) занон буданд. 20 нафар занон раисони шурои ҷамоат интиҳоб гардида, дар ҳайати Шуроҳои Кӯҳистони Бадахшон 56 нафар зан буд. [8; С. 63]

Ҳамин тавр, интиҳоботи солҳои 1928-29 дар роҳи таҳким ва ҷоннок намудани фаёлияти Шуроҳо қадами нав буд. Онҳо занонро ба зинаи нави фаёлияти сиёсӣ бардоштанд. Иштироки занон ба ҷорабиниҳо ба он мусоидат кард, ки онҳо ба моҳияти масъалаҳои иҷтимоӣ ва миллий чуқуртар сарфаҳм рафтанд ва онро Ҳокимияти Шуравӣ барои мардуми меҳнатӣ, аз ҷумла занони меҳнаткаш муҳаё сохта буд. [10]

Аммо бояд қайд кард, ки ҷалбсозии занон ба корҳои сиёсӣ ҷамъияти мураккаб сипарӣ мегашт. Мушкilotи асосӣ дар бесаводии занон, таъсири боқимондаҳои патриархалию феодалӣ, муносибати нобоваронаи қисми мардонаи аҳоли ба таҷрибаи аввалини фаёлияти давлатии занон иборат буд.

Дар мурочиатномаи Шуроҳои Ҷумҳурии Шуравии Тоҷикистон декабри соли 1930 ба коргарзанону деҳқонзанон, ки ба иштироки фаёл дар интиҳоботи Шуроҳо даъват мекард, навишта шуда буд: «...Коргарзанон, муздорон, колхозчизанон ва деҳқонзанон, ба ёд оред, ки танҳо Шуроҳо таҳти роҳбарии Ҳизби Коммунист Шумо ва манфиатҳои шуморо дифоъ мекунад ва аз асорат озод намудани шуморо амалан татбиқ мекунад. Аз ин рӯ, шумо чун як тан ба маҷлисҳои ҳисоботӣ ва интиҳоби Шуроҳо иштирок варзед. [7; С. 130] Дар натиҷа дар интиҳоботи ҷумҳури 176 ҳазор занон иштироғ карда, 1,574 занон депутатҳои Шуроҳо интиҳоб гардиданд.

Иштироки занон дар интиҳоботи Шуроҳо ба гирд овардани фаёлзанон аз миллатҳои маҳаллӣ имкон дод. Органҳои ҳизбию шӯравӣ фаёлзанонро ба корҳои роҳбарикунандаи Шуроҳо пешбарӣ менамуданд. Солҳои аввали Ҳокимияти Шуравӣ дар

корҳои роҳбарикунанда ҳамагӣ чанд нафар зан буд. Пешбарии васеи занон ба корҳои роҳбарикунандаи ҳизбию шуравӣ аз охири солҳои 20-ум ва аввали солҳои 30-юм шурӯъ шуд. Соли 1930 дар кори роҳбарикунандаи ҳизбии ҷумҳурӣ 54 зан мавҷуд буда, аз онҳо 29 нафарашон аъзоёни комитетҳои вилоятӣ ва комитетҳои ҳизбии ноҳияҳо буданд.

Ба мақомоти Ҳокимияти Шуравӣ ҳарчӣ бештар занон пешбарӣ мегардиданд. Масалан, агар соли 1926-5 нафар занон (4,7%) аъзои КИМ Шуроҳои ҶМШС Тоҷикистон даъвати якум бошанд, соли 1932-32 нафар (13%), соли 1937-52 нафар занон; 6 тоҷикзан депутати Шурои Олии ИҶШС, 86 нафар депутати Шурои Олии Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон буданд.

Аз баландшавии фаъолияти сиёсии оммаи занон боз он чиз шаҳодат медиҳад, ки дар ҳайати мақомотҳои даъватию ҷамъиятӣ сол аз сол шумораи занон зиёд мегардид. Масалан, агар соли 1928 ҳамагӣ 16 нафар раисони шуроҳои ҷамоат аз ҷумлаи занони маҳаллӣ бошанд, соли 1930 шумораи онҳо ба 20 нафар расид. Соли 1933-425 нафар занон аъзоёни шӯроҳои деҳотӣ, 166 нафар аъзоёни комичроияи ноҳиявӣ, 6 нафар раисони комичроияҳо буданд. Соли 1937 дар ҳайати шӯроҳои деҳаҳо аллакай 1814 зан, дар шуроҳои шаҳрӣ 182, дар комичроияҳои ноҳияҳо 167, дар ҳайати КИМ 52 нафар занон буданд. Соли 1936—5 нафар раисони колхозҳо аз ҷумлаи колхозчизанон буда, соли 1938 бошад 83 нафар занон раис ва ҷонишинони раиси колхозҳо шуда кор мекарданд.

Ҳамин тавр, рақамҳои оварда аз он шаҳодат медиҳанд, ки мақомоти ҳизбӣ, шуравӣ ва комсомолӣ роҷеъ ба баланд бардоштани фаъолияти ҷамъиятию сиёсии тоҷикзанон муттасил ва устуворона мубориза мебарданд. Дар натиҷа фаҳмиши сотсиалистии онҳо афзуда, шумораи коргарзанону духтарон дар ҳайати аъзоёни ҳизб, комсомол, шӯроҳо ва дигар ташкилотҳои ҷамъиятӣ зиёд гардид.

Ҳамин тариқ, баъд аз омузиши масъала чунин хулосаҳо баровардан мумкин аст; ки таъминии ҳуқуқи занон дар шароти мушкилу мураккаб мегузафт. Аз гушанишинӣ берун омадани занон ва ворид шудани онҳо ба ҳаёти ҷамъиятӣ баробари мардон ин на танҳо бо қатъиян шикастани тарзи зиндагӣ, балки даст кашидан аз доғмаҳои динӣ вобастагӣ дошт, ки он ҳамаи паҳлӯҳои ҳаёти шахсӣ ва ҷамъиятии халқҳои Осиёи Миёнаро танзим мекард. Зеро қувваҳои иртиқӣ мекарданд, муқобили озодкунии занон бархостанд. [7; С. 131]

Дар кори баробарҳуқуқии амалии занон шӯъбаҳои занон нақши муайян бозиданд. Онҳо шуури синфиро бедор карда, майлу рағбати занҳоро ба фаъолияти ҷамъиятӣ ба вучуд оварда, онҳоро барои иштироки амалӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ омода карданд.

Қорҳои фаҳмондадиҳӣ байни занон, дар артелҳои косибии ташкилшуда, клубҳои занон, гӯшаҳои сурх, дӯконҳои занон ва ғайра мутамарказонида шуда буданд, ташкили сӯҳбатҳои инфиродӣ, хондани китобу рӯзномаҳо, концертҳо, ҷамъомадҳо ва хондани лексияҳо шаклҳои асосии кор буда, занон бо қонунҳои шуравӣ шинос шуда, он баробарҳуқуқиро дар ҷамъият ва оила муҳайё сохт.

Яке аз чорабиниҳои қалоне, ки ҳизб дар ин ин давра анҷом дод, ин «Ҳучум» буд, ки он ба фаъолиятнокии оммаи бонувон, ба тадриҷан ҷалб намудани тоҷикзанон ба ҳаёти ҷамъиятию сиёсии ҷумҳурӣ мусоидат мекард. Маъракаи сиёсии «Ҳучум» аҳамияти ниҳоят қалон дошт.[5]

Ҳамин тавр, солҳои 20-ум ва 30-юм занони собиқ ҳакиру беҳуқуқ дифои манфиатҳои худро (ҳам шахсию ҳам ҷамъиятиро) ёд гирифта, ба масъалаҳои инкишофи хоҷагию маданияи ҷумҳурӣ майлу рағбат зоҳир мекарданд. Иштирок дар кори ҳизбӣ, Шуроҳо мақомотҳои маҳаллию олии Ҳокимияти давлатӣ аз ба майдон омадани занони нав дар Тоҷикистон, соҳибони комилҳуқуқи ҷамъияти сотсиалистӣ шаҳодат меод.

АДАБИЁТ

1. Зарипова Н. Женщины солнечного Таджикистана. Сталинабад.: Таджикгосиздат, 1957.
2. Иркаев М., Николаев Ю., Шарапов Я. Очерк истории Советского Таджикистана (1917-1957 гг.): Таджикгосиздат. – Душанбе, 1957.

3. Кисляков Н.А. Очерки по истории Каратегина. К истории Таджикистана. Сталинабад: Таджикгосиздат, 1954.
4. Лунин Б.В. В.И. Ленин и народы Средней Азии. “Узбекистан”. - Ташкент, 1967.
5. Набиева Р. Женщины Таджикистана – активные участницы новарства и стахановского движения в промышленности во второй пятилетке// Вопросы истории СССР. Труды ТГУ им. В.И. Ленина. Серия историч. Наук. Вып 2. – Душанбе, 1966.
6. Набиева Р. Занони Тоҷикистон.: Ирфон. - Душанбе, 1991.
7. Набиева Р. Участие женщины в ликвидации неграмотности// Культурное строительство в СССР. Сборник статей. – Душанбе, 1968.
8. Наследники революции. Документы партии о комсомоле и молодёжи.: Молодая гвардия. – М., 1969.
9. Обидов И. О. Очерки мухтасари таърихи маорифи халқи тоҷики Тоҷикистон.: Ирфон. – Душанбе, 1965.

СИЁСАТШИНОСӢ / МУНОСИБАТӢОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

УДК: 327

**ТОЧИКИСТОН – ХОРВАТИЯ: РОБИТАӢОИ
ОЯНДАДОР ӢОННОК
МЕШАВАНД**

Шарифзода Абдуфаттох Абдуваххоб - Котиби матбуоти Президенти Ӣумхурии Тоҷикистон (солӢои 2003-2024), доктори илмӢои таърих, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмӢои Тоҷикистон

Шарифзода Фирдавс Абдуфаттох - котиби якуми раёсати кишварӢои Аврупо ва Америкаи Вазорати корӢои хориӢии Ӣумхурии Тоҷикистон, номзади илмӢои таърих (Тоҷикистон, Душанбе)

**ТАДЖИКИСТАН – ХОРВАТИЯ: ПЕРСПЕКТИВ-
НЫЕ ВЗАИМООТНОШЕ-
НИЯ АКТИВИЗИРУЮТСЯ**

Шарифзода Абдуфаттох Абдуваххоб - Пресс-секретарь Президента Республики Таджикистан (2003-2024 гг.), доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана

Шарифзода Фирдавс Абдуфаттох - первый секретарь Управления стран Европы и Америки Министерства иностранных дел Республики Таджикистан, кандидат исторических наук. (Таджикистан, Душанбе)

**TAJIKISTAN – CROATIA:
PROSPECTIVE RELATION-
SHIPS ARE REINVIGORAT-
ING**

Sharifzoda Abdufattoh Abduvahhob - Press-Secretary of the President of the Republic of Tajikistan (2003-2024), Doctor of Historical Sciences, Professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Sharifzoda Firdavs Abdufattoh - First Secretary of the Department of European and American countries of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan, candidate of historical sciences (Tajikistan, Dushanbe). E-MAIL: abdufattoh@yahoo.co.uk, firdavs.sharifzoda@mfa.tj

КалидвожаӢо. Тоҷикистон, Хорватия, муносибатӢои байнидавлатӢӣ, сиёсати хориӢӣ, таърих, Пешвои миллат, мубодилаи сафарӢои расмӢӣ, муколамаи сиёсӣ, равобити иқтисодӣ, имкониятӢои сармоягузорӣ, санадӢои ҳамкорӣ.

Аннотатсия. Мақола ба омӯзишу пажӯҳиши ҷанбаӢои мухталифи равобити байнидавлатии Тоҷикистону Хорватия дар бадали 25 соли барқарории муносибатӢои дипломатӣ бахшида шудааст. Муаллифон вижагиҳо ва мазмуну мундариҷаи муносибатӢои созанда ва рӯйдоду чорабиниӢои муҳим дар ҷодаи шарикӣ муътамади ду кишвар, баҳусус дар партави дидору мулоқотӢои роҳбарияти олии ду давлат ва натиҷаӢои сафарӢои расмӣи президентӢои ду кишвар ба Загреб ва Душанбе, ҷараёни ташаккули пояи ҳуқуқӣи робитаӢои Тоҷикистону Хорватия, боздиду музокироти дипломатӢои аршади ҷонибҳо, зарфиятӢои ҳамкориӢои иқтисодию тичоратиро мавриди таҳлил қарор додаанд. Зимни таълифи мақола аз китобу рӯзномаҳо дар бобати

фаъолияти дипломатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумотномаҳои таҳассусии раёсати марбути Вазорати қорҳои хориҷии Тоҷикистон ва матни санадҳои мушаххаси ҳамкорӣ, инчунин дигар матолиби расмӣ электронӣ дохилию хориҷӣ ва маводи иттилоотӣ оморӣ истифода карда шудааст.

Ключевые слова:

Таджикистан, Хорватия, межгосударственные отношения, внешняя политика, история, Лидер нации, обмен официальными визитами, политический диалог, экономические отношения, инвестиционные возможности, документы о сотрудничестве.

Аннотация. Статья посвящена изучению и исследованию различных аспектов межгосударственных отношений между Таджикистаном и Хорватией за последние 25 лет установления дипломатических отношений. Авторы раскрывают специфику и содержание конструктивных взаимоотношений, а также важные события и мероприятия в сфере надежного партнерства двух стран, особенно в свете встреч и бесед высшего руководства двух государств и результатов официальных визитов президентов двух стран в Загреб и Душанбе, процесса формирования договорно-правовой базы отношений между Таджикистаном и Хорватией, визитов и переговоров высокопоставленных дипломатов, потенциала торгово-экономического сотрудничества. При написании статьи использованы книги и газеты относительно дипломатической деятельности Президента Республики Таджикистан, специализированные справочники соответствующего управления Министерства иностранных дел Таджикистана и тексты документов о сотрудничестве, а также другие официальные отечественные и зарубежные электронные издания и информационно-статистические материалы.

Keywords: Tajikistan, Croatia, interstate relations, foreign policy, history, Leader of the Nation, exchange of official visits, political dialogue, economic relations, investment opportunities, cooperation documents.

Annotation. The article is focused on the study and research of various aspects of interstate relations between Tajikistan and Croatia over the past 25 years of diplomatic relations. The authors reveal the specifics and content of constructive relations, as well as important events and activities in the sphere of reliable partnership between the two countries, especially in light of meetings and talks of the top leadership of the two states and the results of official visits of the presidents of the two countries to Zagreb and Dushanbe, the process of forming the legal framework of relations between Tajikistan and Croatia, visits and negotiations of high-ranking diplomats, the potential for trade and economic interaction. When writing the article, authors used the books and newspapers on the diplomatic activities of the President of the Republic of Tajikistan, specialized information references of the relevant department of the Ministry of Foreign Affairs of Tajikistan and texts of cooperation documents, as well as other official domestic and foreign electronic publications and information and statistical materials.

Гарчанде Хорватия ва манотиқи ҳамчавораш тӯли асрҳо аз ҷониби қудратҳои аҷнабӣ ҳукмронӣ мешуд, он аз лиҳози фарҳангӣ устуворона ба тамаддуни Ғарб таъя карда, мероси қонуни романӣ, алифбои лотинӣ ва анъанаҳои ниҳодҳои ғарбии аврупоии сиёсӣ ва иқтисодиро дар низоми худ ҷорӣ сохт. Бештари қарни 20 Хорватия қисми Югославия буда, он аз пошхӯрии федератсияи мазкур дар аввали солҳои 1990-ум хеле азият дид. Масири аврупогароии Хорватия ахиран дар соли 2013 бо қабули он ба узвияти Иттиҳоди Аврупо ниҳой шуда, соли 2023 ин кишвар ба минтақаҳои Шенген ва Евро шомил гардид. Барои ошноии хубтар бо ин ҷумҳурии хушманзари қисми шимолу ғарбии нимҷазираи Балкан иттилоии зайлро қабл аз тасвири таъриху ҳолати кунунии муносибатҳоиаш бо Тоҷикистон манзур мегардонем.

Ҷумҳурии Хорватия (бо масоҳати 56,594 км. кв. ва аҳолии 3,9 млн. нафар) кишварест дар Аврупои Марказӣ ва Ҷанубу Шарқӣ дар соҳили Баҳри Адриатика, ки қисми қитъавии он асосан дар ҳавзаи дарёи Сава ҷойгир буда, ҳамзамон бо Италия марзи баҳрии муштарақ дорад. Ба ғайр аз қисмати қитъавӣ, Хорватия молики 1185 ҷазира (бо масоҳати изофии 31,067 км. кв.) буда, қуллаи баландтарини кишвар дар Алпҳои Динарӣ (ё Динаридҳо) бо номи қуллаи Динара (1,831 метр) дар ҳамчаворӣ бо Босния ва Ҳерсеговина дар ҷануб мавҷеъ гирифтааст [10].

Хорватия тибқи Конститутсия ҷумҳурии парлумонӣ буда, дар парлумони якпаталагияш (“Сабор”) Ҳизби сотсиал-демократии Хорватия (SDP), Ҳизби мардумии хорватӣ – Демократҳои либералӣ (HNS-LD) ва Иттиҳоди хорватии демократӣ (HDZ) ҳизбҳои калидии ҳоким ба шумор мераванд.

Хорватия кишвари узви СММ, САҲА, СҮС, Шурои Аврупо, СААШ (аз соли 2009), муассис-узви Иттиҳоди Баҳримииёназаминӣ буда, ҳоло дар раванди ҳамроҳшавӣ ба Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд қарор дорад. Ҳадафҳои эълоншудаи сиёсати хориҷии Хорватия таҳкими робитаҳо бо кишварҳои ҳамсоя, рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ ва пешбурди иқтисоди хорватӣ ва симову нуфузи Хорватия маҳсуб меёбанд. Ҳамчун иштирокчиҳои фаъоли амалиётҳои посдори сулҳи СММ, Хорватия қўшунҳои худро дар ҳайати Нерӯҳои байналмилалӣ мусоидат ба сулҳ сафарбар карда, дар давраи солҳои 2008-2009 ба узвияти ғайридоимии Шурои Амнияи СММ интиҳоб шуд [10].

Иқтисоди Хорватия иқтисоди рушдқардаи омехта буда, яке аз иқтисодҳои калонтарини Аврупои Ҷанубу Шарқӣ аз рӯи маҷмуи маҳсулоти дохилии номиналӣ (89,7 млрд. долл. ИМА ва ба ҳар сари аҳоли 23,380 долл. ИМА бино ба арзёбии соли 2024) ба ҳисоб меравад. Оғоз аз солҳои 2000-ум Ҳукумати Хорватия ба инфрасохтор, бахусус масиру иншооти нақлиётӣ қад-қадӣ долонҳои панаврупоӣ ва тавассути Баҳри Адриатика сармоягузориҳои бузург кард. Сайёҳӣ, бинобар сатҳи баланди рушди ин бахш, тақрибан 20% ММД-и Хорватияро (бо шумораи умумии 20,6 млн. сайёҳи ба ин кишвар дар соли 2023 воридшуда) таъмин мекунад. Хорватия ҳамзамон кишвари қудратафзо дар минтақа аз лиҳози соҳаи энергетика буда, ба бахшҳои гази моеи табиӣ, неруи геотермалӣ ва мошинҳои сабукрави барқӣ сармоягузориҳои стратегиро равона месозад. Ин кишвар аз ҷумла бо бисёр давлатҳои дунё созишномаҳои савдои озод бастааст [9].

Саноатҳои химиявӣ ва пластика, коркарди нафт, озуқа, ҷӯбу тахта ва қоғаз, электроника, киштисозӣ ва мошинсозӣ, бофандагӣ, масолеҳи сохтмонӣ, дорусозӣ аз бахшҳои калидии саноати Хорватия ба шумор мераванд. Ширкатҳои бузургтарини хорватӣ дар бахшҳои гуногуни саноат – “INA” (корхонаҳои металлургӣ, пӯлод, мошинсозӣ, неругоҳҳои барқӣ обӣ, сементбарорӣ), “Adris grupa d.d.” (конгломерати ширкатҳои марбут ба соҳаҳои суғурта, сайёҳӣ, ғизои муфид, амволи ғайриманқул), “KONČAR – Elektroindustrija d.d.” (истехсоли таҷҳизоту низомҳои электрикӣ барои бахшҳои энергетика, нақлиёт ва саноат), “DOK-ING d.o.o.” (истехсоли мошинҳои бесарнишини таъйиноти гуногун, мошинҳои барқӣ ва низомҳои роботӣ), “Dalekovod” (истехсолу сохтмони иншооти неруи барқӣ, хатҳои интиқоли барқ, зеристгоҳҳои барқӣ, телекоммуникатсия, таҷҳизоти зербинои роҳӣ ва роҳи оҳан), “Crotram” (трамвайсозӣ),

“3LHD” (ширкати меъмории муосиру инноватсионӣ), “Digitron” (электроника; ихтирокори нахустин калкулятори кисагии Аврупо – DB 800, дар соли 1971), “Pliva” (дорусозӣ; аз рӯи ҳаҷми фурӯш дар ҷойи якум дар Аврупои Марказӣ ва Шарқӣ) мебошанд [13].

Муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Хорватия 1 апрели соли 1999 барқарор шуда, ду кишвар дар соли 2024 ҷашни 25-умин солгарди равобити байнидавлатиашонро бо тантанаю шодбошӣ аз ҷой доштани табодули сафарҳои сатҳи олӣ дар ин муддат ва нигоҳи хушбинона ба таҳкими пайвандҳои дӯстию ҳамкориҳои мутақобилан судманд таҷлил намуданд.

Робитаҳои Тоҷикистону Хорватия бавежа дар даҳсолаи якуми солҳои 2000-ум ба шарофати мукотибаву мулоқотҳои сарони ду давлат ва чун нуқтаи аълои ин тамоюли мусбат баргузориҳои сафарҳои расмӣ онҳо ба пойтахтҳои якдигар басо ғаёлона шакл гирифтанд. Ҳамин тавр, 30 майи соли 2005 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба унвони Президенти Ҷумҳурии Хорватия ҷаноби Стипе Месич ба муносибати иди миллии ин кишвар барқияи таҳният ирсол намуда, итминон доданд, ки ҳамкориҳои байни ҳарду давлат баҳри шукуфои мамлақату халқояшон ривоч меёбад [3, С. 106]. Дидору мулоқотҳои роҳбарони ду кишвар зимни сафарҳои корӣ ба Ҷумҳурии Тунис (соли 2005) ва Давлати Қатар (соли 2008) собитгари нияту мароми неки тақонбахшии муносибатҳо мебошад. Дар вохӯрии нахустинашон 17 ноябри 2005 дар Тунис Сарвари давлати тоҷикон ба ҳамтои хорватии худ ҷаноби Месич изҳор доштанд, ки “дар Тоҷикистон ба масоили ҳамкорӣ бо кишварҳои Аврупои Шарқӣ, ки бо мо муносибатҳои деринаи дӯстӣ доранд, таваҷҷуҳи хос зоҳир карда мешавад”. Атрофи имкониятҳои ҳамкориҳои сиёсӣ иқтисодӣ дар доираи СММ, САҲА, Барномаи “Ҳамёрӣ баҳри сулҳ”-и СААШ (НАТО) табодули назар сурат гирифт. Ҳамчунин мусоҳибон ба масъалаҳои роҳандозии ҳамкориҳои дучониба дар соҳаи иқтисод ва савдо, сайёҳӣ, энергетика ва амнияти минтақавию ҷаҳонӣ дахл карданд. Омодагии ҷонибҳо барои пешбурди ҳамкориҳои пурсамару эътимодбахш бо назардошти омӯзиши таҷрибаи иқтисодию сиёсии баъдиҷангии ҳамдигар иброз гардид [3, С. 311-312]. Ниҳоятан, дар ҳошияи иштирокашон дар Саммити ғайрирасмӣ СММ оид ба баррасии масъалаҳои вобаста ба бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ ва Конфронси байналмилалӣ оид ба маблағгузориҳои рушд (Қатар, 29 ноябри соли 2008), президентҳои ду кишвар тасмим гирифтанд, ки ба кишварҳои ҳамдигар ба хоҳири эҷод ва тавсеаи заминаи ҳамкориҳои густурда сафарҳои расмӣ анҷом бидиҳанд. Ҳангоми музокиротҳои сатҳи олӣ роҷеъ ба доираи васеи мавзӯоти ҳаёти онрӯзаи ҷомеаи ҷаҳонӣ ва бароҳмонии робитаҳои судманд миёни Тоҷикистону Хорватия муколамаи пурмазмун сурат гирифт [2, С. 350].

Ҳамин тариқ, бо гузашти ним сол аз мулоқоти дучонибаи роҳбарони ду давлат, Президенти Ҷумҳурии Хорватия ҷаноби Стипе Месич 24 майи соли 2009 бо сафари расмӣ ба Тоҷикистон ташриф овард. Масъалаҳои густариши ҳамкориҳои гуногунҷабҳаи Тоҷикистону Хорватия нахуст дар мулоқоти хоссаи сарони давлатҳо сипас дар музокиротҳои сатҳи олӣ бо иштироки ҳайатҳои расмӣ ҳарду кишвар матраҳ шуданд. *«Тоҷикистон Хорватияро чун яке аз шарикони муҳими худ дар қитъаи Аврупо меҳисобад ва мо тамоми чораҳоро хоҳем андешид, ки аз имкониятҳои ҳамкорӣ пурра истифода барем, бахусус дар соҳаҳои иқтисоду тиҷорат ва мубориза бо хатарҳои ҷаҳони муосир ба хоҳири таъмини амнияти субот ва пешрафт»*, - таъкид доштанд Сарвари давлати Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар оғози суҳбат. Сарони ду кишвар аз муколамаҳои сатҳи олии пайвастаи ҷонибҳо тайи солҳои ахир изҳори хушнудӣ карда, бунёди таҳкурсии ҳуқуқии ҳамкориҳои иқтисодӣ ва таъсису ғаёлсозии сохторҳои дахлдори миёни ду кишвар, аз ҷумла Комиссияи муштараки байнихукуматиҳои ҳамкориҳои иқтисодӣ, техникаӣ, илмӣ ва фарҳангӣ, ниҳодҳои ҳамохангсозии ғаёлияти субъектҳои гуногун, ҳамчунин ташкили намоишгоҳҳо, фестивалҳо, рӯзҳои фарҳангӣ ва ташвиқи ҳамкориҳои мустақими миёни ниҳодҳоро амри зарурӣ донистанд. Гидроэнергетика, кишоварзӣ, саноати сабук, химиявӣ ва кӯҳӣ, сохтмони манзил ва инфрасохтори туризм ва ғайра аз самтҳои умедбахшии ҳамкориҳои иқтисодӣ маънидод гардид. Баргузориҳои мунтазами

машваратҳои сиёсӣ доир ба ҳамкории самаранок дар ҷаҳорҷӯи Созмони Милали Муттаҳид, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ва ниҳодҳои иқтисодии молиявии байналмилалӣ низ муҳим арзёбӣ шуд. Президенти Ҷумҳурии Хорватия Роҳбари давлати Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро ба Загреб ҷиҳати анҷоми сафари ҷавобии расмӣ даъват кард. Дар пайи музокироти сатҳи олӣ бо иштирок ва дар ҳузури сарони давлатҳои Тоҷикистону Хорватия – Эмомалӣ Раҳмон ва Стипе Месич се санади ҳамкорӣ ба имзо расид. Зери Эълومияи муштараки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Президенти Ҷумҳурии Хорватия оид ба густариши муносибатҳои дӯстӣ ва ҳамкорӣ сарони ду давлат имзо гузоштанд. Ду санади дигар – Протоколи ҳамкорӣ миёни Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати корҳои хориҷӣ ва ҳамгироии аврупоии Ҷумҳурии Хорватия ва Ёддошти тафохум миёни Палатаи савдо ва саноати Тоҷикистон ва Палати савдои Хорватия буд, ки тасвиби ин санадҳо боис ба эҷоди заминаи қарордодии ҳукукии равобити ду кишвар гардиданд [1, С. 125-126].

Муносибатҳо миёни Тоҷикистон ва Хорватия дар партави сафари ҷавобии расмӣ Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба шаҳри Загреби Ҷумҳурии Хорватия 4-6 сентябри соли 2009 ба марҳилаи сифатан нав баромаданд. 4 сентябр нахуст дар мулоқоти хоссаи сарони ду давлат ва сипас дар гуфтушунид бо иштироки ҳайатҳои расмӣ ду ҷониб масъалаҳои таҳкиму вусъатдиҳии ҳамкории ду кишвар, ки заминаҳои аввалини он дар рафти сафари расмӣ Президенти Ҷумҳурии Хорватия ба Тоҷикистон моҳи майи соли 2009 гузошта шуда буд, матраҳ гардиданд. Бахусус, соҳаҳои гидроэнергетика, саноат, пеш аз ҳама саноати кӯҳӣ, нақлиёту коммуникатсия, сохтмон, илму техника, маориф, тандурустӣ, фарҳанг ва сайёҳӣ аз самтҳои дурнамодори ҳамдастии ду кишвар арзёбӣ шуд. Бар зарурати таъсисдиҳӣ ва ғаёл намудани Комиссияи муштараки байниҳукумати ҳамкорӣ ҷиҳати идомаи босамар ва густариши робитаҳои гуногунҷанба таъкид карда шуд. Тамосу шарикӣ сиёсӣ дар ҷаҳорҷӯи Созмони Милали Муттаҳид ва дигар созмонҳои байналмилалӣ низ аз самтҳои муҳими муносиботи ду кишвар унвон шуд. Аз рӯйи натиҷаҳои гуфтушунидҳои сатҳи олӣ ду ҳуҷҷати муҳими ҳамкорӣ ба имзо расид, ки бунёдгузори рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ ва илмию техникӣ мебошанд. Зери Эълумияи муштарак дар бораи рушди минбаъдаи муносибатҳои дӯстӣ ва ҳамкориҳо миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Хорватия сарони ду давлат – Эмомалӣ Раҳмон ва Стипе Месич имзо гузоштанд. Созишномаи дуюм ба танзими ҳамкорӣ миёни Кумитаи миллии олимпии Тоҷикистон ва Кумитаи миллии олимпии Хорватия дахл дошт. Мулоқоту музокироти сатҳи олии сиёсӣ бо изҳороти матбуотии сарони ду давлат – Эмомалӣ Раҳмон ва Стипе Месич анҷом ёфт. Роҳбарони ҳарду давлат аз натиҷаи онҳо изҳори қаноатмандӣ карда, муносибатҳои Тоҷикистону Хорватияро дорои дурнамои умедбахш хислат доданд. Бино ба изҳороти роҳбарони давлатҳо, ҳукуматҳои ду кишвар вазифадор шуданд, ки роҷеъ ба бунёди корхонаҳои муштарак дар Тоҷикистон, аз ҷумла доир ба истеҳсоли трансформаторҳо ва техникаи кишоварзӣ ва ҳамчунин дар самти ба роҳ мондани ҳамкорӣ доир ба ҷустуҷӯ ва истихроҷи нафту газ дар ҳудуди Тоҷикистон тадбирҳо андешанд [1, С. 224, 241].

Дар шаҳри Загреб Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумла бо Раиси Парлумон ва Сарвазир Хорватия мулоқот намуданд. Дар вохӯрӣ бо Раиси Парлумони Ҷумҳурии Хорватия Лука Бебич мавзоти таҳкими пояи шартномавӣ ҳукукии ҳамкории ду кишвар ва ба роҳ мондани робитаҳои байнипарлумонӣ баррасӣ шуд. Сарвари давлати Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз ҷумла чунин иброз доштанд: *«Парлумонҳои ду кишвар метавонанд ба таъмини шароити мусоиди сиёсӣ-ҳукукии таъвиқи сармоягузорӣ, танзими беҳтари муносибатҳои иқтисодӣ ва ба афзоиши босуръати тиҷорати дуҷониба мусоидати ғаёлу созанда намоянд»*. Зарурати таъсиси гурӯҳҳои парлумонӣ дӯстӣ миёни Тоҷикистону Хорватия тазаққур гардид. Бархурдорӣ аз имконоти Ассамблеяи парлумонии Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ва Иттиҳоди байнипарлумонӣ низ ба мақсад мувофиқ доништа шуд.

Дар мулоқот бо Сарвазири Ҷумҳурии Хорватия Ядранка Косор роҳу воситаҳои рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ-тиҷоратии ду кишвар муҳокима шуд. Ҷониби тоҷикистонӣ таъкид дошт, ки миёни ду кишвар захираҳои ҳамкориҳои мутақобилан судманд хеле фароҳанд, бавежа бо инобати мавқеи ҷуғрофӣ ва нақши сиёсии онҳо дар ду минтақаи муҳими қитъаи Авруосиё. Хонум Я. Косор майлу рағбати Ҳукумати Хорватияро баҳри тақвиятбахшии ҳамкориҳои гуногунҷанбаи иқтисодию тиҷоратӣ ва сармоягузорӣ тазаккур дод, махсусан бо дарназардошти барномаю лоиҳаҳои дорои аҳамияти стратегии минтақавӣ, ки Ҳукумати Тоҷикистон дар соҳаҳои энергетика ва нақлиёту коммуникатсия амалӣ менамояд.

Ҷолиби диққат аст, ки тибқи барномаи сафари расмӣ ба Ҷумҳурии Хорватия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчунин аз шаҳри Пула, ҷазираҳои Бриёни Калон ва Вангаи ин давлат, ки минтақаи таърихӣ фарҳангӣ ва сайёҳӣ фароғатӣ ба ҳисоб мераванд, дидан карда, таҷрибаи бунёди инфрасохтори зарурӣ ва ҷалби сайёҳони хориҷиро дар ин ҷо омӯхтанд. Қобили зикр аст, ки зимни боздид аз ин мавзеҳо, ки ба он танҳо меҳмонони хоса ва хеле кам даъват карда мешаванд, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба нишони эҳтирому самимияти воло шахсан Президенти Ҷумҳурии Хорватия ҳамроҳӣ намуд [4]. Бо ҳамин сафар сатҳу муҳтавои робитаҳои олидарача байни Тоҷикистону Хорватия дар бахшҳои мухталифи мавриди тавачҷуҳ дар он давра тақмил ёфт.

Бо мақсади идомаи муколамаи бонизомии сатҳи олии ду кишвар, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шаҳри Нью-Йорки Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар ҳошияи иҷлоси 65-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид 20 сентябри соли 2010 бо Президенти Хорватия ҷаноби Иво Йосипович мулоқот намуданд. Тавре дар оғози суҳбат Президенти Тоҷикистон изҳор доштанд: *«Мо барои таҳкиму тақвияти равобити дӯстонаву ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо Хорватия манфиатдорем»*. Роҳбари давлати Хорватия низ ба густариши ҳамкориҳои судманд ва таҳкими робитаҳои дӯстонаи ду кишвар ҳавасмандӣ зоҳир кард. Мусоҳибон таъкид доштанд, ки ҳамкориҳои дучонибаи Тоҷикистону Хорватия дорои неруи бузурги истифоданашуда мебошад. Тавачҷуҳи зиёд ба вусъат додани доираи ҳамкорӣ дар соҳаҳои бунёдии иқтисодӣ, аз ҷумла энергетика, саноати сабук ва ҷалби соҳибкорони хусусии ду кишвар ба иштирок дар татбиқи лоиҳаҳои манфиатбахш равона гардид. Тазаккур ёфт, ки бо дарназардошти афзоиши пайвастаи талабот ба неруи барқ дар минтақаҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ, иштирок дар сохтмони неругоҳҳои барқӣ ва ташкили шароити содироти неруи барқ басо ғоидаовар аст. Барои тақмили заминаи қарордодӣ-ҳуқуқии ҳамкориҳои дучониба ба имзо расондани иддае аз санадҳои нав, ки аллакай таҳия ва пешниҳод гаштаанд, зарур шумурда шуд. Ҳамчунин ҷонибҳо доир ба таҳкими ҳамкориҳои дар соҳаи илму маориф ва дигар самтҳои қобили тавачҷуҳ андешаронӣ карданд [11].

Таъини солҳои охир раванди мусбати тамосу музокирот миёни вазирони корҳои хориҷӣ ва дигар масъулони аршади ду кишвар ҷараён дорад. Ҳамин тавр, 10 декабри соли 2019 дар шаҳри Брюссел дар доираи нишастии ҳаштуми Шурои ҳамкорӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Аврупо воҳӯрии вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сирочиддин Муҳриддин бо вазири корҳои хориҷӣ ва аврупоии Ҷумҳурии Хорватия ҷаноби Гордан Грлич Радман баргузор шуд. Дар мулоқот масоили мубрами ҷонноксозӣ ва тавсеа додани муносибатҳои ҳасана байни Тоҷикистон ва Хорватия, инчунин ҳамкориҳои дар ҷаҳорҷӯби Иттиҳоди Аврупо баррасӣ гардиданд. Вазирон ба амри зарурии мустақкамсозии равобити сиёсӣ, эҷоди заминаи қавии қарордодию ҳуқуқӣ ва афзорҳои муколамавӣ ба манзури тақвиятбахшии муносибатҳо миёни ду кишвар таъкид намуданд. Ҳамчунин дар бобати мушорикати ду давлат дар доираи созмонҳои байналмилалӣ ва дигар масъалаҳои мавриди тавачҷуҳ мубодилаи афкори судманд сурат гирифт [12]. Гуфтушунидҳои мазкурӣ сатҳи вазирон аз тасмимоти неки ҷонибҳо ҷиҳати рушди бештари муносибатҳои ду кишвар бо дарназардошти қаблан гузошта шудани заминаи пайдори дӯстии ҳамкорӣ аз ҷониби роҳбарияти олии онҳо гувоҳӣ меод.

Дар солҳои баъдӣ алоқамандии ҷонибҳо ба хотири нигоҳдории сатҳи ноилшудаи муносибатҳо мушоҳида гашта, 1 июни соли 2021 дар ин руҳия суҳбати телефонию муовини вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Музаффар Ҳусейнзода бо котиби давлатӣ оид ба масъалаҳои сиёсии Вазорати корҳои хориҷӣ ва аврупоии Хорватия Франо Матушич сурат гирифт. Зимни гуфтугӯ мусоҳибон ба мавзуоти густариши муносибатҳои мутақобилан судманди ду кишвар дар соҳаҳои сиёсӣ, тичоратию иқтисодӣ, сайёҳӣ ва фарҳангию гуманитарӣ, инчунин ҳамкориҳо дар қорҷуби созмонҳои байналмилалӣ дахл карданд [12].

Нимаи якуми моҳи декабри соли 2024 вазири корҳои хориҷӣ ва аврупоии Ҷумҳурии Хорватия Гордан Грлич Радман ба кишварҳои Осиёи Марказӣ – Тоҷикистон, Ёзбекистон ва Қирғизистон бо сафарҳои расмӣ таширф оварда, бо масъулини сатҳи баланд, намояндагони воломақоми ҳокимияти иҷроия ва қонунгузор дидору гуфтушунид намуд ва дар ҳамоишҳои иқтисодии дучониба ширкат варзид. Бино ба таъкиди ҷониби хорватӣ, ин сафари нахустини расмӣ вазири корҳои хориҷии Хорватия ба Тоҷикистон дар таърихи муносибатҳои дучониба ба шумор меравад, ки барои баҳрабардорӣ аз зарфиятҳои таҳкими минбаъдаи ҳамкориҳои гуногунҷанба, аз ҷумла дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ, анҷом ёфтааст [8].

Ҷунончи, рӯзҳои 9-10 декабри соли 2024 зимни боздид аз ш. Душанбе вазири корҳои хориҷӣ ва аврупоии Хорватия Гордан Грлич Радман бо Сарвазири Тоҷикистон Қоҳир Расулзода, инчунин муовини якуми Раиси Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҷумҳурӣ Маҳмадалӣ Ватанзода ва вазири корҳои хориҷӣ Сирочиддин Муҳриддин вохӯриҳо анҷом дода, доир ба роҳҳои вусъат додани робитаҳои кишвараш бо Тоҷикистон табодули андеша намуд.

Зимни нишастӣ васеъ дар вазорати корҳои хориҷӣ вазири ду кишвар сатҳи кунунии робитаҳои Тоҷикистону Хорватияро арзёбӣ карда, ба зарурати густариш бахшидани онҳо дар қолабҳои минтақавӣ ва дар ҷаҳорҷуби созмонҳои байналмилалӣ ишора намуданд. Бо вучуди 25 сол муқаддам барқарор гардидани муносибатҳои дипломатӣ ва дар соли 2009 анҷом ёфтани сафарҳои мутақобилаи роҳбарони олии ду кишвар ба Душанбе ва Загреб ҷонибҳо иброз доштанд, ки пояи қарордодӣ-ҳукукии робитаҳои ҳарду кишвар ҳанӯз ҳам дар ҳоли ташаккулёбӣ қарор дорад. Масалан, дар баррасии он ҷониб то ҳол лоиҳаи санадҳои дучониба оид ба канорагирӣ аз андозбандии дукарата, ҳамкориҳо дар соҳаи саноат ва технологияҳои нав, кишоварзӣ, маориф ва дар бораи ҳамлу нақли байналмилалӣи автомобилӣ қарор доранд. Вазири корҳои хориҷӣ С. Муҳриддин таъкид дошт, ки Тоҷикистон барои роҳандозии ҳамкориҳои мутақобилан муфид бо шарикони байналмилалӣ дар соҳаҳои гидроэнергетика, саноати сабук, кӯҳӣ, нақлиёту коммуникатсия, истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ, инчунин дар самтҳои рушди илму техника, маориф, тандурустӣ, фарҳанг ва сайёҳӣ имконоти фарохро дар ихтиёр дорад. Бо дарҷи ҳаҷми кунунии гардиши мол миёни ҳарду кишвар (*ки дар соли 2023 тақрибан 5 млн. долл. ИМА-ро ташкил дод – эзоҳи муаллифони*), дипломати тоҷик аз ҳамаи худ даъват намуд, ки кишвараш дар соҳаҳои муҳими иқтисоди Тоҷикистон иштирок намояд. Тақлиф гардид, ки ҷонибҳо имкони таъсиси Комиссияи муштаракӣ байниҳукуматӣ оид ба ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистону Хорватияро мавриди омӯзиш қарор диҳанд [5].

Яке аз самтҳои имконпазири ҳамкорӣ бо Хорватия сайёҳӣ буда метавонад, ки аз ҷумлаи бахшҳои рушдкардаи иқтисоди ин кишвар собит гардидааст. Саҳми соҳаи сайёҳӣ дар ММД-и Хорватия (солона то 15-19%) буда, ба даҳгонаи беҳтарин мавзёҳои сайёҳии умумиҷаҳонии соли 2025 шомил шудани ин кишвар қобили эътироф ва паҷӯҳиш аст. Аз ин рӯ, тибқи таҳлилҳои доираҳои дипломатӣ, ба мақсад мувофиқ хоҳад буд, агар миёни мақомоти соҳавӣ Тоҷикистон ва музофотҳои алоҳидаи Хорватия музокиротӣ мустақим дар соҳаи сайёҳӣ (шояд дар шакли гурӯҳи кории байниидоравӣ) ба роҳ монда шавад. Дар ин робита, омӯзиши таҷрибаи паркҳои миллии дорои ёдгориҳои бостонию фарҳангии Хорватия, аз қабилӣ паркҳои воқеъ дар ҷазираҳои Бриён ва Вангаи ин кишвар ва татбиқи

он зимни таҳияи барномаҳои мушаххаси бозсозии мутобикгардонии мавзеҳои Ширкент ва Бешаи Палангон ҳамчун маконҳои эҳтимолии ҷалби сайёҳони хориҷӣ метавонад самти зарфиятноки ҳамкориҳои самарабахш бошад. Муосиркунонии ин мавзеҳо, ба стандартҳои кишварҳои аз лиҳози сайёҳӣ пешрафта мутобик сохтани онҳо ва муаррифию тарғиби беҳтари ин ва дигар маҳалҳои ҷолиби Тоҷикистон, ки ҳанӯз ҷанголи саноат ба онҳо нарасидаанд, метавонад дар оянда боис ба ҷалби садҳо ҳазор сайёҳону ҷаҳонгардон гардад. Тоҷикистон дар ин росто метавонад аз таҷрибаи пешқадами Хорватия дар мавриди таъсиси инфрасохтори сайёҳӣ, ҷорисозии фановариҳои рақамӣ ва ҳамин тариқ ҷаззоб намудани баҳши сайёҳии худ барои сармоягузориҳои хориҷӣ истифода барад. Ҳамкорӣ дар ташкил ва пешбарии хизматрасониҳои байналмилалӣ сайёҳӣ, омодагии туроператорҳо, тарҳрезии барномаҳои мукаммали харидории сафарҳои сайёҳӣ, рушди экотуризм ва этнотуризм ба нафъи кор хоҳад буд [5].

Дар рафти музокирот дипломатҳои воломақоми ду кишвар ҳамчунин масъалаҳои марбут ба захираҳои об ва тағйирёбии иқлимиро баррасӣ карда, ба таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ ва пешбурди иқдоми муштараки глобалӣ, аз қабili обшавии пирахҳо ва хифзи онҳо тамаркуз намуданд. Дар мулоқот қайд гардид, ки Тоҷикистон дар баробари тавсеаи сафи шарикони байналмилалӣ худ, ҳамчунин ба гуногунсозии сарчашмаҳои муҳоҷират ҳавасманд буда, мутмаин аст, ки тавассути механизми муҳоҷират на танҳо сатҳи некӯаҳволии мардум беҳтар мегардад, балки инчунин ба тариқи он ба кишвар муосиртарин фановарӣ ва амалияҳои пешқадам ворид хоҳанд шуд. Тоҷикистон дар ин қарина бо инобати аҳолии ҷавону маълумотнок омода аст, дар сурати тавачҷуҳи Хорватия роҷеъ ба роҳандозии муҳоҷирати мавсимӣ ва танзимшаванда гуфтушунид намояд. Бино ба таҳлилҳо, қариб дар ҳама бахшҳои иқтисоди Хорватия норасоии мутахассисон, ки хусусан пас аз пайвастании ин кишвар ба узвияти Иттиҳоди Аврупо дар соли 2013 шумораи зиёди онҳо ба хоҳири маоши баланд ба кишварҳои дигари Аврупо ба муҳоҷират рафтанд, эҳсос мегардад. Хорватия дар ҳолати ҷорӣ солоне ба 230 ҳазор нафар қувваи корӣ ниёз дошта, камбуди мазкур бештар дар соҳаҳои тандурустӣ, муассисаҳои иҷтимоӣ, мактабҳо ва соҳаҳои меҳмондорӣ вучуд дорад. Аз ин рӯ, роҳандозии ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Хорватия дар самти муҳоҷирати меҳнатӣ метавонад дар оянда аз бахшҳои муҳими шарикӣ гардад [5].

Дар поёни мулоқот вазирони корҳои хориҷӣ Ёддошти тафохум оид ба ҳамкорӣ байни вазоратҳои корҳои хориҷии Тоҷикистон ва Хорватияро ба имзо расониданд. Тибқи ин санад, ниҳодҳои сиёсати хориҷии ҳарду кишвар тӯли се соли минбаъда ҳамкориҳои худро дар самти тақвияти заминаи қарордодӣ-ҳуқуқӣ, роҳандозии ҳамкориҳои иқтисодӣ, сайёҳӣ ва фарҳангӣ густариш дода, барои баргузор кардани машваратҳои сиёсии байнидоравӣ иқдом хоҳанд кард. Аз ҷумла мубодилаи таҷриба бо Академияи дипломатии ВКХ Хорватия низ ҷузъи таркибии ёддошти мазкур ба шумор меравад [6].

Ҳамзамон рӯзи 9 декабри 2024 дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон Анҷумани соҳибкории Тоҷикистону Хорватия таҳти роҳбарии роҳбарияти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вазирони корҳои хориҷӣ ва аврупоии Ҷумҳурии Хорватия Гордан Грлич-Радман баргузор гардид. Дар кори ин ҷамоиш намоёндогони вазорату идораҳои дахлдор ва соҳибкорону сармоягузори Тоҷикистону Хорватия иштирок намуда, аз ҳарду ҷониб рӯнамо роҷеъ ба имкониятҳои сармоягузорӣ ва ҳамкорӣ дар соҳаҳои мухталиф манзур карда шуд. Тазаккур дода шуд, ки мақсад аз танзими форуми мазкур густариши ҳамкориҳои тижоратию сармоягузорӣ тавассути ташкили муколамаи озод байни соҳибкорону сармоягузoron ва дар ин замина дарёфти роҳу василаҳои нави корӣ дар самти ташкили корхонаҳои муштарақ ба ҳисоб меравад. Пас аз қисмати расмӣ ҷорабинӣ вохӯриҳои дучониба дар сиғаи “Давлат бо соҳибкор” (G2B) ва соҳибкорони ду кишвар дар сиғаи “Соҳибкор бо соҳибкор” (B2B) баргузор гардид [7]. Қобили зикр аст, ки ҳайати соҳибкорони хорватиро коршиносон ва ширкатҳои соҳаи кишоварзӣ (University of Zadar), тандурустӣ (Apiherbal LTD), технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсия (Matison d.o.o., Infobip d.o.o., Span d.d.),

сайёҳӣ (Legio Nordica d.o.o.), хизматрасониҳои машваратӣ (Osam Nula Tri d.o.o.) ва ғайра ташкил дод [5].

Итминони том дорем, ки ба туфайли иродаи сиёсии роҳбарияти олӣ ва талошҳои пайгириҳои мақомоти сиёсати хориҷии Тоҷикистону Хорватия ҳарду кишвар ба татбиқи созишҳои қаблан бадастомада, иҷрои комили санадҳо ва нақшаву ниятҳои ҳамкориҳои гуногунсоҳа ва кашфу рушди самтҳои нави ҳамгирӣ бо дарназардошти динамикаи хуби муносибатҳои ҳасана ва тамосу сафарҳои расмӣ анҷомёфта комёб хоҳанд шуд. Дар ин росто таърихи муносири равобити ду кишвари ба ҳам дӯст илҳомбахши таҳкими ин раванд аст.

АДАБИЁТ ВА САРЧАШМАҲО:

1. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва соли Имоми Аъзам (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2009). / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. – Китоби 9. Нашри дуюм. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.

2. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва соли Рӯдакӣ (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2008). / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. – Китоби 8. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.

3. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва соли фарҳанги оламгир (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2005). – Китоби 5. Нашри дуюм. / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.

4. Рӯзномаи “Чумхурият”. – 2009. – 8 сентябр. – №110.

5. Маълумотномаи муфассали муносибатҳои дӯчинобаи Тоҷикистон ва Хорватия // Бойгонии ҷорӣ Раёсати кишварҳои Аврупо ва Америкаи Вазорати корҳои хориҷии Чумхурии Тоҷикистон

6. Матни Ёддошти тафохум оид ба ҳамкорӣ байни Вазорати корҳои хориҷии Чумхурии Тоҷикистон ва Вазорати корҳои хориҷӣ ва аврупоии Чумхурии Хорватия аз 9 декабри соли 2024 (ба заб. англ.)

7. Баргузории Форуми соҳибкориҳои Тоҷикистон ва Хорватия [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмӣ Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Чумхурии Тоҷикистон. URL: <https://investcom.tj/presscenter/news/521-barguzorii-forumi-soibkorii-toikiston-va-horvatija.html>

8. Вазир Грлич Радман ба кишварҳои Осиёи Марказӣ сафарҳои расмӣ анҷом медиҳад [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмӣ Вазорати корҳои хориҷӣ ва аврупоии Чумхурии Хорватия. URL: <https://mvep.gov.hr/press-22794/minister-grlic-radman-officially-visits-central-asian-countries/274500> (ба заб. англ.)

9. Мақолаи “Иқтисоди Хорватия” дар Донишномаи Википедия [Манбаи электронӣ]. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Croatia (ба заб. англ.)

10. Мақолаи “Хорватия” дар Донишномаи Википедия [Манбаи электронӣ]. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Croatia> (ба заб. англ.)

11. Мулоқот бо Президенти Хорватия Иво Йосипович [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмӣ Президенти Тоҷикистон. URL: https://www.president.tj/event/foreign_trips/1426

12. Сомонаи расмӣ Вазорати корҳои хориҷии Чумхурии Тоҷикистон. URL: <https://www.mfa.tj>

13. Феҳристи ширкатҳои бузургтарини Хорватия дар соли 2024 [Манбаи электронӣ] // Сайти маҷаллаи “CEOWORLD”. URL: <https://ceoworld.biz/2024/02/19/croatias-largest-companies-by-market-capitalization-2024>

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ ВА БУҲРОНИ СИЁСӢ - ИҚТИМОӢ ВА МАЪ- НАВӢ ДАР АСРИ XXI

Илчибекова Маҳина Отамбековна – н.и.ф., дотсенти кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Телефон: 908847304

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ПОЛИТИКО-СОЦИ- АЛЬНЫЙ И ДУХОВНЫЙ КРИЗИС В XXI ВЕКЕ

Илчибекова Махина Отамбековна – к.ф.н., доцент кафедры дисциплин истории и философии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Телефон: 908847304

GLOBALIZATION AND POLITICAL-SOCIAL AND SPIRITUAL CRISIS IN THE XXI CENTURY

Ilchibekova Makhina Otambekovna – С.Ph.S., Associate Professor of the department of the International University of tourism and entrepreneurship Tajikistan Phone: 908847304

Калидвожаҳо. глобализация, глобократия, гегемония, геополитика, геостратегия, кутб, давлат, тамаддун, фарҳанг.

Аннотатсия. Зимни баёни матлаб бобати яке аз падидаҳои тағйирёбанда ва дар ҳоли амал – глобализатсия ва мушкилоти сиёсӣ - иқтимоӣ ва равонии он дар асри XXI муаллиф бо таҷа ба таҳлилҳои амиқ дар доираи геополитика ва геостратегия назарҳои футурологии мутобиқ ба равандро чориро баён намуда, бо мушаххасгардонии таъсироти манфӣ ва амалқарди глобализаторон дар раванди талошҳои ҷиҳати дастёбӣ ба глобократия тариқи баёни андеша ва пешниҳоди пастқардани шиддати ҷунин равандро ва гегемонии онҳо дар илм ба тақвияти парадигмаи аксулглобализатсия саҳм гузошта аст.

Ключевые слова: глобализация, глобократия, гегемония, геополитика, геостратегия, полюс, государство, цивилизация, культура

Аннотация. В ходе презентации статьи об одном из меняющихся и продолжающихся явлений - глобализации и ее политических, социальных и психологических проблемах в XXI веке автор, опираясь на глубокий анализ в области геополитики и геостратегии, высказал футурологические теории в соответствии с текущими процессами, конкретизируя негативные последствия и действия глобалистов в процессе их усилий по достижению глобократии, выражая их мнение и предлагая снизить интенсивность таких процессов и их гегемонию а в науке, он способствовал укреплению антиглобалистской парадигмы.

Keywords: globalization, globocracy, hegemony, geopolitics, geostrategy, pole, state, civilization, culture

Annotation. During the presentation of an article about one of the changing and ongoing phenomena - globalization and its political, social and psychological problems in the 21st century, the author, based on in-depth analysis in the field of geopolitics and geostrategy, expressed futuristic theories in accordance with current processes. By specifying the negative consequences and actions of globalists in the process of their efforts to achieve globocracy, expressing their opinions and proposing to reduce the intensity of such processes and their hegemony in science, he contributed to the strengthening of the anti-globalist paradigm.

Мулоҳизаҳои муосир, ки ба раванди муносибатҳои ҷаҳонӣ аз нуқтаи назари амрикомарказӣ ва махсусияти он сарчашма мегиранд, таъба ба ғояҳо ва тарҳҳои тотачрибавӣ ва махфидории ҳолати объективӣ мекунад, ки ҳокимияти умумиҷаҳонии барои глобалистон (глобократия) лозимаро пешбинӣ менамояд. Глобализатсия ё худ раванди ҷаҳонишавӣ, ки асосҳои идеологии онро ғояҳои неолиберализм, сотсиал-дарвинизм, неокнсерватизми амрикоӣ, наҷодпарастӣ ва кӯшишҳои ташкил ва таъмини идорашавандагии олам ба манфиати глобократҳо ташкил медиҳанд, тамоюли интиқоли ваколатҳои стратегии идоракунии давлатӣ ба зинаҳои фаромиллӣ мебошад, ки «ба сифати бесарумомонии идорашаванда, ҳамчун яроқи иҷтимоии ҷаҳондорони меҳвари системаи сарумодорӣ дар мубориза баҳри бадастории назорат аз болои олам истифода мегардад» [10, 12, 2]. Омилҳои ҳавасмандкунондаи глобализатсия мушкilotи махсусият (исключительность) ё худ имтиёзнокии Амрико мебошад, ки оқибатҳои ниҳонии онро муайян менамояд. Тамоюлҳои калидии байналхалқии асри бистуяк, хусусиятҳои ташаккули тартиботи ҷаҳонии муосир, мавқеи давлатҳои хурду бузург дар сиёсати байналхалқӣ, мавқеъ ва аҳамияти омилҳои энергетикӣ, ҳарбӣ ва сиёсӣ, иқтисодӣ ва иттилоотиву технологӣ ва ғайра аз ҳалли проблемаи мазкур вобаста хоҳанд буд. Моҳияти глобализатсия дар он аст, ки бояд ҳар як давлат на ба ҳалки худ, балки ба тижорати фаромиллӣ ҳамчун «канселярия» ё «аробача» дар «маркази савдои худ» хизмат намояд. Зери пардаи мафҳуми глобализатсия ҷанги репрессивии ҷаҳонӣ, лабораториякунонии инкишофи ҷаҳонӣ, ба «нафаси сунӣ» гузаронидани инсоният, табдили олам ба анбӯҳи глобалии кишварҳои стерилизатсиякардашуда ва ба таври зурӣ дар ҷорҷубаи яккутбият ниғаҳдорӣ олам рафта истодааст, ки худро ҳақ бароварда натавониста истодааст. Глобализатсия ин таъмини олами яккутба ҳаст, ки имрӯз ҳарду ҳам ба бӯҳрон гирифта гардидаанд.

Муайяннамҳои нисбатан амиқи глобализатсияро формулаи «баҳамвобастагии нобаробар» метавонад тақвият диҳад. Ба ҳайси субъекти асосӣ, «мудир» раванди мазкур Ғарби пасосаноатӣ баромад мекунад, ки ба боқимонда олам ҳамчун ба объект муносибат мекунад. Чунки «он муносибатҳое, ки мо онҳоро ҳамчун «азҳамвобастагӣ» муайян менамоем, ҳеҷ қафолате буда наметавонад, ки ба ғоидаи тарафайн анҷом ёбанд» [14, с. 7]. Дар Ғарб пинҳон наметдоранд, ки глобализатсия танҳо ба давлатҳои мутараққӣ манфиат меорад. З. Бжезинский тасдиқ мекунад, ки «глобализатсия идеологияи ғайрирасмӣи элитаи сиёсӣи қорӣи ШМА гардид: вай нақши Амриқоро дар олам муайян намуда, онро бо неъматҳои эҳтимолие, ки марҳилаи нав бо худ меорад, тавбаам медонад». Бо ошқорбаёнӣи бесобиқа нисбати нақши ШМА дар раванди глобализатсия Г. Киссинҷер дар яке аз маърузаҳои чунин гуфт: «Таҳдиди асосӣ дар он аст, ки он қиро ки глобализатсия меноманд, дар асл мафҳуми нав барои ишоракунӣ, номи дигари (ба қои империализм) нақши ҳукмронии Штатҳои Муттаҳида мебошад» [7, с. 11].

Г. Киссинҷер муаммои асосии марҳилаи ҳозираи глобализатсияро «ақибмонии қидди глобализатсияи «сиёсӣ» аз баҳши иқтисодии он» [5, с. 5] меҳисобад. Чунки, бо назардошти системаи инкишофи ҷамъиятии имрӯза – капитализм аз қиҳати иқтисодӣ системаи бесарҳад ё худ бозори ҷаҳонист. Аз руи тарҳи сиёсӣ бошад маҷмуи давлатҳост. «Насаби духтарӣ (аслии) глобализатсия» — ин бартараф қардани зиддияти (номувификатии) порча-порчагии сиёсӣ ва яқлуктии иқтисодии системаи сарумодорӣ мебошад, ки вазиғаи амалинашаванда аст. Дар шароити нав бартарафнамҳои зиддияти мазкур дар шакли бунёди низомии нави глобалии иқтисоди тақсимкунонда – моҳиятан шакли бесобиқаи назорати қатъии «кишварҳои истеъмолкунонда» аз болои «кишварҳои истеҳсолкунонда» ба роҳ монда мешавад. Кӯшишҳои ҳастагинопазирӣ нухбағони синфи сарумодорӣи ҷаҳонӣ баҳри бартараф қардани монеаҳо аз пешӣ роҳи сармоя ва бунёди механизме чун ҳукумати глобалӣ (болосохти фаромиллӣ) аз ин қо сарчашма мегиранд, ки давоми асри XIX ҳамчун заминаи идорашавандагӣ ва тарҳрезивандагии таърих пайдо шуданд ва ба ҳайси масъалаи таъхиринопазир гузошта шуданд.

Имрӯзо нобурдборихо дар самти «демократикунони олам», «мубориза бо терроризм», бухрони иқтисодии олам, дигаргунӣ дар тавозуни ҷаҳонии қувваҳо ба эрозияи гегемонияи амрикоӣ («передозировка однополярности») ҳамчун усули ташкили муносибатҳои байналхалқӣ оварда истодааст, ки натиҷаи лаззатбардории глобалии ШМА аз васвасаи идоракунии умумиевлюционӣ мебошад. Ҳолати мазкур элитаи Амрико ро маҷбур мекунад, ки роҳҳои алтернативии беҳбудии миллий ва ҷаҳонсозиро дарёфт намоянд, ки боз Амрико аз сари нав қувваи бартариятдоштаи ҳукмрон гардад. Барои ноилгардӣ ба ин ҳадафҳо ба Амрико шакли нави идоракунии олам ва «нафасросткунӣ» лозим аст. Дар ин бора роҳбари яке аз институтҳои зехнии геостратегияи амрикоӣ, «Шӯро оид ба муносибатҳои байналхалқӣ» (Council on Foreign Relations, CFR) Ричард Хаас дар консепсияи бекӯтбӣ [2] худ, ки дар он сохтори глобалии олам ва нақши субъектони фаромилливу Амрико дар он дида баромадааст ва ҳамчунин олимони дигари амрикоӣ Чарлз Капчан ва Адам Маунт менависанд. Аз нигоҳи Р. Хаас марҳилаи пас аз барҳамёбии ИЧШС марҳилаи якҷутбӣ не, балки лаҳзаи якҷутбӣ мебошад, ки камтар аз 15 сол давом кард. Ба андешаи ӯ олами якҷутба ба бекӯтб иваз мешавад. Тафовути ҳосаи олами бекӯтб дар он зоҳир мегардад, ки субъектони қавии марҳилаи мазкур на давлат, балки акторҳои ғайридавлатӣ, дахҳо субъектони дигар, ки мансубияти муайяни давлативу фазои надоранд: шабакаҳои террористиву ҷиноятӣ, наркокартелҳо, ташкилотҳои байналхалқӣ, содиқунандаҳои бузурги захираҳои энергетикӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, бузурғтарин ширкатҳои фаромиллӣ, қисмҳои ғайридавлатии ҳарбикунонидашуда, доираи васеи ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ, ҳамчунин вирусҳои воқеиву виртуалӣ ва ғайра мебошанд ва хоҳанд буд. Ба андешаи Хаас, ҳоло ҳокимият дар даст ва маконҳои гуногун қарор дорад. Бекӯтбиро ҳамчун натиҷаи ногузири глобализатсия, ки «ҳаҷм, суръат ва аҳамияти ҷараёнҳои фароҳудудиро зиёд гардонид», муайян намуда, Ричард Хаас қайд мекунад, ки «олами бекӯтбаро» худи Амрико ба вуҷуд овард. Мутобиқан муносибати Хаас ба сиёсати ҷаҳонӣ гузариш ба концепсияи «бесарусомонии идорашаванда» мебошад, ки бо воситаи содироти нооромиву бухронҳо ба амал бароварда мешавад. Намунаи озмоишии боварибахши тағйири муносибатҳои назариявӣ ба сиёсати ҷаҳонӣ, муносибат ба Шарқи Наздик гардид, ки субъектони ғайридавлатӣ дар микёс ва шакли нав ба қор андохта шуданд.

Р. Хаас се омилро қайд мекунад, ки ба хотимаи лаҳзаи якҷутбӣ таъсир расониданд:

— субъектони наво пайдо шуда истодаанд, ки ин равандро боз доштан ғайри имкон аст;

— Амрико бо рафтори худ мавқеи худро заиф сохта, сабабгори пайдоиши олами бекӯтб мегардад (бо назардошти ҷанги Ироқ);

— глобализатсия суръат, ҳаҷм ва аҳамияти ҷараёнҳои фароҳудудиро зиёд мекунад.

Хаас таъкид мекунад, ки муносибатҳои байналхалқии шакли наво бояд дар асоси равобити бисёрҷониба, мултиматерализм бунёд ёбанд, ки алоқаро на дар сатҳи давлатҳо, балки дар сатҳи он субъектоне, ки барои ҳалли масъалаҳои тактикӣ бо онҳо муттаҳид шудан муфид аст, бояд ба роҳ монд. Аз ин бармеояд, ки ташкилоте чун СММ барои ҳалли бисёр масъалаҳо ҷалб карда намешавад. Роҳбари CFR, Хаас, дар воқеъ системаи вестфалии давлатҳои миллиро ба нобудӣ маҳкум намуда, дар як вақт ғояи империяи Амрико ро инкор накарда, онро ба сатҳи наво мегузаронад, ки он на ҳамчун давлати миллий, балки ҳамчун сохтори шабакавии муайян фаҳмида мешавад. Илова бар зикри марҳилаи бекӯтбӣ, Хаас боз оиди «бекӯтбии мувофиқакардашуда» (согласованная беспоплярность) мулоҳиза меронад, ки аниқтараш нақши Амрико дар мувофиқакунонӣ мебинад. Ричард Хаас таъкид мекунад, ки «Бунёди клуби марказӣ бо дарбаргирии ҳукуматҳо ва дигар субъектони ба мултилатерализм содиқ қадами бузурге ба пеш мегардид. Инро «бекӯтбии мувофиқакардашуда» меномем». Хаас мувофиқакунонӣ дар он мебинад, ки Амрико дар амалкарди худ ба розигии дигар қудратҳо эҳтиёҷ надорад, ба вай ёрии онҳо лозим аст, то ки муваффақият ба даст орад. Дар маҷмӯъ, олами бекӯтбӣ ғояи назорат ва ҳукмфармоии глобалии Амрико рад намекунад.

Ба андешаи Хаас, дар натиҷаи ҷанги Ироқ нақш ва таъсири ШМА кам гардид. Дар масъалаи камшавии иқтисодии глобалии Амрико ҳаминро қайд кардан зарур меҳисобам, ки бо иштироки Россия дар амалиётҳои ҳарбӣ дар мубориза бар зидди «Давлати исломӣ» монополияи ШМА ва пайравони он дар истифодаи қувва барои дурнамои дарозмуддат вайрон гардид. То ин вақт Амрико бо интиҳоби худсарона ба маконҳои муносибдида метавонистанд мушак партоянд, зарба зананд ва бомбаборон намоянд. Назорати глобалии олам аз ҷониби Амрико маросимҳо ва механизмҳои навро талаб мекунад. Чунки дар доираи як системаи ратсионалии ҷаҳонӣ халқҳо ва ҳудудҳоро муттаҳид карда наметавонанд. Ба ҷои он принсипи «бесарусомонии идорашаванда»-ро дар музофоти ҷаҳонӣ роҳандозӣ ва механизми шабакавии назорати глобалиро аз болои нуқтаҳои «рушди лозима» ба роҳ мемонанд, ки ҳадаф ва мазмуни концепсияи Хаас ҳам ҳамин мебошад.

Глобализатсия ин кӯшиши таъмини якҷутбият мебошад. Он чиро ки Хаас «бекутбӣ» мегуяд, махфидорӣ ҳолати объективӣ, намунаи ягонаи универсалии ғарбиро дар назар дорад. Концепсияи бекутбии Хаас тасаввурот ва гузариш ба ҳолати амрикомарказӣ дар низомии ҷаҳонӣ мебошад ва фазои геополитикии умумиҷаҳонӣ дар тасаввуроти ӯ чунин тасвир шудааст, ки равандҳои калидии ҷаҳонӣ аз ҷониби ягона субъекте идора, назорат ва ба самтҳо равона карда мешаванд, ки он фаъолияти хориҷии худро мустақилона ва дар ҳолати ба худ муносибдида бо ёрии иттифоқчиён ва кишварҳои тобеъ ба Ғарб ба амал мебарорад. Олами якҷутбаи пас аз барҳамёбии Иттиҳоди Шӯравӣ бунёдкардаи Амрико бо назардошти он ки аз ҳисоби бӯҳрони иқтисодӣ-молиявии охир (2008) ноустувор гардид, дар гузашта наметавонад. Амрико дар як вақт суверенитет ва системаи хоҷагидорӣҳои миллиро вайрон карда, глобализатсияи умумии хоҷагидорӣҳои ҷаҳониро дар асоси арзишҳои ғарбии англосаксонӣ пеш мебарад.

Оиди эҳтиёҷоти Амрико ба шакли нави идоракунии олам ва «нафасросткунӣ» олимони амрикоӣ Чарлз Капчан ва Адам Маунт дар мақолаи худ «Идоракунии автономӣ» [1, 2, 4, 12] менависанд. Ба андешаи онҳо Амрико нуфузи худро аз даст дода истодааст ва бояд бо назардошти тағйирёбии воқеият дар муносибатҳои худ тағйирот дароварда, ба сохтори давлатҳои гуногун, аз ҷумла ғайридемократӣ аҳамият надихад. Талаботи асосӣ – давлатҳо бояд «хубинтизм» ва «масъул» бошанд, ки ин ба шахрвандони худ ситамгарӣ накарданро талаб менамояд. Аз рӯйи муайяннамоии муаллифон меъёрҳои «хубинтизм» инҳо мебошанд: давлатҳо бояд ба беҳбудбахшии ҳаёти шахрвандони худ тибқи талаботи онҳо кӯшиш намоянд; ба аҳолии худ ситам накунанд; аққалиятҳои миллиро дучори маҳрумият нагардонанд; ба терроризм мусоидат накунанд ва монанди инҳо. Давлатҳои ба ин нишондодҳо ҷавобгӯ набуда «дарранда», яъне ваҳшӣ эълон карда мешаванд ва дар ин ҳолат роҳандозии «ҳучуми профилактикӣ ва гуманитарӣ» ба амал омада, боиси эътироф мегардад. Муаллифон менависанд, ки агар давлат «идоракунии худро ба манфиати шахрвандони худ ба роҳ монад, ба чунин давлатҳо бояд кафолати истиқлолияти ҳудудӣ дода шавад». Капчан ва Маунт бо истифода аз талаботҳои возеҳ асоснокнакардашудаи «хубинтизм» ва «беинтизм» мафҳуми «давлат-дарранда» - ро фаъол мегардонанд, ки чунин давлатҳо дар қиёс бо давлатҳои «саркаш» ягон имконияти мавҷудияти шоиста надоранд. Яъне ки «дарранда» маҳкуми маҳв мегардад, дар ҳоле ки «саркаш» бошад бо муҳосира ва фишор раҳой меёбад. Нисбат ба талаботи демократикунонӣ дида ин меъёрҳо барои бунёди заминаи даҳолати беруна муосидат мекунанд. «Рафтори ваҳшиёнаро» бо ҳар роҳ метавон ба вучуд овард, ки амали ҷавобиро ба дунбол хоҳад овард. Дар ягон давлат тоифа ё гурӯҳе вучуд надорад, ки аз чизе шикоят нанамояд. Рафти даҳсолаҳои охир нишон дод, ки ба шумори «дӯстон» ва «даррандаҳо» ворид гардидан аз рӯйи сатҳи тобеият ва кушодагӣ дар муносибат бо Амрико ва омодагии ба он «туҳфа» кардани захираҳои табиӣ муайян мегардад. Давлатҳои нофармонбардор ва дорои захираҳои бой метавонанд сазовори тамғаи «дарранда» гарданд, ки ин метавонад аз пайи худ даҳолати берунаро ба вучуд орад, давлат ё қисми ҳудуди он зери тобеият ва идоракунии беруна гузарад. Аз он ки ба давлатҳои «хубинтизм» суверенитетро лоиқ мегардонанд, фақат ба онҳо боварӣ карда мешавад, ки давлатҳои «даррандаро» ҷазо диҳанд. Аз эътирофи муаллифон бармеояд, ки

Ғарб дигар имконияти дар алоҳидагӣ идоракунии оламо надорад. Онҳо қайд мекунанд, ки қувваи Ғарб барои идоракунии бевоситаи олам (автономӣ ва бовосита лозим) намерасад.

Онҳо интиқоли ваколатҳоро ба берун аз Ғарб (ба ғайр аз ШМА – Аврупо – Ҷопон), бартариятан ба сохторҳои минтақавӣ зери роҳбарии кишварҳои «хубинтизм» ва «масъули» «ғайридемократӣ» дар шакли «идоракунии бисёрҷониба» эътироф мекунанд. Маҳз, ба субъектони минтақавӣ интиқол додани ваколатҳо дар ҳалли мушкилоти оламо муносиб мебинанд. Яке аз вазифаҳои интиқоли ваколатҳо ба сохторҳои минтақавӣ дар зери роҳбарии кишварҳои авторитарӣ ин ба сарфакорӣ маҷбурнамоии онҳо ва маҳдудкунии рушди иқтисодии рақибон мебошад. Қобили таваҷҷуҳ аст, ки аз ташкилотҳои минтақавии Авру-Осиё ёдовар намешаванд, дар ҳоле ки Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) ва Ташкилоти Шартнома оид ба амнияти дастаҷамъӣ (ТШАД) дар бартарафсозии бухронҳои минтақавӣ пуриқтидор ва босамар мебошанд. Фикр мекунам, ки муаллифон бо тақя ба бартарияти манфиатҳои ғарбӣ ва нодидагирии априории воқеияти муосир дар коркарди «идоракунии автономии» худ пешакӣ хостаанд, ки дар дохили ташкилотҳои мазкур кишварҳои «нохубинтизм» вучуд дошта бошанд. [12, с. 124]

Капчан ва Маунт талаб менамоянд, ки ташкилотҳои ғарбӣ (НАТО) бигзор берун аз ҳудудҳои минтақавии худ фаъолият наkunанд ва ҳалли мушкилот дар дигар ғушаҳои олам ба таври «идоракунии автономӣ» — ба кишварҳои ғайриғарбӣ ва авторитарӣ вобаста карда шавад. Чунин вонамуд мешавад, ки гуё институтҳои пештара ташкилкардашуда вучуд надоранд.

Муҳаққиқони амрикоӣ ошкоро қайд мекунанд, ки «Бо ба ҳисобгирии он далеле, ки амалиётҳои дар Ироқ ва Афғонистон идомаёфтаистода аз Ғарб хароҷоти зиёдро талаб мекунанд, махсусан дар шароити бухрони иқтисодӣ ба ташкилотҳои минтақавӣ вогузор кардани ваколатҳои васеъ ба демократияҳои атлантикӣ имкон медиҳад, ки қисми бори гаронро бар души дигар иштирокчиёни раванди ҷаҳонӣ гузошт». Ба кишварҳои ғайриғарбӣ ва ғайрилибералӣ вогузор кардани вазнинӣ маънои онро надорад, ки Ғарб аз нақшаҳои моҳиятан тағйирнаёбандаи худ даст мекашад. Ин як танаффуси беш нест, ки Капчан ва Маунт ба Амрико эълон карданианд: «Парвариши иштирокчиёни нави раванди ҷаҳонӣ, ба бозингарони минтақавӣ ваколатгузорӣ кардани масъулият аз болони муносибатҳои байналхалқӣ ва ҳамчунин гузариши иқтисоди ҷаҳонӣ ба таҳкурсии нисбатан устувор ба ШМА танаффуси лозимаро муҳайё мекунанд, то ки барои барқароркунии таҳкурсии пешрафти миллӣ худро ба даст гиранд».

Глобализатсия характери бухронии сармояндузии глобалӣ мебошад. Бо сармоякунонии Хитой ва кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, ки олам пурра капиталистӣ гардид, глобализатсия барои сармоя дигар ҳудудҳои нав пайдо кунонида наметавонад. Амрико низ дигар қувват ва воситаҳои бе ҷанг идоракунии оламо надорад. Қариб чоряк аср инҷониб ҳарчи қадар Амрико ҳарбӣ кунонида шуда истода мавқеи оламо «танг» карда истодааст, ҳамон қадар мавқеъ ва иқтидори худро низ маҳдуд ва аз даст дода истодааст. Акнун Капчан ва Маунт шабеҳи «олами бекутбаи мувофикакардашуда» - и Ричард Хаас бо каме тафовут ва шеваи дигар аздастравии қобилияти гегемонии Амрико дар тақсимнамоии уҳдадорихо ба якҷанд субъектони қавӣ — ҳамчун ақибнишинӣ дар шакли идоракунии автономии олам институтсионалӣ карданро тавсия менамояд. Ҳифзи манфиатҳои глобалии Амрико ба роҳбарияти давлатҳои бузурги ғайримузофотӣ вогузор карда мешавад, ки онҳо бо дарёфти ваколат ва ҳуқуқҳои муайян метавонанд дар муайяннамоиву мучозоти «даррандаҳо», азхудкунии мустақилият ва захираҳои онҳо иштирок намоянд ва аз ҳиссаи маҳсулоти глобалии мусодирашуда баҳраманд гарданд. Ҳамин тавр як «плюрализми коллективӣ».[7, с. 178]

Ба ғайр аз ташкилотҳои минтақавии ТШАД ва ТҶШ, муаллифон Хитойро низ «надидаанд», ки он нақши тобеъро қабул намекунад. Капчан ва Маунт дар масъалаи ҷӣ тавр ба шакли автономии идоракунии олам (ШАИО) ҳамроҳ кардани Хитой ҷавоб дода наметавонанд.

Олимони амрикой дар доираи геополитикаи заиф мулоҳиза меронанд, ки вазифаи он ба дигар тараф бурдани диққат аз болои сохти воқеии олам мебошад. Тибқи геополитикаи заиф, пас аз фурупошии девори Берлин, пас аз байнаравии динамикаи ҳифзи статус-квои фарҳангҳо фарҳанги ғарбӣ умумичаҳонӣ мегардад. Бахр, ки хушкиро шуста вайрон мекунад, глобализатсия ҳам ҳаммонандиҳои миллӣ-маҳаллиро ҳамшакл мегардонад. Гӯё, дигар сарбанди чаҳонӣ вучуд надорад. Аммо, ҳуди далелҳои авзои воқеияти муосир ба чунин муносибат ва нигоҳи амрикой ба олам муҳолифт мекунанд. Тасдиқ қардан мумкин аст, ки гузариш ба ШАИО интиқоли Ғарб ба олами нав мебошад, ки дар он мақоми бузургқудрати ягона вучуд дошта наметавонад. Идомаи пирӯзии хотимабанди Ғарб (Амрико) аз ҷӣ гуна суратгирӣ ва паси саркунии «танаффус» ва ба дарозо кашидани раванди нигоҳдории «роҳбарии олами мувофиқақунонидашуда» вобаста аст.

Чи гунае, ки мо дар баҳодиҳии глобализатсия кӯшиш накунем, вай раванди олами якқутбаро мефаҳмонад. Кӯшишҳои ҳамаҷонибаи рӯйпӯшнамоии хусусияти якқутбии глобализатсия дар баёни «демократикунонии муносибатҳои байналхалқӣ», «идорақунии автономӣ», «мувофиқақунонӣ», «бисёрҷонибагӣ» ва ғайра инъикос мегарданд. «Бархурди тамаддунҳо», «Мубориза бар зидди терроризм» ва акнун «даррандаҳо» - ин шиорҳо барои ҳақбарории зурварие мебошанд, ки Амрико бо ба худ муносиббинии легитимияти болоҳуқуқӣ ва кӯшиши табдили ҳуқуқи зурии худ ба ҳуқуқи универсалӣ дар тамоми гӯшаву қанори олам ва дар ҳар лаҳза ба он даст мезанад. Яке аз воситаҳои чунин ҳақбарорӣ истеҳсолоти судии байналхалқӣ ва системаи ҳуқуқии нави мебошад, ки дар сатҳи глобалӣ бар ғояи «ҳифзи ҳуқуқи инсон» асос ёфтааст ва дар амалияи ҳуқуқии байналмилалӣ ба аз байн бурдани истиқлолият ва системаи ҳуқуқии кишварҳо аз рӯйи принсипи «ғайриқонунӣ, вале легитимӣ» нигаронида шудааст. Хотимаи маҷмӯии асри бист ба таври боварибахш нишон медиҳад, ки ҳама гуна шаклҳо ва натиҷаи якқутбабинии олам харобиовар мебошад. Яке аз муҳимтарин таркиботи чаҳонсозии нави амрикоии имрӯза ин мубориза бар зидди терроризми байналхалқӣ мебошад, ки ҳуди Амрико сабабгори пайдоиш ва эквиваленти маънавии он мебошад.

Бо назардошти кӯтоҳшавии вақт, ШМА ҳамчун кластери ширкатҳо ва сохторҳои фаромиллӣ ҳама вақт кӯшиш менамоянд, ки дар як вақт якҷанд стратегияро пеш барад. Агарчи Хаас мегуяд, ки ҳокимият дар даст ва мақонҳои гуногун қарор дорад, Капчан бошад мегуяд, ки онро бояд ба актҳои «бозътимод» тақсим кард. Дар ҳарду ҳолат ҳам стратегияи «нафасросткунӣ» дида мешавад. Олами бекутбаи Хаас ин бесарусомонии идорашаванда мебошад, ки яке дигареро пурра менамояд. Ҳолати якқутба дигар имконнопазир аст, аммо бесарусомонӣ ногузир аст, ки системаи нави муносибатҳоро ба вучуд меорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар миқёси Осиёи Марказӣ, ки имрӯз дар геоиктисод (хатҳои коммуникатсионӣ, уран, газ, тилло, нефт) ва геополитикаи чаҳонӣ ҳамчун минтақаи гузаргоҳи нақлиётӣ, захираҳои обӣ, интиқоли муҳаддирот ва майдон барои мушкилсозии Россия, Хитой ва Эрон Ҳиндустон марказияти навро касб карда истодааст, дар зерӣ «микроскоп» ва дурбини қудратҳои бузург қарор дорад ва дар қанори равандҳои глобализатсионӣ нест ва буда ҳам наметавонад. Бо назардошти он ки имрӯз аз нав ташкилдиҳии Шарқи Наздик ба ҳайси воситаи мубориза баҳри тасарруфи Авруосиё рафта истодааст, сохтор ва қувваҳои манфиатдор ҳама тарафа кӯшиш ва чораандешӣ мекунанд, ки нооромиро дар Осиёи Марказӣ паҳн кунанд, берун бароранд ва бо мушкилсозии Хитой алангаи нооромии минтақаи мазкурро бо алангаи Шарқи Наздикии он аз рӯйи принсипи бесарусомонии муташаккил пайваست намоянд. Аз ин рӯ, шинохти «афзалият» ва номусоидиҳо дар равандҳои таъсирасони глобализатсионӣ падидаҳои навташаккул дар олам хеле актуалист.

АДАБИЁТ

1. Глобальные проблемы и перспективы цивилизации. Философия отношений с природной средой / [Текст] : Сб., Отв. ред. А.В. Сагадеев // . – М., 1994.

2. Глобальные проблемы и цивилизационный сдвиг/ [Текст] : Сб. обзоров Отв.ред. В.Е. Ермолаева // . – М., 1993.
3. Глобальные проблемы как источник чрезвычайных ситуаций: Международная конференция 22-23-апреля 1998 года / [Текст].: Доклады и выступления. Под.ред.Ю.Л.Воробьева // . –М.: УРСС, 1998.
4. Глобальные эволюционализм. (Под.Ред.Э.А. Позднякова) / [Текст] . –М., 1994.
5. Гизатуллин Х.Н., Троицкий В.А. Концепция устойчивого развития: новая социально-экономическая парадигма / [Текст] //Обществ наука и современность. - №5, 1998.
6. Галкин А.А.. Рахшмир П.Ю. Консерватизм в прошлом и настоящем / [Текст] А.А. Галкин, П.Ю. Рахшмир // . – Л., 1987.
7. Делягин М.Г. Практика глобализации:игры и правыло новой эпохи / [Текст] М.Г. Делягин // . -М., 2000.
8. Джеффри Сакс. Эпохи глобализации: геграфия, технологии и институты. / [Текст] Джеффри Сакс // . – М., 2023.
9. Зокиров Г. Сиёсатшиносӣ / [Матн] Г. Зокиров // . – Душанбе, 2011.
10. Муҳаббатов А., Нуриддинов Р. Асосҳои сиёсатшиносӣ / [Матн] А. Муҳаббатов, Р. Нуриддинов. –Душанбе, 2006.
11. Права человека и процессы глобализции савременного мира / [Текст], отв. ред. Е.А. Лукашева //:. АСТ. - М., 2003.
12. Стиглайтс Ч. Ҷаҳонисозӣ ва масоили он:. Най / [Матн]. - Техрон, 2002.
13. Холиқов А.Ғ. Ҷаҳонишавӣ ва манфиатҳои давлати миллӣ / [Матн] А.Ғ. Холиқов //:. Ирфон. - Душанбе, 2009.
14. Чубарян А.О. Цивилизации / [Текст] А.О. Чубарян // . – М., 2002.
15. Чумаков А.Н. Глобализация контуры целостного мира. Монография 3 –е издание / [Текст] А.Н. Чумаков // . – М., 2017.
16. Жирнов Н.Ф. История политической мысли: консерватизм/ [Текст] Н.Ф. Жирнов. – М., 2024.
17. Эдмунда Бёрка. Консерватизм и неоконсерватизм: политические идеи / [Текст] Эдмунда Бёрка // . – М., 2023.

РУШДИ НАЗАРИЯИ ИДОРАНАМОИИ СИЁСӢ

Абдуллоева Латофат Музафаровна – ассистенти кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Тел.: +992906915454.

РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

Абдуллоева Латофат Музафаровна – ассистент кафедры истории и философии дисциплин Международного университета туризма и предпринимательства. Тел.: +992906915454

DEVELOPMENT OF THE THEORY OF POLITICAL GOVERNANCE

Abdulloeva Latofat Muzafarovna – Assistant of social disciplines of the Internatijnal University of Tourisma and Entrepreneurship. Phone: +992906915454

Калидвожаҳо: ҳокимият, идоранамоӣ, низомнокӣ, демократия, тоталитарӣ, авторитарӣ, иттиҳодияҳои сиёсӣ, муносибатҳои сиёсӣ, шуури сиёсӣ, маданияти сиёсӣ, меъёрҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ.

Аннотатсия. Донишҳои илми сиёсӣ оид ба низоми идоранамоии сиёсӣ натиҷаи инкишофи дарозмуддати ҷамъиятӣ мебошанд. Дар замони ҳозира дар илми сиёсӣ ду равиҷи муайян нисбати низоми идоранамоӣ падида омадааст: либералӣ ва ғайрилибералӣ. Ҳар яки онҳо, ки аз таълимот ва ҷараёнҳои гуногун таркиб ёфтаанд, саҳми худро дар омӯзиши ҳодисоти сиёсии ҷомеа гузоштаанд. Консепсияи сиёсӣ ҷомеа, ки бо номи марксистӣ маълум аст, аввалин маротиба таҳлили идораи ҳаёти сиёсии ҷомеаро ба амал баровард. Моҳияти асосии иҷтимоӣ ва мақоми ишғолкардаи гурӯҳҳои гуногуни ҷамъиятӣ, ки унсурони низоми идоранамоии замонро ташкил медиҳанд, дар он баён шудааст. Марксизм аз он сарчашма мегирад, ки пайдоиши муносибатҳои сиёсӣ ва тақсимшавии ҷомеаро ба синфҳо бо таҳаввулотӣ дурударози тараққиёти ҷомеа, пайдоиши моликияти хусусӣ ва давлатӣ зич алоқаманд аст. Аз ин нуқтаи назар, агар таърихан аввалин институти низоми идоранамоии сиёсӣ давлат ҳисоб ёбад, пас баробари пайдоиши давлат меъёрҳои сиёсӣ, аз ҷумла, ҳуқуқӣ низ ба амал омадаанд. Режимҳои муайяни сиёсӣ ва идеологияи ҳукумрон низ ташаккул ёфта, маданияти сиёсӣ низ ҳамчун низоми тасаввурот ва намунаҳои ахлоқи сиёсӣ ба ташаккулёбӣ шӯру намудааст. Инкишофи шаклҳои идоранамоӣ ба пайдоиши гурӯҳҳои нави ҷамъиятӣ ва мураккабшавии муносибатҳои байни онҳо зич алоқаманд аст.

Ключевые слова: власть, управление, система, демократия, политические управление, тоталитаризм, авторитаризм, политические ассоциации, политические отношения, политическое сознание, политическая культура, политические и правовые стандарты.

Аннотация. Научные знания о политическом управлении являются результатом долгосрочного социального развития. В настоящее время в политической науке сложились два определенных подхода к административной системе: либеральный и нелиберальный. Каждое из них, состоящее из разных учений и течений, внесло свой вклад в изучение политических событий в обществе. Политическая концепция общества, известная как марксистская, впервые проанализировала управление политической жизнью общества. В ней описаны основная социальная сущность и положение, занимаемое различными социальными группами, составлявшими элементы

административной системы того времени. Марксизм исходит из того, что возникновение политических отношений и разделение общества на классы тесно связаны с долгосрочным развитием общества, возникновением частной и государственной собственности. С этой точки зрения, если исторически первым институтом системы политического управления является государство, то с появлением государства - политические нормы. в частности, имели место и юридические. Сформировались также определенные политические режимы и идеология правителей, начала формироваться политическая культура как система идей и примеров политической этики. Развитие форм управления тесно связано с появлением новых социальных групп и усложнением отношений между ними.

Keywords: power, management, system, democracy, political administration, totalitarianism, authoritarianism, political associations, political relations, political consciousness, political culture, political and legal standards.

Annotation. Scientific knowledge about political management is the result of long-term social development. At present, two definite approaches to the administrative system have developed in political science: liberal and illiberal. Each of them, consisting of different teachings and trends, has contributed to the study of political events in society. The political concept of society, known as Marxist, was the first to analyze the management of the political life of society. It describes the basic social essence and position occupied by various social groups that formed the elements of the administrative system of that time. Marxism proceeds from the fact that the emergence of political relations and the division of society into classes are closely connected with the long-term development of society, the emergence of private and state property. From this point of view, if historically the first institution of the system of political governance is the state, then with the advent of the state – political norms. In particular, there were also legal ones. Certain political regimes and the ideology of rulers were also formed, and political culture began to take shape as a system of ideas and examples of political ethics. The development of forms of government is closely connected with the emergence of new social groups and the complication of relations between them.

Донишҳои илмӣ оид ба низомии идоранамоии сиёсӣ натиҷаи инкишофи дарозмуддати ҷамъиятӣ мебошанд. Дар замони ҳозира дар илми сиёсӣ ду равиҷи муайян нисбати низомии идоранамоӣ падида омадааст: либералӣ ва ғайрилибералӣ. Ҳар яки онҳо, ки аз таълимот ва ҷараёнҳои гуногун таркиб ёфтаанд, соҳми худро дар омӯзиши ҳодисоти сиёсии ҷомеа гузоштаанд.

Концепсияи сиёсии марксистӣ ҷомеа аввалин маротиба таҳлили идораи ҳаёти сиёсии ҷомеаро ба амал баровард. Моҳияти асосии иҷтимоӣ ва мақоми ишғолкардаи гурӯҳҳои гуногуни ҷамъиятӣ, ки унсурони низомии идоранамоии замонро ташкил медиҳанд, дар он баён шудааст. Марксизм аз он сарчашма мегирад, ки пайдоиши муносибатҳои сиёсӣ ва тақсимшавии ҷомеаро ба синфҳо бо таҳаввулоти дурударози тараққиёти ҷомеа, пайдоиши моликияти хусусӣ ва давлатӣ зич алоқаманд аст. Аз ин нуқтаи назар, агар таърихан аввалин институти низомии идоранамоии сиёсӣ давлат ҳисоб ёбад, пас баробари пайдоиши давлат меёриҳои сиёсӣ, аз ҷумла ҳуқуқӣ низ ба амал омадаанд. Режимҳои муайяни сиёсӣ ва идеологияи ҳукумро низ ташаққул ёфта, маданияти сиёсӣ низ ҳамчун низомии тасаввурот ва намунаҳои ахлоқи сиёсӣ ба ташаққулёбӣ шӯруӣ намудааст. Инкишофи

шаклҳои идоранамоӣ ба пайдоиши гурӯҳҳои нави ҷамъиятӣ ва мураккабшавии муносибатҳои байни онҳо зич алоқаманд аст [8, С.187–188].

Ташаккули гурӯҳҳои нав ҳамеша дар ҷараёни муборизаи байни синфҳо ба амал меомад. Синфҳои ҷамъиятӣ, табақаҳои иҷтимоӣ, миллатҳо, гурӯҳҳои касбӣ, занон, ҷавонон ва ғайра ташкилотҳои худро созон медиҳанд, то манфиатҳои онҳоро ифода ва ҳимоя намоянд. Аз ин ҷо, манфиатҳои гуногуни иҷтимоӣ ифодаи объективии муборизаи доимии байни синфҳо ва гурӯҳҳои онҳо муносибатҳои гуногун – мубориза, ҳамкорӣ ва бетарафӣ ба амал меояд. Ин муносибатҳои сиёсӣ асоси ҳалли масъалаҳо доир ба давлат, барои идораи сохтори ҷамъиятӣ мувофиқи идеологияи ин ё он синф мебошад. Ҳамин тавр, фаҳмиши марксистии низоми идораи сиёсии ҷомеа аз мавқеи синфию таърихӣ бармеояд.

Концепсияҳо ва таълимотҳои дигар, ки муҳолифи марксизманд ба ҳодисаҳои олам, ба идоранамоӣ муносибати дигар доранд. Сиёсатмадороне, ки дар мавқеи ғайримарксистӣ меистанд, роҳи таърихӣ ташаккулёбии муносибатҳои синфиро ба мафҳумҳои “сиёсат” ва “идоранамоӣ” дар як қатор тасаввур менамоянд. Дар байни равишҳои ғайримарксистӣ се нуктаи назарро доир ба омӯзиши низоми идоранамоии сиёсӣ фарқ кардан зарур аст [1, С.14–15]:

1. Прагматикӣ – мактабҳои амрикоӣ;
2. Конститутсионӣ институтсионалӣ – мактаби фаронсавӣ;
3. Ба андозаи муайян фалсафӣ – мактаби Олмон;

Тарафдорони нуктаи назари якум низоми идоранамоии сиёсиро ҳамчун “арсаи корчалонии сиёсат”, ҷое, ки раванди сиёсӣ ба амал бароварда мешавад, маънидод мекунад (Л. Кларк). Сиёсатшиноси машҳури ин мактаб Д.Истон аст, ки вай зери ибораи “низомии идоранамоии сиёсӣ” ҳаёти сиёсии ҷамъиятиро дар назар дорад.

Мактаби сиёсии фаронсавӣ, асосан низоми идоранамоии сиёсиро ба режимҳои сиёсӣ айнан як чиз меҳисобад. Ин нуктаи назарро М. Дюверже тарафдорӣ карда, чунин меҳисобад, ки ин мафҳумҳо амалан ба ҳам муродиф мебошанд. Ҳар дуи онҳо қариб як маъно дошта, муносибатҳои ҷамъиятиро аз ҳама тараф дар бар мегиранд.

Д.Г. Лавров дар зери мафҳуми “низомии идоранамоии сиёсӣ” гуногунии қувваҳои сиёсӣ ва ҳамкориҳои байни онҳоро мефаҳмад. Дар ин ҷо, мафҳуми “идоранамоӣ” маҳдуд шуда, фақат як тарафи фаъолияти вай, яъне режими сиёсӣ дар назар дошта мешавад.

Барои мактаби олимони Ғарб инкишофи ақидаҳо оид ба низомии сиёсӣ, ки аз тарафи М. Вебер баён шуда буд, хос мебошад. Барои ҳамин ба ақидаи М. Вебер низомии идоранамоии сиёсӣ аз рӯи инкишоф ва тақлифҳои ташкилӣ давлат фарқ мекунад. Масалан, низомии идоранамоии ратсионалӣ, ки зодаи инқилоби буржуазӣ буд, ба бғонагардонии инсон ва давлат дар идеалҳои озодӣ, баробарӣ асос ёфтааст. Низомии идоранамоии харизматикӣ, ки дар он давлат ба як шахс, ки дар асоси донишҳои муайяни касбӣ амал менамояд ва аз рӯи ақидаҳои шахсе, ки танҳо вай тарзи ҳалли масъаларо медонад, итоат мекунад. Тарафдорон ва пайравони М. Вебер аз нуктаи назари ӯ дур намешаванд.

Гуногунии нуктаи назар дар байни сиёсатшиносони Ғарб оиди идоранамоии сиёсӣ, пеш аз ҳама, сабаби амиқ омӯхтани ҷиҳати гуногунии масъала аст. Ҳамзамон қайд кардан лозим аст, ки дар байни сиёсатшиносони равиши ғайримарксистӣ назарияи ягонаи мувофиқи низомии идоранамоии сиёсӣ вучуд надорад. Зид будани ақидаҳо оиди ин мафҳум диққати асосӣ ба равандҳои сиёсӣ ва ахлоқи сиёсӣ дода мешавад. Онҳо дар доираи ин ё он иттиҳодияҳои – иттифоқи касаба, фирмаҳо, клубҳо ва театрҳо ва ғайра равона мешавад.

Идоранамоии сиёсӣ дорои мафҳумест, ки бо ёрии онҳо моҳияти ҳодисаҳо ва равандҳои он муайян карда мешавад. Дар байни онҳо мафҳуми асосӣ, ба монанди “давлат”, “идоранамо”, “худидоранмо”, “демократия”, “вазифаи низомии идоранамоӣ”, “сохти низомии сиёсӣ”, “иттиҳодияҳо” ба ҳисоб мераванд. Барои ифодаи вазифаҳои идоранамоии сиёсӣ чунин мафҳумҳо, ба монанди “раванди сиёсӣ”, “фаъолияти сиёсӣ”, “тартиботи сиёсӣ”-ро ба инобат гирифтани хеле зруқ аст. Идоранамоии сиёсӣ дар худ

чунин зернизомҳои ҷамъиятӣ, аз қабилӣ иқтисодӣ ва маънавиятро муттаҳид намуда, вазифаҳои бартартибдорирӣ, мувофиқат кардани муносибати тарафайн, ҳамкорӣ ва дигар хосиятҳои дорои мебошад. Аз ин рӯ, методи муҳими омӯзиши идоранамоии сиёсӣ методи таҳлил низомнокӣ буда, дар асоси он қонуни диалектикии бо ҳам алоқамандӣ ва бо ҳам вобастагии мақсадҳо дар табиат ва ҷомеа ифода меёбанд [4, С.86–87]. Пас фарқияти идоранамоии сиёсӣ аз дигар намуди идоранамоӣ дар чист?

1. Фарқияти аввал дар сарвари низомии сиёсӣ мебошад. Ин маънои онро дорад, ки сарвари сиёсӣ ҳокимияти олиро дар ҷомеа ба амалбароварда, қонунҳои он барои тамоми ҷомеа ва ҳар як зернизомии он ҳатмӣ мебошад.

2. Вобастагии идоранамоии сиёсӣ аз сохти иқтисодӣ иҷтимоии ҷомеа. Сарвари ҳокимиятро дар ҷомеа ба даст гирифта, идоранамоии сиёсӣ инчунин дар худ надостроҳае, ки аз ҷониби базиси иқтисодии ҷомеа муайян карда мешавад, таҷассум мекунад.

3. Мустақилияти нисбии идоранамоӣ. Он ба мавҷудияти механизмҳои махсус, сохт нақшҳо ва вазифаҳо вобаста аст. Идоранамоӣ яке аз зернизомҳои расмӣ ҷомеа мебошад. Муносибатҳо дар қорҷӯбаи он чун қоида аз рӯи меъёрҳои махсуси ҳуқуқӣ ва сиёсат танзим меёбад.

Идоранамоии сиёсӣ ба тамоми ҷомеа таъсири ғайрӣ расонида метавонад. Ин бартарӣ бо он маънидод карда мешавад, ки идоракунандаи сиёсӣ сарвари ҳокимияти сиёсиро дар ҷомеа ба даст гирифта, имконияти идора кардани бойғарӣҳои ҷамъиятро низ дорад. Ин хусусиятҳо мансуби идоранамоии сиёсии гуногунмиқёс мебошад. Ҳолати маъмур дар омӯзиши идоранамоии сиёсӣ ҳамчун ҷузъи таркибии ҳаёти ҷамъиятӣ буда, дар низомии ҷобачогузори захираҳои моддӣ моли барои идораи ҷомеа пешбинишуда бавҷудоварандаи як навъ муносибати стратификасионии зарурии соҳавӣ мебошад.

Идоранамоии сиёсӣ ниҳоди мураккабе мебошад, ки мавҷудияти ҷамъиятро ҳамчун вҷудӣ ягона ва соҳиби идоранамоии марказонидашуда таъмин менамояд. Барои ҳамин яке аз вазифаҳои муҳими таҳлили ин объект ҷудо кардани элементҳои муҳими ташкилқунандаи он, омӯзиши амалиёти инкишоф ва ҳамкорӣ мебошад.

Дар интиҳои асри XX ва оғози асри XXI инсоният шоҳиди рӯйдодҳои бузург гардида, низомии устувору қомилан ташаккулёфтаи тарҳи сиёсӣ иқтисодии сайёра рӯ ба таҳаввулоту дигаргуниҳои инқилобӣ овард. Давлатҳои абарқудрат ва низомҳои фароғари сиёсӣ, ки ба қиммати қони миллионҳо ғайронии инқилоби пролетарӣ дар давоми даҳсолаи бунёдгардида буданд, бар асари таҷороти демократӣ, қунбишҳои миллии озодпарастӣ ва равандҳои тозаистиқлолҳои дарҳам шикаста, аз миён рафтанд.

Дар айни ҳол, ба таҷорати шароитҳои мақонӣ маҷрои раванди нави идоранамоии сиёсӣ вусъат ёфта, рӯз то рӯз тарзи нави идоранамоӣ ба қашм мерасад. Аз шароити вусъати тамаддуни иттилоотӣ, телеқомуникатсия ва дастовардҳои илмӣ муосир, мо қишвар дуртарини сайёра низ қариб ҳар рӯзу ҳар соат меқинем, аз воқеаҳои ҷаҳон, фалокатҳои табиӣ, муноқишаҳои сиёсӣ, бархӯрди тамаддунҳои мухталиф огоҳ мешавем. Имрӯз, дар саросари ҷаҳон тарзҳои гуногуни идоранамоӣ вобаста ба шароити зисту зиндагӣ ба роҳ монда шудааст. Идоранамоиро ба якҷанд шаклҳои гуногун идоранамоӣ вобаста ба шароити зисту зиндагӣ ба роҳ монда шудааст. Идоранамоиро ба якҷанд шаклҳои гуногун ҷудо қардан мумкин аст. Масалан, вобаста ба шаклҳои режими сиёсӣ идоранамоии демократӣ, авторитарӣ ва тоталитарӣ. Идоранамоии демократӣ – таърихи тӯлони дошта, дар арсаи садсолаҳо аз рӯзи пайдо шудани давлатҳо то ба ҳол ҳаққадами инсоният мебошад. Асоси мафҳуми “демократия” бошад дар қатори пайдоиши давлат, синфҳо ва ташаккули ҳокимияти сиёсӣ гузаштан мумкин аст [3, С.349 – 351]. Аз ин хотир, идоранамоии демократӣ роҳи дарозу пурпеситобро тай намудааст. Ҳоло низ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ маъқеи ҳосаро ишғол намуда, ба падидаи ноқирӣ ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ тақдир ёфтааст ва яке аз ибораҳои паҳншудатарин ба ҳисоб меравад. Бисёри давлатҳои тараққиқарда ва рӯ ба рушд ин шакли идоранамоиро интиҳоб намудаанд.

Дар сохтори идораи демократии давлат присипи “таҷзияи ҳокимият” риоя мешавад, ки яке аз рухҳои асосӣ ва муҳимтарини ҷомеа ба ҳисоб меравад. Дар асоси мавҷудият ва амалии режими мазкури идоранамоӣ тақсимои ҳокимият ба се шохаи қонунгузори, иҷроия ва судӣ тақсим мешавад. Дар ҳадди муайян маҳдуд кардани шохаҳои гуногуни ҳокимият барои аз тарафи ҳар яке аз онҳо самаранок амалигардии ҳокимият ва афзун намудани қобилияти онҳо кӯмак мерасонад.

Ҷиҳати муҳими дигар интиҳоби озод ва интиҳобӣ будани мақомоти асосии ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз мавҷуд будани интиҳоби озод, баробар пинҳон ва бевосита метавонад иштироки фаъоли мардумро дар раванди қабули қарор сиёсӣ ва амалинамоии ҳокимияти сиёсӣ таъмин намояд.

Ҳосияти дигари идоранамоии демократӣ мавҷудияти иқтисоди озод ва гуногуншаклии моликият мебошад [9, санаи мурочиат 01.10.2023], ки мо ҷиҳатҳои амалигардии идоранамоии демократиро дар рафти омӯзиши муфассали мавзӯи матраҳгардида дида мебароем. Бояд ҳаминро қайд кард, ки муносибат оиди идоранамоии демократӣ бештар таваҷҷуҳпазир аст. Он вобаста ба вазъияти ҷомеа дигаргун шуда, мазмуни он ҳам дар шакли нав зоҳир гардидааст. Дар замони ҳозира аксарияти кишварҳо идоранамоии демократиро интиҳоб намудаанд. Олими немис Р. Дарендорф оиди ин масъала чунин ибраз намудааст: “Демократия ин идоранамоии халқ нест ва ҳеҷ гоҳ дар олам ин тавр ҳам намешавад. Демократия ин ҳукуматест ки онро халқ интиҳоб кардааст ва самти худро дорад нест.» [11, санаи мурочиати 26.10.2018]. Яъне дар идоранамоии демократии танҳо халқ ифодакунандаи тамоми қонунҳои ҷомеа буда манфиатҳои онҳо ҳимоя карда мешавад. Демократия инчунин принсипи аксариятро доро мебошад. Яъне, аксарияти халқ имконият намедихад, ки як гурӯҳи иҷтимоии хурд ҳуқуқ ва озодиҳои онҳоро маҳдуд намояд. Ин ҷо ҳолати гувоҳ бар соҳибхотии халқ дода бори дигар исбот менамояд, ки маҳз омма васеъ манбаи ҳокимияти олии доништа мешаванд.

Шакли дигари идоранамоӣ, ки дар амалии сиёсии давлатҳо ҳамчун режими сиёсӣ доништа мешавад, идоранамоии тоталитарӣ ба ҳисоб меравад. Ин шакли идоранамоӣ аз шакли идоранамоии демократӣ бо кулли фарқ менамояд. Худи мафҳуми “тоталитарӣ” аз забони лотинии “totalitas” гирифта шуда, маънои пурра яклуктро дорад [5, С. 56–57]. Яъне шакли идоранамоии сиёсӣ, ки маҷбурнамоӣ ва иттиоати умумӣ, ҳудудҳои ҳокимият ва ҳудудҳои тамоми ҳокимият, беҳуқуқии пурраи аҳолиро тавсиф менамояд аз маҷмуи хусусиятҳои мебошад, ки хосси режими тоталитариянд. Тоталитаризм ҳамчун сохти сиёсӣ дар натиҷаи сабабҳо ва омилҳои гуногун ташаккул меёбад. Аммо дар байни онҳо нақши инқилоби иҷтимоӣ, вазъияти ҷарбӣ ва ғайраҳо, тезу тунд ғаштани зиддиятҳо ва муқовимати дохилӣ, бӯҳрони ҳокимияти сиёсӣ, даҳлати кишварҳои хориҷӣ ва омилҳои дигар назарас мебошанд.

Дар шакли идоранамоии тоталитарӣ тамоми шохаҳои ҳокимият ҷӣ қонунбарор ва ё судӣ аз тарафи як ҳизб, яъне як гурӯҳи хурди иҷтимоӣ идора карда мешаванд. Нисбат ба озодиҳои сиёсӣ ва ҳуқуқҳои шаҳрвандон ба таври шафоф ва бе руҳи мушахас қорбарӣ сурат мегирад. Қонунҳо фақат манфиати давлат ва гурӯҳҳои алоҳидаи монополистиро ифода менамояд. Муҳолифони ошкоро вучуд дошта наметавонад. Танқиди намоёндагонии ҳокимият манъ аст. Артиш ва ё шакли дигари ташкилотҳои давлатӣ дар қатори таъмини тартиботи ҷамъиятӣ, инчунин вазифаи ҷазодиҳиро низ доро мебошанд. Иқтисодӣ зер и назорати давлат гирифта мешавад. Дар мамлакат фақат як ҳизб ҳуқуқи идоракуниро дораду ҳалос [6, С.179–183]. Пайдоиши мафҳуми мазкур бо пайдоиши фашизм алоқаманд буда, назарияпардозони фашизм онро “консепсияи ҳамарофарогирандаи ҳаёт” номида буданд [10, санаи мурочиат 01.10.2023]. Бинобар ин, дар аввал мафҳуми “тоталитаризм” танҳо дар муносибат бо фашизм ва ҳамчун муродифи он истифода бурда мешуд. Аммо баъди солҳои 30–юми асри XX мафҳуми мазкур дар муносибат бо сохтори сиёсӣ, ки дар замони ҳукумронии Сталин ташаккул меёбад, истифода бурда мешавад.

Идеология аз ҷониби ҳизби ягона ташаккул дода мешавад ва онро бояд ҳама эътироф намоянд. Ҳар шакли шубҳае, ки нисбат ба идеология зоҳир мегардад, зуд аз байн

бурда мешавад. Дастрасӣ ба иттилоот хеле маҳдуд мебошад. Зеро дар ҷомеа шакли олии сензура ҷорӣ мегардад. Ҷомеаи тоталитарӣ ҷомеаи пӯшида мебошад. Ҳеҷ гуна алоқа бо ҷомеаҳои дигар бояд вучуд надошта бошад. Зеро ҷомеаи тоталитарӣ дар байни ҷомеаҳои дигари ҷаҳон беҳтарин ва дурустарин муаррифӣ мегардад.

Дар режими тоталитарӣ “одамони типӣ нав” ба вучуд оварда мешаванд. Рафтори сиёсӣ ва шуури сиёсии ин гуна одамон дар зерин таъсири идеологияи ягона тобеи манфиатҳои давлатӣ гардонида мешавад.

Тавре дар боло ишора намудем, дар ҷомеаи тоталитарӣ ҳизби ягона мавҷуд буда, мавҷудияти ҳизбҳои дигар инкор карда мешаванд. Ҳокимияти ҳизбӣ ба шохаи мустақили ҳокимият табдил ёфта, қарорҳои муҳими сиёсиро қабул менамоянд ва мақомоти давлатӣ онҳоро иҷро менамоянд. Дар шароити режими тоталитарӣ ба ғайр аз иҷроии амру супоришҳо, дигар ҳеҷ чиз иҷозат дода намешавад. Пояҳои асосии тоталитаризм инҳо мебошанд: назорат аз болои манбаъҳо, дастгоҳи пуриктидори ҷазодиҳӣ, тарғиботу ташвиқоти идеолгӣ.

Шакли дигари идоранамоии сиёсӣ идораи авторитарӣ мебошад. Он аз забони латинӣ “auctoritas” гирифта шуда, маънои ҳокимияти ҳукумфарморо дорад [7, С.168 – 169]. Усули идораи авторитарӣ ҳокимият як шахс буда, идоранамоии ҷомеа аз рӯи услуби ҳукмронии диктаторӣ бурда мешавад. Идоранамоии тоталитарӣ аз идоранамоии авторитарӣ аз ҳамин ҷиҳат аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Дар идоранамоии авторитари гурӯҳӣ ҳукумро қувваи асосии ҷомеа буда, пеш аз ҳама, ҳокимияти иҷроия дар дасти онҳост, ки ваколати онҳо аз ваколати ҳокимияти қонунбарор болотар буда, фаъолияти парламент ба таври назаррас маҳдуд карда шуда, ин ниҳоди олии қонунбарор амалан дар қабули қарори сиёсӣ очиз ва ба дастнигари ҳокимияти иҷроия мубаддал гардонида шуда аст. Ҳукуки сиёсӣ ва озодии шахрвандон то як андоза маҳдуд шуда, қонунҳо фақат давлатроҳимоя мекунанд. Дар мамлакат метавонад якҷанд ҳизби камқувват амал намоянд, аммо онҳо наметавонанд ба давлат таъсир расонанд. Аз болои ҳамаи воситаи ахбори омма назорат ва ё сензураи давлатӣ вучуд дошта, танқиди давлат қатъиян манъ карда шудааст. Агарчанде ки дар қонуни асосии кишварҳо ҳукуку озодии андешаву баён мавҷуд бошад, лекин мавҷудияти режими мазкур нзومي комплекси аришҳоти болозикро маҳв мегардонад. Ин шакли идоранамоӣ кӯшиш менамояд, ки шакли унитарии давлат ва ҳокимияти марказонидашуда арзи ҳастӣ намояд.

Маълум мегардад, ки дар замони ҳозира аз ҳама шакли беҳтарини идоранамоӣ идоранамоии демократӣ мебошад. Яъне, дар идоранамоии демократӣ ҳокимият дар асоси қонун барқарор карда мешавад ва дар ҷомеа иқтисодиёт, маданият, ҳаёти маънавӣ, фаъолияти муҳолифони сиёсӣ дар зерин ҳокимият нест, ба шарте, ки тартиботи қонунро риоя намуда, дисфунксияи ва муносибати ғайримутавозиро ба миён наоранд. Дар ҷомеа бошад ҳукук ва озодиҳои шахрвандон васеъ шуда, моликияти хусусӣ амал намуда, тавассути қонун ҳимоя карда мешавад. Ҳукуки миллатҳои гуногун, ҷӣ хурду ҷӣ калон эътибор гирифта мешавад. Дар идораи демократӣ инчунин ҳизбҳои гуногун амал намуда, идеологияи ягона вучуд надорад. Ҳар кас метавонад дар интиҳобот иштирок намуда, ҳокимиятро идора намояд. Озодии пурраи воситаҳои ахбори оммавучуд дошта, танқиди ҳукумат пазируфта шуда шахрвандон метавонанд ақидаҳои худро қушоду равшан баён намоянд.

Таҷрибаи таърихи нишон медиҳад, ки идоранамоӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ буда, дар раванди ҳодисаҳои ҷамъиятӣ ва муносибатҳои ҷомеа нақши муҳимро мебозад. Чунки он ба тақдирӣ миллионҳо одамон таъсир расонида, онро муайян менамояд. Бинобар ин, барои ҳал ва инкишофи ин масъалаи сиёсӣ роҳандозии идоранамоии сиёсии боақлона ва дурандешона хеле муҳим аст. Пас идоранамоии ҷомеа бояд дар заминаи ҳулосаҳои ҳамаҷонибаи таҳлилшудаи илмӣ асос ёбад.

Имрӯз давлатҳои рӯ ба тараққӣ низ шакли беҳтарини идоранамоиро интиҳоб намуда, кӯшиш намуда истодаанд, ҳаҷӣ бештар манфиатҳои халқро ба инобат гирифта, шаклу

зисту зиндагонии мрадумро дигаргун созанд. Агарчанде, ки аз ҷиҳати аз ҷиҳати иқтисодиёт қафомонда ҳам бошад.

Ба идорнамоии сиёсӣ ба давлатҳои рӯ ба инкишоф, махсусан далаҳои Осиё, Африқо, Америкаи Лотинӣ, ки бо як қатор хусусиятҳои нисбати нави тараққиёт ба қафомондагӣ ва тобеияти онҳо вобаста аст, тавсиф карда мешавад. Хусусияти умумии идоранамоии сиёсиро дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф чунин ҷиҳатҳо ташкил менамоянд [9, санаи мурочиат 01.10.2023]:

– Дар қисми зиёди мамлакатҳои рӯ ба инкишоф идоранамоии сиёсӣ бо роҳи инқилобӣ ба вучуд омадаанд;

– Нақши давлат афзалиятнок мегардад;

– Нақши омилҳои субъективӣ, ки дар нақши махсуси арбоби сиёсӣ дар “шахсигардонӣ” падида меояд, муҳимтар мегардад.

Ба кишварҳое, ки дар онҳо идоранамоии сиёсӣ дар шакли мутамарказ ва систематикӣ роҳандозӣ карда шудааст, ИМА, Британияи Кабир ва монанди онҳо ворид мегарданд. Дар давлатҳои боло зикр гардида шакли беҳтарини идоранамоиро ташкил ёфта, тарзи ҳаёти ҷомеа дар шакли назаррас рушду нумӯш намуда аст. Низомии идоранамоии сиёсӣ шакли беҳтарини демократия буда, тавре тавсиф менамоянд, ки мислаш дар давлатҳои рӯ ба инкишоф вучуд надорад. Кишварҳои мазкур сохти идоранамоияшон чунин таҳрезӣ намудаанд, ки ҳосияти консервативӣ дошта, бештари унсурони институтсионализми он назар ба дигар давлатҳои сохти демократия дошта камтар ва дертар тағйир меёбад. Зиёда аз ин бештари тағйиротҳои ҳаёти сиёсӣ ҳосияти радикалӣ доранд. Тағйиротҳои радикалиро инқилобӣ қариб, ки истисноанд. Он барои раванди инкишофи ҳаёти сиёсӣ шароити мувофиқро ташаккул медиҳанд.

Хулоса, ҳар як шакли идоранамоии сиёсӣ ҷузъи таркибии низомии сиёсии ҷомеа буда, ҷойи муайяну дақиқро дар ҳаёти сиёсии ҷомеа ташкил медиҳад. Идоранамоӣ низомии муайяни ҷузъи ба он дохилшаванда дошта, таҷассуми манфиатҳои муайяни иҷтимоӣ мебошад. Мафҳуми «идоракунии сиёсӣ» дар адабиёти илмӣ ватаниро хориҷӣ ва ҳамчунин дар қонунгузори бисёре аз давлатҳо зиёд истифода мегардад. Мафҳумҳои гуногуни идоракунии сиёсӣ мавҷуд доранд. Баъзе аз муаллифон идоракунии сиёсиро ҳамчун менеҷменти сиёсӣ арзёбӣ менамоянд. Ниҳоят, ҳосияти дигари идоракунии сиёсӣ, ки ба он солҳои охир дар адабиёти илмӣ ҳар чӣ беш диққат дода мешавад, низомнокӣ баромад мебошад. Низомнокӣ бевосита аз тавсифи давлат чун зухуроти иҷтимоии аз нигоҳи сохтори мураккаб бармеояд. Бе ин ҳосият идоракунии сиёсӣ ҳастӣ надорад. Тавре маълум аст, дар идоракунии сиёсӣ нерӯи бузурги инсонӣ ва ақлонӣ маҳфуз аст, захираҳои гуногуни моддӣ ва молиявӣ, иттилооти васеъ истифода мегардад, қарорҳои зиёди идоракунӣ ва ҳаракатҳои ташкилӣ ҷой доранд. Дар чунин ҷараёни идоракунӣ ҳосияти низомнокӣ аҳамияти махсус касб менамояд, зеро танҳо мавҷудияти он ба идоракунии сиёсӣ мувофиқа, мутобиқат, тобеияти зинавӣ, мақсаднокӣ ва самара мебахшад.

**ФАРҲАНГИ ИДОРА-
КУНӢ ДАР ҒОЯҲОИ
НИЗОМУЛМУЛК ДАР
ДАВРАИ ВАЗОРАТИ
САЛЧУҚИЁН**

Бегмуратова Камила Хайратовна – ассистенти кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. E-mail: kamilabegmuratova204@mail.ru

**КУЛЬТУРА УПРАВ-
ЛЕНИЯ В ИДЕЯХ
НИЗОМУЛМУЛКА
ПЕРИОДА ПРЕМЬ-
ЕРСТВА СЕЛЬ-
ДЖУКОВ**

Бегмуратова Камила Хайратовна – ассистент кафедры истории и философии дисциплин Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: kamilabegmuratova204@mail.ru

**THE CULTURE OF
RULING IN IDEAS OF
NIZAMULMULK IN
PERIOD MINISTRY OF
SELJUKS**

Begmuratova Kamila Khairatovna – Assistant at the department of history and philosophy of disciplines at the International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. Phone: E-mail: kamilabegmuratova204@mail.ru

Калидвожаҳо. таърих, замин, аҳоли, Салчуқ-иён, Низомулмулк, вазир, идоракунӣ, вазорат, амлоқдорон, лашкар.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллиф дар асоси таҳлили таҳқиқотҳои олимони ва нашрияҳои таърихнигорӣ, рушди давлати Салчуқийно мавриди таҳлил қарор медиҳад. Муаллиф дар доираи хронологӣ ҷанбаҳои фарҳанги идоракуниро дар ғояҳои Низомулмулк дар давраи вазорати Салчуқийн аз ҷиҳати мусбӣ ва манфии сиёсати давлати Салчуқийн ва оқибатҳои онро барои давлатдорӣ он давра нишон дода, аҳамияти ин равандро барои аҳоли ёдрас мешавад. Муаллиф муҳимияти сохти иқтисоди қайд намуда, дар баробари ҳамин ҳаҷмҳои дар ин самт нишон медиҳад. Аз он ҷумла муаллиф қайд мекунад, ки системаи иқтисоди бидуни таҳлили шароити маҳаллӣ амалӣ карда мешуд. Инчунин муаллиф қайд мекунад, ки зулми деҳқонони маҳаллӣ дар давлати Салчуқийн аз тарафи амалдорони ҳарбӣ ҷорӣ гардида буд.

Ключевые слова: история, сельское хозяйство, земля, население, доход, Сельджуки, Низомулмулк, управление, министерство, помещики, армия.

Аннотация. В данной статье автор на основе работ исследователей по истории развития государства Сельджуков периода Низомулмулка. Автор анализирует положительные и отрицательные факторы культуры управления в идеях Низомулмулка периода премьерства Сельджуков. Автор указывает на социально-экономические последствия введения икта для аграрного сектора Сельджуков. Автор показывает трудности и препятствия на пути развития сельджукского государства и анализируя ход работ по созданию хозяйств в системе сельского хозяйства государства Сельджуков, автор указывает на то, что в ходе реализации икта были допущены также ошибки связанные с пренебрежением местных условий, что вызывало дополнительные трудности в развитие государств Сельджуков. В статье автор отмечает что деҳқане стали более угнетенными со стороны чиновников феодального строя, что указывало на регрессивность феодального строя.

Keywords: history, agriculture, land, peasant farms, population, profit, Seljuk, Nizamulmulk, management, ministry, landowners, army.

Annotation. In this article author in the base of articles and researches of scientists, note the positive and negative factors of land farms and its social-economic consequences for husbandry of Seljuks empire. Analyses of difference factors of husbandry and its social-economic consequences author note that there were many mistakes in this process that means the ignorance of local conditions in creation of ikta farms. Author after chronological order show the disadvantage of ikta farms for husbandry and people, for husbandry of Seljuks empire. Also in this article authors give attention to analyses of the culture of ruling in ideas of Nizamulmulk in period ministry of Seljuks dispositive factors of ikta farms that's depress the liberate the people of husbandry peasants of Seljuks empire, increasing oppression of system official and functionary.

Дар ҳар даври замон, идоракунии давлат ҳамчун қисми фарҳанги миллии доништа мешуд, зеро давлатдорӣ тарзи ҳаёт ва рушди маданияти халқ ва миллатҳоро дар худ инъикос мекард ва пешрафти он бештар аз ходимон ва хизматчиёни давлатӣ вобастагӣ дошт. Дар таърихи инсоният мисолҳои зиёдеро вохурдан мумкин аст, ки чӣ тавр вазирон ва ходимони сиёсӣ пешрафти империяҳоро бо дониши идоракунии худ таъмин менамуданд. Дар ин қатор номи вазирон Балъамӣ, Ибн ал Фурат, Али ибн Исо ва дигаронро гирифт, ки намунаи беҳтарини вазоратро дар фаъолияти худ инъикос менамуданд ва дар ин қатор вазири салҷуқӣ Низомулмулк ҷои сазоворро ишғол менамояд. Дар давраи салҷуқиён хизматчиёни давлатӣ аксаран аз байни сокинони маҳаллӣ гирифта мешуданд, зеро туркҳо бо надоштани дониши ҳатту савод тартиби ҳуҷҷатгузорию намефаҳмиданд. «Кормандони дараҷаи яқум ва дуввумро як сӯ гузorem, ҳатто салҷуқиёни «бузург» Туғрал ва Алп Арслон савод надоштанд» [2, с. 189]. Аксаран туркони салҷуқӣ кучманчию чорводор ва қисман ҷанговарӣ зархарид буда, баъди хотимаи ҷангҳо боз ба чарогоҳҳои худ бармегаштанд. Аз ин сабаб онҳо таълим дар мактабҳоро барои фарзандони худ муҳим намеҳисобиданд. Салҷуқиён дар оғози шаҳрдорӣ дар Нишопур, ки яке аз марказҳои бузургии илм ва адаб буд, мардони донишманд ва олимонро ба қори идоракунӣ ҷалб мекарданд. Бинобар ҳамин, аксарияти қорҳои давлатиро дар дарбори салҷуқиён ходимони маҳаллӣ тоҷикону форсҳо пеш мебарданд [11, с. 34]. Яке аз чунин арбобони муқими Эронзамин, сиёсатмадори бузургии Эрон Ҳоҷа Низомулмулк Абу Алӣ Ҳасан ибн Алӣ бинни Исҳоқ буд ва лақаби Низомулмулк ҳамчун унвони вазорат ба вай аз тарафи султони салҷуқиён Алп Арслон инъом гардид [15, с. 90]. Таҳсили ҳудро Низомулмулк дар шаҳри Нишопур оғоз карда, баъди он ба шаҳри Балх омад ва дар назди Али ибни Шодон хизмат мекунад. Баъдан вай дар назди Довуд ибни Микоил ба ҳайси дабир қор мекунад ва Довуд ибни Микоил аз истеъдоди ӯ хабар ёфта, ӯро ба назди писараш барои қор дар вазорат мефиристад. Дар ин ҷо вай аввал ҳамчун дабир ва баъдан ҳамчун вазири салҷуқиён қор мекунад [16, с. 89].

Маълумоти бештар дар бораи фаъолияти Низомулмулк то ба замони мо аз асари машҳури ӯ «Сиёсатнома» расидааст, ки солҳои 1091 – 1092 ба забони форсӣ навишта шуд. Ин китоб аз 39 фасли мухтасар иборат буд, аммо баъди марги Низомулмулк муаллифи номаълум боз 11 боби навро ба ин китоб илова карда, имрӯз китоби «Сиёсатнома» дар теъдоди 50 боб қарор дорад. Таърихи навиштани ин асарро бо фармони Маликшоҳ алоқаманд медонанд. Маликшоҳи Салҷуқӣ (1072-1092) дар солҳои охири ҳукмронияш ба донишмандони дарбор супориш медиҳад, ки дар бораи тартибу низом ва қавонини асосии давлатдорӣ рисолае таҳия намоянд, ки дар он таърихи подшоҳони гузашта ва ҳаводиси мухталифи рӯзгор ғирдоварӣ шавад ва тавонад ҳамчун дастуруламали мушаххас барои идора намудани давлат қобили истифода бошад. Дар

радифи дигарҳо Хоҷа Низомулмулкӣ Тӯсӣ низ ба навиштани чунин рисола оғоз карда, онро дар 39 фасл нигошта, соли 1091 пешкаши Маликшоҳ намуд, ки он мавриди писанди султон гардид. Низомулмулк соли 1092 барои тозанавис кардан нусхаи комили «Сиёсатнома»-ро ба котиби махсуси дарбор Муҳаммади Мағрибӣ медиҳад [14, с. 12].

Дар зимни ин Низомулмулк менависад: «Дар санаи ҳамса ва самонин ва арбаъумия (485 х.к./1092), ки ба сӯи Бағдод хостем рафт, ба нависандаи китобҳои хос Муҳаммади Мағрибӣ носих додам ва фармудам, то ба хати равшан бинависад» [4, с. 7]. Дар ин миён Хоҷа Низомулмулкӣ Тӯсӣ ба қатл расида, Маликшоҳи Салҷуқӣ вафот мекунад. Бинобар ин, Муҳаммади Мағрибӣ соли 1105, дар давраи салтанати Ғиёсиддин Муҳаммад (1105-1118) рисола тозанавис мекунад. Дар ин асар Хоҷа Низомулмулк таҷрибаи 24 солаи вазорати худро ҷамъбаст намуда, дар бораи мавзӯҳои мухталифи давлатдорӣ андешаи худро ба хонанда пешкаш намудааст. Дар китоб муаллиф оид ба фаъолияти соҳаҳои кишвардорӣ, ахлоқ, лашкардорӣ, ҳазинадорӣ, урфу одати амирон ва подшоҳон сухан меронад. Дар баъзе аз қисмҳои ин китоб заминдорӣ салҷуқӣро нишон дода, Низомулмулк онро бо сохти заминдорӣ давлати Ғазнавиён муқоиса мекунад [6, с. 58]. Низомулмулк дар ин бора чунин менависад: «Салҷуқӣ ва Ғазнавиён иқтаъ намедоданд, балки ба ҳар яке дар як сол чор бор аз ҳазина ба тариқи нақдина маош медоданд ва онҳо ҳамеша аз ин қонён ва хушнуд буданд. Омилҳо хироч ҷамъ карда, ба ҳазина месупурданд ва аз ҳазина бад-ин боре дар се моҳ маош мегирифтанд» [12, с. 8].

Китоби «Сиёсатнома» қариб, ки тамоми ҷанбаҳои ҳаёти ҷомеаи он даврро дар бар гирифта буд. Аз он ҷумла дар мундариҷаи он фаслҳои гуногунмавзӯ ба мисоли «Андар аҳволи мардуми рӯзгор ва мадҳи Худованди олам, султони одил шоҳаншоҳи аъзам халладаллоҳ мулкаҳу», «Андар шинохти қадри неъматӣ эзид таъоло мар подшоҳонро», «Андар мазолим нишастани подшоҳ ва адлу сифати наку варзидан», «Андар уммол ва пурсидани аҳволи вазирону дабирон» ва ғайра масъалаҳои давлатдорӣ иборат мебошад. Дар ин асар муаллиф тартиби муомилаи қозӣ, баррасии қори дину шариат, ғуломон, ҷосусон, пайк, надимон, донишмандон, ҳақимон, лашкар, тартиби маҷлиси шаробу шароити он ва дигар қорҳои дарбор маслиҳат ба ҷо меорад [4, с. 9].

Муаллиф фаъолияти идора кардани давлатро аз ҳисоби донишҳои он давра ва таҷрибаи худ дар асар таҳлил карда, онро ҳамчун осори илмӣ, тарбиявӣ-ахлоқӣ ва эҷодӣ хаттӣ мукамал барои ҳодимони самти давлатдорӣ тавсия мекунад. Аз ин рӯ, дар «Сиёсатнома» бештар қору қирдори вазирӣ оқил ва ҳислатҳои наҷибӣ он мавриди тасвир мегардад, то ки идоракунии давлат беҳтар ва боадолат бошад. Дар мазмуни ин асар маълум мегардад, ки ҷи қадар дониши вазирон аз султон беш аст ва ҳар султон бо маслиҳати вазир қор мекунад. Бинобар ин Низомулмулк дар бисёр масъалаҳои идора кардани давлат, худро ҳамчун шахси бамаърифату донишманди давр нишон дод, зеро вай вазирону амалдорони дарборро аз тороҷ кардани халқ, зулму ситам тавассути ҳамин китоб бозмедорад ва бо ҳамин усул мардумро аз бенизомии туркҳо наҷот медиҳад.

Яке аз мавзӯҳои муҳиме, ки Хоҷа Низомулмулк дар «Сиёсатнома» мавриди баҳсу баррасӣ қарор додааст, нақши султон дар низоми ҳукуматдорӣ мебошад. Ӯ подшоҳони Сосониён ва Салҷуқӣро намуна қарор дода, шоҳро меҳвар интиҳоб карда, менависад, ки агар шоҳ дар роҳбарии мамлакат набошад, дар кишвар ҳарҷу марҷ ба вуҷуд меояд [7, с. 67]. Вай муътақид аст, ки бо будани подшоҳ қорҳо сару сомон меёбанд ва мамлакат оромиш пайдо мекунад. Бояд мардум ба подшоҳ итоат намуда, ба қори худ машғул шаванд. Агар аз мардум қасе ва ё қасоне ба подшоҳ хиёнат накунанд, бояд ба андозаи гуноҳи худ ҷазо бинанд. Дар ин маврид ӯ чунин менависад: «Пас аз бандогон якеро ба тавфиқи эзидӣ саодате ва давлатеву иқболе ҳосил шавад ва аз ҳақ таоло донишеву ақле ёбад, ки бад-он донишу ақ зердастонро ҳар як ба андозаи хеш бидорад ва ҳар якеро бар қадри ӯ мартабае ва маҳалле ниҳад. Ва хидматқорону қасони эшонро аз миёни халқ ва мардумон баргузинад. Ва ба ҳар як аз эшон пойғаҳеву манзалате диҳад. Ва бар қифояти муҳимоти динию дунявӣ бар эшон эътимод кунад ва раоёро нигоҳ дорад. Он ки роҳи итоат сипарад ва ба қори хеш машғул бошад, аз ранҷҳо осуда дорад, то дар сояи аҳли ӯ ба

роҳат рӯзгор мегузaronанд. Ва боз агар касе аз хидматкорон ва гумоштагон ношоистагиву дароздастӣ падида ояд, агар бе таъдибе (чазое) ва бандиву боздошті адаб гирад, ва аз хобби ғафлат бедор шавад, ўро бар он кор бидорад. Ва агар бедорӣ наёбад, ҳеч ибқо (таъхир) накунад. Ўро ба касе дигар, ки шоиста бошад, бадал кунад. Ва аз раоё касоне, ки ҳаққи неъмат нашиносанд ва қадри амну роҳат надонанд ва ба дил хиёнате андешанд ва тамарруде (саркашӣ) намоянд ва пой аз андозаи хеш берун ниҳанд, бар андозаи гуноҳ ба эшон хитобе кунад ва ба миқдори чурми эшон молиш фармояд ва боз домани авф бар гуноҳи эшон бипӯшад ва аз сари он даргузарад» [12, с. 9].

Низомулмулк ба таҷрибаи Сомониён ва Ғазнавиён таъя карда, сохти идоракунии Салчуқиёро ба низоми муайян дароварда, худсариву саркашии сипоҳиёни туркманро пешгирӣ кард [16, с. 128]. Аммо яке аз қарорҳои баҳсноки вазир Низомулмулк ин ислоҳоти замин буд, ки дар натиҷаи он додани замини инъомӣ ба ҳарбиёни турк бо номи «иктаъ» қорӣ гардид. Заминҳои қораму обшоре, ки қаблан ба деҳқонони маҳаллии тоҷик тааллуқ дошт, бо ҳимояти давлат ба туркманҳо дода мешавад. Дар саросари қаламрави Хуросону Мовароуннаҳр ҳазорон порчаҳои заминро туркманҳо соҳиб шуда, аҳолии маҳаллиро истисмор мекарданд. Илова бар ин ба ҳарбиёне, ки дар хидмати давлати салчуқӣ буданд, низ заминро мулкҳо ҳадя мегардид [16, с. 128]. Низомулмулк дар китоби худ мавзуи иктаъдоронро баррасӣ карда, ба кам кардани хироҷи замин ва беҳтар кардани аҳволи деҳқонони мардикор даъват мекунад. Ҳамаи ин чораҳоро вай танҳо ба хотири он мекунад, ки деҳқононро аз муфлисшавӣ наҷот диҳад, то ки ҳазинаи давлати салчуқиён аз камшавии андоз зарар набинад. Низомулмулк менависад, ки «иктаъдорон, ки иктае доранд, бояд бидонанд, ки эшонро бар раоё ҷуз он фармон нест, ки моли ҳақ, ки ба эшон супорида шудааст, аз онҳо биситонанд, ба вачҳе неку ва ҷун онро ситониданд, раоё ба тан, мол, фарзандон, асбоби худ ва ғайра аз онҳо эмин бимонанд» [2, с. 189]. Аммо заминдорони иктаъ муқовимати деҳқонони маҳаллиро ба миён овард. Аз ин сабаб норозигиҳои мардумӣ дар шаклҳои гуногун ва зери ҳаракатҳои сиёсӣ мазҳабии мухталиф зуҳур мекард. Аммо Низомулмулк бо ҳар роҳ ба муқобили ҳама гуна зуҳуроти иҷтимоӣ мубориза мебурд [5, с. 184].

Дастоварди муҳими туркони салчуқӣ ин лашкари онҳо буд, ки тамоми давлатҳои Осиёи мусулмониро аз сарҳади Ҳинд то соҳилҳои баҳри Миёназамин шикаст дод. Низомулмулк дар китоби «Сиёсатнома» артиши туркҳоро шарҳ дода, онҳоро ба қисмҳои зерин тақсим мекунад: соли аввал сарбози зархарид ҳамчун сарбози пиёда хизмат карда либоси оддии пахтагини занданиҷӣ мепӯшад. Соли дуввум ӯ аспу афзори оддӣ мегирифт ва ба сафи саворон дохил мешуд. Дар соли саввум ӯ соҳиби шамшери «карачур» мешавад. Дар соли чаҳорум ба вай либоси нимабрешимии дорой, гурз ва ҷилави ситорадор барои асп дода мешуд. Дар соли панҷум вай соҳиби либоси анвон ва дар соли шашум вай ҳамчун висоқбошӣ (сардори хайма) соҳиби қулоҳи сиёҳи намадини нуқрақуб ва се ғуломи ҷангӣ мегардид [9, с. 186]. Сарбозони зархарид илова бар ин музди гаронеро аз вазорати Низомулмулк мегирифтанд. Тамоми ҳамин масрафҳо аз ҳисоби андозҳо ва хироҷи аҳолии маҳаллӣ барои сарбозони зархарид пардохта мешуд [16, с. 99]. Ислоҳоти иктаъ қисман мебоист ин масрафҳоро кам мекард, зеро ташкили лашкар ва масрафи он ба заминдорони қалон (иктадорон) вогузор гардид. Онҳо акнун вазифадор буданд, аз ҳисоби деҳқонони дар заминҳои онҳое, ки қор мекарданд, аскар омода карда, онро бо яроқ ва аслиҳа таъмин намоянд. Аз ин лиҳоз ислоҳоти мазкур танҳо ба манфиати давлат буд.

Ҷаъолияти идоракунии Низомулмулкро таҳлил намуда, хизматҳои ўро дар сохтмони мадрасаҳо (низомия) қайд намуд. Дар баъзе аз сарчашмаҳои таърихӣ Низомулмулкро аз нахустин касе меҳисобанд, ки мадрасаҳоро асос гузошт. Ба ақидаи баъзе муҳаққиқон Ҳоча Низомулмулк «нахуст касе будааст, ки дар олами ислом мадраса эҳдос кардааст. Ва ин ки нахустин мадрасае, ки бунёд ниҳода шуда, мадрасаи Низомия аст, ки дар Бағдод ба соли 1064 оғози бино шуд ва дар зулқайдаи соли 459 (сентябр-октябри 1067) расман гушоиш ёфт ва оғоз ба қор кард... Ў нахустин касест, ки мадориси илмиро таъсис кард ва мардум аз вай пайравӣ карданд» [16, с. 98]. Дар миёни ин мадрасаҳо, метавон мадрасаи Исфохон,

Нишопур ва Бағдодро ба назар гирифт, ки на танҳо дар илми он замон, балки дар меъмории он давра як пешравӣ гардиданд.

Низомияи Бағдод бо мурури замон ба ҳайси яке аз бузургтарин маркази илмӣ исломӣ таваҷҷуҳи толибилмонро аз тамоми ғӯшаю канори ҷаҳони ислом ба сӯи худ ҷалб кард. Бояд гуфт, ки ҳеҷ як низомияҳои дигар, ки Низомулмулк дар шаҳрҳои Хуросони Бузург ва Ироқ бунёд намуда буд, натавонистанд аз ҷиҳати шуҳрату эътибори илмӣ ва теъдоди устодону донишҷӯён ба пояи низомияи Бағдод бирасанд. Дар тӯли фаъолияти се асраш ин донишгоҳ қиблагоҳи аҳли илму дониши саросари олами ислом буд. Дар аксар сарчашмаҳои асримиёнагӣ омадааст, ки сохтмони бинои Низомияи Бағдод соли 1064 оғоз ёфта, соли 1067 мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтааст. Низомияи Бағдод дорои фазои васеъ, айвонҳои махсуси истиқомати устодону фақеҳон, масҷид, хучраҳои махсуси муаззину дарбон, китобхона, ҷои ниғадории махсуси маводи сӯзишворӣ ва ғайра буд. Қисмати зиёди заминҳои маскунӣ ва хонаҳои қисмати шарқии шаҳри Бағдод дар соҳили дарёи Дачла ба ихтиёри низомия дода шуд. Гарчанде ба соҳибони манзилҳои харобгардида аз ҷониби Низомулмулк маблағи зиёд пардохт гардида бошад ҳам, аммо ин кор сабаби норизоияти бисёре аз соҳибони ин хонаҳо гардид. Ин норизоиятӣ боис шуд, ки мударриси маъруфи низомия шайх Абӯисҳоқи Шерозӣ дар ибтидо аз дарс гуфтан дар ин макон худдорӣ кард. Дар бораи масоҳати зербино ва фазои низомия он чиз шаҳодат медиҳад, ки ҳангоми суҳанронии воизи машҳур Ардашери Ибодӣ дар соли 1093 ҳудуди 30 ҳазор шунавандагон дар масоҳати 170 бар 120 метр ҷамъ шуда буданд [16, с. 90].

Доир ба фаъолияти вазир ҳаминаро бояд гуфт, ки ғамхорӣ ӯ нисбати аҳволи мардуми оддӣ баҳснок аст. «Баъзе муаррихон Низомулмулкро берун аз ҳад ситоиш намуда, ӯро ҳамчун муборизи беҳбудии халқ нишон медиҳанд. Албатта, ӯ ҳеҷ гоҳ чунин шахс набуд, зеро тамоми ислохотҳояш фақат барои мустаҳкам кардани иқтисодии салҷуқиён ва барои ҳарчи бештар пур шудани ҳазинаи давлат хизмат мекарданд» [2, с. 122].

Дар воқеъ, Низомулмулк мефаҳмид, ки беадолатӣ ва зулму ситами ҳокимони Салҷуқиён пояи ҳукмронии онҳоро сушт менамуд. Бинобар ҳамин ҳам вай чунин дастурамалеро пешниҳод мекунад, ки гоյи асосии он иборат аз барқарор намудани адолат, ҷорӣ кардани тарзи оқилонаи давлатдорӣ, поквичдону порсо будани арбобони давлатӣ, аз пайи ободонии кишвару озоиштагии раият шудани шахсони масъул мебошад.

Ҳамин тавр мо гуфта метавонем, ки нақши вазир Низомулмулк дар тараққии давлатдорӣ Салҷуқиён хеле калон аст, зеро вай баъди Сомониён аз сари нав сохти идоракунии давлатро такмил дода, илм ва фарҳанги миллиро эҳё намуд.

АДАБИЁТ

1. Арабзода Н. Фахридини Розӣ / [Мтан] Н. Арабзода // . – Душанбе, 1993.
2. Бобочон Ғафуров. Тоҷикон / [Матн] Ғафуров Бобочон // . – Душанбе, 1998. - 645 с.
3. Добаев И.П. Ислам и политика / [Текст] И.П. Добаев // . – М., 2001.
4. Девонакулов А. Низомулмулк. Сиёсатнома. / [Матн] А. Девонакулов //.: Адиб. – Душанбе, 1989. - 156 с.
5. Иванов А. Бабидское восстание в Иране / [Текст] А. Иванов // . – Ленинград, 1954. - 245 с.
6. Заходер П.Н. Ближний и средний восток, сб.ст., Важные труды по истории средневековой Армении / [Текст] П.Н. Заходер // . – М., 1980. - 356 с.
7. Запорожец А. Сельджуки / [Текст] А. Запорожец // . – М, 1999. - 389 с.
8. Зокиров Г.Н. Сиёсатшиносӣ / [Мтан] Г.Н. Зокиров //.: Эр-граф. – Душанбе, 2010.
9. Сафо З. Таърихи адабиёти Эрон / [Мтан] З. Сафо // . – Душанбе, 2001. - 378 с.
10. Лебедева М.М. Мировая политика / [Текст] М.М. Лебедева // . – М., 2003.
11. Низомулмулк. Сиёсатнома / [Мтан] Низомулмулк //.: Адиб. – Душанбе, 1989. - 45 с.

12. Неъматов Н. Давлати Салчуқиён / [Мтан] Н. Неъматов // . – Душанбе, 2001. - 312 с.
13. Политическая энциклопедия: в 2 томах. – М., 1999.
14. Сулаймонов С. Умари Хайём. Расоили фалсафа / [Мтан] С. Сулаймонов // . – Душанбе, 2000. - 212 с.
15. Садриддин Айниддин. Накши Низомулмулк дар низоми идории ҷамъияти ва сиёсии давлати Салчуқиён, рисола барои дарёфти дараҷаи илмӣи номзади илмҳои таърих / [Мтан] Садриддин Айниддин // . – Душанбе, 2020. - 167 с.
16. Ҳотамов Н, Довуди Д, Муллоҷонов С, Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик / [Мтан] Н. Ҳотамов, Д. Довуди, С. Муллоҷонов, М. Исоматов // . – Душанбе, 2011. - 456 с.
17. Жданов Н.В. Исламская концепция миропорядка / [Текст] Н.В. Жданов // . – М., 1991.

ТАҲЛИЛИ ҲОЛАТ- ҲОИ БУҲРОНИИ ИҶТИМОӢ ДАР ША- РОИТИ ҶАҲОНИ- ШАВӢ

Воҳидова Робия Комилджоновна – ассистент кафедры истории и философии дисциплин Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: +992 771014151

АНАЛИЗ СОЦИАЛЬ- НЫХ КРИЗИСОВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБА- ЛИЗАЦИИ

Воҳидова Робия Комилджоновна – ассистент кафедры истории и философии дисциплин Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: +992 771014151

ANALYSES OF THE SOCIAL CRISIS PRO- CESSES IN CONDITION OF GLOBALIZATION

Vohidova Robiya Komiljonovna – Assistant at the department of history and philosophy of disciplines at the International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. Phone: +992 771014151

Калидвожаҳо. қонун, ҳатар, иҷтимоӣ, давлат, барнома, таҳдид, ҷомеа, усул, таҳлил, муқоиса, ақида, маъно, моҳият.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи таҳлили ҳолатҳои ҳатари иҷтимоӣ дар шароити ҷаҳонишавиро мавриди муҳокима қарор додааст. Муаллиф системаи ақидаҳоро дар ин равиҷи нишон дода, назари олимонаро муқоиса мекунад. Дар мақола инчунин муаллиф ташаққули институтҳои ҷомеаро аз нигоҳи олимони ҷомеашинос мавриди таҳлил қарор дода, пайдоиш ва инкишофи ҳатарҳои иҷтимоиро дар ҷомеа баррасӣ мекунад. Муаллиф махсусан барномаҳои иҷтимоии давлатро ҳамчун шакли амалисозии сиёсати зидди ҳатари иҷтимоии муосир нишон медиҳад. Муаллиф муайян намуд, ки усули муқоиса на танҳо таҳлили ҳатар, балки якҷанд ҳолатҳоро дар бар гирифта, онҳоро бо ҳам муқоиса мекунад. Дар ин маврид бартарӣ ва норасоии ҳолатҳо бараъло инъикос мегарданд. Ин усул дар илми фалсафа дар таҳлили ақидаҳо истифода мешавад ва дар асоси он роҳи пешрафти ҷомеа дар самти таҳлили ҳатари иҷтимоӣ гузошта шудааст. Муаллиф муҳимияти масъалаи таҳлили ҳолатҳои ҳатари иҷтимоӣ дар шароити ҷаҳонишавиро барои таҳлили ҷомеа қайд намуда, аҳамияти чунин таҳқиқотро дар илми муосир баррасӣ мекунад. Дар мақола инчунин муаллиф масъалаи нақши сиёсати иҷтимоии давлатро мавриди муҳокима қарор додааст. Муаллиф дар мақола нақши системаи қонунгузории давлатро дар ин равиҷи нишон дода, роҳҳои пешгирии нобаробарии иҷтимоиро қайд мекунад. Аз он ҷумла муаллиф дар мисолҳо пайдоиш ва инкишофи институтҳои иҷтимоиро дар ҷомеа нишон дода, нақши онҳоро ҳамчун омили ҳалли масъалаи таҳлили ҳолатҳои ҳатари иҷтимоӣ дар шароити муосир таҳлил мекунад.

Ключевые слова: закон, угроза, социальный, государства, программа, опасность, общество, ме-

Аннотация. В данной статье автор ставит на обсуждение вопрос социального анализа и социальных угроз в условиях глобализации. Также автор указывает на роль государства в развитие институтов общества и показывает возникновение и

тод, анализ, сравнение, идея, смысл, значение.

развитие социальных институтов внутри общества и дает характеристику их деятельности в рамках анализа угроз. Автор в частности указывает на социальные идеи и рассматривает вопрос актуальности и обоснованности использования метода сравнительного анализа этих идей. Автор указывает на то, что данный метод изучает несколько явлений социального анализа и социальных угроз в условиях глобализации и проводит сравнение их развития, в результате которого выявляются преимущества и недостатки общественных процессов. Выявлено, что данный метод анализа, в основном используется в ходе исследования нескольких обществ и идей, что позволяет исследователю найти приемлемые пути решения вопроса социального анализа и социальных угроз в условиях глобализации относительно их развития. Именно поэтому изучение данного метода является актуальным и обоснованным, а его смысл и значение являются важными аспектами исследований. Автор в этой связи приводит пример анализа современных угроз для общества и на этой основе показывает преимущества законодательства для исправления этих явлений. В статье автор также ставит на обсуждение вопрос социальной политики государства периода независимости Республики Таджикистан. Также автор указывает на роль правовой системы в предотвращение подобных преступлений в социальной сфере и показывает характеристику их деятельности в рамках понятия институтов гражданского общества. Автор в частности указывает на социальные программы государства в качестве формы реализации государственной социальной политики и вопроса социального анализа и социальных угроз в условиях глобализации.

Keywords: thread, law, sociality, state, program, philosophy, society, method, analyses, danger, comparative, idea, civilization, signification, mining

Annotation. In this article author discussed about the forms of the social policy the role of social ideas and their analyses of the social thread processes in condition of globalization in contemporary science. Author note the importance of realization of social program of the government as a main point of the social policy. In the article, author note the actuality and enable of method of comparative analyses and with the vivid examples, author show that this method point to the some couple of processes and show their advantage and shortage. The article is focused on a method that is used in social policy the role of social ideas and analyses of the social thread processes in condition of globalization in contemporary science namely, comparative analysis. Just for it the research of this method, its means and signification is so important. In this trend, author give example from analyses of the social thread processes in condition of globalization and in this base show the advantage of this method. In article author also discussed about the forms of the social policy in and the role of law system in prevention of inequality form of the analyses of the social thread processes in contemporary society. In this article author also analyze of history of social policy of and note the importance of realization of social program of the government as

Дар рафти инкишофи худ инсон ва ҷомеа хоҳ нохоҳ ба таҳдидҳо дучор мегарданд. Таҳдидҳо ва хатарҳо барои он иҷтимоӣ номида шудаанд, ки метавонанд ба ҳаёти ҳаррузаи инсонҳо зарар ворид намоянд ва муносибатҳои иҷтимоиро фалаҷ созанд. Ин таҳдидҳо инчунин метавонанд аз манбаи муҳити табиӣ, воқеияти иҷтимоӣ ва ё таъсири беруна рух диҳанд ва дар ин самт вазифаи давлат аз пешбинӣ, ҷилавгирӣ ва бартараф кардани ин таҳдидҳо иборат мебошад. Хатарҳо, таҳдидҳо ва ҳолатҳои ғавқулодда дар ҳар ҷомеа хусусияти гуногун ва ба худ хосро доранд. Аксар вақт онҳо бо ҳодисаҳои экологӣ, техногенӣ, садамаҳо дар соҳаи истеҳсолот, нақлиёт, системаҳои алоқа, биологӣ алоқамандӣ доранд. Таҳлили чунин ҳолатҳои ғавқулоддаи характери табиӣ дошта бошад ҳам аммо таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар 75-80% ҳолатҳо ғавқулоддаи инсон сабаби асосӣ мебошад [3, с. 56].

Инсон барои қонеъ гардонидани талаботи худ пайваста ба олами атроф таъсир мерасонад ва ин боиси вайрон кардани тавозуни табиат ва инсон меградад ё ин таносуб тамоман аз байн равад. Дар чунин маврид, раванди хатар афзоиш меёбад ва аз назорат берун шуда, вазъияти ғавқулодда ба миён меояд, ки дар натиҷаи он таҳдид ба ҳаёти инсон ё умуман ҷомеа хатари воқеӣ пайдо мекунад.

Аз нуқтаи назари фалсафӣ, хатар ин ифодаи маҷозӣ ва эҳсосоти чизест, ки одатан ҳамчун муносибати системаи мушаххас ба ҳолати бӯҳронӣ фаҳмида мешавад [8, с. 145]. Дар робита ба ин, хатарро метавон ҳамчун мафҳуме муайян кард, ки афзоиши зиддиятҳо дар ҳаёти шахс ё ҷомеа ки рушди минбаъдаи онҳо бо марғи одамон алоқа дорад, ифода мекунад. Аз нуқтаи назари методологӣ пеш аз ҳама фаҳмидан лозим аст, ки манбаи таҳдид ба инсон ва умуман ҷамъият дар чист ва хавф ба муносибатҳои ҷамъиятӣ чи гуна таъсир мерасонад. Агар тамоми тавачҷӯх ба таҳдидҳо ва хатарҳо (терроризм, ҷинояткорӣ, нашъамандӣ ва ғайра) бе муайян намудани сабабҳои ба вучуд омадани онҳо равона карда шавад, пешгирӣ намудани ҳолатҳои ғавқулодда ва муборизаи самараноки онҳо имконнопазир мегардад [10, с. 123]. Ҳамин тавр, таҳдид ва хатарҳои иҷтимоӣ натиҷаи зиддиятҳои ҳуди ҷомеа шуда метавонанд ва бе ошкор ва бартараф намудани сабаби онҳо пешрафти оромии ҷомеаро таъмин кардан номумкин мебошад.

Механизми амали хатар ба таври умум сохтори муайянеро ташкил медиҳад, ки дар он ҷанбаҳои статикӣ бо омилҳои доимии ҳолатҳои ғавқулоддаи эҳтимолӣ ва динамикӣ бо омилҳои ноустувор амал мекунанд.

Ҷанбаи статикӣ хатар ҳолатҳои зеринро дар бар мегирад:

- зилзила, обҳезӣ, хушксолӣ, тӯфон, унсурҳои соҳаи техногенӣ – садама дар стансияҳои барқи атомӣ, садама дар корхонаҳои истеҳсолоти хатарнок, ғавқулоддаи ҷинояткорон, ҳуҷуми давлати таҷовузкор ва ғ.;

- ҳолате, ки дар он зарар ба табиат, истеҳсолот, захираҳои моддӣ ва ғайра расонида мешавад.

Ҷанбаи динамикии хатар дар ҳолатҳои таъсири берунӣ ба объекти хатар рух медиҳад ва ин метавонад даҳолати инсон ва ё амали террористӣ дар объекти хатарнок бошад.

Чунин таснифи хатарҳо имкон медиҳад, ки системаи муносибатҳои байни унсурҳои онҳо таҳлил шуда, барои эҷоди системаи муҳофизати объект аз хатарҳо чораҷӯӣ карда шавад. Манбаи хатарҳои иҷтимоӣ аз тарафи олимони аз рӯи меъёрҳои зерин гурӯҳбандӣ шудаанд:

- аз руи объектҳои таъсиррасонӣ – одамон, ҷамъият, давлат, инчунин муҳити ҷамъият;
- нисбат ба объектҳои таъсир – дохилӣ ва берунӣ;
- вобаста ба соҳаҳои ғавқулоддаи инсон – иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ, фарҳангӣ, иттилоотӣ, экологӣ ва ғ.;

- аз рӯи миқёс – глобалӣ, минтақавӣ, миллий, маҳаллӣ ва ғайра;

- аз руи сарчашмаҳо ва манбаи пайдоиш – табиӣ, техногенӣ, иҷтимоӣ;

- аз рӯи таъсири пешбинишуда ба объект – ногаҳонӣ, бо таъхири кӯтоҳ ё бо таъхири тӯлонӣ дар назар дошта шудааст;
- аз руи қасд – қонунӣ, ки аз татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ бармеояд ва ғайриқонунӣ;
- аз рӯи шакл – бевосита, бавосита, пардадор, ниҳонӣ, бе шакл;
- аз рӯи вақт – фаврӣ, дарозмуддат, дискретӣ;
- аз рӯи натиҷаҳо – бебозгашт, барқароршаванда, доминантӣ, каталитикӣ;
- аз рӯи маъно – қобили қабул, ғайри қобили қабул;
- аз рӯи таркиб – якӣ, дуй, ҷамъӣ, паҳншуда;
- аз рӯи актуализатсия – эҳтимолӣ (хеле эҳтимолнок, ғайриимкон), нерӯ, воқеӣ, амалӣ;
- аз рӯи сабабҳои пайдоиш – табиӣ, тасодуфӣ, стихиявӣ, қасдан;
- аз руи зарар – моддӣ, маънавӣ;
- аз руи андозаи зарар – ночиз, назаррас;
- аз рӯи хусусияти таъсир – ғаёл, ғайриғаёл ва ғ [11, с. 87].

Ба ғайр аз хатарҳои иҷтимоӣ (ҷамъиятӣ) ба маъноӣ васеъ, чунон ки қайд карда шуд, хатарҳои иҷтимоӣ ба маъноӣ танг, яъне хатарҳои низ ҳастанд, ки дар ҷомеа васеъ паҳн гардида, ба ҳаёт ва саломатии шумораи зиёди одамон таҳдид мекунад. Онҳо аз ҷониби одамон, ки хусусиятҳои рафтори гуногун доранд ва дар гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ муттаҳид мешаванд, амалӣ мешаванд. Дар баъзе давлатҳо ба мисоли Россия, оқибатҳои бӯҳрони амиқ иҷтимоӣ бо якбора паст шудани сатҳи таваллуд, деформатсияи таркиби демографӣ, коштавии захираҳои меҳнатӣ ҳамчун асоси рушди истеҳсолот ва заифшаии оила ҳамчун воқиди асосии ҷомеа алоқаманд мебошад [4, с. 56]. Номукамалии табиати инсонӣ ва номуайянии рафтори вай, низоми мутараққии ташкили ҳокимияти давлатӣ ва низоми муносиби ҳуқуқиро ҳамчун шартҳои муҳимтарини пешгирии хатарҳои иҷтимоӣ ва ҳифзи ҷомеа тақозо мекунад.

Хавфҳои иҷтимоӣ дар шакли зӯроварӣ (ҷангҳо, муноқишаҳои мусаллаҳона, амалҳои террористӣ, бетартибӣ) ҷинояткорӣ (бандитизм, дуздӣ, қаллобӣ, қаллобӣ ва ғ.), истеъмоли маводи мухаддир, ҳалалдор кардани ҳолати рӯҳӣ ва ҷисмонии шахс, истеъмоли моддаҳои спиртӣ, никотин, маводи мухаддир, доруворӣ), ҳудкушӣ ва паҳншавии бемориҳои сироятӣ метавонанд ба саломатӣ ва ҳаёт на фақат шахси алоҳида, балки ҷомеа таъсир расонанд. Чуноне, ки Жан Жак Руссо қайд кард, масъала дар сари он аст, ки инсон метавонад дар байни як гурӯҳ одамон зиндагӣ карда, ҳақиқатан озод монад. Бояд қонунҳое вучуд дошта бошанд, ки ҳамаро дар зерин назорат нигоҳ доранд ва ба рафтори инсонҳо баъзе маҳдудиятҳо гузоранд. Файласуфи немис Карл Маркс (1818-1883) капитализм худ хатар аст ва дар охир худро нест мекунад [5, с. 34; 6, с. 278]. Пролетариат ба воситаи инқилоб бар капитализм ғалаба мекунад. Ниҳоят, аз ин ҳама инқилобҳо, дунёи бехтаре ба вучуд меояд, ки дар он одамон дигар истисмор нашуда, бо ҳамдигар дар иттиҳод эҷод ва ҳамкорӣ мекунад. Яке аз намояндагони мактаби фалсафии рус Николай Александрович Бердяев (1874-1948) бар зидди ҳама гуна инқилоб баромад мекард [2, с. 45].

Таҷрибаи таърихӣ инсоният нишон медиҳад, ки безътиной нисбати хатарҳои иҷтимоӣ метавонад ба марҳилаи шадид расида, боиси ҳолатҳои фавқулодаи иҷтимоӣ талафоти одамон ва расонидани зарар ба саломатии одамон гардад. Дар навбати худ барангезандаи баъзе аз таҳдидҳои иҷтимоӣ (катализатор) бекорӣ, ҷинояткорӣ, бетартибӣ, амалҳои террористӣ, бӯҳронҳои сиёсӣ, таваррум, мушкilotи ғизо, нооромии иҷтимоӣ, миллатгарой, маҳалгарой ва ғ. мебошанд, ки ба ҳастагии физиологӣ ва равонии одамон оварда мерасонанд. Аз ин ҷиҳат олимони дар сари масъалаи пешгӯӣ ва ояндабинии ин ҳолатҳо қарор доранд.

Муҳимтарин сабаби пайдоиши ҳолатҳои фавқулодаи иҷтимоӣ таъсири пайдарпайи манбаи хавф ва хатар ба ҷомеа мебошад, ки дар марҳилаҳои зерин амалӣ мегарданд:

- омилҳои хавф, ки дар ҳуди манбаи хавф ба вучуд меоянд. Ин яке аз марҳалаҳои муҳимтарини инкишофи ҳодисаҳои фавқулодаи характери иҷтимоӣ мебошад. Он метавонад лаҳзаҳо, рӯзҳо, ҳафтаҳо, моҳҳо, солҳо ва баъзан даҳсолаҳо давом кунад. Он зиддиятҳоеро дар бар мегирад, ки дар ҷомеа боиси низоъҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ мешаванд;

- оғози ҳодисаи ангезандаи хатар. Дар ин марҳила омилҳои хавф ба ҳолате мерасанд, ки бо сабабҳои гуногун дигар ҷилавгирӣ аз зухуроти берунии онҳо ғайриимкон аст. Масалан, шартҳои объективии (бӯҳрони иқтисодӣ, таваррум, фасод, ҷинойткорӣ) ва омилҳои объективӣ (вазъияти иҷтимоӣ-психологӣи ҷомеа) метавонанд ба ҳолате расанд, ки таркиши иҷтимоӣ ногузир аст. Дар ин ҳолат ҳар гуна сабаб (нарасидани ғизо дар мағозаҳо) метавонад боиси таркиши иҷтимоӣ шавад;

- раванди ҳуди ҳодисаи ғавқулода. Дар ин марҳила, таъсири омилҳои хатари иҷтимоӣ ба одамон ва сохторҳои иҷтимоӣ ба амал меояд. Давомнокии ин раванд ва оқибатҳои онро, махсусан дар давраи аввал, пешгӯӣ кардан душвор аст, ки ин бо мураккабӣ ва номувофиқ будани вазъият, инчунин на ҳамеша дуруст баҳо додани вазъият шарҳ дода мешавад. Мисоли ин ҳуҷуми ногаҳонии Россия ба Украина мебошад, ки бе дарназардошти имконияти Украина амалӣ гардид ва ба ҷои амалиёти кӯтоҳи ҳарбӣ (мақсади Россия) ба ҷанги тулонӣ табдил ёфт;

4. Марҳилаи пастшавӣ, ки аз рӯи хронологӣ давраро аз пӯшонидани (махдуд кардани) манбаи хатар, ки махдудсозии ҳолати ғавқулода то рафъи оқибатҳои онро фаро мегирад [9, с. 78].

Дар таҷрибаи омӯзиши хатарҳо инчунин даврабандӣ аз руи дараҷаи меъёри хатар вучуд дорад, ки он давраҳои оғози таҳдид, марҳилаи пешгирӣ, омӯзиши вазъият, амалиёти наҷотдиҳӣ, кӯмак, барқароркунӣ ва анҷоми онро дар бар мегирад.

Дар умум бояд қайд намуд, ки ҳолатҳои ғавқулодаи иҷтимоӣ бо шароити зиндагии одамон вобаста мебошанд. Дар сурати рушди номусоиди рӯйдодҳо ва ноустувории зиндагӣ боиси норозигӣ мегардад ва дар натиҷа эътироз ба амал меояд, ки инфрасохтори бе ин ҳам вайроншудаи таъмини ҳаётро вайрон месозад ва характери давомнок мегирад. Якбора паст шудани сатҳи зиндагӣ, ноамнии иҷтимоӣ, аз байн рафтани қолабҳои қаблан вучуддоштаи иҷтимоӣ ва арзишҳои маънавӣ ва фишори равонӣ аз ҷумлаи омилҳои мебошанд, ки дар давраи хавфи иҷтимоӣ дар сатҳи фарди алоҳида ошкор мешаванд. мебошад. Дар ҷунин мавридҳо ба ақидаи олимони, “нархи ҳаёт босуръат паст мешавад” ва рафтори шахс пешгуинашаванда мегардад, ин боиси оқибатҳои фалокатовар мешавад. Вақте, ки ин омил ҷомеаро фаро гирад, унсурҳои девиантӣ бо суистифода аз ҷунин ҳолат, ғайрӣ мешаванд. Дар навбати худ, нооромӣ боиси афзоиши садамаҳо ва фалокатҳои техногенӣ мегарданд. Масалан дар давраи охири солҳои 80-уми асри XX омилҳои иҷтимоӣ боиси афзоиши ҳаракатҳои сиёсӣ ва пош хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ гардиданд. Дар натиҷаи ин ҳолат дар минтақаи Россия ҷанги Чеченистон, садамаи киштии зеробии “Курск” ва офатҳои табиӣ дар шакли суختори ҷангалҳо ба амал омаданд. Ин омилҳо шояд бо ҳам алоқамандӣ надоранд, аммо мутафаккирони Хитойи қадим тасдиқ карда буданд, ки табаддулоти иҷтимоӣ унсурҳои табиӣро бедор мекунад [3, с. 67]. Қурбонӣҳо дар ин ҳолатҳо садҳо ҳазор нафарро ташкил медиҳанд, аммо ҷунин оморо хеле кам ба назар мегиранд ва бештар талафоти мушаххаси ҷанг, садама ва ё офати табиӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Аммо ҳазорон «маргҳои тасодуфӣ», ки дар натиҷаи ҷинойтҳо, душвории зиндагӣ, бемориҳои фишорбандӣ ва дигар омилҳои марбут ба ҳолатҳои ғавқулодаи иҷтимоӣ дар омили давлатҳо дида намешаванд [6, с. 90].

Ҳамин тавр таҳлили масъала нишон медиҳад, ки ҳолатҳои ғавқулодаи иҷтимоӣ як қисмати зиндагии инсониятро ташкил медиҳанд ва сабабҳои гуногун доранд, ки на ҳама вақт пешбинии онҳо муяссар мешавад. Ягона роҳи дурусти ин самт ин омодагии ҷомеа ба ин равандҳоро тақозо мекунад ва ин бо роҳи таҳлили илмӣ ин ҳолатҳо вобастагӣ дорад. Механизми пешгирии хатар бояд аз тарафи давлат ва қонун таъмин гардад, зеро аз хатари ба ҷомеа расида, одамон, ҷамъият, давлат зарар мебинанд ва ҳаёти ҷомеа дар самтҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, иттилоотӣ, экологӣ ва ғайра равияҳо аз ғайрият бозмемонад. Хатари алоҳидаи ин равандҳоро истифодаи онҳо ба манфиати ин ё он давлат ташкил медиҳад ва дар мавриди сари вақт бартараф накардани ин ҳолат, он метавонад характери минтақавӣ ва глобалӣ гирад [1, с. 78].

Хатари иҷтимоӣ ба ҳама ҷонибаҳои зиндагии одамон, тартиботи ҷамъиятӣ ва рушди ҷтимоӣ таъсир мерасонад. Вақте ки як ҷомеа бо хатарҳои иҷтимоии калон рӯбарӯ мешавад, барои ҳифзи амнияти умумӣ ва устувории он, зарур аст, ки роҳҳои пешгирӣ ва чораҳои муассир андешида шаванд. Ин мақола ба таҳлили роҳҳои пешгирии хатари иҷтимоии ва стратегияҳои мубориза бо онҳо ба назар мерасад. Таҳкими қонунгузорӣ як чораи муҳими пешгирии хатарҳои иҷтимоӣ аст. Қонунҳо метавонанд манбаи асосии устувории иҷтимоии ҷамъият бошанд. Ташаккул ва иҷрои қонунҳои муҳофизатии инсонӣ, ба мисли қонунҳои зидди дискриминасия ва қонунҳои муҳофизатии занон ва кӯдакон, кӯмак мерасонад, ки хатарҳо ба эътидол оянд. Нобаробарии иқтисодӣ яке аз омилҳои асосии хатарҳои иҷтимоӣ аст. Агар гурӯҳҳои муайян дар ҷомеа имкониятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии баробар надошта бошанд, ин метавонад боиси шиддат ва хушунатҳо гардад. Барои пешгирии хатарҳои иҷтимоии марбут ба нобаробарӣ, зарур аст, ки ҳама одамон имкониятҳои баробар барои дастрасӣ ба манбаъҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дошта бошанд ва барномаҳои махсус барои дастгирии табақаҳои камбизоат ва муҳтоҷ, аз ҷумла кӯмакҳои иҷтимоӣ, таълими касбӣ ва рушди маҳалҳои пастдаромад метавонанд хатарҳои иҷтимоии дар асоси факр ва нобаробарӣ ба амал омадари коҳиш диҳанд.

Кишварҳо метавонанд барномаҳои фарҳангӣ ва иҷтимоии худро барои эҳёи арзишҳо ва анъанавӣ роҳандозӣ кунанд, ки ба таҳким ва устувории иҷтимоии одамон дар дохили ҷомеа кӯмак мекунад. Дар доираи ин барномаҳо чораҳои зерин пешбинӣ мешаванд:

- гузаронидани чорабиниҳои оммавӣ ва маърифатӣ, ки дар он мардум аз хавфҳо ва хатарҳои иҷтимоии муайян огоҳ карда мешавад;
- ҳамкориҳои иҷтимоӣ ва кӯмак дар якҷоягӣ аз ҷониби гурӯҳҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ва ҳатто давлатҳо барои рафъи хатарҳои иҷтимоӣ;
- ташкил кардани гурӯҳҳои дастгирии иҷтимоӣ, ки дар онҳо одамон бо мушкilot ва хатарҳои гуногуни иҷтимоӣ мубориза мебаранд;
- кам кардани таъсироти манфии иҷтимоӣ дар ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ дар самти пешгирии хатарҳои иҷтимоӣ ва баррасии мушкilotи мубрами ҷомеа;
- баланд бардоштани маърифати умумии иҷтимоӣ ва таҳкими равандҳои адолат ва истифодаи технологияҳо барои мониторинг ва пешгирии равандҳои манфии иҷтимоӣ;
- таълим ва тренингҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бо истифодаи барномаҳои таълимии интернетӣ баланд бардоштани маърифати иҷтимоӣ.

Пешгирии хатарҳои иҷтимоии ба якҷоягӣ ва ҳамкориҳои ҳамаи аъзои ҷомеа, давлатҳо, созмонҳо ва шахсиятҳо вобаста аст. Аз ҷумлаи роҳҳои муҳимтарини пешгирии хатарҳои иҷтимоии таҳкими қонунгузорӣ, рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани маърифати ҷамъиятӣ, ва истифодаи технологияҳо мебошанд. Агар ҳар як шахс ва гурӯҳ дар ҷомеа масъулиятро қабул кунад ва барои кам кардани хатарҳо ва таҳкими устувории иҷтимоӣ кӯшиш намояд, ҷомеа метавонад дар як муҳити ором ва устувор рушд кунад.

Хатари иҷтимоии ба ҳамаҷонибаҳои зиндагии одамон, тартиботи ҷамъиятӣ ва рушди иҷтимоӣ таъсир мерасонад. Вақте ки як ҷомеа бо хатарҳои иҷтимоии калон рӯ ба рӯ мешавад, барои ҳифзи амнияти умумӣ ва устувории он, зарур аст, ки роҳҳои пешгирӣ ва чораҳои муассир андешида шаванд. Дар солҳои охир мо шоҳиди паҳншавии ҷунин омилҳои хатар ба монанди терроризм, экстремизм, Ковид-19, садамаи ҳаставӣ ва дигар ҳодисаҳои пешбинишуда ва ногаҳонӣ гардидем, ки аз ҳолати ҳалли фаврӣ ба мушкilotи дарозмуддат табдил ёфтанд ва паҳн гардида, ба ҳаёт ва саломатии шумораи зиёди одамон таҳдид намуданд. Дар баробари ҳамин ҷангҳо ва муноқишаҳои мусаллаҳонаи маҳаллӣ низ аз ҳудуди минтақавӣ баромада ба давлатҳои зиёд зарар мерасонанд ва ҳамчун пайвастагии ягона зараҳои навро дар минтақаҳои дигар ба вучуд меоваранд.

АДАБИЁТ

1. Агости Э. Революция, интеллигенция, культура [Текст] / Э. Агости // . –М., 1984. - 396 с.
2. Бердяев Н.А. Смысл истории [Текст] / Н.А. Бердяев. – М., 1990. - 120 с.

3. Губанов В.М., Михайлов Л.А., Соломин В.П. Чрезвычайные ситуации социального характера и защита от них [Текст] / В.М. Губанов, Л.А. Михайлов, В.П. Соломин // . – М., издат.: Дрофа, 2007.
4. Концепция национальной безопасности РФ // Собрание законодательства Российской Федерации. 2000. - № 2.
5. Карл Маркс, Капитал [Текст] / Карл Маркс // . – М., 1957. - 560 с.
6. Кудряшов Б. Энциклопедия выживания. Выживание в зоне вооруженных конфликтов [Текст] / Б. Кудряшов // . – Краснодар, 1999.
7. Маркс, Энгельс, Ленин. О коммунистической общественной формации [Текст] / Маркс, Энгельс, Ленин // . – М., 1988. - 550 с.
8. Панарин А.С. Философия истории [Текст] / А.С. Панарин// - М., 1999. - 289 с.
9. Шаронов В.В. Основы социальной антропологии [Текст] / Оформление обложки А. А. Олексенко, С. Л. Шапиро//. — СПб.: Издательство «Лань», 1997. — 192 с.
10. Халипов В.Ф. Кратология. Наука о власти [Текст] / В.Ф. Халипов // . – М., 2002. - 448 с.
11. Ярочкин В.И. Секьюритология – наука о безопасности жизнедеятельности. – М., 2000. – 340 с.

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ТАРҶУМАИ ШЕЪРИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

Мақсудов Умед Олимович – д. и. ф., дотсенти кафедраи забонҳои Донишқадаи байналмилалӣи Хучанди Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон. Суроға: 735700, Тоҷикистон, вилояти Суғд, ш. Хучанд, маҳаллаи 27. Почтаи электронӣ: olimi.umed@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2664-3058>.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ПОЭМЫ КАМОЛА ХУДЖАНДИ

Мақсудов Умед Олимович – д. ф. н., доцент кафедры языков Худжандского международного института при Международном университете туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 735700, Таджикистан, Согдийская область, г. Худжанд, 27-й мкр-н. E-mail: olimi.umed@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2664-3058>.

SOME TRANSLATION FEATURES OF POEMS BY KAMOLI KHUJAN- DI

Maksudov Umed Olimovich - Doctor of Philology, Associate Professor of the department of languages, Khujand International Institute of International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, 27th district, 735700 Khujand, Tajikistan, olimi.umed@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2664-3058>.

Калидвожаҳо: тарҷумаи бадеӣ, матни манзуми бадеӣ, асимметрия, ғазали Камоли Хучандӣ, асимметрияи лексикӣ, асимметрияи грамматикӣ, тарҷумаи шеър, тарҷумаи англисӣ.

Аннотатсия. Дар мақола ҳолатҳои асимметрии байнизабонӣ ҳангоми тарҷумаи ғазали Камоли Хучандӣ аз англисӣ ба тоҷикӣ баррасӣ шуда, ҳадафи асосии таҳқиқ қиёс ва муқобалаи асимметрии байнизабонӣ мебошад. Таъйини хусусиятҳои иштибоҳоти тарҷумаи шеър таваҷҷуҳи муаллифро ҷалб намуда, ҳамзамон заъфу нобародарии тарҷумаи англисиро аз лиҳози ассиметрии лексикӣ ва грамматикӣ ҳаллу ҷалб мекунад. Таъсири асимметрия натавон ҳангоми муқоисаи ду системаи забон ба ҷашм мерасад, балки ҳангоми истифодаи воҳидҳои забонӣ низ дар нутқ инъикос мегардад. Дар мақолаи мазкур асимметрияи байнизабонӣ натавон аз лиҳози луғавӣ ва грамматикӣ, балки адабӣ низ баррасӣ мегардад. Натиҷаҳои таҳқиқро барои бознигарии муқаррароти назариявӣ ва ислоҳи усулҳои таълими амалияи тарҷума, инчунин муайян кардани усулҳо ва принсипҳои баҳодиҳии сифати тарҷума истифода бурдан мумкин аст. Ҳангоми таҳлили муқоисавӣ байнизабонӣ маълум гашт, ки категорияи ассиметрия метавонад дар ҳолатҳои гуногун ба раванди тарҷума таъсири манфӣ ё мусбӣ расонад.

Ключевые слова: художественный перевод, художественный поэтический текст, асимметрия, газель Камоли Худжанди, лексическая асимметрия,

Аннотация. В статье рассматриваются случаи межъязыковой асимметрии при переводе газели Камоли Худжанди с английского на таджикский язык, и основная цель исследования - сопоставление межъязыковой асимметрии. Выявление особенностей ошибок в переводе стихотворения привлекало внимание автора, и в то же время решаются переводческие ошибки и недостатки английского

грамматическая
асимметрия, перевод
стихов, английский
перевод.

перевода с точки зрения лексической и грамматической асимметрии. Эффект асимметрии проявляется не только при сопоставлении двух языковых систем, но и при использовании языковых единиц в речи. В этой статье межъязыковая асимметрия обсуждается не только по лексико-грамматическим особенностям, но и литературным. Результаты исследования могут быть использованы для обзора теоретических положений и совершенствования методики обучения переводческой практике, а также для выявления методов и принципов оценки качества перевода. В ходе межъязыкового сопоставительного анализа было обнаружено, что категория асимметрии может отрицательно или положительно влиять на процесс перевода в разных ситуациях.

Keywords: artistic translation, artistic poetic text, asymmetry, lyrics Kamoli Khujandi, lexical asymmetry, grammatical asymmetry, translation of poems, English translation.

Annotation. The paper examines cases of interlingual asymmetry in the translation of Kamoli Khujandi's gazel from English into Tajik, and the main goal of the study is to compare the interlingual asymmetry. Identifying the features of errors in the translation of the poem attracted the author's attention, and at the same time, the translation errors and shortcomings of the English translation were solved in terms of lexical and grammatical asymmetry. The effect of asymmetry is manifested not only when comparing two language systems, but also when using language units in speech. In this article, interlanguage asymmetry is discussed not only in terms of lexical and grammatical features, but also literary ones. The results of the research can be used to review the theoretical provisions and improve the methods of teaching translation practice, as well as to identify methods and principles for assessing the quality of translation. In the course of cross-lingual comparative analysis, it was found that the category of asymmetry can negatively or positively influence the translation process in different situations.

*Адабиёти англис бо тарҷума зинда аст, он аз тарҷума манишаъ мегирад ва ҳар
пешрафти он аз тарҷума сар мезанад ва шояд дар назари аввал давраи на он қадар
шинохта - давраи тарҷума бошад.*

Эзра Паунд

Таърих гувоҳ аст, ки омӯзиш ва таҳқиқи илми шеър ҳануз аз давраи Юнони қадим аз ҷониби Арасту оғоз гардидааст. Мусаллам аст, ки қабл аз Арасту низ масъалаҳои шеър ва вижагиҳои он аз ҷониби пешиниёни ӯ, яъне софистҳо низ таҳлилу баррасӣ шудааст. Аммо Арасту аввалин нафаре буд, ки муназзамии шеърро чун як фанни алоҳида дар асараш “Поэтика” пешниҳод намуд. Арасту бештар ба арзиши осори “Илиада” ва “Одиссея”-и Ҳомер баҳои баланд дода, қайд намудааст, ки онҳо аз нахустосори шеърӣ дар Юнони қадим маҳсуб мешаванд [1, 12].

Баъдан, фанни арӯз ва шеършиносӣ аз ҷониби классикони форсу тоҷик низ ҳаллу фасл гардид. Масалан, Родуёӣ Мухаммад ибни Умар дар “Тарҷумон-ул-балоға”, Шамс Қайси Розӣ дар “ал-Муъҷам”, Насриддин Тӯсӣ дар «Меъёр-ул-ашъор», баъдтар дар Эрон Парвиз Нотил Хонларӣ дар “Вазни шеъри форсӣ”, Комил Аҳмаднаҷод дар “Фунуни адабӣ”, Сирус Шамисо дар “Ошноӣ бо арӯз ва қофия”, дар Тоҷикистон Тӯракул Зехӣ дар “Санъати сухан”, Юрий Бобоев дар “Муқаддимаи адабиётшиносӣ”, Худой Шарифов дар

асарҳои “Шоир ва шеър” ва “Мунтахаби «Тарҷумон-ул-балоға» ва «Ҳадоиқ-ус-сеҳр», Мисбоҳиддин Нарзиқул дар “Муқаддимаи шеършиносӣ (вазни шеър)” ва дигарон андешаҳои ҷолиб ироа карданд.

Каримҷон Усмонов масъалаҳои қофия, радиф, аркони шеър, санъатҳои бадеӣ, назм, баъзе масъалаҳои арӯзшиносӣ ва бештар паҳлуҳои услубшиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз лиҳози қиёс ва муқобала фикру андешаҳои хешро иброз доштааст [Каримҷон Усмонов “Услубиёти забони англисӣ ва муқоисаи он бо забони тоҷикӣ”, 2007].

Тарҷумашиноси рус Федоров А.В. қайд мекунад, ки матни манзуми бадеӣ дорои тамоми он вижагиҳои матни мансур буда, ҳамзамон матни насрӣ шомили навъҳои мухталиф ва аз осори назмӣ фарқкунанда мебошад. Аммо, дар баробари хусусиятҳои умумӣ, матни манзум низ як қатор арзишҳои дорад, ки хусусиятҳои тарҷумаи шеъриро муайян мекунад чун амалест сангин [9, 26].

Бояд қайд намуд, ки дар назм ҳиҷоҳо ба кӯтоҳ, дароз ва ғ. тақсим мешаванд. Аз ин лиҳоз, бо низоми мушаххас матраҳ шудани ҳиҷоҳои дарозу кӯтоҳ, зада, оҳангу савтиёт вазни шеърро ташкил медиҳанд. Ҳангоми кироати шеър ё сурудани он, ба порчаҳои тараннумӣ, яъне рукн чудо шудани мисраи байтҳо ба ҳуҷаи эҳсос мегардад ва ин мизони шеър ва муқаррароти онро ташкил медиҳад. Хулоса, онро дар фанни шеър вазн гӯянд. Дар вазн рукн мақоми воло дорад. Маҳз вазни шеър аз рӯи рукнҳо муайян мегардад.

Дар мавриди анвои вазн, донишманди тоҷик Мисбоҳиддин Нарзиқул 3 навъи асосиро қайд мекунад: ҳиҷоӣ, арӯзӣ, нимой ё арӯзи озод. Ҳамзамон, навъи ҷаҳорумро шеъри сафедӣ бевазн ё шомлуӣ номидааст, ки он бештар дар қарни XX дар адабиёти тоҷик ворид шудааст [5, 10].

Лозим ба таъкид аст, ки радиф ва қофия аз ҷузъиёти муҳими шеъри форсӣ ба ҳисоб рафта, истифодаи фаровони он дар тамоми анвои шеър ба назар мерасад.

Аммо тибқи иттилои сарчашмаҳои интиқол ва риояи вижагиҳои шеърӣ дар тарҷумаи шеър чунон муҳим набуда, он бояд ифодагари мазмун ва муҳтавои матни асл бошад.

Ба андешаи Солодуб Ю.П. ҳангоми тарҷумаи шеър бояд «ташкили яқсонӣ вазни матн, интиқоли наздик ва системаи қофияҳо»-ро риоя кард [6, 35]. Аммо, Тюленев С.Т. қайд мекунад, ки аҳамият ва мушкilotи тарҷумаи шеър дар кӯшиши бунёди вижагиҳои вазни арӯзӣ буда, талаботи меъёрҳои тарҷумаи назм дар қиёс ба наср бештар аст [8, 13].

Аҳли илм таъкид намудаанд, ки тарҷумаи осори манзум нисбат ба мансур мушкил аст. Масалан, Кузнетсов А.Ю. дар ин бора якчанд омилҳоро номбар кардааст: 1) аҳамияти асосии муҳтаво ва ҷаззобияти шеърӣ дар ашъори лирикӣ бевосита бо асолати луғавӣ ва услубии матни асл алоқаманд аст; 2) ҷузъиёти забонӣ ва фарҳангӣ дар ашъори ишқӣ дар доираи муайяни шеърӣ таълифшуда, одатан ба анъанаи миллии хос аст (шояд бо матни тарҷума номувофиқ бошад); 3) як қатор таъсироти вижаи маъноӣ; 4) осори дорои мазмун ва муҳтаво, ки баъзан норавшан аст; 5) таъйини асолати эстетикӣ асар дар асоси вижагиҳои мухталифи назмӣ ҳосилшуда, мушкил аст [4, 278].

Дар мавриди масъалаҳои тарҷумаи осори бадеӣ олими шинохтаи Индонезия Сиравината қайдҳои ҷолиб намудааст. Аз ҷумла, ӯ таъкид мекунад, ки ҳангоми тарҷумаи осори бадеӣ тарҷумон ба омилҳои луғавӣ, бадеӣ, эстетикӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ рӯ ба рӯ хоҳад шуд. Бинобар ин, ҳангоми тарҷумаи шеър мутарҷим ҳатман бо жанрҳои мухталифи бадеӣ дучор мешавад, ки он яке аз мушкilotи омилҳои бадеӣ ба шумор меравад [13, 23].

Казакова Т.А. тарҷумаи шеъриро фиреби назар номида, қайд намудааст, ки чунин навъи тарҷума бидуни маърифати шеършиносӣ ғайриимкон аст, зеро шеър баёнгари фалсафаи амиқ буда, ҷиҳати дубора ба забони дигар офаридани он басо мушкил аст. Ба илова, ӯ такрори вазни шеъри аслиро дар тарҷума ғайри имкон ҳисобида, инкишофи оҳангу ҳиҷо, қофияву радиф, вижагиҳои сабки шоиронаро дар забону фарҳанги бегона имконнопазир донистааст.

Дар ин ҳусус, Казакова Т.А. ба таърихи тарҷумаи осори садаи ҳаҷда то кунун таваҷҷуҳ намуда, аҳамияти ягонагии сохтор ва мундариҷаи шеъри асл ва робитаи ногустаи онҳоро муҳим меҳисобад ва таҳрифи якеро боиси қоҳиши дигаре медонад [3,

64]. Аммо Жуковский В.А. омили ягонагии сохтор ва мундариҷаи тарҷумаи ашъорро дар зарурати тарҷумаи шоирона нишон дода, зебӣ, хусну ҷаззобияти шеърро дар ҳамоҳангии онҳо (сохтор ва мундариҷаи шеър) таъкид мекунад, ки дар раванди тарҷумаи насри асолати хешро гум хоҳад кард. Ҳамоҳангӣ ва ҳаммаъноӣ дар тарҷума ҳадафи волои ҳар тарҷумон буда, аммо ифодаи калимаҳои алоҳида ва кӯшиши шабеҳ сохтани ҷумлаҳои матни асло мақсади тарҷумон намешуморад [2, 12]. Мо низ андешаи охириро пайгирӣ карда, чунин меҳисобем, ки тарҷумаи осори манзум бояд бо методҳои симметрияи семантикӣ (маъноӣ) сурат гирад, то ки паём ва ҳадафҳои аслии муаллифи матни асл дар тарҷума пурра инъикос гардад.

Дар бобати вижагиҳои тарҷумаи суруду таронаҳо, аҳли таҳқиқ бештар ба типологияи К.Райе таъкид мекунам, яъне ӯ аз як сӯ ба сохтори матн (матнҳои манзуми бадеӣ), аз сӯи дигар ба матнҳои аудио-сабтӣ эътибор дорад. Тарҷумашиносон иттифоқан чунин меҳисобанд, ки тарҷумаи матнҳои аудио-сабтӣ бояд ба мисли матни асл ба шунаванда таъсир гузоранд.

Аз лиҳози омилҳои забонӣ, ҳадди ақалл ду нуктаро бояд баррасӣ кард: ҳамоҳангсозии калимаҳо ва сохторҳои норавшани синтаксисӣ. Ҳамоҳангсозии калимаҳо ин ҷо гурӯҳи калимаҳое, ки аз лиҳози маъно ба ҳам мувофиқанд.

Ҳамоҳангсозӣ метавонад синтагматикӣ, прагматикӣ, уфқӣ ё амудӣ бошад. Ба он калимаҳое мансубанд, ки ба як гурӯҳи семантикӣ тааллуқ доранд ё муқобили онанд.

Новобаста аз омил, ҳангоми маънидодӣ матни асл тарҷумон бояд муодили онро дар забони тарҷума пайдо ва истифода кунад. Ҳамзамон, бештар ба ҳамоҳангсозии сохторҳои шабеҳ дар забони асл ва тарҷума диққат зоҳир кунад.

Ҳамчунин, дар масъалаҳои забоншиносӣ сохтори тафарручи (ғайримуқаррарӣ) синтаксисӣ баррасӣ шавад. Ин гуна сохторҳо метавонанд қасдан дар шеър вазифаи ташреҳи матнро бар ӯҳда гиранд.

Қадами аввал ҷиҳати ҳалли ин масъала пайдо кардани сохтори устувор мебошад. Мувофиқи Нюмарк тартибу низоми ғоидабахш он аст, ки аввал исм ва баъдан феъли мушаххас мавриди истифодаи тарҷумон қарор гирад [12, 116]. Агар ду унсури муҳим дуруст ба кор ояд, воҳидҳои боқимонда мавқеи хешро меёбанд. Пас аз он, тарҷумон метавонад сохторро дар забони тарҷума то ҳадди имкон бо забони асл мусовӣ намояд. Илова бар ин, сохтори ҳар як вожа ва ибора ба назар гирифта шавад.

Қамоли Хучандӣ - яке аз бузургтарин шоирони ғазалсарои адабиёти классикии форсу тоҷик ба ҳисоб рафта, ки соли гузашта тамоми тоҷикони дунё бо шаҳомат ва ифтихор 700-солагии ӯро ҷашн гирифтанд.

Лозим ба ёдоварист, ки перомунӣ таҳлил ва баррасии масъалаҳои ҳаёт ва эҷодиёти Қамоли Хучандӣ донишмандони ватаниву хориҷӣ аз ҷумла Садриддин Айний, Абдулғанӣ Мирзоев, Ш.Хусейнзода, А.Афсаҳзод, И.С.Брагинский, Б.Мақсудов, Ш.Исрофилниё ва дигарон китобу рисолаҳо навиштаанд.

Чунончи муҳаққиқони осори Шайх Камол таъкид мекунам, ӯ ғазалҳои зиёд дар мавзӯҳои муҳталифи зиндагӣ аз худ мерос гузоштааст, ки омӯзишу фатҳи маонии амиқ ва пӯшидаи онҳо бар зиммаи муҳаққиқону олимони соҳа вогузор аст. Аз ҷумла ғазали “Дил муқими кӯи ҷонон асту тан ин ҷо ғариб” аз зумраи ғазалҳои шинохта ва дӯстдоштаи мардуми форсу тоҷик буда, ҳамзамон таҳқиқи ҳамаҷонибаи тарҷумаҳои муҳталифи он кам ба назар мерасад.

Бояд зикр кард, ки омӯзиш ва ҳаллу ҷасли масоили тарҷумашиносӣ ба вижа падидаи асимметрияи тарҷума дар матнҳои манзум ҳоизи аҳамият мебошад.

Инак, матни пурраи ғазал бо тарҷумаи англисиаш дар ҷадвали 1.1. матраҳ мешавад:

Ҷадвали 1.1.

Асл	Тарҷума
Дил муқими кӯи ҷонон асту тан ин ҷо ғариб, Чун кунад бечораи мускин тани танҳо ғариб?!	My heart settled down in the way of the sweetheart but me a stranger, What can do the helpless indigent lone

Орзуманди диёри хешаму ёрони хеш, Дар ҷаҳон то чанд гардам бесару бепо ғариб? Чун ту дар гурбат најафтодӣ, чӣ донӣ ҳоли ман? Меҳнати гурбат надонад ҳеч кас, илло ғариб. Ҳаргиз аз рӯи карам рӯзе напурсидӣ, ки чист Ҳоли зори мустаманди монда дур аз мо ғариб? Чун дар ин даврон намеафтад касе бар ҳоли худ, Дар чунин шаҳре, ки мебинӣ, кӣ афтад бо ғариб? Дар ғарибӣ ҷон ба сахтӣ медиҳад мускин Камол, Во ғарибӣ, во ғарибӣ, во ғарибӣ, во ғариб! [10, 43]	stranger? I hunger for my native land and relatives, How long as stranger could I wander around the world? Since you have not been in the strange land, you are not aware of me? No one know of Strange land suffers, but me. What is the fact? You never asked upon generosity Of the far remained stuck on stranger's situation? Since no one in such time will spontaneously run into, Stranger in such town as you see? Indigent Kamol will pass away in strange land, Oh strange land, oh strange land, oh strange land? [10, 44]
---	---

Тарҷумаи осори бадеи кори сахл набуда, он дорои арзиш ва вижагиҳои хоса мебошад. Дар шеър қареҳаи шоирӣ, интиҳоби калима ва маонии маҷозӣ, инчунин риояи қоидаву қонунҳои фанни арӯз муҳим аст. Вазифаи тарҷумон интиқоли пайвастаи маънӣ ва арзишҳои дигар ба забони тарҷума мебошад. Албатта тарҷумаи шеър водор месозад, ки набояд бо чашми оддӣ зоҳиран назар кард, балки бо чашми ақл ба ҷаҳони ботинӣ, эҳсосоти шоир ва паёму ҳадафи аслии ӯ таваҷҷуҳ дод.

Дар ду байти аввал шоир мегӯяд:

Ҷадвали 1.2.

Асл	Тарҷума
Дил муқими кӯи ҷонон асту тан ин ҷо ғариб, Чун кунад бечораи мускин тани танҳо ғариб?! Орзуманди диёри хешаму ёрони хеш, Дар ҷаҳон то чанд гардам бесару бепо ғариб? [10, 43]	My heart settled down in the way of the sweetheart but me a stranger, What can do the helpless indigent lone stranger? I hunger for my native land and relatives, How long as stranger could I wander around the world? [10, 44]

Чунончи мушоҳида мекунем, баъзе камбудҳои дар тарҷума ба чашм мерасанд, аз ҷумла маънои асл пурра инъикос нагардида, балки таассуроте пайдо мегардад, ки гӯё тарҷума аз маънии асл дур мондааст. Масалан, дар мисраи аввал калимаи “*sweetheart*” мувофиқи маънои луғавиаш бо матни асл “*ҷонон*” ҳамоҳанг набуда, сабаби номувофиқати мантиқи шеър гаштааст, ки онро асимметрияи семантикӣ гуянд. Вожаи “*ҷонон*” дар китоби “Тӯҳфаи ҷон (Шарҳи 40 ғазали Камоли Хучандӣ)” ба таври зайл баён шудааст: “Ҷонон тибқи истилоҳоти тасаввуф сифати қайюмист, ки қиёми ҷумла мавҷудот ба ўст, ки агар он дақиқа пайваста мавҷудотро намебуд, ҳеч чиз вучуд ва бақо намеёфт. Шояд шоир дар ин байт гуфтани бошад, ки дилу рӯҳи ман дар боргоҳи Кибриё иқомат дорад ва тани ман дар олами сифлӣ ғарибона умр ба сар мебарад. Ин тани бечораи нотавон дигар илоҷи раҳой аз ин зиндони махуф надорад” [7, 52].

Тарҷумаи вожаи номбурдари ба ҳайси “*beloved*” пешниҳод мекунем, ки истифодаи он дар адабиёти англисӣ бештар роиҷ аст.

Аммо дар мавриди корбасти вожаи “*ғариб*” бояд қайд намуд, ки тарҷумаи он “*stranger*” на он қадар бо матни асл созгор буда, дар мазмун наздик мебошад. Зеро,

маънои луғавии калимаи “**stranger**” дар луғатномаҳои Кембрич бо мисолҳо чунин тавзеҳ шудааст:

stranger - 1) *someone you do not know*: (**ношинос** - касе, ки ўро намешиносед); 2) *A stranger in a particular place is someone who has never been there before* (**Шахси бегонае**, ки дар ҷои махсус ҳаргиз қаблан набудааст):

My mother always warned me not to talk to strangers.

Модарам ҳамеша огаҳ мекунад, ки бо бегонагон сӯҳбат накунам.

I'd never met anyone at the party before - they were complete strangers.

Қаблан ҳаргиз ягон нафарро дар шабнишинӣ вонаҳӯрда будам, онҳо қомилан ношинос буданд.

Do not confuse with foreigner (= a person from another country).

Ин вожаро бо калимаи “**foreigner**” (нафари хориҷӣ) омехта накунад (шахсе аз кишвари дигар).

Дар луғати амрикоии Кембрич чунин баён шудааст:

stranger - *someone not known or not familiar* (нафаре, ки ношинос ё ношинохта).

Дар луғати Оксфорд чунин ташреҳ шудааст:

stranger - 1) *a person that you do not know* (шахсе, ки шумо намешиносед):

There was a complete stranger sitting at my desk.

Он ҷо назди партаам шахси қомилан ношинос менишаст.

They got on well together although they were total strangers.

Онҳо муносибати созгор доштанд, гарчанде ношинос буданд,

stranger - stranger to somebody (шахси ба касе ношинос):

stranger - 2) *a person who is in a place that they have not been in before* (**Шахси бегонае**, ки дар ҷои махсус ҳаргиз қаблан набудааст):

Sorry, I don't know where the bank is. I'm a stranger here myself.

Бубахшед, ман намедонам, ки ин банк куҷо аст. Ман худ ин ҷо ношинос/мусофир ҳастам.

Аз баёну тарҷумаи вожаи “**stranger**” равшан мегардад, ки калимаҳои “**ғариб**” ва “**stranger**” аз лиҳози семантикӣ ҳамоҳанг набуда, ҷиҳати қомилан ифода намудани ҳадафи аслии шоир вожаи “**wanderer**” пешниҳод мешавад, зеро дар луғатномаҳои Кембрич ва Оксфорд онро чунин маънидод намудаанд:

Дар луғатномаи Кембрич:

wanderer - *someone who often travels from place to place, especially without any clear aim or purpose* (нафаре, ки гоҳ-гоҳ аз ҷое ба ҷое сафар мекунад, хоса бе ягон ҳадаф ё мақсади мушаххас):

The characters who pass by the boarding house are lonely wanderers.

Шахсоне, ки аз назди хобгоҳ мегузаштанд, ғарибони бекас буданд.

How did his life progress from rich kid to street wanderer?

Чӣ тарз ҳаёти хуби кӯдакиашро ба ғариби кӯчагард иваз кард?

Tired weekend wanderers rested their feet in a jam-packed McDonald's.

Ғарибони хастаи рӯзи истироҳатӣ дар тарабхонаи серодами “Макдоналдс” дам гирифтанд.

Дар луғати Оксфорд:

wanderer - *a person who keeps travelling from place to place with no permanent home* (шахсе, ки аз ҷое ба ҷои дигар бидуни манзили истиқоматӣ сафар мекунад):

‘So, I see the wanderer has returned!’ he sneered.

“Ҳуллас, мебинам, ки ғариб баргаштааст”, тамасхуромез гуфт.

I felt like a homeless wanderer on the face of the earth.

Ман худро мисли ғариби беҳона/бесоҳиб эҳсос намудам.

Аз тафсири вожаи “**wanderer**” маълум мегардад, ки он бештар бо калимаи “**ғариб**” ҳамоҳанг буда, қорбурди он бамаврид аст.

Инчунин, дар байни ҷонишинҳои “*I*” ва “*me*” ихтилофе ба вуҷуд омадааст, ки мубтадо бо пуркунанда муқоиса шавад ва маълум мегардад, ки шахс чун мубтадо ишора шуда, ҳангоми тарҷума онро иштибоҳан ба ҳайси пуркунанда маънидод намудаанд, ки боиси зуҳури асимметрияи грамматикӣ гаштааст. Илова бар он, калимаи “*man*” бо муодили англисии “*me*” аз лиҳози грамматика комилан дар ҳолати асимметрии қарор дорад, зеро “*man*” ба ҳайси мубтадо ояд, пас “*me*” чун ҷонишини таъкидӣ қайд шудааст. Ҳамзамон, вожаи “**муқим аст**” - 1) *бошанда аст, сокин аст; муқими ҷое будан ҷой гирифтани дар маҳалле, сукунат кардан*; 2) *истиқоматкунандаи доимӣ будан, таҳҷой; муқим шудан ҷо гирифтани; сокини ҷое шудан ба таври доимӣ, сукунат бо феъли “settled down” - to become familiar with a place and to feel happy and confident in it: She quickly settled down in her new house/job/school* баробармаъно буда, аммо аз лиҳози замон нобаробар ё асимметрии мебошад, яъне дар матни асл феъли “**муқим аст**” дар замони ҳозира ва дар тарҷума феъли “**settled down**” дар замони гузашта ифода шудааст.

Мавзӯи марказии ин ғазали риққатангез ғарибист. Ғарибӣ ба маънои дуҷусти луғавиаш, яъне мусофирӣ; дурафтадагӣ аз ватан, аз хонумон, ҷудой аз ёру диёр ва инчунин ба маънои сеюмаш маҷозан бекасӣ; бечорагӣ; мавриди қорбурди шоир қарор гирифтааст. Дар ин ғазал шоир аз санъатҳои бадеии маҷоз, истиора, таҷоҳули ориф, ҳисомезӣ, такрор ва тазод истифода бурдааст. Он чи ки мавриди таваҷҷуҳи мо қарор дорад, пеш аз ҳама баёни интизои матлаби шоир мебошад, ки аз афкори орифонаи ӯ бармеояд [7, 51].

Дар мисраи дувум шоир мегӯяд, ки тани бечораи нотаваҷҷаи ҳаргиз илочи раҳой аз он зиндони тангу торик надорад. Нисбати ҳеш қалбашро танҳо ву бекас ва ғариб эҳсос мекунад:

*Дил муқими кӯи ҷонон асту тан ин ҷо ғариб,
Чун кунад бечораи мускин тани танҳо ғариб?!
My heart settled down in the way of the sweetheart but me a
stranger,
What can do the helpless indigent lone stranger?*

Ин ҷо вожаи “**мускин**” чун 1) *фақир, бенаво, бечиз, қашшоқ; мунъиму мускин дорою камбағал*; 2) *тамоман аз тобу тавонмонда, нотаваҷҷа, оқиз; бечора* ифода шудааст.

*Орзуманди диёри хешаму ёрони хеш,
Дар ҷаҳон то чанд гардам бесару бепо ғариб?
I hunger for my native land and relatives,
How long as stranger could I wander around the world?*

Чи тавре равшан мегардад, байти дувум идомаи маънои байти якум аст ва он таъкид мекунад, ки шоир орзуи диёр ва аҳли байташ будааст. Ӯ суол мегузорад, ки то кай чунин бесару бепо ва ғарибона зиндагӣ мекунад. Кишваре, ки Камоли Хучандӣ дар орзуяш будааст, аз кишвари воқеии ӯ хеле дур ва дастнорас аст. Аз ин лиҳоз, ибораи “*гардам бесару бепо*” бо муодили англисӣ “*I wander around the world*” дар ҳолати қисман симметрияи семантикӣ қарор дошта, аммо тибқи ҳар лексемаи алоҳида ба мисли “*гардам*” бо “*I wander*”, “*бесару бепо*” бо “*around the world*” асимметрияи грамматикӣ мебошанд.

Ҳамзамон, дар ду байти аввал вожаҳои “**ин ҷо**”, “**танҳо**”, “**бепо**”, “**хешаму**”, “**бесару**” ва “**асту**” ба ҳам қофия (қофияи решагӣ) буда, аммо калимаи “ғариб” радиф аст.

Дар зер намунаи тарҷумаи англисии ду байти боло бо нигоҳи тоза пешниҳод мегардад:

Намунаи аввал:

*Within my beloved my heart settles down, but I loathe a wanderer.
What can do the helpless indigent lonely wanderer?
I hunger in my soul, I hunger for my land and family to be whole,
How long ought I wander around the world as a wanderer?*

Чунончи дар тарҷумаи аввал мушоҳида мекунем, ибораҳои “**I loathe**”, “**I hunger**”, “**I wander**” ба якдигар қофия шуда, вожаи “**wanderer**” радиф мебошад. Пас, гарчанде

тарҷумаи шеър қоидаву қонунҳои арӯзро риоя накардааст ва ҳатто шеър низ нест, аммо чанд нишонаи он ба назар расидааст. Ин нобаробарии арӯзии байни матни асл ва тарҷумаро асимметрияи поэтикӣ гӯянд.

Намунаи дувум:

*My heart stopped in the way of my beloved, but I am a wanderer,
What can a helpless, destitute, lonely wanderer do?
I long for my homeland and relatives,
How long as a wanderer should I roam?*

Дар байти сеюм шоири ширинкалом пурсон мешавад, ки кас агар меҳнати ғарибиро нодида бошад, аз кучо донад. Зеро, азобу машаққати ғарибиро ғарибон донанд. Маънии ирфонии байт дар мисраи дувум вожаи “**меҳнат**” ифода ёфтааст, ки маънои заҳмат чихати расидани маъшуқ ба ошиқ мебошад. Яъне ашхосе, ки солики ин тариқ нестанд, аз ин ранҷ ғофиланд:

Қадвали 1.3.

Асл	Тарҷума
<i>Чун ту дар гурбат наҷфтодӣ, чӣ донӣ ҳоли ман?</i>	<i>Since you have not been in the strange land, you are not aware of me?</i>
<i>Меҳнати гурбат надонад ҳеч кас, илло ғариб.</i>	<i>No one know of Strange land suffers, but me.</i>
<i>Ҳаргиз аз рӯи қарам рӯзе напурсидӣ, ки қист</i>	<i>What is the fact? You never asked upon generosity</i>
<i>Ҳоли зори мустаманди монда дур аз мо ғариб? [10, 43]</i>	<i>Of the far remained stuck on stranger's situation? [10, 44]</i>

Ҳамзамон, байти чорум ифодагари арзу шикоятӣ шоир буда, ӯ гила мекунад, ки чаро касе ўро аз рӯи лутфу меҳрубонӣ аз ҳолаш пурсон нашудааст, ки дар ғарибӣ чӣ ҳол дорад. Дар байти мазкур вожаи “**қарам**” муродифи **лутф** буда, дар адабиёт парвариш додани ошиқро гӯянд, ки ҳадафи шоир маҳз дар ҳамин маънӣ аст.

Тарҷумон як падежи исмиро ба шакли ҷумлаи саволӣ табдил додааст. Бо вучуди аз як оила будан, сохтори луғавии забони тоҷикӣ аз англисӣ ба қуллӣ фарқ мекунад ва таъсири услубии он низ дар тарҷума зоҳир шудааст. Бояд қайд кард, ки ҳодисаи симметрия қисман дар байти сеюм ва чорум ба мушоҳида мерасад, ки паёми асл аҳамияти хешро гум накардааст. Асимметрияи услубӣ байни вожаи “**ғурбат**” ва “*strange land*” рух додааст, ки дар поён шарҳашро меорем. Ҳамзамон, шарҳи калимаи “*гурбат*” дар фарҳанг чунин тавзеҳ шудааст: 1) *ҷудой аз ватан, дурӣ аз ёру диёр, ғарибӣ, мусофирӣ; гурбат ихтиёр кардан тарки ватан кардан*; 2) *он ҷо, ки ватани кас нест, ҷои дур аз хонумон; дар гурбат дар дурӣ аз ватан, дар мусофирӣ; диёри гурбат ҷое, ки кас дар он ғарибу мусофир аст; ғарибӣ*; 3) *гуфт., маҷ.ҷанҷол, хархаша; гурбат кардан ҷанҷол кардан, мағал бардоштан; сари безурбати худро ба гурбат мондан ба коре иқдом карда, худро ба ташвиш андохтан, ба коре ҷамроҳ шуда худро гирифтори дарди сар кардан*. Аммо муодили вожаи “*гурбат*” дар тарҷума бо ду калимаи англисӣ ба наҳви ибораи “*strange land*” тарҷума шудааст, ки мутарҷим метавонист онро бо як вожаи “*outland*” ифода кунад, зеро он дар адабиёти англисӣ васеъ корбаст мешавад. Илова бар гуфтаҳои боло, ба ивази вожаи “*stranger*” метавон калимаи “*outlander*”-ро низ истифода кард ё худ чи тавре дар боло зикр гардид, метавон бо вожаи “*wanderer*” иваз намуд.

Калимаи “**қарам**” дар луғат *марҳамат, иноят; саховат, ҳиммат, кушодадастӣ, ҷавонмардӣ; лутфу қарам меҳрубонӣ ва мурувватро* ифода мекунад. Ин вожа ба англисӣ “**generosity**” тарҷума шудааст, ки онро симметрия номанд.

Вожаи “**мустаманд**” - 1) *ғамгин, андӯхгин*; 2) *муҳтоҷ, ҳоҷатманд, бечора*; 3) *маҷ. ошиқ, гирифтдор* аз лиҳози сохтори грамматикӣ бо муодили англисиаш “*stranger's situation*” асимметрияи морфологӣ гаштааст.

Ҳамаи мисраҳои ҷангоми тарҷума аз усули маъмули таҳвили тарҷума бархурдоранд, зеро шеър ҳамеша дорои мазмун ва муҳтавои амиқ аст ва онро наметавон чун матни оддӣ

тарҷума кард. Аз ин ҷиҳат ағлаби тарҷумонон дар тарҷумаи шеър кӯшиш ба харч медиҳанд, то ки маънӣ ва паёми аслиро ба хонанда пешкаш намоянд ва дар натиҷа сохтор ва воҳидҳои луғавӣ дар мантиқҳои асл ва тарҷума зоҳиран фарқ мекунад.

Инак, намунаҳои тозаии ду байти боло пешкаш мешаванд:

Намунаи аввал:

Since you have not been in an outland, how would you know my way?

Will you have to be a wanderer in a strange land to be aware of me?

No one knows what a wanderer in an outland feels, no one but me.

The truth is you never asked upon generosity and remained alone as a wanderer.

Намунаи дувум:

Since you have not been in an outland, do you not know of me?

No one knows of a foreign land but me.

What's the matter? You never asked for generosity.

From far away stuck in an unhappy situation?

Шайх Камол дар байти панҷум ибраз мекунад, ки ҳеҷ кас моро ҳамдам нахоҳад шуд. Аммо аз лиҳози маҷоз, маънии ихтиёр низ дарҷ шудааст. Масалан, донишманде изҳори ақида намудааст, ки шахс кай ба ихтиёр робитае дошт ва шоир низ даврони пур аз шиканҷа руҳан ҳешро тоқа эҳсос кардааст.

Ҷадвали 1.4.

Асл	Тарҷума
<i>Чун дар ин давра намонафтад касе бар ҳоли худ,</i> <i>Дар чунин шаҳре, ки мебинӣ, кӣ афтад бо ғариб?</i> <i>Дар ғарибӣ ҷон ба сахтӣ медиҳад мискин</i> <i>Камол,</i> <i>Во ғарибӣ, во ғарибӣ, во ғарибӣ, во ғариб!</i> [10, 43]	<i>Since no one in such time will spontaneously run into,</i> <i>Stranger in such town as you see?</i> <i>Indigent Kamol will pass away in strange land,</i> <i>Oh strange land, oh strange land, oh strange land? [10, 44]</i>

Дар байти охир, Шайх Камол зоҳиран меғӯяд, ки дар ғарибӣ ҷон ба сахтӣ месупорад. Аммо аз лиҳози маъно ғазал маҷозан пӯшида буда, яъне ҷон супоридан киноя аз фонӣ шудан будааст, ки тариқест найл ба олами бақо. Инчунин мурдан тибқи истилоҳ рондагиро ғӯянд аз ҳазрати Ҳақ субҳона ва аз ҳақиқат дур нест, ки шояд шоир ҳамин маъниро дар назар дошта бошад [7, 52].

Дар забоншиносӣ мафҳуми фоносемантика бештар таваҷҷуҳи олимониро ҷалб намудааст, ки онро ҳангоми таҳлилу баррасии осори манзум ва мансур мавриди истифода қарор медиҳанд. Масалан, дар бобати аҳамияти мафҳуми номбурда забоншиносон андешаҳои гуногун баён кардаанд. Масалан, Бодуэн де Куртенэ қайд мекунад, ки овоз дар системаи забонӣ чун аломати лозимии забон ба ҳисоб рафта, бидуни он системаи фонетикӣ забонҳо тасаввурнопазир аст. Дар замони муосир рушди фоносемантика боиси пайдоиши масъалаҳои зиёди лексикӣ-семантикӣ ва луғавӣ-равонӣ гаштааст. Аммо бори аввал асосгузори мактаби фоносемантикии шаҳри Петербург Воронин С.В. ин мафҳумро ба гунаи шоҳи алоҳидаи забоншиносӣ маънидод намудааст. Аз ҷумла, ӯ таъкид намудааст, ки ҳадафи аслии фоносемантика - омӯзиши робитаҳои овоз ва маъно дар калима мебошад.

Масалан, дар ғазали Камоли Хучандӣ вожаҳои “*касе*”, “*мебинӣ*”, “*кӣ*”, “*ғариб*”, “*ғарибӣ*”, “*сахтӣ*”, “*мискин*”, “*Во ғарибӣ*”, “*во ғариб*”, “*муқим*”, “*ҷонон*”, “*мискин*”, “*ғурбат*”, “*наяфтодӣ*”, “*чӣ донӣ*”, “*илло*”, “*карам*” ва “*мустаманди*” аз назари таълимоти фоносемантикӣ, ҳангоми кироат дорои оҳангҳои мухталиф ва баёнҳои маъниҳои умқи фалсафӣ ва эҳсосоти ботинии шоир буда, ҳар калима ифодагари чандин маъно мебошад. Ҳамзамон, дар саросари мақола мазмун ва мухтавои калимаҳо бо шарҳу

тафсири васеъ матраҳ гардидааст, ки он исботи қонуну талаботи фанни фоносемантика мебошад.

Дар байти панҷум ва охири тарҷума, ба хонанда ҳисси ивази ҷои зист тавлид гашта, адами рамзи холиғӣ ва таъсире, ки муаллиф дар шеъраш баён дорад, ҳосил мегардад. Чинончи дар шарҳи байти панҷум баён гардид, мазмуни аслии байти номбурда дар тарҷума қисман тавзеҳ шудааст. Масалан, дар мисраи аввали байти панҷум хатои услубӣ рӯй додааст, ки ибораи “дар ин даврон” иштибоҳан “in such time” тарҷума шуда, бояд “at such time” тарҷума мегардид, ки онро эрротологияи тарҷума гӯянд. Ҳамчунин, дар мисраи мазкур, тарҷумаи вожаи “spontaneously” дар матни асл зикр нашуда, аммо аз лиҳози маъно мувофиқат кардааст, ки онро асимметрияи морфологӣ гӯянд. Ҳамзамон, мисраи дувуми байти панҷум аз лиҳози маъно ба ҳам тавъам набуда, бояд тарҷума ба таври зайл хотима меёфт:

Дар чунин шаҳре, ки мебинӣ, кӣ афтад бо ғариб?

No one in no time and in any other town runs into a stranger you see?

Бояд таъкид намуд, ки тарҷумаи ибораи “ба сахтӣ” дар матни тарҷума ба назар нарасида, шояд тарҷумон зикри онро лозим надонистааст, ки адами ин ибораро метавон асимметрияи морфологӣ номид.

Дар мисраи охирин ибораи “Во ғарибӣ” чун “Oh strange land” тарҷума шудааст, ки аз нигоҳи грамматикӣ падидаи асимметрии меноманд. Ҳамзамон, маънои луғавии “ғарибӣ” - *ғариб будан, зиндагии дур аз ватан, дурӣ аз ватан, мусофирӣ, гурбат; дар ғарибӣ дур аз ватан, дар гурбат 2. бекасӣ, танҳоӣ; ғарибӣ кашидан мусофириро аз сар гузаронидан; азоби дурӣ аз ватан ва бекасиро дидан; дар ғарибӣ афтодан* дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ дарҷ шудааст. Аммо чи тавре дар боло баён гардид, ибораи “strange land” ифодагари маънои “гурбат” буда, дар мисраи охир қисман асолати худро нигоҳ доштааст.

Ахиран, намунаҳои дигари ду байти боло пешкаш мешаванд:

Намунаи аввал:

No one at such time will encounter a stranger,

No one in no time and in any other town runs into a stranger you see?

The indigent Kamol will die in a strange land,

Oh wanderering, oh wanderering, oh wanderering, oh wanderer!

Намунаи дувум:

As no one at such time would spontaneously encounter,

A stranger in such a city as you see?

The indigent Kamol will pass away in a strange land,

Oh wanderering, oh wanderering, oh wanderer!

Дар адабиётшиносӣ мафҳуми аллитератсия боиси омӯзиш ва таҳқиқи олимон гаштааст. Аллитератсия - такрор ё ҳамоҳангии ҳамсадоҳои монанд ё аз лиҳози талаффуз ба ҳам наздикро гӯянд. Ин мафҳумро метавон ҳангоми шарҳу тавзеҳи матни комил ё порчаҳои алоҳида истифода кард. Дар мавриди ин қазия, англисшиноси тоҷик Каримҷон Усмонов қайд мекунад: “Аллитератсия гуфта дар аввали ҳичоҳо ва калимаҳо такрор шудани овозҳои якрағ ё монанд фаҳмида мешавад ва он яке аз василаҳои услубӣ ба шумор меравад, зеро он ба гуфтор лаҳни махсус мебахшад. Мисол: Doubling, dreaming, dreams no mortals ever dared to dream before (E.Poe)” [11, 32].

Намунаи олии мафҳуми аллитератсия тезгӯякҳо мебошанд, ки дар онҳо ҳарфҳои ҳамрадиф ва ҳамқофия бештар ба назар мерасанд ва ҳангоми қироат ҳалале намерасад. Ҳамзамон, профессор К. Усмонов дар китоби “Услубиёти забони англисӣ ва муқоисаи он бо забони тоҷикӣ” чунин менависад: “Аз сабаби чунин ҳосият доштани аллитератсияро ҳамоҳангии мусиқии фикри гӯянда низ меноманд. Аллитератсия бештар дар назм ва эҷодиёти даҳонакии халқ (фолклор) дучор мешавад” [ҳамон ҷо].

Аммо сабку шеваи гӯиши Шайл Камол комилан инъикосгар ва исботи мафҳуми аллитератсия буда, дар ғазал шоир бо табаххур ва қареҳаи шоирӣ ғазали мавриди назарро эҷод намудааст, ки ҳангоми қироаташ кас аз равонӣ ва суфтагии ғазал пай мебарад.

Дар охир, аз рӯи баъзе баҳсҳои адабӣ ҳаде мезанем, ки шояд тарзи баргардони дурусти мисраи ниҳой бо хониши “*ѐ*”-и мақсура ба таври зайл сураи мегирифт: мувофиқи маъноӣ луғавӣи вожаи “*ғариб*” - фоил, исм ё мубадо аст, зеро дар мисраи аввал шоир хешро **мискин** хонда, баъдан таъкиди ҳол кардааст:

Дар ғарибӣ ҷон ба сахтӣ медиҳад мискин Камол,

***Во ғарибо**, во ғарибо, во ғарибо, во ғариб.*

The indigent Kamol will die in a strange land,

***Oh wanderer**, oh wanderer, oh wanderer, oh wanderer.*

Тибқи қонуниятҳои фанни фоносемантика, яъне аз нигоҳи оҳанги талаффуз ибораи “***Во ғарибо***” ба мисраи асл шояд наздик бошад ва тарҷумаи англисии “***Oh wanderer***” низ хушоҳангтар аст, гарчанде ибораи “***Во ғарибо***” бо калимаҳои мисраи қаблии “*ғарибӣ*” ва “*сахтӣ*” ҳамқофия нест. Аммо бояд қайд намуд, ки дар баъзе сомонаву китобҳои адабӣ мисраи мазкур ба таври зерин дарҷ шудааст:

*Во ғарибӣ, во ғарибӣ, **во ғарибо**, во ғариб.*

Ҳамин тариқ, ҳангоми ҳалли баррасии хусусиятҳои тарҷумаи матни манзуми бадеӣ равшан мегардад, ки тарҷумаи ашъор бояд дорои таъсири эстетикӣ, ҳамоҳангии мазмун ва мундариҷа, дарки амиқи жанр ва санъатҳои бадеӣ ҷиҳати таносуби матни асл ва тарҷума бошад.

Хулоса, аз таҳлилу баррасии байтҳо равшан мегардад, ки тарҷумон кӯшиш ба харҷ додааст, то ки усули тарҷумаи бадеиро бо баъзе мушкилиҳо анҷом дода, паёми аслии шоирро ба хонандаи англис расонад, аммо на бо мазмуни амиқ. Тарҷумаи байтҳо аз рӯи ҳамоҳангӣ ва таносуб тибқи қонуну қоидаҳои фанни арӯз ва грамматика мавриди баррасӣ қарор гирифта, ҳангоми тарҷума ва маънидодӣ байтҳо қорбурди вазни озод метавонад ҷиҳати тақмили маъно хидмат кунад.

Ҳамзамон, масъалаи тарҷумаи бадеӣ аз нигоҳи зухуроти ассиметрӣ дар заминаи мафҳуми фазои тарҷума мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифт. Мувофиқати мазмун ва муҳтавои тарҷумаи ашъор дар фазои тарҷума қазияи асимметрияи семантикиро рӯи қор меорад, ки симметрияи маъноӣ калимоти алоҳидаро аз назар ҳолӣ намегузорад.

АДАБИЁТ:

1. Аристотель. Об искусстве поэзии / Пер. В. Г. Апелльрота. - М., 1893. - 97 с.
2. Жуковский В.А. О переводах вообще и в особенности о переводах стихов / В.А. Жуковский// Эстетика и критика. - М.: Искусство, 1985.-431 с.
3. Казакова Т.А. Художественный перевод. Теория и практика: Учебник / Т.А. Казакова - СПб.: ООО «Иньязыдат», 2006. - 544 с.
4. Кузнецов А.Ю. Лирическое стихотворение и его перевод (от теории к практике сопоставительного лингвопоэтического исследования) [Текст]/ А.Ю. Кузнецов// в кн. Теория и практика художественного перевода: Учеб. пособие для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений/ Ю.П. Солодуб, Ф.Б. Альбрехт, А.Ю. Кузнецов. - М.: Издательский центр «Академия», 2005. - С. 278-295.
5. Нарзикул Мисбоҳиддин. Муқаддимаи шеършиносӣ / М. Нарзикул - Душанбе: Сино, 2004. - 82 саҳ.
6. Солодуб, Ю.П. Теория и практика художественного перевода: Учеб. пособие для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений [Текст]/ Ю.П. Солодуб, Ф.Б. Альбрехт, А.Ю. Кузнецов. - М.: Издательский центр «Академия», 2005. - 304 с.
7. Тӯҳфаи ҷон (Шарҳи 40 ғазали Камоли Хучандӣ). - Хучанд: Ношир, 2020. - 288 саҳ.
8. Тюленев, СВ. Теория перевода: Учебное пособие [Текст]/ СВ. Тюленев - М.: Гардарики, 2004. - 336 с.
9. Федоров, А.В. Введение в теорию перевода (Лингвистические проблемы / А.В. Федоров М.: Литература на иностранных языках, 1958. - 375 с.

10. Усмонов К. Услубиёти забони англисӣ ва муқоисаи он бо забони тоҷикӣ // Усмонов К. - Хучанд: Нури маърифат, 2007. - 128 с.
11. Ҳабдаҳ чаман. - Хучанд: Хуросон, 2020. - 284 саҳ.
12. Newmark, Peter. Approaches to Translation. - Oxford: Pergamon Press, 1981. - 200 p.
13. Suryawinata, Z. Analisis dan Evaluasi terhadap Terjemahan Novel Sastra The Adventure of Huckleberry Finn dari Bahasa Inggris ke dalam Bahasa Indonesia. Unpublished Doctorate Dissertation, Post-Graduate School, IKIP Malang, 1982. - 272 p.
14. Wills Wolfram. The Science of Translation. - Gunter Narr Verlag Tubingen, 1982.

**ЛИТЕРАТУРА КАК
СРЕДСТВО ПРАВ-
СТВЕННО-ДУХОВ-
НОГО ВОСПИТАНИЯ
МОЛОДЕЖИ**

Рустамова Гуландом Рустамовна – д.ф.н., профессор кафедры русского языка и литературы Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. 734055, г. Душанбе, ул. Борбада 48/5. E-mail: rustamova-71@mail.ru Тел.: 907913677.

**АДАБИЁТ ХАМЧУН
ВОСИТАИ АХЛОКУ
МАЪНАВИИ ТАРБИЯИ
ЧАВОНОН**

Рустамова Гуландом Рустамовна – д.и.ф., профессораи кафедраи забон ва адабити руси Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон. 734055, ш. Душанбе, к. Борбад 48/5. E-mail: rustamova-71@mail.ru Тел.: 907913677.

**LITERATURE AS A
MEANS OF MORAL
AND SPIRITUAL
EDUCATION OF
YOUTH**

Rustamova Gulandom Rustamovna – Doctor of Philology, Professor of the Department of Languages and Literature of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. 734055, Dushanbe, st. Borbad 48/5. E-mail: rustamova-71@mail.ru Tel.: 907913677.

Калидвожаҳо. литература, воспитание, произведение, любовь, смысл жизни, текст, подрастающее поколение.

Аннотатсия. Статья посвящена роли литературы как путеводителя, которая помогает молодому читателю найти свой путь в жизни, решать сложные задачи образования и воспитания подрастающего поколения. В статье раскрывается сущность понятия «воспитание», излагается взгляд русской классической литературы на вопросы воспитания подрастающего поколения.

Автором отмечено, что классическая литература помогает учащимся и студентам расти, обогащает их духовно, нравственно, способность понимать, чувствовать и сопереживать. Классическая литература является предметом человековедения и способом самопознания. Поиск проблемы счастья, любви, правды и лжи проходят сквозь весь прочитанной литературы.

Ключевые слова: адабиёт, тарбия, асар, муҳаббат, маъноӣ ҳаёт, матн, насли наврас.

Аннотация. Мақола ба нақши адабиёт ҳамчун роҳнамо ба хонандагони ҷавон дар ёфтани роҳи худ дар зиндагӣ, ҳалли масъалаҳои мураккаби таълиму тарбияи насли наврас бахшида шудааст, Дар мақола моҳияти мафҳуми «тарбия» кушода шуда, назари адабиёти классикии рус оид ба масъалаҳои тарбияи насли наврас оварда шудааст.

Муаллиф қайд кардааст, ки адабиёти классикӣ тарбиятгирандагон ва донишҷӯёнро аз ҷиҳати маънавӣ, ахлоқӣ ғанӣ мегардонад, қобилияти дарк кардан, эҳсос кардан ва ҳамдардӣ карданро фароҳам меорад. Адабиёти классикӣ мавзӯи омӯзиши инсон ва роҳи худшиносӣ мебошад. Дарёфти масъалаҳои хушбахтӣ, ишқ, ҳақиқат ва дурӯғ аз ҳамаи адабиёти хондашуда мегузарад.

Keywords: literature, education, work, love, meaning of life, text, younger generation.

Annotation. The article is devoted to the role of literature as a guide that helps a young reader find his way in life, solve complex problems of education and upbringing of the younger generation. The article reveals the essence of the concept of "upbringing", sets out the view of Russian classical literature on the issues of

upbringing of the younger generation.

The author noted that classical literature helps pupils and students grow, enriches them spiritually, morally, the ability to understand, feel and empathize. Classical literature is a subject of human studies and a way of self-knowledge. The search for the problem of happiness, love, truth and lies runs through all the literature read.

Нет лучше дела, как образовать прекрасного человека
Н. В. Гоголь

Важнейшая цель современного образования это одна из приоритетных задач общества и государства, которая является воспитание нравственного, ответственного, инициативного гражданина. По инициативе Президента страны, Лидера нации Эмомали Рахмона 2017 год был объявлен годом Молодежи. Нравственно-духовное воспитание молодежи становится сегодня актуальным не только в педагогическом, но и в социальном плане. В этой связи процесс образования должен пониматься не только как процесс усвоения системы знаний, умений и компетенций, составляющих инструментальную основу учебной деятельности студентов, но и как процесс развития личности, принятия духовно-нравственных, социальных, семейных и других ценностей. Поэтому воспитание в вузе не должно быть оторвано от процесса образования, усвоения знаний, умений и навыков, а напротив, должно быть органично включено в него.

Нравственная отсталость оказывает негативное воздействие, прежде всего на детей и подростков, не обладающих определенной культурой. В качестве примера можно привести растущие цифры преступности, особенно молодежной. Падение нравственности означает смену ценностных ориентаций общества. Кумирами, образцами для подражания у подростков часто становятся герои боевиков и многочисленных сериалов, в которых на первый план выдвигается только физическая сила и часто жестокость.

Нравственно — духовное воспитание молодежи обретает не меньшую, если не большую, значимость, чем знания, умения и навыки. На нынешнее время актуальны слова просветителя В. Г. Белинского, который по этому вопросу отмечал, что есть много родов воспитания, но всех выше должно стоять нравственное образование.

Одним из традиционных источников нравственности является русская литература. Тема воспитания подрастающего поколения освещается в русской литературе довольно многогранно и многоаспектно. Красота, гармония, духовный мир человека, нравственный выбор, эстетическое развитие — всё это основные вопросы, поднимаемые в литературных произведениях. Недаром литературу, особенно классическую, называют предметом человековедения и способом самопознания. Моя профессия связана с преподаванием русского языка и литературы студентов педагогического уклона университета, которая этой задаче подчинен учебно-воспитательный процесс. Нельзя стать хорошим специалистом своего дела, если он не будет вкладывать душу в работу. С этой целью для преподавателя в вузе это, прежде всего, нравственно-духовное воспитание молодежи, пробуждение и развитие души, воспитание их активной жизненной позиции. Лучшим инструментом воспитания высоких чувств и мыслей всегда считалось вдумчивое чтение художественной литературы, прежде всего литературы классической, основными темами которой всегда являлись истина, доброта, любовь... Перед нами стоит вопрос как вызвать интерес к чтению? Как сделать так, чтобы личность человека, его внутренний мир стали для наших ребят величайшими ценностями, к которым надо бережно и любовно относиться? Как научить их понимать себя и окружающих людей?

Хочу вызвать интерес к литературе, к тексту и активизировать работу студентов на занятии и при выполнении домашнего задания посредством постановки вопросов,

на которые можно найти ответы в тексте изучаемого литературного произведения. Так, например, начиная работу с текста на первом курсе с вопроса: о чем это текст? После нескольких определений сюжета, читаем финальную сцену. Чтобы ответить на него студентам необходимо обратиться к тексту произведения. Так начинается учебная исследовательская деятельность студента и преподавателя. Не все студенты умеют выполнять такую работу. Задача учителя помочь и направить их деятельность, узнать смысл текста, цель автора текста. Для этого необходимо составить систему вопросов и заданий для всестороннего понимания текста. При этом, выполняя задание, отвечая на вопросы, студенты имеют возможность разобраться и в своем внутреннем мире, применить свои жизненные наблюдения и опыт.

Причины многих бед, проблем, настроений в жизни подрастающего поколения заключается, на мой взгляд, в незнании ими смысла жизни, неумении отделить хорошее от плохого, определить нравственные ценности, неспособности к саморазвитию и самовоспитанию. Задача уроков литературы — помочь ребятам сориентироваться в современном мире и в самом себе, научить отличать добро и зло. Вера в добро, потребность делать добро — все это необходимо для становления нравственного человека. Хорошим примерам саморазвития и становления личности служат уроки изучения жизненного и творческого пути Толстого Л.Н. и С. Айни с их программой самообразования, Чехова А.П. с воспоминаниями о «детстве без детства», М. Горького и Дж. Икрами и их «сопротивление окружающей среде» и других писателей. Идет непосредственное воздействие на личность обучающихся яркими иллюстрациями из жизни великих людей. Ведь еще Л.Толстой писал, что «Каждый человек — алмаз, который может очистить и не очистить себя. В той мере, в которой он очищен, через него светит вечный свет. Стало быть, дело человека не стараться светить, но стараться очищать себя»[3].

Классическая литература помогает учащимся и студентам расти, обогащает их духовно, нравственно, постепенно поднимает их на тот уровень, когда человек способен понимать, чувствовать, сопереживать. Добиться этого на занятиях можно с помощью интерактивного обучения — способе познания, основанном на диалоговых формах взаимодействия участников образовательного процесса; обучение, погруженное в общение, в ходе которого у обучающихся формируются навыки совместной деятельности[1].

Пока человек не познает сам себя, свои возможности, свое предназначение — он будет игрушкой в руках судьбы. Если же он начнет задумываться над глубокими философскими вопросами о том, кто мы, откуда мы, для чего пришли в этот мир и куда идем — это уже первый шаг к тому, чтобы осознать свое невежество, а значит, изменить свое мировоззрение, свое внутреннее «Я» в лучшую сторону. Проблемы счастья, поиска смысла жизни, любви, правды и лжи проходят сквозь всю русскую литературу. И каждый раз, обращаясь к ним, мы растем и развиваемся как личность.

Воспитанию высоконравственного человека помогают любовь, ласка и внимание. Это доказывает Л.Н. Толстой в повести «Детство». Главная героиня, в отличие от многих дворянок, сама воспитывала детей и принимала участие в их обучении. Наталья Николаевна мать писателя показывала им личный пример, ведь сама свободно владела иностранными языками, много читала, хорошо играла на фортепьяно и танцевала. Героиня получила достойное образование и теперь помогала детям освоить его.

В душе человека постоянно происходит борьба добра и зла. Всем свойственны нравственные взлеты и падения. И разобраться в самом себе можно, отвечая вопросы по произведениям русской литературы «Возможна ли сегодня такая любовь, как в рассказе И. Тургенева „Свидание?“», „Что лучше: сладкая ложь или горькая правда?“, „Есть ли сегодня среди нас Ларра и Данко?“».

Любовь матери — самая чистая, не зависящая ни от каких обстоятельств. Именно мать всегда поймет, примет любой выбор ребенка, потому что главное для нее — счастье любимого чада. Если у человека в семье происходит именно так, то он может считаться самым счастливым. Подобные чувства мы можем увидеть в отношениях героев из повести

Л. Толстого «Детство». Наталья Николаевна – очень ласковая мать. Она часто ласкает Николеньку: «...которая так часто меня ласкала и которую я так часто целовал...» «...Ничьи равнодушные взоры не стесняют ее: она не боится излить на меня всю свою нежность и любовь...» «...Она еще нежнее целует меня...». Николенька тоже очень любит мать: «...Ах, милая, милая мамаша, как я тебя люблю!..» «...голубчик мой, душечка моя! — вскрикиваю я, целую ее колени, и слезы ручьями льются из моих глаз — слезы любви и восторга...»

Особая роль, по моему опыту, отводится на уроках литературы системе творческих работ, направленных на раскрытие личности юноши и развитие его нравственно — духовного потенциала. Великий русский писатель и педагог Л. Толстой отметил, что «Слово — дело великое. Великое поэтому, что словом можно соединить людей, словом можно и разъединить их, словом служить любви, словом же можно служить вражде и ненависти». Любой учитель ищет свои пути, с годами вырабатывает и использует приемы активизации мыслительной деятельности на занятиях. Я тоже постоянно ищу эти формы, методы, приемы, а иногда даже одно слово, вопрос, без которого не состоится диалог.

Русская литература выполняет миссию путеводного огонька, помогая нам найти свой путь в жизни, решая сложные задачи образования и воспитания подрастающего поколения, пытаюсь вернуть людям веру в высшие идеалы и гуманные ценности, веру в себя, в собственные силы, научить нас любить, творить добро, быть счастливыми и милосердными. И если хотя бы часть из моих студентов после прочтения отрывка из того или иного произведения изменятся нравственно, задумываются над поставленными вопросами — это моя победа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аладьина А. А., Минайдарова М. Е. Роль интерактивных методов обучения в формировании личности. ТГПИ г. Тараз, Республика Казахстан. -2011. 260с.
2. Алексеев, М.П. Русская литература и ее мировое значение./ М.П. Алексеев - М.: Мысль, 1989.- 418 с.
3. Биккулова И.М. Русская литература XX века. Л. Н. Толстой. М.: Дрофа. -2006. 339 с.
4. Занков Л.В. Наглядность и активизация учащихся в обучении - М.: Знание, 2006г. - 162 с.
5. Кругликов В.Н., Олейников М.В. Интерактивные образовательные технологии: учебник и практикум для вузов. 3-е изд., испр. и доп. М.: Юрайт, 2022. 355 с.
6. Обернихина Г.А. Литература: практикум. Уч. пособие для студ.- М., издательский центр «Академия». – 2008. 352с.
7. Толстой, Л.Н. Война и мир (Собрание в одном томе)./ Л.Н. Толстой. -М.: Эксмо, 2014. -1296 с.

ЛЕКСИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ СЛОВ И ТОЛКОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ СОЧЕТАНИЙ В ИСТОРИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ ДРЕВНЕЙ РУСИ

Аликулова Сабрина Тиллавова - доцент кафедры русского языка Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада 48/5, E-mail: alizoda83@mail.ru

МАЪНОИ ЛЕКСИКИИ КАЛИМАҶО ВА ТАҶСИРИ ТАРКИБИ ФРАЗЕОЛОҶИ ДАР МАТНИ ТАЪРИХИИ РУСИЯИ ҚАДИМ

Аликулова Сабрина Тиллавова - дотсенти кафедраи забони русии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5, E-mail: alizoda83@mail.ru

LEXICAL MEANING OF WORDS AND INTERPRETATION OF PHRASEOLOGICAL COMBINATIONS IN THE HISTORICAL CONTEXT OF ANCIENT RUS'

Alikulova Sabrina Tillavovna - Associate Professor of the Department of Foreign Languages International University tourism and entrepreneurship of Tajikistan, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad avenue 48/5, E-mail: alizoda83@mail.ru

Калидвожаҳо. Маданияти нутк, донишони таърих, маъноӣ таърих, воҳидҳои фразеологи, ибораҳои хушмуомила, услуб, дарки дуруст, гуфтори гуфтугуи, инкишоф додани маҳорат, гирифтани ва шарҳ додани калима, зарбулмасалу мақол, шавку хаваси маърифатӣ, бой ғардондани захираи луғавӣ.

Аннотатсия. Муаллиф дар мақолаи худ меғӯяд, ки қори донишҷӯён бо луғатҳои тафсири захираи луғавии онҳоро васеъ мекунад. Забони русӣ аз калимаҳо ва воҳидҳои фразеологӣ хеле бой аст, калиди хотира шарҳҳо дар бораи пайдоиши калима мебошанд; Муаллиф чунин мешуморад, ки студентон бояд ба таърихи маданияти халқи рус шавку хавас дошта бошанд. Қор дар болои калимаҳо дорои имкониятҳои бузурги таълимӣ ва таълимӣ мебошад. Инро дар тамоми давраи омӯзиши забони хориҷӣ набояд фаромӯш кард. Муаллиф менависад, ки мақолот ва воҳидҳои фразеологӣ барои намунаҳои гуногуни қорҳо оид ба омӯзиши лексика, морфология ва имло маводи аҳо буда, фарҳанги нутқро баланд мебардорад, на танҳо ба забони русӣ, балки ба таърих муҳаббат ва шавку рағбат мебардорад. ва гузаштаи Русия. Забони русӣ дорои захираи бузурги луғат буда, барои ифодаи тамоми мафҳумҳои зарурии ҳар як соҳаи фаъолияти инсон воситаҳои ифодакунанда таҳия кардааст. Муаллиф менависад, ки барои дуруст истифода бурдани вожаҳо бояд маъноӣ луғавии онҳоро хуб донанд ва агар шубҳа дошта бошад, ба маълумотномаҳо, пеш аз ҳама ба луғатҳои тафсирии забони русӣ муроҷиат кунанд. Қори мунтазам бо луғат ба ғайи, таҳайюли ва фарҳангии нутқи донишҷӯён мусоидат мекунад.

Ключевые слова: Культура речи, познание истории, значения

Аннотация. Автор в своей статье говорит о том, что работа студентов с обогащает толковым словарем расширяет, их словарный запас. Русский язык очень богат словами и

истории, фразеологизмы, уточняющие словосочетания, стилистика, точное восприятие, разговорная речь, выработка навыков, заимствование и толкование слов, пословицы и поговорки, познавательный интерес, обогащение словарного запаса.

Keywords: Speech culture, knowledge of history, the meaning of history, phraseological units, polite phrases, stylistics, accurate perception, colloquial speech, development of skills, borrowing and interpretation of words, proverbs and sayings, cognitive interest, enrichment of vocabulary.

фразеологическими единицами, ключом памяти являются комментарии о происхождении слова. Автор считает, что студентам нужно интересоваться историей культуры русского народа. Работа над словом таит в себе огромные образовательные и воспитательные возможности. Об этом не следует забывать на протяжении всего периода обучения иностранному языку. Автор пишет, что народные изречения, фразеологизмы – это превосходный материал для разных видов работ по изучению лексики, морфологии, орфографии, а это повышает культуру речи, прививает любовь и интерес не только к русскому языку, но и к истории, прошлому России. Русский язык имеет большой лексический запас, располагает развитыми выразительными средствами для обозначения всех необходимых понятий в любой сфере человеческой деятельности. Автор пишет, чтобы употреблять слово точно, надо хорошо знать их лексическое значение и при сомнении обращаться к справочникам, прежде всего к толковым словарям русского языка. Систематическая работа со словарем поможет тому, чтобы речь студентов стала богаче, образнее и культурнее.

Annotation. The author in his article says that students' work with explanatory dictionaries expands their vocabulary. The Russian language is very rich in words and phraseological units; the key to memory is comments about the origin of the word. The author believes that students need to be interested in the cultural history of the Russian people. Working on words is fraught with enormous educational and educational opportunities. This should not be forgotten throughout the entire period of learning a foreign language. The author writes that folk sayings and phraseological units are excellent material for various types of work on studying vocabulary, morphology, and spelling, and this improves the culture of speech, instills love and interest not only in the Russian language, but also in the history and past of Russia. The Russian language has a large vocabulary and has developed expressive means to denote all the necessary concepts in any field of human activity. The author writes that in order to use words accurately, you need to know their lexical meaning well and, if in doubt, turn to reference books, primarily to explanatory dictionaries of the Russian language. Systematic work with the dictionary will help students' speech become richer, more imaginative and more cultural.

Язык – поистине величайшее богатство народа. Тысячелетиями накапливаются и вечно живут в слове несметные сокровища человеческой мысли и опыта. Богатство русского языка неоспоримо. На уроках русского языка как иностранного в вузах преподавателю постоянно приходится работать над тем, чтобы у студентов не ослабевал интерес к русской культуре и истории, к русскому языку как средству общения. Язык любого народа – это его историческая память, воплощенная в слове. Тысячелетняя духовная культура, жизнь русского народа своеобразна и неповторима отразилась в русском языке, в памятниках различных жанров от древне русских летописей и былин до произведений современной художественной литературы и, значит, культура языка, культура слова представляется как неразрывная связь многих и многих поколений.

Первичный со школы русский язык таит в себя множество сюрпризов. Правила правописания мы помним еще со школой семьи. Но можем ли мы сказать, что знаем русский язык в совершенстве, можем сказать, что означает то или иное слово? Следует отметить то, что многие студенты плохо знают культуру и историю русского народа. Как произошли названия «Русь» и «Россия»? По мнению многих исследователей, эти наименования восходят к названию одного из славянских племён – россов, или руссов. Отсюда недалеко и до «Руси», и до «России» – так Русской землей стало называться с самого начала государство восточных славян, что послужило основой и для возникновения понятия «русской», «русские». Название «Россия» как обозначение страны впервые появилось в документах конца 15 века, но с середины 16 века Российским царством начали называть все земли, которые тогда вошли в единое государство, во главе с Москвой. В начале 18 века созданная Петром 1 империя официально получила название Российской территории современного государства Белоруссии и Украины входили в единые древнее государство «Киевская Русь» с единым народом. Слово «Украина» означало тогда пограничные земли страны, её охрану на юге. После революции 1917 года с 1922 года страна стала называться СССР. Россия – многонациональная страна, но русский язык стирает эти препятствия. Православная религия всегда была и остается краеугольным камнем дворца российской государственности. Россия – наследница прежней Руси (Киевской, затем – Московии в древней истории)

Краткая летопись русских царей и православие: Христианство ввел князь Владимир еще в 10 веке, в эпоху Киевской Руси. В 13 веке Россия попала под гнёт монголо-татарского ига, но православие помогло русским людям сохранить своё национальное своеобразие. И тогда в 1453 году Византийская империя исчезла с лица земли, центром православия стала Русь. Укрепление православия напрямую связано с усилением позиций русских князей. В 1480 году великий князь Иван 3 освободил Русь от монголо-татарского ига и отразил. Нападение Литвы, назвав себя по латыни «Цезарем». В годы правления Ивана 2 слово «цезарь» трансформировалось в слово «царь» и в этом виде получило официальное распространение.

Родной язык – душа нации, первостепенный и наиболее очевидный ее признак. В языке и через язык выявляются такие важнейшие особенности и черты, как национальная психология, характер народа, склад его мышления, нравственное состояние и духовность. «Язык – это история народа, -слава великого классика А.И. Куприна – язык – это путь цивилизации и культуры. Поэтому то изучение и сбережение русского языка, является не праздным занятием от нечего делать, а насущной необходимостью». Познавательный интерес личности выражается в стремлении узнать что-то новое, неизвестное.

Есть ряд методических приемов, которые можно применить для мотивирования студентов, одним из которых является использование культурного, исторического и занимательного материала.

Истинное лексическое слова определяется прежде всего, соотносённостью слова с соответствующими предметами и понятием. Лексическое значение слова индивидуально, хотя в значениях отдельных слов могут обнаруживаться общие смысловые элементы [8,14]. Для развития и обогащения речи студентам необходимо обращаться к словарям, чтобы узнать, что означает то или другое слово, каков смысл фразеологизма. Различие исконных и заимствованных фразеологизмов составляют немалые трудности, особенно если учесть то, что корни многих из них уходят в глубокую старину. Лексика отражает историю культуры народа, она является живым свидетелем исторического прошлого народа – носителя языка[10,247].

Основные причины, препятствующие адекватному восприятию богатства русского языка связаны с особенностями русского быта, различными правилами и законами, предрассудками, религиозными представлениями, историческими традициями, что составляет национально-культурный компонент значения пословиц, загадок сравнений, устойчивых выражений.

Устное народное творчество небылицы про за границу. Почти во всякой фольклорной истории есть место чудесам, но чудеса эти обычно случаются за тридевять земель, в некотором царстве в некотором государстве, то есть в зарубежье. Боязнь за границы привычка ругать и осуждать все иностранное, иноземное уживались на Руси со стойким интересом к заморским государствам тягой побольше узнать, как живется там, на чужбине. В былинах и преданиях про чуждающую сторону содержится много нелепого, ложно, но не меньше встречается и сказочно.

Культура русский речи что означает слово «паломник» В 11-12 веках на Руси был обычай отправляться на богомолье к святым местам в дальние страны. Помимо Византии, странники устремлялись в Палестину. Их стали называть паломниками – от слова «пальма», поскольку из Иерусалима в знак того, что там побывали, они возвращались с пальмовой ветвью.

Например, происхождение слова «негодяй» может удивить многих. Если человек совершил нехороший поступок, его характеризуют одним словом – «негодяй». Так обычно говорят об очень плохом человеке в старине на Руси слово это употреблялось в армейской лексике. Негодяй называли человека который был не годен к строевой службе. В наше время это слово, как видим, имеет совсем другое значение.

История наследие древней Руси в слове...

Библия

По бород Авраам, а по делам хам. Душа всего дороже. Правой рукой крестит, а левой в чужой корман лезет. Борода апостольская, да усок звериный (В.И.Даль. Пословицы русского народа. Душа – очень интересное понятие, и с ним связаны многие области человеческой жизни.

В русских пословицах душа приравнивается к понятию «совести». Чужая душа потемки. В чужую душу не вяжешь. Душа христианская, а совесть цыганская. Ни пуха ни пера – желаем мы друзьям, знакомым идущим на экзамен. А ведь «пожелание наоборот» досталось нам от охотников. В старину, остерегаясь лесных духов, оберегающих обитателей лесов преследующих охотника, люди изобрели «обезвреживающую от сглаза» словесную формулу. Высказанных вслух недобрые слова должны были усыпить бдительность духов и сопутствовать успеху. А смысл замаскированного пожелания были таковы: чтоб тебе принести побольше пуха и пера (то есть зверя и птицы).

Мы порой даже можем не замечать, сколько таких устойчивых жизни обучение русскому языку в вузах должно быть реализовано и через расширение кругозора и знаний о странаре изучаемого языка, её культуре, истории, науке и искусстве.

С.К. Милославская считает, что на уроках учебник является важным средством и способом формирования образа страны и народа, культуры как земли и государства. Образу её языка а также систематически предлагалась информация и о современной России [2,76-78]. Современность представляет все более высокие требования к обучению практическому владению русским языком «как с гуся вода – можно говорить как ненадежный и глуповатый человек. В словаре Д.Н. Ушакова отмечается, что слово «гусь» может использоваться как неодобрительная характеристика человека (хорош гусь, в переносном значении).

Пословицы отличаются от поговорок более высоким обобщающим смыслом. Наиболее древнее из дошедших до нас произведений русской письменности, содержащие пословицы, датируются 10 веком. Поучительные и выразительные пословицы настоящее историческое сокровище вполне актуальное и сейчас.

Что такое фразеологизмы? Слово «фразеология» происходит от двух греческих слов «выражение» и «учение слово» Фразеологизмы – это готовые фразы для выражения эмоций, мысли, чувств.

Интересно отметить, что к одному первоисточнику – Библии. Это уникальное творение одарило русский язык фразеологизмами. Изучение фразеологии составляет необходимое звено в усвоении языка и повышении культуры речи студентов.

О ком говорят:

Семь пядей во лбу – (очень умный, способный).

Семь пятниц на неделе (кто-то часто меняет свои решения, непостоянный попадать-ся на удочку (давать себя обмануть) руки не доходят (нет времени заняться чем-либо. Пройти огонь и воду, и медные трубы – многое испытать, выстрадать).

Слово в разговорной речи употребляется «окаянный» - когда кто-то кого-то осуждает. Как думаете, с какого времени стремлении покинуть родину и, спасая жизнь, найти приют и убежище за рубежом стало осуждаться в народе? Пошло это со Святополка, прозванного окаянным и под таким именем вошедшего в историю, взявшего на душу большой грех. Чтобы прийти к власти в Киеве, он расправился со своими братьями Борисом и Глебом, а когда другой брат Ярослав (позднее он получит прозвище Мудрый – Великий князь киевский Ярослав мудрый, одержал над ним победу, сбежал в Польшу к королю Болеславу, приходившемуся ему тем. Летом 1017 года Святополк привёл на родную землю сильное польское войско, разбил дружины Ярослава и занял Киев. Позднее Ярослав одержал вверх над Святополком и вернул себе столицу. Справедливость восторжествовала, но в памяти народной злодейское братоубийство и побег за границу с целью добиться там помощи для осуществления на Руси своих неблагоприятных замыслов отложились в памяти народной как равно низкие и гнусные деяния [2,94].

Словообразование является одним из главных источников пополнения словарного запаса. За исходным словом в определенном порядке идут производные слова. Постоянное обращение к словарям и справочникам дает студентам важнейший стимул к изучению не только русского языка но и русской истории. Язык – зеркало окружающего мира за каждым словом стоит предмет или явление реального мира. Язык отражает все – историю, географию, условия жизни народа. Усваивая чужой, новый язык, человек одновременно усваивает чужой, новый мир [9,14].

Исконно русская (история) фразеология представляет определенный интерес с точки зрения познания истории, прежнего быта русского народа, а так же с точки зрения их происхождения (связана с обычаями, религиями, историческими факторами).

Фразеологизм единственное отразившее своеобразие правовых отношений на Руси: дело в шляпе, на лбу написано, остаться с носом. Фразеологические единицы, связанные и отражающие традиции и обычаи русского народа: «зайти на огонёк, с легким паром». Устойчивое словосочетание «с легким паром» невозможно перевести словом на таджикский язык, так как само понятия, выражаемое этим фразеологическим, отсутствует в естественно бытовом мышлении таджиков.

Фразеологизмы, как мы знаем, это устойчивые сочетания слов языке их можно заменить одним словом: рукой падать – близко, обвести вокруг пальца (обмануть), зарубить на носу – запомнить, ломать голову – думать.

Фразеологизмы являются украшением языка. Они делают нашу речь яркой, образной, выразительной. Опыт показывает, что планомерное использования фразеологизмов способствует эффективности обучения неродному русскому языку и способствует развитию у студентов любознательности, повышает интерес к слову.

Казанские сироты (претворяются бедняком). После завоевания Казани русский царь Иван 4 щедро награждал отдельный татар. Многие татары злоупотребляли добротой русских и, прикидывались бедными, назойливо требовали наград.

Гол как сокол – Сокол – старинное военное стенобитное орудие. Это была совершенно гладкая (голая) чугунная болванка, закрепленная на цепях. Гол как сокол – очень бедный, нищий.

Канитель тянуть. – В старину ледяные, золотые и серебряные нити для вышивки изготавливали вручную: рассказывали метала и осторожно вытягивали клещами тонкую проволоку, которая называлась канитель. Работа была очень медленной, поэтому стали говорить: канитель тянуть (медлить, мешкать)

Затрапезный вид – Пётр 1 в своё время передал основанную им ткацкую фабрику одному купцу – Ивану затрапезникову. Фабрика изготовляла грубую и дешёвую ткань. С тех пор о человеке в измятом, потрёпанном и грязном платье говорят: - у него затрапезный вид.

Происхождение фразеологизмов различно, Российского государства: Спусти рукава. Рукавицы и перчатки появились на Руси довольно поздно. Раньше распространены были длинные рукава, которые засучивались перед работой (засучив рукава – значит «усердно» принявшись за дело»), а после работы зимой опускались, чтобы согреть руки. Конечно, со спущенными рукавами человек работает плохо, так как они мешают ему. (спустя рукава – значит «небрежно, кое-как». За тридевять земель» - на краю света. Одного поля ягоды – два сапога пара, из одного теса.

Зарубить на носу означает : запомнить крепко – накрепко, раз и навсегда. Слово НОС тут вовсе не означает орган обоняния, а всего лишь памятную дощечку, бирку для записей. В древности неграмотные люди всегда носили с собой такие дощечки и на них зарубками, резами делали всевозможные заметки. Эти бирочки и называли носами [3,51].

В работе с фразеологизмами, с поговорками важно также привлечение внутренних ресурсов не только русского, но и родного языка студенты. Сопоставление русских пословиц и поговорок с таджикскими эквивалентами развивает языковое чутьё, расширяет лингвистических кругозор студентов. Например седьмая вода на киселе – набераи хари тагои, стреляный воробей – гурги борондида, первый блин комом – авали кор – бебарор.

Поговорка – это устоявшаяся фраза или словосочетании, образное выражение, метафора. Самостоятельно не употребляются (ломать комедию – маскировать истинную цель своего поведения. Пословица же содержит правочелые или мудрость (мая золотник, да дорог) фразеологизм: (когда рак свистнеткой думи шутур ба замин расид.

Вот пословицы о друге: Что не должен знать враг – не говори другу. Друг до пары – тот же не друг. Друг не тот, кто мёдом, а тот, кто правду скажет – дуст гуяд захрвор – душман гуяд шакарвор.

Я про сапоги, а он про пироги – манн дар гуям, ту девор мегуи. Или похожая поговорка: Кормить завтраками – не исполнять обещаний

В фразеологических единицах компонентом слова выступают слова с ярким национальным колоритом в таджикском языке. Например

Бросать слова на ветер – суханхои хавои гуфтан. Заблудиться в трёх соснах – миёни ду бута рох гумм кардан

Фразеология выступает как сосредоточие фоновых значение о стране и народе – носителе языка. Фразеологизмы являются как бы живыми свидетелями исторического прошлого народа [6,71].

Известно, что нет такого языка, который был бы совсем свободен от иноязычных влияний, так как ни один народ в современном мире не живет совершенно изолировано. Процесс заимствования отражает все политические, торговые, культурные, научные связи русского народа с другими государствами. Так, в конце 10 века, после принятия христианства, распространения на Руси получили благодать, добродетель, вселенная, священник, власти, бедствие, крист и другие.

В русскую лексику входили и не словянские заимствования, в частности, греческие, латинские, тюрские. К древнему периоду относятся заимствования из скандинавских языков – якорь, сельд, пуд и т.д.

В 9 и 11 веке заимствования из греческого языка были значительными – ангел, епископ, икона, монах...

Особенно активными были заимствования из западно-европейских языков во время реформ Петра 1: фронт, солдат, гавань, матрос, яхта, катер. Осваиваются иноязычные слова в первую очередь лексически, т.е. слово должно называть явление или предмет, свойственные русской действительности [7,34].

К примеру толкование слова солдат – человек, который служит в армии и не является офицером. Крест – Предмет (или знак) из двух пересекающихся частей (крест)

Власть – право и возможность управлять государством. Фронт – пространство, на котором располагаются и действуют войска во время войны (сражаться на фронте).

Приток заимствований в русский язык особенно увеличился в последние годы. Однако ничего страшного в этом нет, ведь заимствование слова – это результат контактов взаимодействий народов, государств.

Кавалерия – род войск, состоящий из всадников (Ср:пехота)

Браза – в первом значении:

- 1) Основание, основа чего-нибудь.
- 2) Место, где располагаются какие-нибудь вооруженные силы (Военная морская база)
- 3) Учреждение по обслуживанию туристов и т.д. (лыжная база)
- 4) Склад, место, где хранятся товары, материалы и т.д. (овощная база) [4,13].

Каждое значение в толковом словаре многозначного слова выделяется арабской цифрой: Пример

Близко 1. На небольшом расстоянии от чего-нибудь (где?), на небольшое расстояние (куда?); недалеко, противоположно: далеко (Город был близко). 2. В значении скоро наступит (Весна близко. До утра близко). Бульвар – широкая аллея в середине улицы (Гулять по бульвару)

Быт – образ жизни людей, их обычаи и привычки. Вселенная (мир – в значении всё то, что существует совокупность всех форм материи на Земле и в космосе).

Выступая по случаю Дня знаний, основатель мира и единства, Лидер нации. Уважаемый президент Таджикистана Эмомали Рахмон отметил, что сегодня невозможно представить процесс обучения и преподавания без широкого использования современных технических средств: Отсюда – необходимость обязательной компьютерной грамотности студентов – студенты они должны уметь работать в сети Интернет.

В настоящее время компьютерные коммуникации способны обеспечить передачу знаний и доступ к разнообразной учебной информации наравне, а иногда и гораздо эффективнее, чем традиционные средства обучения (не надо тратить время, чтобы сходить в библиотеку, если нет толкового словаря под рукой), возрастает степень свободы при выборе тематики и её изучения. Преподаватель лишь помогает студентам индивидуально определить круг необходимых источников.

В настоящее время проблема изучения лингвистики русского языка является актуальной преподаватель выступает не только в роли передатчика знаний, но и является наставником.

Особое значение на уроках придаётся воспитанию современного поколения в формировании духовно нравственной личности во время учебной деятельности студента. При изучении лексикологии, чтобы студент понял смысл и значение слова не всегда достаточно в учебниках материала для работы. И здесь на помощь придут словари. Словарь, образно говоря – это второй учитель. В процессе работы со словарем студенты задумываются над этическим смыслом слова, идейно – нравственного характера учатся заново осознать свои нравственные поступки. В процессе изучения толкования слов ведется глубокая внутренняя работа по осознанию своего места в жизни и своей позиции.

Слово как смысловая единица речи, как носитель значений «представляет собой частицу знания, частицу обобщенного опыта, которая хранится в памяти и используется человеком в процессе мышления и речи» [15].

В настоящее время образовательный процесс невозможен без использования интернет – ресурсов и компьютерных технологий, которые расширяют рамки традиционного обучения, дополняют бумажные информационные носители и преодолевают временные и пространственные границы.

Как словарный запас языка свидетельство его богатства или бедности, так словарный запас личности- показатель её культуры, воспитания возраста, профессиональной компьютерности.

Язык – важнейшие и индивидуально совершенное средство человеческого общения, и русский язык, несомненно входит в их число.

Одним из показателей умственного и речевого развития служит богатство словарного запаса. Свободное владение русским языком не может быть полным без овладения определенным минимумом фразеологических оборотов, пословиц и поговорок и других народных изречений, для уроке, так и вне урока студенты, знакомясь с пословицами и поговорками, должны, понимать их прямой и переносный смысл.

Итак, владением языком подразумевает не только навык правильного построения высказывания, использование большого объема лексического материала, но и умение употреблять в речи фразеологические обороты, крылатые слова и другие устойчивые сочетания. Овладение возможности правильного понимания русской речи и русского быта.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Городецкая И.Л. и др. Краткий толковый словарь рус.яз /И.Л. городецкая. / Издательство Москва, 1978.-259С.
2. Колесов В.В. Культура речи- культура поведения В.В. Колесов. Издательство Лениздат, - 1988, 269С.
3. Маковский М.М. – Удивительный мир слов и значений / И.М. Маковский \Москва, «Высшая школа», 1989 – 199С.
4. Горбачевич К.С. Вариантность слова и языковая норма – Л., 1987. 55С.
5. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка .М., 2006.
6. Скворцов Л.И. Основы культуры речи /Л.И. Скворцов Хрестоматия, Москва, Высшая школа, 1984-307С.
7. Сергеев В.Н. Словари - наши друзья и помощники:М, «Просвещено»;1984, - 143С.
8. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. Н.И. формановская. Москва «Высшая школа» - 1989-157 С.
9. Шмелев Г.Н. Совершенствуем нашу речь
10. Шанский Н.М. Фразеология совр.рус.яз. Учеб. Пособие для вузов по специальности «рус.яз.и литература.Санг-Петербург. Из-во «специальная литература», 1996. С. 247 .

АНДЕШАҶОИ ОМИЁНА РОҶЕЪ БА ИШҚИ РӮДАКӢ

НАРОДНОЕ МНЕНИЕ О ЛЮБВИ РУДАКИ

FOLK OPINION ABOUT RUDAKI'S LOVE

Калидвожаҳо. мардум,
накл, Рӯдакӣ, шеър,
рубой, ғазал, ишқ, зебой,
ошиқ, ривоят, маъшуқа,
хунар, эътиқод.

Ключевые слова: народ,
предание, Рудаки, поэзия,
рубай, газел, любовь,
любовник, легенда,
любовница, красота,
талант, вера.

Исмоилов Фаредун – н.и.ф., устои калони МД
“Донишқадаи байналмилаи Хуҷанд” – и Донишгоҳи сайёҳӣ
ва соҳибкории Тоҷикистон; тел.: (+992) 92 022 62 44.

Исмоилов Фаредун – к.ф.н., старший преподаватель
«Худжандский международный институт туризма и предпри-
нимательства» при Международном университете туризма и
предпринимательства Таджикистана; тел.: (+992) 92 022 62
44.

Ismoilov Faredun – PhD in Philology, senior lecturer at the
"Khujand International Institute of Tourism and Entrepreneurship"
of the International University of Tourism and Entrepreneurship
of Tajikistan; phone: (+992) 92 022 62 44.

Аннотатсия. Мақолаи пешниҳодшуда аз ду бахш иборат
буда, ба як мавзӯ бахшида шудаанд ва мақсадашон нишон
додани нақши Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар нақлу ривоятҳои
мардумӣ мебошад. Ин нақлу ривоятҳо масъалаи ишқу
муҳаббат ва муносибати Рӯдакии шоирро ба зебоиву
зеборухон ошкор месозанд. Барои ҳаллу ҷасли ин масъала ва
пайдо намудани заминаҳои онҳо муаллиф қисмати аввали
мақоларо ба ашъори дастраси Рӯдакӣ, ки дар он ишқу
муҳаббати поки инсонӣ, дарки зебоии инсон, тасвири чеҳраи
зебои занона ва ғайра дарҷ шудаанд, бахшидааст. Дар бахши
дуюми мақола се ривояти мардумӣ дар хусуси ишқварзии
Рӯдакии шоир таҳлил шудаанд. Муайян гардид, ки мардуми
оддӣ ба ҳар роҳ ва тавассути нақлу ривоятҳо нақш ва суварӣ
шоирӣ дӯстдошташонро дар андешаву назари худ таҷассум
менамаданд. Муқоисаи бархе аз ривоятҳо бо мазмунӣ ашъори
шоир нишон дод, ки онҳо ҷанбаи воқеӣ доранд. Аммо ҷунин
ҳам шудааст, ки мардум ҳодисаҳои ҷараёни ҳаёт ва
фаъолияти Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ бофта бароварданд, ки ҷой
доштани бештари онҳо дар ҳаёти ӯ зери шубҳа буд, аммо
мардумро зарур буд образи шоирӣ худро ба ҳар навъ ва дар
ҳар ҳол таҷассум намоянд.

Аннотация. Предлагаемая статья разделена на два раздела,
посвященные одной теме, цель которых заключается в показе
место Абуддуллаха Рудаки в народных легенд и преданий.
Эти те легенды и предания, которые описывают любовь и от-
ношение Рудаки к прекрасному и к очаровательным краси-
цам. С целью анализа основной темы статьи, автор раскрывает
сущность и значения некоторых поэтических примеров из
творчество поэта, где воспеваются чистая человеческая лю-
бовь, восприятию человеческой красоты, красота и изящности
женщин. Во второй части статьи проанализированы три
народные предания, где описывается отношения Рудаки к
любви и любовниц (красавиц). Было выявлено, что обычные
люди и простой народ используя все инструменты воспевали
своего любимого поэта во все его отношениях. Сравнение не-

которых сцен повествований и легенд с поэзией поэта показало, что они составлены на основе реальных событий. Большинство сцен задуманных народом не соответствовали реальности, однако люди хотели больше воспевать и изображать своего поэта-героя, используя все пути и методы.

Keywords: people, narrative, legend, Rudaki, poetry, rubai, ghazal, love, lover, mistress, biuety, talent, belief.

Annotation. The proposed article is divided into two sections devoted to one topic, the purpose of which is to show the place of Abuddullah Rudaki in folk legends and traditions. These are the legends that describe the love and attitude of Rudaki to the beautiful and to the charming beauties. With the purpose of analyzing the main topic of the article, the author reveals the essence and meanings of some poetic examples from the poet's work where pure human love is sung, the perception of human beauty and the beauty and elegance of women is described and etc. etc. In the second part of the article, three folk legends are analyzed, where Rudaki's relationship to love and mistresses (beauties) is described. It was found that ordinary people and using all the tools described their beloved poet in all his relationships. A comparison of some scenes of narratives and legends with the poetry of the poet showed that they are based on real events. Most of the scenes conceived by the people did not correspond to reality, but people wanted to sing and depict their poet-hero more and more, using all the ways and methods.

Ишқ яке аз мавзуҳои густурда ва маъруфи адабиёти навишториву гуфтории тоҷикӣ форс махсуб мешавад ва дар гузашта асосан ғазал дар ин мавзӯ эҷод мешуд. Баъдтар, ғазал дар эҷодиёти шуарои мо мавзуҳои мухталифро фаро гирифт. Дар осори шифоҳии халқи тоҷик низ рубоиву дубайтиҳо, суруду таронаҳои зиёде дар ин мавзӯ суруда шудаанд. Мавриди зикр аст, ки инсон бояд воқеан ҳам ошиқ бошад, албатта, ошиқ ба илм, ошиқ ба зебӣ, ошиқи ҳаёти осудаву табиати зебо ва ғайра. Яке аз талаботи ишқ пок будани он аст, яъне ишқ ва муҳаббати инсон бояд ба ҳар қору машғулият ва ба ҳар қас поку самимӣ бошад. Дар умум, ишқ як эҳсоси олии инсонист, ки ӯро комил месозад. Ҳатто дарди ишқ ҳам барои ошиқи содиқ гуворо менамояд. Бинобар як эҳсоси ҷовидона ва олий будани ишқу муҳаббат, мардум ба он ҳамеша эҳтиёҷ доштанд ва дар бораи он фикр мекарданд. Дар ин нигошта мо дар хусуси баъзе ривоятҳои нақлҳои мардумӣ андеша менамоем, ки нисбат ба ишқи шоири дӯстдоштаи мардумӣ - Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ эҷод кардаанд. Ин ривоятҳо, агарчи бофтаву тахайюлий бошанд ҳам, вале баъзан заминаҳои воқеиро низ доробудаанд.

Як силсила ривоятҳои мардумӣ чехраи Рӯдакиро ҳамчун ошиқ ва эҷодкунандаи суруду рубоиёти ошиқона бозтоб намудаанд. Ба ошиқӣ ва покии ишқи Рӯдакӣ шакке нест, зеро аз ашъори бозмондаи ӯ нишонаву эҳсоси муҳаббати самимӣ бармеояд. Тавре адабиётшинос Субҳон Амирзода рӯзе ба ин масъала менависад: “Ишқи Рӯдакӣ зоҳиран ба ҳамон ишқе, ки тавассути шоирони дар давраи Сомониён ва Ғазнавиён васф мешуд, монанд аст: яъне ишқ бо ҳамчун, ишқ бо қанзакони зеборӯй, ки худ харидорӣ карда буданд ва аз ин рӯ, табиӣ аст, ки ин гуна ишқ бо қомеъӣ ва қомҷӯӣ, шодӣ ва лаззат ҳамроҳ аст...”

Аммо дар адабиёти эҳёи форсизабони қаламрави давлати миллии соҳибистиклоли Сомониён, нахустин шакли зоҳиршавии ишқи ҳақиқии инсониро, ки чун отифа ва шӯру сӯзи дил ҳувайдӯ шуда аст, дар офаринишҳои адабии Рӯдакӣ мебинем. Воқеан, ишқи Рӯдакӣ ҷунонки ҳадаш гуфтааст, ишқи фарогири ҳосси асилзодагону озодагон ва

родмардон аст. Устод Рӯдакӣ ишқи инсониро ба покӣ, иффат ва инсондӯстии воқеӣ табдил кардааст ва аз ин ҷост, ки ишқи Рӯдакӣ дар марҳилаи аввалини офаринишҳои адабиаш, ишқи замони рисонос (эҳё) -ро ба хотир мерасонад» [5, 149].

Ҳақиқатан, андешаҳои муҳаққиқи Рӯдакишинос – С. Амирзода заминаҳои воқеӣ доранд, зеро аз ашъори дар ин мавзӯ сурудаи шоир хувайдост, ки бевосита таваҷҷуҳи ӯ ба ишқи инсонӣ равона шудааст. Ва ин андешаи моро назари муҳаққиқи зикршуда таъвият медиҳад.

Дунёи шоирон ҳамеша бо зебоиву тозагӣ, ҳаёлотӣ рангин, андешаҳои ошиқонаву оқилона пайвастагии ногустанӣ дорад. Шоирон ҳамеша дар мавзӯҳои зебоиву покизагӣ, ростиву нақдорӣ, ишқи поки инсонӣ, эҳтирому эътиқод ба маҳбуба бо навиштани ашъори ошиқона ақоиди ҳешро тариқи назм баён менамоянд. Масалан, дар як зумра ғазалу рубоиҳои Рӯдакӣ ишқи поки инсонӣ васф карда мешавад. Чи тавре ки дар рубоии зер ташбеҳоти монанд кардани «рӯй ба хуршед», «фурӯзони чехра ба мисли чароғи оламафрӯз» ишқи самимии қаҳрамони лирикий баръало эҳсос мешавад:

Бе рӯйи ту хуршеди ҷаҳонсӯз мабод,
Ҳам бе ту чароғи оламафрӯз мабод!
Бо васли ту кас чу ман бадомӯз мабод,
Рӯзе, ки туро набинам, он рӯз мабод! [2, 69].

Шоир самимонаву ошиқона сухан мегӯяд ва ишқи ӯ воқеӣ менамояд ва дар мисраи охир ибраз медиҳад, ки агар рӯзе маъшуқаи ҳешро набинам, барои ӯ он рӯзи хуб нест.

Бояд таъкид дод, ки мавзӯи ишқ дар ашъори Рӯдакӣ ҷойгоҳи махсус дорад. Дар ғазал, рубоӣ, суруду байтҳои ҷудогонаи шоир метавон ишқи поки инсонӣ, яъне ишқи заминии воқеиро ба зудӣ эҳсос кард. Чунончи, дар рубоии дигар шоир бо шунидани номи маҳбубаи ҳеш хушҳол мегардад ва барои пешвозу иқболи ӯ хурсанду фархунда мешавад:

Номат шунавам, дил зи фараҳ зинда шавад,
Ҳоли ман аз иқболи ту фархунда шавад.
В-аз ғайри ту ҳар ҷо сухан ояд ба миён,
Хотир ба ҳазор ғам пароканда шавад [2, 70].

Забону баёни рубоиёти Рӯдакӣ содаву раван буда, аз лиҳози муҳтаво баёни андеша ба рубоиёти адабиёти шиғоҳӣ шабоҳат доранд ва матлабери воқеиву ҳаётӣ баён мекунанд, ки ин хусусияти халқияти шеърӣ Рӯдакиро нишон медиҳад. Аз ин ҷост, ки мардум ба ашъори ӯ дилбастагиву муҳаббати зиёд доранд.

Ҳамон гуна, ки дар аввал зикр намудем, мавзӯи асосии ғазал ишқ аст ва бояд гуфт, ки дар қисме аз ғазалҳои бозмондаи Рӯдакӣ низ ишқи инсонӣ ба таври эҳсосоти шоирона баён ёфтааст. Чунончи, дар ғазали зер шоир зебоиву нозукии маъшуқаро ба гули ёсуман нисбат медиҳад ва зулфони ӯро мушқор, яъне дорои бӯйи хушу латофати дилкаш арзёбӣ кардааст:

Гирифт ҳоҳам зулфайни анбарини туро,
Ба бӯса нақш кунам барги ёсамини туро.
Ҳар он замин, ки ту як раҳ бар ӯ қадам биниҳӣ,
Ҳазор сачда барам хоки он замини туро... [2, 28].

Ҷойи таъҷҷуб нест, ки Рӯдакӣ ба духтарони зеборух ошиқ шуда, онҳоро дӯст дошта бошад, зеро шахсе чунин зебоипараст наметавонист зебоии шарифтарин маҳлуки Илоҳиро нодида гирад. Ин мазмун дар ашъори ошиқонаи ӯ зоҳир аст ва ҳамчунин, он дар ривояту нақлҳои мардумӣ бозгӯ шудааст. Бояд таъкид дод, ки маҳз ашъори ошиқонаи шоир дар ривояту нақлҳои мардумӣ, ки аксаран марбут ба саргузашти Рӯдакӣ буданд, инъикос ёфтаанд.

Дар осори шиғоҳии халқӣ тоҷик нақлу ривоятҳои ҳастанд, ки дар бораи ишқварзиву зебоипарастии Рӯдакӣ маълумот медиҳанд. Ин бахши ривоятҳо чандон зиёд набуда, масъалаҳои айёми ҷавониву ишқварзӣ, суруду таронаҳои ошиқона навиштани Рӯдакӣ дар васфи духтарони зеборо бозтоб медиҳанд.

Яке аз ин ривоятҳо «Дӯстдори духтарони зебо» мебошад, ки дар он Рӯдакӣ ҳамчун шоири ошиқ, эҷодгари сурудҳои ошиқона, вассофи зебоиҳои дилбарон муаррифӣ шуда, муҳаббати беандоза доштани ӯ нисбат ба духтарони зебо тараннум мегардад: *“Рӯдакӣ духтарҳои зеборо дӯст медоштааст ва ҳар гоҳ, ки дар кӯча ё бозор ягон духтари зеборо бинад, дар бораи ӯ ҳатман як шеърӣ ошиқона мегуфтааст. Рафта-рафта он шеърҳо як китоби калон шудаанд.*

Мегӯянд, ки дар айёми пиронсолагии Рӯдакӣ ин китобро ба яке аз дӯстони наздики ҳудаи тухфа кардааст. Аммо кӣ будани он дӯсти Рӯдакӣ то ба имрӯз маълум нест” [6, 19].

Симои Рӯдакӣ дар ин матни шиғоҳӣ ҳамчун шоири ошиқ, зебоназар, соҳиби сурудҳои таронаҳои ошиқона ва як китоби дар мавзӯи ишқ сурудашуда ҷилвагар мешавад.

Дар ривояти дигар таҳаюлотӣ халқ дар заминаи як рубоии ҳуди Рӯдакӣ баён ёфтааст. Шоир дар ин рубоӣ таъкид менамояд, ки баъд аз дар ишқи духтари ғайримусалмон афтодан, калисонишин гардидааст ва сабаби дар байни мардум густариш ёфтани ин ривоят низ ҳамин андешаҳост. Аз эҳтимол дур нест, ки шояд дар замони зиндагии худ Рӯдакӣ бо духтарони зебои рус дар Бухоро, ки маркази илму тамаддун буд, шиносӣ пайдо намуда, ишқварзӣ ҳам карда бошад. Чунки дар гузашта тоҷирону қорвониён аз шаҳре ба шаҳре, аз кишваре ба кишвари дигар барои тиҷорат мерафтанд. Дар ин ривоят Рӯдакӣ шоири ошиқ, ошиқи духтари зебои рус, ҷавони зебоипараст ва хушҳол тасвир меёбад: *“Як гурӯҳ тоҷирони рус аз шаҳри Нижни Новгород ба Хоразм бор меоранд. Дар роҳ ба дастӣ роҳзанҳо меафтанд. Роҳзанҳо ҳамаи молу мулки онҳоро мусодира мекунану ҳуди онҳоро ҳамчун ғулом ба бозори Бухоро бароварда мефурӯшанд. Баъд устод Рӯдакӣ мераван, ки бисёр як духтари нозанин, хеле зебо қати падараш дар ҳамон ҷо. Баъд бо ҳамон духтар камтар ишқварзӣ мекунанд. Дар ин бора якта рубоешон ҳам ҳаст:*

*Аз Каъба калисонишинам кардӣ,
Охир дар қуфр беқаринам кардӣ!
Баъд аз ду ҳазор саҷда ба даргоҳи дӯст,
Эй ишқ, чӣ бегона зи динам кардӣ!”* [6,21].

Боварҳои омиёнаи халқ роҷеъ ба ибодатгоҳҳои мусалмонон ва насрониҳо – Каъбаву Калисо дар ин порчаи шеърӣ баён шудаанд, ки маҳсули андешаву тасаввурот ва бофтаи мардум мебошанд.

Дар ривояти дигар тасаввуроти бофтаи мардум онд ба ишқварзии Рӯдакӣ бо духтари амаки худ – бо номи Робиа баён ёфтааст, ки ин масъала таҳаюлотӣ бофтаву афсонавист. Зеро ин маълумот дар маҳзаҳои илмиву таърихӣ зикр нагардидааст. Инчунин, дар ин ҷо баъзе аз одату анъанаҳои мардумӣ, ба мисли, «таъна задани дигарон ба Робиа», «ба хостгории Рӯдакӣ муқобил баромадани падари Робиа» ифода ёфтаанд, ки ин масоил бештар мативҳои ҳоси афсонаҳои мардумӣ мебошанд. Матни ривоят чунин аст: *“Муллоҳасан духтари амакашона гирифтани мешаван. Амакашон надод. Номи духтар Робиа будас. Як рӯз амаки Рӯдакӣ хароя гирифта ба хоки кӯза рафт. Абдулҳасан пеши духтарони амакашон рафта мегӯд, ки «Ман Бухоро меравам, чиба гуфтагӣ ба додод (падарат – И. Ф.) туя манба надод». Сонӣ як шаш мо гузаштан насби (насаби – И. Ф.) духтара одамо таънаю тибла кардан, ки Абдулсан ту кати рухбозӣ (рухсатбозӣ ё духтарбозӣ – И. Ф.) карду нагирифта рафт. Бибиробиа аз ҳамин ҷо Бухоро рафта, Абдулҳасана гирифта, бо гафта ҳамин ватанба омадагӣ. Ин нақла як ошитони сиё доштем, пешаниба дуд хӯрда меиштем, биҳомо (бибиҳомо, модарбузургонамон – И. Ф.) нақл мекардан”* [4,45].

Ҳамин тариқ, аз осори мардумӣ бармеояд, ки Рӯдакӣ шоири нозукбин, зебоипараст, ошиқи вафодор ва ишқаш поку инсонист. Шоир духтарони зебову покизаро дӯст медорад ва ба онҳо майлу рағбат дорад. Иштиёқаш ба онҳо бештар аст ва шеъргуфтанро дар васфи маҳбубагони зебову нозук меписандад. Лозим ба ёдоварист, ки яке аз боварҳои мардумӣ чунин аст, ки «агар шахси мусалмон ба духтарони дигар дину оӣинҳо ишқварзӣ кунад, аз дини худ бегона мегардад» ва ин маълумот дар ривоятҳо ба назар мерасад. Ҳамин қабил

таъбиру боварҳои мардумӣ дар як қатор нақлу ривоятҳо баён ёфтаанд, ки яке аз хусусиятҳои жанри ривоят низ дар бовару эътиқод доштани мардум ба унсурҳои гуногун аст. Натиҷаи дигар ин аст, ки дар бештаре аз Рӯдакӣ мавзӯи ишқи инсонӣ табиӣ тасвир ёфтааст ва оммаи хонандагон ҳангоми мутолиаи ашъори шоир аз ин масъала дарки маънӣ карда метавонанд. Албатта, ин бахши ривояту нақлҳои мардумӣ низ дар алоқамандӣ бо шеърҳои ошиқонаи ҳуди шоир эҷод шудаанд. Аз осори навишториву гуфторӣ пайдост, ки Рӯдакӣ бо Робиаву Нигина ном духтарон робитаи ишқварзӣ доштааст, вале ҳуди шоир дар осори бозмондааш ишорае ба ин номҳои духтарона накардааст.

Ҳамин гуна, мардуми одӣ ба ҳар роҳ, тавассути нақлу ривоятҳо нақш ва суварии шоири дӯстдошташонро дар андешаву назари худ таҷассум менамуданд. Муқоисаи бархе аз ривоятҳо бо мазмуни ашъори шоир нишон дод, ки онҳо ҷанбаи воқеӣ доранд. Аммо чунин ҳам шудааст, ки халқ ҳодисаҳои дар бораи ҳаёт ва ғайрияти Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ бофта баровардааст, ки ҷой доштани бештари онҳо дар ҳаёти ӯ зери шубҳа буд, аммо мардумро зарур буд, то чехраи шоири писандаи худро ба ҳар навъ ва дар ҳар ҳол таҷассум намоянд.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод, Аълоҳон. Одамушшуаро Рӯдакӣ / А. Афсаҳзод. – Душанбе, Адиб, 2003. – 275 с.
2. “Девони ашъори Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммади Рӯдакӣ / таҳия ва тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ – Душанбе: Адиб, 2008. – 416 с.
3. Донишномаи Рӯдакӣ. Иборат аз 3 ҷилд, ҷилдҳои 1-2 / Зери назари М. Муллоаҳмад. – Душанбе: ҚММ Ксерокс Ланд, 2008. – 408 с.
4. Камол Айнӣ. Нахустин кӯшиши ҷамъоварии осори омиёнаи диёри Рӯдакӣ // Камол Айнӣ. Фаслномаи адабӣ-фарҳангии Ройзании фарҳангии Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон. Веҷаномаи фолклоршиносӣ, соли ҳафتم, шумораи 13, зимистони 2007. – 156 с.
5. Субҳон Амирзода. Рӯдакӣ аввалин шоири миллӣ ва ҷаҳонӣ, (бо ҳуруфи форсӣ). Бо кӯшиши дуктур Мустафо Бобоҳонӣ. – Техрон, Интишороти Орван, 1392. – 184 с.
6. Исмоилов Ф. Ривоятҳо дар бораи устод Рӯдакӣ. / Фаредун Исмоилов. Душанбе, Истеъдод. 2015, 30 с.

НАЗАРЕ БА ТАЪРИХ ВА ТАШАККУЛИ ЗАБОН

Назаров Х.Д. – мудири кафедраи забон ва фарҳанги ДБССТ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Р.Набиев 268/1 х1 Телефон: 918-56-68-88

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ И СТАНОВЛЕНИЕ ЯЗЫКА

Назаров Х.Д. – заведующий кафедрой языка и культуры Государственного университета языков и культур. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Р. Набиева 268/1 х1 Телефон: 918-56-68-88

A VIEW ON THE HIS- TORY AND FORMA- TION OF LANGUAGE

Nazarov Kh. D. – head of the department of language and culture of the State University of languages and cultures. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, R. Nabiev Street 268/1 х1 Phone: 918-56-68-88

Калидвожаҳо: забон, миллат, арзиш, давраҳои таърихӣ, «Авасто», «Шоҳнома», «Маснави маънавӣ», «Тоҷикон».

Аннотатсия. Дар мақола аз таърихи пайдоиш ва ташаккули забони тоҷикӣ сухан рафта, моҳият, аҳамият ва нуфузи он дар байни дигар забонҳои дунё мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Вобаста ба масъалаҳои болозикр муаллифон фикру ақидаҳои худро ба воситаи андешаҳои забоншиносон Ш. Кабиров, С. Анварӣ, Де Лагард, Франс БОПП, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва дигарон тақвият бахшидаанд.

Ключевые слова: язык, нация, ценности, исторические периоды, «Аваст», «Шахнаме», «Духовный Маснави», «таджики».

Аннотация. В статье рассматривается история возникновения и развития таджикского языка, рассматривается его сущность, значение и влияние среди других языков мира. В связи с вышеизложенными вопросами авторы подкрепили свои идеи и мнения мнениями лингвистов Ш. Кабиров, С. Анвари, Де Лагарда, Франса БОПП, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона и других.

Keywords: language, nation, values, historical periods, "Avast", "Shahnameh", "Spiritual Masnavi", "Tajiks".

Annotation. The article discusses the history of the emergence and development of the Tajik language, and examines its essence, importance, and influence among other languages of the world. In connection with the above issues, the authors have reinforced their ideas and opinions through the opinions of linguists Sh. Kabirov, S. Anvari, De Lagarde, France BOPP, the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, and others.

Забон муқаддастарин ганҷест, ки хоси инсон аст ва дар забони мардум пайдо гашта, оҳиста-оҳиста ба мурури замон ташаккул ёфтааст. Он писандидатарин падидаи ҷомеа буда, баробари пайдоиши ҷомеаи инсонӣ арзи ҳастӣ намудааст ва дар шаклҳои гуногуни назму наср ривочу раванг ёфтааст. Ин рукни олии ҷамъиятӣ дар баробари фарҳангсозиву таърихнавозӣ ҳамчун ҷомеасоз аз аҳди қадимтарин то ба имрӯз барои насли инсоният хизмат расонидааст. Яъне, забон нахуст дар шакли шифоҳӣ сурат мегирифт ва бо пайдо шудани хат мавқеи он густурдатар гашт.

Таърих шаҳодат медиҳад, ки забон қавму қabilaҳои гуногунро ба халқ, миллат ва давлат табдил дода, соҳибдавлату соҳибтамаддун гардонидааст. Ҳамчунин, бояд зикр кард, ки барҷастагии забонҳои бонуфузи ҷаҳон аз қабилҳои англисӣ, русӣ, олмонӣ, арабӣ ва ғ. дар натиҷаи эҳтироми соҳибзабонон ба забони хеш пайдо гаштааст.

Имрӯзҳо, ки дар арафаи ҷаҳонишавӣ қарор дорем, ҳар як халқ бо забони худ ифтихор менамояд ва кушиш ба ҳарч медиҳад, ки доираи забони худро заррае ҳам бошад васеъ гардонад. Миллате, ки ба забони хеш эҳтиром намегузорад, қадру қимати забони худро аз дигар забонҳо паст медонад ва бо забони худ муоширати солим намегузорад, оҳиста-оҳиста забони ӯ ба нестӣ мерасад.

Дар баробари дигар забонҳо, забони тоҷикӣ низ яке аз забонҳои қуҳантарини дунё мебошад, ки вазнинтарин давраҳои таърихӣ ва пуршиддаттарин лаҳзаҳои ҳаётро пушти сар намуда, дар шакли нобу гуворо ва шаффоф то ба имрӯз омада расидааст. Бояд гуфт, ки забони тоҷикӣ дар аҳди Ҳахоманишҳо (давраи бостон) бо хати меҳӣ таҷассум меёфт, дар давраи Сосониён Ашкониён (давраи миёна) бо хати паҳлавӣ ва дар аҳди Сомониҳо бо хати арабиасоси форсӣ, ҳоло бошад, бо хати кирилӣ дарҷ меёбад [3]. Яъне, забони тоҷикӣ дар байни тамоми забонҳои олам бо барҷастагӣ ва бузургии худ, сарчашмаи истиқлолияти давлатӣ ва бузургтарин воситаи миллату давлатсозӣ барои халқи тоҷик гаштааст. Ҳушбахтӣ дар он аст, ки миллати тоҷик аз аҳди қадим бо забони худ эҳтиром дошт ва дар густариши забони хеш аз ягон мушкилӣ рӯй намегардонид.

Табиист, ки забони озод миллатро аз ҳар гуна ранҷу машаққат ва мушкилӣ раҳо менамояд. Яъне, покии забон покии миллат буда, Теги забон сипоҳи давлат ва гӯёи забон сарсабзии миллат аст. Забон барҷастатарин падида аст, ки кулли инсониятро ба якдигар ошно месозад. Аз ин рӯ, муҳаббат ба забони модарӣ – ин муҳаббат ба хоку обу оташу боди ватан, муҳаббат ба мероси модиву маънавӣ, муҳаббат ба мактабу маориф, муҳаббат ба таъриху тамаддун ва муҳаббат ба ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёт аст.

Арзишу манзалат ва қадру қимати забон бузургтарин фарзонафарзандони насли инсон аз ҷумла, тамоми шоиру нависандагон ва олиму мутафаккиронро водор сохтааст, ки андешаҳои худро оид ба забон зикр созанд.

Шоҳномасарой ва мутафаккири забардасти адабиёти тоҷик Абулқосим Фирдавсӣ забонро аз пурқудраттарин неру доништа, одамиятро дар вақти сухан рондан водор месозад, то ҳангоми муошират нисбати забон бозаҳтиром бошад, чунки забон нерӯи таҳвил додани маълумотҳои заруриро ба наслҳои оянда дорад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои фархундапайи миллати тоҷик муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин нуктаро ба назар гирифта, дар сарварақи қисми якум ва дуюми китоби илмиву адабии худ “Забони миллат – ҳастии миллат” чунин қайд менамояд: “Танҳо забон аст, ки дар ҳама давра замон таърихи воқеӣ ва ростини миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад” [1,4].

Дар ҳақиқат, забон воситаи асосии ободии заминро замон гардида, қушояндаи сиру асрор ва мушкилиҳост. Забон дар тури умри дарози хеш андешаҳоро ошкор, тафаккурро мукамал, хомҳоро пухта, ноқисро комил, саҳтро нарм, бадро неқ, пастро баланд, вайронро обод ва талхро ширин намуда, ҳамчун василаи пайванди наслҳо, созандаи ҷовидонӣ, меҳру муҳаббат, дӯстиву рафқат, хоксорию наққорӣ ва барқарорсозии таъриху тамаддун ва расму русум хизмати содиқонаи худро дарёғ надоштааст.

Бояд қайд кард, ки забони тоҷикӣ дар даврони хилофат ва истисмори арабҳо ранҷи гарон кашида, барои миллати тоҷик ганҷ қоридааст. Китоби “Забони миллат – ҳастии

миллат” ин ақидаро чунин собит менамояд: “Вақте ки забони арабӣ ҳампойи футуҳот ва густариши ислом дар як қисмати бузурги ҷаҳон фотеҳона қадам зада забони бисёр давлатҳои муқтадири дунёи қадим, ба монанди забони маҳаллии Испания, лаҳҷаҳои романи Ситилия, забонҳои барбарии соҳили Африқои Шимолӣ, қитби Миср, Сурия, Фаластин, Ироқ ва ғайраро аз феҳристи забонҳои ҷаҳон нобуд мекард забони мо дар ҳоли таҷаккул буд. Ҳатто нуфуз ва тавоноии он то ба ҳадде буд, ки на танҳо дар ҳавзаи илму фарҳанг, балки дар сиёсат ва давлатдорӣ низ ҳеҷ як забони дигар бо вай рақобат карда наметавонист ва қавму миллатҳои мухталифе, ки асрҳо дар ин сарзамин ҳукмронӣ карданд, онро на танҳо ҳамчун забони илму фарҳанг, балки ба ҳайси забони сиёсат ва давлату дарборҳои худ пазируфтанд” [1,16-17].

Ҳамин тариқ, забон худ ҳодисаи рӯзгор буда, метавонад ҳодисаҳои пеш орад, ди-гаргун созад, ободу вайрон намояд, якеро хушбахт созад, дигареро музтариб. Яъне забон дорои қудрати тавоно буда, бо ширини якеро болида мегардонад ва бо захири худ дигареро ғамгин. Аз ин рӯ, ҳар як шахси соҳибзабонро зарур аст, ки барои ҷовидон кардани забони худ танҳо ва танҳо сухани некро ба забон оварда, ҳамеша дуруст пок ва беғубор зикр намояд.

Бояд зикр кард, ки дар китоби муқаддаси “Авесто” баробари “рафтори нек” ва “пиндори нек”, “гуфтори нек” низ дарҷ ёфтааст, ки чун як шиори муқаддас ҳоси забони мост. Ин сухани олӣ аз аҳди бостон то ба имрӯз гирди забонҳост ва шаҳодати покии забони тоҷикӣ. Дар баробари ин, забони тоҷикӣ санъати волои сухангустариҳои худро аз даст надода ҷӣ дар назм, ҷӣ дар наср дар шакли ҷаззобу дилҷасп боқӣ мондааст[2].

Аз ҳамин нуқтаи назар маълум мегардад, ки китобҳои муқаддаси “Авесто”, “Шоҳнома”, “Бӯстон”, “Маснавии маънавӣ”, осори пурғановати Ҳофизи бузургвор, “Тоҷикон”, “Забони миллат – ҳастии миллат” ва ҳазорон сарчашмаҳои муътамади илмию фарҳангӣ ва таърихию бадеӣ ба ин забони фараҳбахш офарида шудаанд. Яъне, забони тоҷикӣ идомадиҳандаи забони Ҳахоманишҳо, Сосониён ва Сомониён мебошад, ки таърихи ҳақиқии чандинҳазорсолаи миллати тоҷикро дар худ инъикос намудааст.

Забони тоҷикӣ забонест, ки ба қари асрҳо реша давондааст ва чун чашмаи босафо, ки аз умқи замин ғаввора мезанад, забони тоҷикӣ низ ба монанди чашма ҷараён гирифта, фуруғи пурфароғат ва боғасохатро ба соҳибзабонон ато гардондааст. Ин забони неру-манд дар тамоми жанрҳои адабӣ дилҷасп буда, мавқеи устувореро дар байни забонҳои бу-зург касб намудааст.

Поягузори адабиёти классики рус А.С.Пушкин тавсифи забони тоҷикиро чунин баён намудааст: “Агар хоҳиши шунидани шеърӣ равон доред, пас онро бо забони тоҷикӣ қиро-ат намоед, агар суҳбати дилнишин кардан хоҳед, бо забони англисӣ суҳбат намоед, агар оҳанги хуберо гӯш кардан хоҳед, оятеро аз китоби муқаддаси Куръон бо забони арабӣ гӯш намоед”. Аз ин ҷо бармеояд, ки забони тоҷикӣ дар назм низ пуртаровату гуворост.

Дар ин раванд, олими олмонӣ – Иоханн Волфганг Гёте (1749-1832) низ аз забони ғазалҳои Ҳофизи Шерозӣ, Саъдии Шерозӣ ва дигар тоҷикзабонон баҳрабардорӣ намуда, сармаст сафари сарзамини Форсро пеш мегирад ва 12-соли умри худро сарфи таҳқиқоти аҳволу осори ин абармардони хирад карда, чунин хулосабарорӣ менамояд:

Ҳофизо, бо ту баробар будан,
Чӣ ҳаёлест муҳол!
Хешро чун ту ба қадр афзудан?
Нест ҷуз айни вубол...!
Шеърӣ ту ҳадди ҷамол асту камол,
Гоҳ чун мавҷи шарар ҷону диламро сӯзад.
Гоҳ монанди насими сахар аз тарфи ҷаман,
Ба дилам нахати гулбоди баҳор андӯзад.
Ба забони қалам чуръати гуфтор бидех,
Ман муриде зи муридони туам, эй устод [3] !

Дар баробари ин, забони тоҷикӣ забонест, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ, махсусан олимони тамоми халқу миллатҳо ба он таваҷҷуҳи хос доранд. Нерӯ, тавоноӣ ва хусусиятҳои нозуки забони тоҷикӣ диққати машҳуртарин олимону забоншиносон аз қабилӣ донишманди англис – Вилиямс Љонс, забоншиносони олмонӣ – Франс БОПП ва Де Лагард, файласуфони ҷунонӣ – Ҳеродот ва Страбон, австриявӣ – Роберт Гебл, сайёҳи бузургӣ Чин – Чжан-Тсян, донишмандони Рус – Е.К.Мейендарф, Миллер В., Андреев М.С., Афғон – Абдулҳамиди Ҷовид, фаронсавӣ – Эдвард Шоун ва дигарҳоро ба худ ҷалб намудааст [3]. Маълум аст, ки агар баъзе аз шахсони зикргардида дар баробари омӯзишҳои таҳқиқотии забони мо ме-хоҳанд, ки ба таърихи забон ва миллати тоҷик ошно гарданд, баъзе аз онҳо ме-хоҳанд, ки ба саҳифаҳои ҳаёти фарзонафарзандони миллати тоҷик аз қабилӣ Куруши Кабир, Монӣ, Анӯшервони Одил, А.Рӯдакӣ, А.Фирдавсӣ, ва дигарон шинос шаванд.

Алҳақ, донишмандони забон бехтарин восита барои фаҳмидани ҳаёти инсонист. Забони тоҷикӣ дар баробари дигар забонҳо нерӯи бузург дошта, дар тӯли умри зиёда аз 3000-солаи худ гармиву сардии зиёдро ҷашидааст. Чун ба таърихи наздик назар афканем, гармиву нармӣ забони тоҷикӣ танҳо дар 100 соли давлатдорӣ Сомониён буд, ки дар он солҳо ҳамчун забони давлатӣ истифода мешуд. Дар дигар асрҳои пасин бошад, шиддатҳои зиёдеро аз сар гузаронидааст. Яъне, пеш аз ин санги арабҳо бар сар дошт, баъд аз он тирӯ туфанги туркманиҳо [3]. Дар ҳаёл, ба сар санг меҳӯрду дар дилҳо ҷой мегирифт, ба дил тирӯ туфанг меҳӯрду дар рағҳо ҷой мегирифт, чун ранҷ бардошта гушт ме-партофт, мағзи устухон мешуд ва бо тасалли худро таскин ме-дод: – “Аз пайи ҳар гирия охир хандаест”. Дар ин даврҳои таърихӣ хатҳо пайи ҳам иваз мешуданду забон нумӯи тоза мегирифт. Сулолаҳо болои якдигар ғолиб мешуданду забони тоҷикӣ дар қавмҳо реша ме-давод. Ба забон хомӯш буди ба дил ме-гуриду ме-гуфт: ман ҳамчун рукни асосии давлатдорӣ тоҷикон ҳеҷ гоҳ хомӯш наме-гардам ва хоҳу нохоҳ замину миллати тоҷиконро барқарор ме-созаму ҳақро ба ҳақдор ме-расонем, додаҳоро ме-ситонам миллати тоҷикро дорандаи забони тоҷикӣ, ме-гардонам.

Аз ҳамин ҷост, ки имрӯзҳо забони тоҷикӣ дар байни тамоми забонҳои ҷаҳон ҳамчун забони пуриқтидор, солим, неруманд ва рақобатпазир ҳузури комил дошта, дар айни камолот аст. Аз ин рӯ, боварии комил дорем, мақолаи мазкур ба хонандагон як қатор тасаввуротҳоро эҳдо ме-намояд ва дар баланд бардоштани эҳсоси худшиносӣ нақши худро ме-гузорад.

АДАБИЁТ

1. Э. Раҳмон. Забони миллат- ҳастии миллат. қисми 1, – Душанбе, “Таъминотчӣ”, 2018. – 516с.
2. Т.Н.Зехнӣ. Санъати суҳан.– Душанбе 1967.
3. Кабири Ш., Анварӣ С. Забони тоҷикӣ. – Душанбе 2013.
4. Э.Раҳмон. Забони миллат- ҳастии миллат. қисми 2, – Душанбе, “Нашриёти муосир”, 2020. – 432с.
5. Бобочон Ғафуров. Тоҷикон. –Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 975саҳ.
6. Б. Камолиддинов. Забони тоҷикӣ. – Душанбе 2015
7. Зайниддинов М., Худоидодов А. Адабиёти ҷаҳон. Китоби дарсӣ барои синфҳои 10-11 “Офсет”, 2001. – 352с.
8. Назаров Х.Д. Дастури таълимӣ аз фанни забони тоҷикӣ (барои донишҷӯёни ғайритаҳассусӣ) .: Душанбе - 2022 “Бебок” 60с
9. Санъати суҳан. Т.Н.Зехнӣ.-Душанбе 1967.- 378с.
10. Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Ахлоқи Мухсинӣ.-Душанбе, 342с.

**СУФФИКС ВА ПРЕ-
ФИКСҲОИ ИФОДАКУ-
НАНДАИ МИҚДОРУ
ДАРАҶА, САБАБУ МАҚ-
САДИ ЗАРФСОЗ ДАР
ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА
ЧИНӢ**

Асадулоева Замира Раматулоевна - ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ ва робитаҳои байнифарҳангии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, Тел.: +992 501121751

**СУФФИКСЫ И ПРЕ-
ФИКСЫ, ВЫРАЖАЮ-
ЩИЕ КОЛИЧЕСТВО И
СТЕПЕНЬ, ПРИЧИНУ И
НАЗНАЧЕНИЕ НАРЕЧИЙ
В ТАДЖИКИСТАНЕ И
КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

Асадулоева Замира Раматуллоевна - ассистент кафедры иностранных языков и межкультурных отношений Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Тел.: +992 501121751

**SUFFIXES AND PREFIXES
EXPRESSING QUANTITY
AND DEGREE, CAUSE AND
PURPOSE OF ADVERBS IN
TAJIKISTAN AND
CHINESE**

Asaduloeva Zamira Ramatuloevna – Assistant of the Department of Foreign Languages and Intercultural Relations of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Тел.: +992 501121751

Калидвожаҳо: суффикс, префикс, забони тоҷикӣ, забони хитой, вожасозӣ, морфология, муоширати байнифарҳангӣ, забоншиносӣ.

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба таҳлили муқоисавии префиксҳо ва суффиксҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва хитой бахшида шудааст. Дар он хусусиятҳои сохт ва вазифаҳои аффиксҳо, нақши онҳо дар сохтани вожаҳои нав ва ташаккули шаклҳои грамматикӣ баррасӣ мегардад. Муаллиф шабоҳат ва фарқиятҳои марбут ба сохтори морфологии ин ду забонро нишон медиҳад. Ҳамзамон, аҳамияти омӯзиши аффиксҳо дар равандҳои муоширати байнифарҳангӣ ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ таъкид карда мешавад.

Ключевые слова: суффикс, префикс, таджикский язык, китайский язык, лексикография, морфология, межкультурная коммуникация, лингвистика.

Аннотация. Данная статья посвящена сравнительному анализу префиксов и суффиксов в таджикском и китайском языках. В ней рассматриваются структурные особенности и функции аффиксов, их роль в образовании новых слов и формировании грамматических форм. Автор показывает сходства и различия, связанные с морфологическим строем этих двух языков. При этом подчеркивается важность изучения аффиксов в процессах межкультурной коммуникации и изучения иностранных языков.

Keywords: suffix, prefix, Tajik language, Chinese language, lexicography, morphology, intercultural communication, linguistics.

Annotation. This article is devoted to a comparative analysis of prefixes and suffixes in the Tajik and Chinese languages. It discusses the structural features and functions of affixes, their role in the formation of new words and the formation of grammatical forms. The author shows the similarities and differences related to the morphological structure of these two languages. At the same time, the importance of studying affixes

in the processes of intercultural communication and learning foreign languages is emphasized.

Калимасозӣ - воситаи асосии бойшавии таркиби лугавии забони мебошад. Бо ин роҳ таркиби луғавӣ бо калимаҳои нав пурра мешавад. Забон барои пурра ва бо нозукиҳои ифода намудани фикр ва барои ҳаматарафа қонё гардонидани талаботи мубодилаи афкор аз ҳамаи воситаҳо истифода мекунад. Забони адабии ҳозираи тоҷикӣ усули муайяни калимасозӣ дорад, ки таърихан ташаккул ёфта, баробари забон инкишоф меёбад. Тарзҳои калимасозии забони адабӣ то андозае устувор буда, дар садсолаҳо тағйир намеёбанд ва дар асоси ҳамин қолабҳо дар забон калимаҳои нав ба вуҷуд меоянд. Яке аз роҳҳои осоиши калимасозӣ ин илова кардани суффикс мебошад. Дар саҳифаи навбати мо кушиш кардем, то ки суффиксҳои мубрами забонҳои тоҷикиву хитойро бо мисолҳои мушаххас биёрем.

Суффикси -ан (-ян). Ба воситаи ин суффикс, ки серистеъмол аст, асосан аз исм ва зарф (хеле кам), инчунин зарфи тарз, миқдору дараҷа, сабабу мақсад ва замон сохта мешавад: қасдан, қалбан, ҳаёлан, шахсан, тамоман, забонан, дафъатан ва ғ.: Ў хост, ки маро якбора дар мадрасаи қалон мударрис карда ва танҳо қисман, ҳатто қалбан ҳам дар дасти худ нигоҳ дорад. ... ман як машғалро ба сари халқи худам чӣ гуна тобон карданамро ҳаёлан ба пеши назарам овардаӣ мешудам. ...Боз забонан низ гуфт ва илтимос кард. Мулло Давлат ба хондан дафъатан сар накарда, дар истиҳола буд.

Дар сохтани зарф суффикси **-ан** бо суффикси **-о** ва **-и** синоморфема мебошад. Ин ҳолатро дар калимаҳои арабии мутлақан—мутлақо, фавран—фаврӣ, ҷиддан—ҷиддӣ мушоҳида мекунем: Китоб дар забони маҳаллӣ мутлақан набуд. Дар саҳни мадраса Рудакӣ чашмаш ба ӯ ғалтид ва фавран ба пешвозаш омад. Аз шӯрбои гӯшти гардани гӯсфанд... қадре хӯрда бошад ҳам, фаврӣ қайд кард. Дар мисли Бухоро як шахре, ки дар тамоми Туркистон торикӣ, таассубро нашр мекард, ин ҳол ҷиддан сабаби масрурият ва умедворист. Ман дар бораи вай, дар бораи тақдир аҳволи вай бори аввал ҷиддӣ фикр кардам.

Суффикси -ноқӣ. Ин суффикс аз исм зарфи тарз месозад: қафноқӣ, пасноқӣ, дарунноқӣ ва ғ.: Гоҳ дар ягон тангкӯча танбаи аробаю мошинаҳоро дида пас мегардад ва мо пасноқӣ хеле масофаро тай карда ба роҳи дигар мебарорем. Баъд ҳамон дақиқа ба тоқчаи тиреза рафта нишастам, мактубро ғурунг-ғурунг карда дарунноқӣ хондан гирифт.

Суффикси -ақӣ. Доираи истеъмоли ин суффикс маҳдуд буда, аз исм зарфи тарз месозад, ки воситаи иҷроӣ амалро мефаҳмонад. Вай гоҳ аз зарф низ зарф месозад: аспақӣ, дарунақӣ, пешақӣ ва ғ.: Олимон ин воқеаро қайҳо пешақӣ гуфта мондаанд. Одатӣ Оҷахурдӣ ҳамин буд, ки нони саҳту қоқи пешақӣ тайёр карда мондаашро ба косаи пиёба андохта, то мулоим шудани нон нигоҳ карда мешифт.

Дар забони чинӣ суффикси **-го** **-го** ба феълҳо ҳамроҳ шуда, исми иҷрокунандаи амал ва касбу корро месозад. Суффиксҳои мазкур дар забони тоҷикӣ бо суффиксҳои **-ҷӣ**, **-гор**, **-гар**, **-бон** ифода мешаванд [17,68].

购买 - 买家	直接 - 导演
发明 - 发明者	生产 - 生产商
检查 - 检查	卖出 - 卖家
供应 - 供应商	教教师
翻译 - 翻译	访问 - 位访客
工作 - 工作人员	写的作家

Суффиксҳои **-北京时间** ва **-主义** барои нишон додани самти илмӣ ё ҳизбият тааллуқ доштанро ифода мекунад ва дар забони тоҷикӣ пас аз қабули қоидаҳои нави имло муродиф надорад:

理想主义者 - идеалист	唯心主义 - идеализм
恐怖分子 - террорист	恐怖主义 - терроризм

极端- экстремист

极端主义-экстремизм

物理学家- физик

唯物主义- материализм [16:128]

Суффикси -到барои нишон додани шахс, ки амал ба он нигаронида шудааст, хизмат мекунад:

到地址ирсол доштан

收件人мактубгир

托运равон кардан (мол, бор)

收货人боргир

租赁ба ичора додан

承租人ичорагир

支付пардохтан

收款人векселгир

信任бовар кардан

董事шахси боваринок

Суффикси -恩барои нишон додани мутааллиқияти миллӣ ва забонӣ истифода мешавад:

俄

русӣ

乌克兰

украинӣ

保加利亚语

булғорӣ

匈牙利

ҳабашӣ

挪威

норвегӣ

2) Барои ифодаи исми маҷҳул -伊(сифатҳои мувофиқ бо суффиксҳои -蚂蚁ва -耳鼻喉科исм месозанд):

重要 – муҳим

重要性 – аҳамият

不同 – гуногун

差异 – тафовут

坚持 – яқрав

坚持 – яқравӣ

耐 – муқобил

阻力 – муқобили

Суффикси -礼物аз сифат ва исм исм месозад:

免费 – озод

自由 – озодӣ свобода

明智 – хирадманд

智慧 – хирадмандӣ

王 – шох

王国 – шохигарӣ

Суффикси -兜帽одатан аз дигар исмҳо исм месозанд:

哥 – бародар

手足情谊 – бародарӣ

孩子 – бача

童年 – бачагӣ

Суффиксҳои -离子 (-振动性, 重刑, 凸, -裂变) аз феъл исм месозанд:

收集 чамъ кардан

集 чамъкунӣ

结合 якҷоя кардан

组合 якҷоякунӣ

接 пайваст кардан

连接 пайваст

听写 амр кардан

听写 амр

包括 ворид кардан

包容 ворид

介绍 дохил кардан

介绍 муқаддима

生产 истеҳсол кардан

生产 истеҳсол

限制 маҳдуд кардан

限制 ҳудуд

提交 тобеъ шудан

服从 тобеият

发送 гузаронидан

变速器 интиқол

Суффикси -协 аз феъл исм месозад:

同意 розӣ шудан

协议 ризоият

开发 инкишоф додан

发育 рушд

治理 идора кардан

政府 идора

改善 беҳтар гардонидан

改善 беҳбуд

付 пардохт кардан

付款 пардохт

Суффикси -**内斯** аз сифат исм месозад:

苦тунд	苦味тундӣ
暗торик	黑暗торикӣ
样меҳрубон	仁慈меҳрубонӣ
弱 заиф	弱点заифӣ

Суффикси -**船** аз исмҳои дигар исм месозад:

独裁者ҳукмфармо	独裁ҳукмфармой
朋友дӯст	友谊дӯстӣ
领导者роҳбар	领导роҳбарӣ
会员аъзо	会籍аъзогӣ

Суффикси -**法** аз феъл исм месозад:

启航рафтан	出发сафар
请лаззат бахшидан	乐趣лаззат
按фишор овардан	压力 фишор
抓住фаро гирифтан	发作фарогирӣ [18:135]

Дар забони тоҷикӣ суффикси **-ор** беаҳсул аст. Вай аз асоси замони ҳозира ва гузаштаи феъл:

1) исми шахс месозад, ки онро аз рӯи амал ва шуғл мефаҳмонад: харидор, парастор;

2) исми амал ва ҳолат месозад: гуфтор, сӯхтор, падидор (шакли рехтаи кирдор), гирифтор.

Суффикси **-ур//вар** дар исмсозӣ беаҳсул мебошад; вай аз исмҳои маънӣ исми нав месозад, ки шахсро аз рӯи хислату қобилият мефаҳмонад: муздур, муздарвар, суханвар, шиновар.

Тарбият дар ҳаққи ҳар муздур мебоист кард, Душманонашро зи ғам ранчур мебоист кард.

Имрӯз пешаи боди хунхӯр золимон,

Додан азоби чон ба ҳар **муздарвар** бувад.

Суффикси **-во//вой** беаҳсул буда, танҳо дар калимаи нонво//нонвой дида мешавад, ки бо исм омада, касбро мефаҳмонад.

Суффикси **-вода** танҳо дар калимаи хонавода мушоҳида мешавад.

Суффикси **-андар** бо исмҳои шахс омада, муносибат (куният) -ро мефаҳмонад: модарандар, падарандар, писарандар.

Суффикси **-навард** аз исмҳои конкрет исми нав месозад, ки ихтисос ва касбу ҳунаро мефаҳмонад: кӯхнавард, дарёнавард, баҳрнавард, моҳнавард, сайёранавард, кайҳоннавард.

Суффиксҳое, ки номи чиз месозанд

Суффикси **-а (-я)** сермаҳсул буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исм месозад:

1) аз исмҳо бештар исми монандӣ: гӯша, дандона, дара, димоға, забона, шоҳа, ҳавза ва ғайра,

2) аз сифатҳои исме, ки предметҳоро аз рӯи аломаташон ифода менамояд: сабза, сафеда, талха, тунука, шӯра;

3) аз шумора исми ифодакунандаи воҳиди вақт ва узви инсон: ҳафта, даҳа, чилла, панҷа;

4) аз асоси замони ҳозираи феъл: а) предмети воситаи амал: мола, куба, овеза; б) исми ифодакунандаи натиҷаи амал: шукуфа, реза (резаи нон); в) исми амал ва ҳолат: бўса, нола, ханда;

5) аз калимаҳои тақлиди номи асбоб ва амалу ҳолат: Ғарғара, шақшақа, дағдаға, қаҳқаҳа, ғулғула, шаршара.

Суффикси **-ак** сермаҳсул буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исм месозад:

- 1) аз исмҳои конкрет номи предмет, ки ба асосаш аз ягон ҷиҳат монанд буданро мефаҳмонад: айнак, гавҳарак, забонак, дастак, гӯшак, сӯзанак ва ғ.;
- 2) аз исмҳои ҷондор номи ҷонварон: ҳарак, кирмак.;
- 3) аз исмҳои амал номи беморӣ: хоришак;
- 4) аз сифат номи ҷонварон, ҳашарот, ҷиз ва амалу аломат: хомӯшак, таррак, кӯрак, нағзак, қачқак;
- 5) аз асоси замони ҳозираи феъл номи асбоб ва амал: ғалтак, бандак, чинак;
- 6) аз калимаҳои тақлиди номи бозичаҳо ва амал: қарсақ, ҳуштақ, пуфақ, чирчирақ. [8:123]

Суффикси **-ча** аз исмҳои конкрет номи ҷиз, ҷонварон ва истилоҳи забоншиносӣ сохтааст: олуча, тоқча, остинча, думча, дӯлча, мӯрча, ҳиссача. Бо ин калима аз сифати ало номи газвор сохта шудааст: алоча.

Бояд гуфт, ки суффиксҳо дар заминаи нақшии худ дар усули морфологии калимасозии баҳогузорӣ шуда, вазифаи асосии ҳар як суффикс бо он муайян карда мешавад, ки вай ба калимаи сохтааш чӣ гуна маъно мебахшанд.

АДАБИЁТ

1. Асепиянц О. Д. Очерки по истории английского языка. – М.: Просвещение, 1955. – 243 стр.
2. Аракин В.Д. История английского языка: Учебное пособие для студ. пед. ин-тов по спец-ти "Иностранные языки". – М.: Просвещение, 1985. – 321 стр.
3. Аврорина В.Т. История английского языка: Учебное пособие. - 2. изд. – М.: Физматлит, 2001.- 472 стр.
4. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики. –М.: Высшая школа, 2002. – 343 с.
5. Борисов К. История английского языка. Т. I, II. – М.: Просвещение, 1955. – 332 стр.
6. Волков А.М., Волкова З.Н. Беовульф. Англосаксонский эпос: Учеб. пособие по курсу "История английского языка". – М.: Высшая школа, 2000. – 104 стр.
7. Лу, Шучен. Таърихи забони чинӣ. Пекин: Донишгоҳи Пекин, 2010.
8. Ван, Ли. Грамматикаи чинӣ. Шанхай: Нашриёти фарҳанги Чин, 2005.
9. Ҷумъа, Ҳ. Забоншиносӣ ва таърихи забонҳои Шарқӣ. Душанбе: Эр-граф, 2021.
10. Norman, Jerry. Chinese. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
11. Ramsey, S. Robert. The Languages of China. Princeton: Princeton University Press, 1987.
12. 常敬宇编著.汉语词汇与文化.北京大学出版社,1993:1
13. 陈定安.英汉比较与翻译.中国对外翻译出版公司,1998:263—264
14. 陈洁.俄语翻译理论语言学派管窥.中国俄语教学.2000,4:21
15. 大家来滑 «snowboard». - [http:// www.ski.com.tw](http://www.ski.com.tw)
16. 往魂. - 还有什么不out? – «读者». – 2005. – 10. –52页

**КАТЕГОРИЯИ
ЧАМЪБАНДИ ВА
ВИЖАГИҲОИ
ШУМОРА ДАР
ЗАБОНИ ХИТОЙ**

Султонов Аъзам Анварович – ассистенти кафедраи забонҳои Донишқадаи байналмилалӣи Хучанди Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

**КАТЕГОРИЯ ЧИСЛА И
ХАРАКТЕРИСТИКИ
НУМЕРАТИВОВ В
КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ**

Султонов Азам Анварович – ассистент кафедры языков Худжандского международного института Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

**THE CATEGORY OF
NUMBER AND THE
CHARACTERISTICS
OF NUMERATES IN
CHINESE LANGUAGE**

Sultonov Azam Anvarovich – Assistant professor of the Department of Languages, Khujand International Institute, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Калидвожаҳо.

морфология, вижагиҳои морфологӣ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, забони хитойӣ, забоншиносии муқоисавӣ

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои вижагиҳои морфологӣ ва дараҷаи қорбурди шумораҳо, ҳамзамон калимаҳои шуморидашаванда дар забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва хитойӣ дар пайвандгирӣ бо исмҳои ифогари шахсият, мавриди ҳаллу фасл қарор гирифтааст. Дар мақола зикр шудааст, ки мавзӯи таҳқиқ яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносии муқоисавӣ ба шумор меравад.

Ключевые слова:

морфология, морфологические признаки, таджикский язык, английский язык, китайский язык, сравнительное языкознание.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы морфологических особенностей и уровня употребления нумеративов, а также счетных слов в таджикском, английском и китайском языках с существительными, обозначающими лицо. Было отмечено, что исследуемая тема является одной из актуальных в сравнительном языкознании.

Keywords: morphology, morphological features, Tajik language, English language, Chinese language, comparative linguistics.

Annotation. This article examines the issues of morphological features and the level of use of numerates, as well as countable nouns in Tajik, English and Chinese languages with words denoting a personality. It was noted that the topic under study is one of the most relevant in comparative linguistics.

Мусаллам аст, ки ҳам дар забоншиносии умумӣ ва ҳам хусусӣ, аз ҷумла дар забоншиносии кишварҳои Ғарб ва Россия шумора ба вежа нумеративҳо ва воҳидҳои шумориш кайҳо боз мавзӯи таҳқиқоти як зумра забоншиносони соҳавӣ гардидаанд. Душворӣ ва мушкилоти муайян кардани ин мавзӯӣ ҳамчун як мавзӯи муҳим ва баҳснок аз лиҳози вазҳи истеъмоли вазифаҳои сарфӣ ва наҳвӣ яке аз мавзӯҳои мураккаб ва мавриди баҳси васеъ қароргирифта, дар сарфи як қатор забонҳо зиёд шудааст ва забонҳои мавриди таҳқиқ ҳам аз ин истисно нестанд.

Омӯхтани баррасии вежагиҳои ҳам наҳвӣ ва ҳам семантикии воҳидҳои шумориш забонҳои муқоисашаванда, аз рӯи меъёрҳои ҷудокунӣ онҳо, аз ҷумла сохт, қорбурди онҳо ва нақшу таъсири воҳидҳои номбурда ба маъдуди худ ва то кадом андоза муҳимият

доштани онҳо ҳисобида шуда, дар забони чинӣ ҳар яке ба худ нишондиҳандаҳои грамматикии худро доранд. Аз ин ҷост, ки мо тасмим гирифтаем то фарқияту умумият ва вежагиҳои борикии ин мавзӯро дар алоҳидагӣ ва дар асоси қабати лексикии онҳо ба якҷанд зергурӯҳҳои муайян ҷудо кунем. Мақсади таҳқиқот иҷро кардани вазифаҳои зеринро тақозо менамояд: дида баромадани шумора, нумератив ва воҳидҳои шумориш дар тақсимбандии ҳиссаҳои нутқ, мурағбат намудани меъёрҳои муқоисавии категорияи воҳидҳои мавриди назар ва муайян сохтани муаммоҳое, ки омӯзиши минбаъдaro талаб менамояд: омӯзишу баррасии умумияту фарқияти воҳидҳои шумориш дар забонҳои қиёсшаванда.

Дар мақолаи мазкур нахустин маротиба масъалаҳои ҳам назариявӣ ҳам амалии вежагиҳои нахвӣ, сохтори сарфиву маъноӣ, вазифаҳои нахвӣ нумеративҳо ва воҳидҳои шумориши забонҳои тоҷикӣ, чинӣ ва англисӣ мавриди баррасӣ ва омӯзиши ҳаматарафа қарор гирифтаанд.

Маъмулан, як силсила калимаҳои нумеративӣ ё воҳидҳои шумориш барои ҳисоб намудани миқдори ҳам ашёи дискретӣ ва ҳам ғайридискретӣ ба назар мерасанд, ки бо гузашти замон баъзеи онҳо аз байн рафтаанд ва баъзеашон то имрӯз дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ва дар забонҳои муқоисашаванда истеъмол мешаванд. Дар забони адабии тоҷикӣ як гурӯҳ вожаҳои махсусро дидан мумкин аст, ки ҷиҳати ифодаи ададу миқдор ва андозаву мосоҳати ашёи мухталиф ба қор бурда мешаванд [1; 2; 3; 4; 5].

Дар забони тоҷикӣ нумеративҳоеро дидан мумкин аст, ки онҳоро аз рӯи вазифа ва алоқаи семантикӣ метавон ба зергурӯҳҳои зерин ҷудо намуд:

Дар забони тоҷикӣ нумеративҳоеро дидан мумкин аст, ки онҳоро аз рӯи вазифа ва алоқаи семантикӣ метавон ба зергурӯҳҳои зерин ҷудо намуд:

1. Нумеративҳое, ки ҳини ҳисоб намудани миқдори одамон ба қор бурда мешаванд: тан, кас ва нафар. Зимнан, қайд бояд намуд, ки воҳидҳои мазкурро дар забони англисӣ *body, one* ва *person* ва дар чинӣ 个 *gè* e.g. 组织, 人, 号 *hào* ва 個 *ge/gè* (*ge*) ба ин гунаҳо мушоҳида карда мешаванд. Шоидаи зикр аст, ки воҳидҳои шумори фавқуззикр дар забонҳои мавриди қиёс бағоят маълум ва серистеъмол мебошанд. Ва бо вучуди он ки қамтар аз сесад тан диловари таҳамтан сар дар ҳавошии рикоби он амири шуҷоатинтисоб буда, ҷун иқди Парвин дар байни қавоқибӣ гардунмавқабӣ сипоҳи ҳасм монд;

2. Нумеративҳое, ки барои ҳисоб намудани исми ҷондори ғайришахс истифода шудаанд, аз ҷумла сар ва тӯқуз: «Сар» дар таърихномаи «Тӯҳфат-ул-хонӣ» хеле қаммаҳсул буда, ҳангоми омӯзиш маълум шуд, ки он ҳамагӣ як маротиба мавриди истифода қарор гирифтааст: ...аз он ҷумла ёздаҳ ҳазор гӯсфанд ва ҳазор гов ва понсад сар асб ба қабзи сарқори давлат интизом ёфт. «Тӯқуз» вомвожаи туркӣ буда, он дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» тӯҳфа барои арӯс; даста, дарза, банд ташреҳ ёфтааст [6-9].

Мусаллам аст, ки дар забонҳои муқоисашаванда шумораҳои асли ба танҳои шуморида намешаванд, яъне онҳо маъдуди худро доранд. Аз ин нуқтаи назар, метавон қайд намуд, ки воҳидҳои шумориш дар навбати худ ба гурӯҳи номӣ ва феълӣ ҷудо мешаванд. Ноғуфта намонад, ки забони чинӣ дар рафти дигар забонҳои дунё бо воҳидҳои шумориши худ маъмулу машҳур буда, ин вежагӣ ва падидаи нахвӣ яке аз масоили муҳим ва муҳаррӣ ҳисобида мешавад. Аз рӯи ваҷҳи миқдору адад воҳидҳои мавриди таҳқиқ дар забони чинӣ миқдоран аз 250 адад зиёд мебошанд ва ҳар яке ҳасоис ва вазоифи борикии худро доранд. Дар идомаи ин матлаб метавон афзуд, ки онҳо аз рӯи маъно ва вазифа баъзе ба гурӯҳи ҳоса ва муштарақ ҷудо шуда, ҳар яке дар ифода ва адои вазифа нақши қалидиро мебозанд.

Гузашта аз ин, дар забонҳои муқоисашаванда як силсила воҳидҳои шуморишро метавон табақабандӣ намуд, ки онҳоро ҷиҳати шумори исмҳои шахс мавриди истифода қарор гирифтаанд, минҷумла: (дар забони чинӣ) 班 *bān*, 幫 *bāng*, 輩 *bèi*, 代 *dài*, 拨 *bō*, 撮 *cuō*,

队duì, 个gè, 号hào, 户hù, 伙huǒ, 家jiā, 名míng, 群qún, 位wèi, 组zǔ, 人次réncì, 员yuán ва (дар забони англисӣ) body, one, person ва group, crowd.

Зимнан, қайд кард, ки аз воҳидҳои шумори ғавқуззқир 个gè, 家jiā, 名míng, 群qún, 位wèi сермахсул ва муштарақ ба ҳисоб мераванд, ки мисолҳои поёни дол бар ин гуфтаҳо:

家jiā measure word for families or businesses:

e.g. 报社, 博物馆, 茶馆, 厂商, 电视台, 电台, 电影院, 饭店, 饭馆, 工厂, 公司, 酒店, 俱乐部, 剧院, 邻居, 旅店, 旅馆, 门市部, 企业, 商店, 书店, 托儿所, 舞厅, 研究所, 银行, 医院, 邮局; This company (这家公司 – zhè jiā gōng sī) Four restaurants (四家饭店 – sì jiā fàn diàn) A bar (一家酒吧 – yī jiā jiǔ bā) zhège chéngshì yǒu jǐ jiā wòěrmǎ? 这个城市有几家沃尔玛? = How many Walmarts does this city have?

名míng measure word for people:

e.g. 编辑, 裁缝, 裁判, 参谋, 厂长, 成员, 炊事员, 厨师, 导师, 导演, 导游, 队员, 读者, 犯人, 翻译, 匪徒, 俘虏, 服务员, 工程师, 工人, 官员, 观众, 股东, 贵宾

群qún measure word for people and animals:

e.g. 人, 士兵, 娃娃, 乌鸦, 学生, 羊, 鸭子, 游人, 大雁, 俘虏, 鸽子, 狗, 孩子, 蝗虫, 鸡, 老鼠, 鹿, 马, 麻雀, 蚂蚁, 魔鬼, 鸟, 朋友, 强盗, 罪犯;

位wèi measure word for people or binary bits(computer):

e.g. 编辑, 部长, 参谋, 厂长, 成员, 炊事员, 厨师, 大臣, 代表, 当事人, 导师, 导演, 导游, 大使, 法官, 翻译, 工程师, jǐ wèi 几位 = How many people? in your party at a restaurant.

Дар забони чинӣ як силасила воҳидҳои мавриди омӯзишро дучор шудан мумкин аст, ки онҳо ҷиҳати шумори исмҳои шахси ҷомеъ ба кор бурда мешаванд, ба мисли: 班bān, 帮bāng, 拨bō, 撮cuō, 队duì, 户hù, 伙huǒ, 组zǔ ва 员yuán: 头班车 (Tóu bānchē) = , 末班车 (Mòbānchē) = , 一班飞机 (yī bān fēijī) = ; 他家离公司太远每天早上都做透彻去上班 (Tā jiā lí gōngsī tài yuǎn měitiān zǎoshang dōu zuò tòuchè qù shàngbān) [10, c.11] = His home is too far away from the company to do a thorough work every morning.

group of people, a class as in pupils 这班学生比那班学生用功 (Zhè bān xuéshēng bǐ nà bān xuéshēng yònggōng) [10, c.11] = The students in this class work harder than those in that class.

Дар асоси мисоли овардашуда метавон ибрози ақида кард, ки воҳиди шумори забони чинӣ бо исми англисии class тарҷума шуда, ба ҳайси қаринаи ҳамвазн баромад кардааст.

帮bāng – a crowd of people, a group of people

那边来了一帮人, 是来找张先生的... (Nà biān lái le yī bāng rén, shì lái zhǎo zhāng xiānshēng de) [10, c.13-14] = – A crowd/group of people came over there to see Mr. Zhang.

Дар мисоли болои воҳиди шумори 帮bāng ба сифати a crowd of ва a group of ба кор бурда шудааст. Дар инчо як нуктаи муҳимро бояд қайд намуд, ки воҳидҳои шумори забони англисӣ ҳамчун таркиби устувор дар қолаби артикл (a) + исми ҷомеъ (crowd, group) + бандаки изофии (of) сомон ёфтаанд, ки онҳо аз ҳамдигар ҷудонопазир мебошанд. Ин нишондиҳандаи грамматикӣ яке аз вежагиҳои мавзӯи мавриди омӯзиш дар забони англисӣ мебошад.

代dài – барои ишора намудани одамоне, ки аз як тоифа ё ин ки аз як авлод ҳастанд истифода мешавад. Ҳамчунин, ҷиҳати ифодаи насли наврас ба кор бурда мешавад 我们不

是一代人, 所以在很多问题上 有分歧 Wǒmen bùshì yīdài rén, suǒyǐ zài hěnduō wèntí shàng yǒu fēn qí [10, с.37] = We are not a generation, so we have differences on many issues; 年轻一代 Niánqīng yīdài – насли наврас 我们家是三代同堂 Wǒmen jiā shì sāndài tóng táng [10, с.37] – оилаи мо сеюмин пушти ачдодамон мебошад = Our family is three generations.

Мисолҳои бадастомада аз он дарак медиҳанд, ки дар забонҳои мавриди қиёс роҷеъ ба ин мавзӯ андаке тафовут аз ҳамдигар донанд. Мисол: дар забони англисӣ вожаи generation ба ҳайси воҳиди шумориш истифода шуда, вале дар забони чинӣ дар асоси қолаби маълум, яъне шумораи миқдории як (一 yī) + воҳиди шумориши (代 dài) + вожаи (人 rén) ташаккул гардидааст. Аз ин рӯ, метавон ба хулосае омад, ки ин падидаи нахвӣ яке аз хусусиятҳои фарқкунанда ба ҳисоб меравад, ки он дар забони чинӣ бағоят фаровон қорбаст мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Аракин В.Д. Сравнительное типологии английского и русского языков / В.Д. Аракин. – Ленинград: Просвещение, 1979. – 264 с.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка / И.В.Арнольд. – Москва: Высшая школа, 1986. – 295 с.
3. Ван Ляо-и. Основы китайской грамматики / Ван Ляо-и. пер. с кит. яз. Г. Н. Райской, под ред. А. А. Драгунова и Чжоу Сун-Юаня. – М.: Издательство иностранной литературы, 1954. – 262 с.
4. Воронцова Г.П. Очерки по грамматике английского языка. М., 1960. – 229 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
6. Зоҳидов А. Фарҳанги воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷаи Хучанд / А. Зоҳидов, Б. Осимова. – Хучанд: Нури маърифат, 2013. – 392 с.
7. Усмонов К.У. Категория определенности-неопределенности имени существительного в современном таджикском и английском языках / К.У. Усмонов // Автореферат кан.дисс.-Душанбе: Дониш, 1979. – 24 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – Қ.1.2. – 951, – 952 с.
9. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ / зери таҳрири Д. Саймиддинов, С.Д. Холматова, С. Каримов. 2006. – Душанбе, – 784 с.
10. Чу Пэйжу, Цзинь Найлу. Учебное пособие по китайскому языку: счетные слова. – М.: Шанс, 2016. – 216 с.
11. Niina Ning Zhang. Numeral Classifier Structures. National Chung Cheng University. <http://www.ccunix.ccu.edu.tw/~lmgz/> April 28, 2012. – 166 с.
12. Yue Hui Ting and Francis Bond. Comparing Classifier use in Chinese and Japanese. Division of Linguistics and Multilingual Studies. Nanyang Technological University {htyue1@e.ntu.edu.sg, bond@ieee.org}. – С. 264-271.

ПЕДАГОГИКА

УДК: 37.013

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ РКИ: КАК ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД МЕНЯЕТ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС

Бабаджанова Дилрабо Шамсиевна – к.п.н., доцент кафедры общественных наук факультета туризма и международных отношений ГУ «Худжандский международный институт» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана
Email: rasul_2015_bah@mail.ru Тел.: (92)888-55-81

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ РУСӢ ҲАМЧУН ЗАБОНИ ХОРИҶӢ: ЧӢ ТАВРАВИШИ БА ШАХСИЯТ НИГАРОНИДАШУДА РАВАНДИ ТАЪЛИМРО ТАӢИР МЕДИҲАД

Бобочонова Дилрабо Шамсиевна – н.и.п., дотсенти кафедраи илмҳои ҷамъиятии факултети сайёҳӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ МД "Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд"-и Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон. Email: rasul_2015_bah@mail.ru Тел.: (92)888-55-81

DIGITAL TECHNOLOGIES IN TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE: HOW STUDENT-CENTERED APPROACH CHANGES THE EDUCATIONAL PROCESS

Babajanova Dilrabo Shamsievna – PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Sciences, Faculty of Tourism and International Relations SI "Khujand International Institute" of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Email: rasul_2015_bah@mail.ru Tel.: (92)888-55-81

Ключевые слова: цифровые технологии, русский язык как иностранный (РКИ), личностно-ориентированный подход, образовательный процесс, цифровизация образования, методика преподавания, индивидуализация обучения

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние цифровых технологий на преподавание русского языка как иностранного через призму личностно-ориентированного подхода. Анализируются современные цифровые инструменты и платформы, способствующие индивидуализации обучения и повышению эффективности образовательного процесса. Особое внимание уделяется трансформации роли преподавателя и обучающегося в условиях цифровизации образования. Представлены практические примеры внедрения личностно-ориентированных цифровых технологий в обучение РКИ и оценка их эффективности

Калидвожаҳо. технологияҳои рақамӣ, забони русӣ ҳамчун забони хориҷӣ, равиши ба шахсият нигаронидашуда, раванди таълим, рақамикунонии маориф, методикаи таълим, инфиродикунонии таълим

Аннотатсия. Дар ин мақола таъсири технологияҳои рақамӣ ба таълими забони русӣ ҳамчун забони хориҷӣ тавассути равиши ба шахсият нигаронидашуда баррасӣ карда мешавад. Воситаҳо ва платформаҳои муосири рақамие, ки ба инфиродикунонии таълим ва баланд бардоштани самаранокии раванди таълим мусоидат мекунанд, таҳлил карда мешаванд. Диққати махсус ба тағйирёбии нақши омӯзгор ва хонанда дар шароити рақамикунонии маориф дода мешавад. Мисолҳои амалии ҷорӣ кардани

технологияҳои рақамии ба шахсият нигаронидашуда дар таълими забони русӣ ҳамчун забони хориҷӣ ва арзёбии самаранокии онҳо пешниҳод карда шудаанд.

Keywords: Digital technologies, Russian as a foreign language, student-centered approach, educational process, digitalization of education, teaching methodology, individualization of learning

Annotation. This article examines the impact of digital technologies on teaching Russian as a foreign language through the lens of a student-centered approach. Modern digital tools and platforms that contribute to the individualization of learning and increase the effectiveness of the educational process are analyzed. Special attention is paid to the transformation of the roles of teachers and students in the context of digitalization of education. Practical examples of implementing student-centered digital technologies in teaching Russian as a foreign language and an assessment of their effectiveness are presented.

Современные технологии стремительно трансформируют образовательный процесс, делая его более гибким, доступным и эффективным. В сфере обучения русскому языку как иностранному (РКИ) цифровые инструменты открывают новые возможности для персонализации обучения, учета индивидуальных особенностей учащихся и повышения их мотивации (см рис. №1).

Рисунок № 1. Основа цифровых технологий РКИ

Личностно-ориентированный подход, в основе которого лежит адаптация учебного процесса под потребности, интересы и уровень подготовки каждого студента, находит особую поддержку в цифровой среде [10]. Интерактивные платформы, искусственный интеллект, адаптивные обучающие системы и другие технологические решения позволяют преподавателям создавать учебные программы, способствующие более глубокому усвоению материала.

Кроме того, цифровые технологии позволяют преподавателям адаптировать процесс обучения к индивидуальным потребностям студентов, повышая его гибкость и эффективность [4].

Важным элементом этого процесса является развитие цифровых компетенций преподавателя [2, с.22], что способствует успешной реализации личностно-ориентированного подхода в образовательной среде [1].

Особенно также нужно подчеркнуть дистанционные образовательные технологии, которые занимают важное место в современной системе образования Республики Таджикистан, выступая эффективным инструментом поддержки личностно-ориентированного обучения. Внедрение таких технологий позволяет обеспечить равный доступ к качественным образовательным ресурсам для учащихся независимо от их географического расположения, социального статуса или индивидуальных особенностей. Это особенно актуально в контексте реализации образовательных стандартов второго поколения, которые направлены на повышение качества образования, развитие цифровой грамотности и создание условий для индивидуализации учебного процесса.

Согласно требованиям образовательных стандартов Республики Таджикистан, ключевой задачей современной школы является формирование у учащихся навыков самостоятельного обучения, критического мышления и адаптации к быстро меняющимся условиям цифровой эпохи. Дистанционные технологии, такие как онлайн-платформы, виртуальные лаборатории, интерактивные курсы и мультимедийные материалы, предоставляют уникальные возможности для реализации этих задач. Они позволяют учителям учитывать индивидуальные потребности, способности и темп обучения каждого ученика, что является основой личностно-ориентированного подхода.

Кроме того, дистанционные технологии, являясь частью цифровых технологий обучения, способствуют развитию инклюзивного образования, обеспечивая доступ к знаниям для учащихся с особыми образовательными потребностями. Это соответствует принципам образовательной политики Таджикистана, направленной на создание равных возможностей для всех граждан. Внедрение таких технологий также поддерживает стратегию цифровой трансформации образования, которая является одним из приоритетов национальной программы развития образования на период до 2030 года [1].

Важным аспектом использования дистанционных технологий является их способность стимулировать мотивацию учащихся. Интерактивные задания, геймификация, виртуальные экскурсии и другие цифровые инструменты делают процесс обучения более увлекательным и вовлекающим. Это особенно важно в условиях, когда традиционные методы обучения не всегда способны удержать внимание современных школьников, привыкших к высоким темпам информационного потока [5].

В данной статье рассматривается влияние цифровых технологий на реализацию личностно-ориентированного подхода в обучении РКИ. Анализируются современные цифровые инструменты, их роль в формировании индивидуальных образовательных траекторий и влияние на результаты обучения. Рассматриваются также потенциальные вызовы и перспективы дальнейшего развития данной области (см. рис. № 2).

Рисунок № 2. Переход от традиционного обучения к цифровому

В рамках исследования мы провели детальный анализ существующих образовательных практик, направленных на интеграцию цифровых технологий в процесс обучения русскому языку как иностранному (РКИ). Особое внимание было уделено изучению современных цифровых платформ, таких как Moodle, Google Classroom и специализированные приложения для изучения языков, а также онлайн-ресурсов, включающих интерактивные учебники, видеокурсы и виртуальные симуляции. Эти инструменты были рассмотрены с точки зрения их функциональности, доступности и эффективности в условиях личностно-ориентированного подхода.

Для получения более глубокого понимания практического применения цифровых технологий в обучении РКИ, мы провели серию опросов и интервью с преподавателями и студентами, участвующими в образовательных программах. Респондентам были заданы вопросы, касающиеся их опыта использования цифровых инструментов, уровня удовлетворенности их функционалом, а также влияния этих технологий на мотивацию и академические результаты. Полученные данные позволили выявить ключевые преимущества цифровых методов, такие как гибкость учебного процесса, возможность адаптации материалов под индивидуальные потребности учащихся и повышение интерактивности занятий (см. таблицу № 1, № 2, рис № 3).

Таблица № 1

Анализ исследования цифровых технологий в обучении РКИ

Аспект исследования	Детали	Результаты
Цель исследования	Получение глубокого понимания практического применения цифровых технологий в обучении РКИ.	Выявление ключевых преимуществ и вызовов использования цифровых инструментов в обучении РКИ.
Методы исследования	Проведение опросов и интервью с преподавателями и студентами,	Сбор данных об опыте, уровне удовлетворенности и влиянии цифровых технологий на учеб-

	участвующими в программах РКИ.	ный процесс.
<i>Вопросы респондентам</i>	- Опыт использования цифровых инструментов. - Уровень удовлетворенности функционалом цифровых технологий. - Влияние цифровых технологий на мотивацию и академические результаты.	Выявлены основные преимущества и недостатки цифровых методов.
<i>Ключевые преимущества</i>	- Гибкость учебного процесса. - Возможность адаптации материалов под индивидуальные потребности учащихся. - Повышение интерактивности занятий.	Цифровые технологии повышают адаптивность и интерактивность обучения.
<i>Выявленные вызовы</i>	- Недостаточная техническая оснащенность. - Низкий уровень цифровой грамотности среди некоторых групп. - Необходимость постоянного обновления учебного контента.	Необходимость улучшения инфраструктуры и повышения цифровой грамотности.

Таблица № 2

Параметр	Процент (%)	Комментарий
Используют цифровые технологии в обучении РКИ	85%	Большинство преподавателей и студентов применяют цифровые инструменты.
Удовлетворены функционалом цифровых платформ	72%	Большинство респондентов оценивают удобство платформ положительно.
Считают, что цифровые технологии повышают мотивацию	78%	Диджитализация способствует вовлеченности учащихся.
Испытывают трудности из-за недостаточной цифровой грамотности	40%	Почти половина опрошенных отмечает нехватку навыков.
Отмечают нехватку технического оснащения	35%	В отдельных регионах есть проблемы с инфраструктурой.
Предпочитают смешанный формат (онлайн + офлайн) обучения	67%	Оптимальный вариант для большинства студентов и преподавателей.

Статистические данные опроса по цифровым технологиям в обучении РКИ

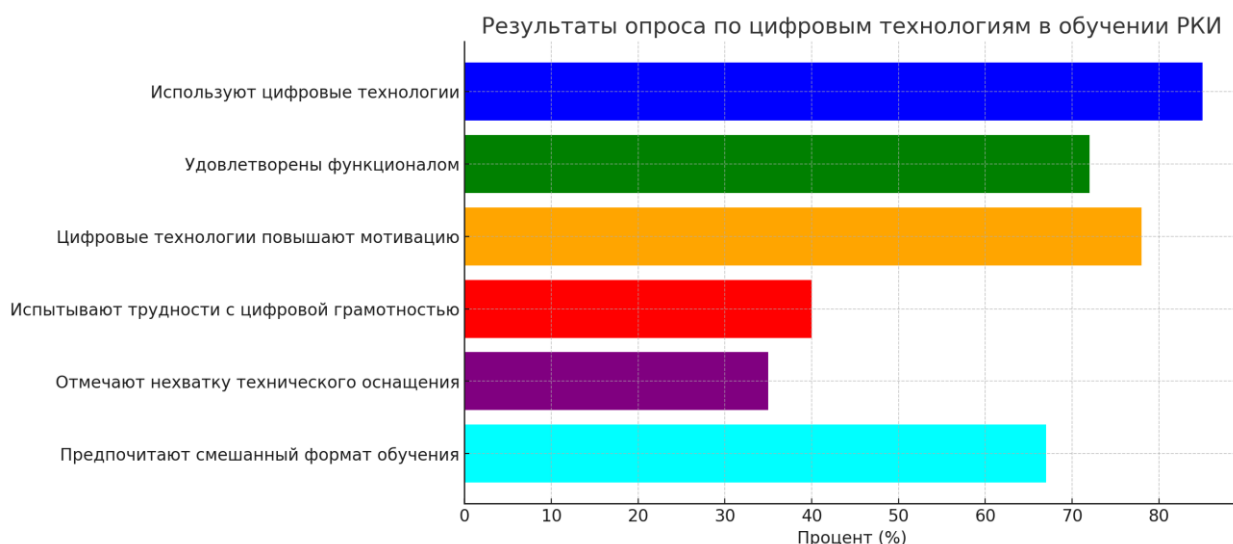

Рисунок № 3. Диаграмма результатов опроса

Однако исследование также выявило ряд вызовов, связанных с внедрением цифровых технологий. Среди них — недостаточная техническая оснащенность некоторых образовательных учреждений, низкий уровень цифровой грамотности среди отдельных групп преподавателей и студентов, а также необходимость постоянного обновления контента для поддержания актуальности учебных материалов. Эти факторы требуют разработки комплексных решений, включающих повышение квалификации педагогов, модернизацию инфраструктуры и создание устойчивых механизмов поддержки цифрового обучения.

Результаты исследования подтверждают, что цифровые технологии играют важную роль в реализации личностно-ориентированного подхода в обучении РКИ, позволяя учитывать индивидуальные особенности учащихся и создавать персонализированные образовательные траектории. В то же время, для достижения максимальной эффективности необходимо дальнейшее развитие данной области, включая совершенствование методологии использования цифровых инструментов и их интеграцию в образовательные стандарты.

Основные выводы исследования свидетельствуют о том, что цифровые технологии предоставляют уникальные возможности для адаптации учебных материалов в соответствии с индивидуальными потребностями студентов, изучающих русский язык как иностранный (РКИ). Учет уровня подготовки, образовательных целей и личных интересов учащихся способствует более глубокому усвоению знаний и повышению мотивации к изучению РКИ. Онлайн-платформы и цифровые ресурсы обеспечивают доступ к учебным материалам в любое время и из любой точки мира, что особенно актуально для иностранных студентов, изучающих русский язык как иностранный. Это позволяет организовать обучение в удобном для них темпе и формате, делая образовательный процесс более комфортным и эффективным. Использование мультимедийных элементов, интерактивных упражнений и геймификации в обучении РКИ способствует повышению вовлеченности студентов, делая процесс изучения языка более динамичным и увлекательным, что положительно влияет на уровень усвоения материала. Цифровые инструменты также позволяют преподавателям РКИ предоставлять студентам своевременную обратную связь, что способствует оперативному выявлению и исправлению ошибок, а также улучшению академических результатов. Как преподаватели, так и студенты, изучающие русский язык как иностранный, отмечают необходимость развития цифровой грамотности для эффективного использования технологий в образовательном процессе, включая навыки работы с цифровыми платформами, создание и адаптацию контента, а также использование инструментов для анализа данных.

Результаты исследования подчеркивают значимость интеграции цифровых технологий в обучение русскому языку как иностранному (РКИ) для реализации личностно-ориентированного подхода. Преподавателям РКИ рекомендуется активно внедрять цифровые инструменты для разработки адаптивных учебных материалов и обеспечения интерактивного взаимодействия со студентами. Особое внимание следует уделить развитию цифровых компетенций как у преподавателей, так и у студентов, изучающих русский язык как иностранный, включая проведение тренингов, мастер-классов и курсов повышения квалификации, направленных на освоение современных технологий и их эффективное применение в образовательном процессе. Внедрение цифровых технологий в обучение РКИ открывает новые перспективы для персонализации образования, делая его более гибким, доступным и ориентированным на индивидуальные потребности каждого учащегося. Это способствует не только повышению качества обучения русскому языку как иностранному, но и формированию у студентов навыков, необходимых для успешной адаптации в цифровую эпоху.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабаджанова Д. Ш. Познавательная деятельность учащихся: личностно-ориентированный подход на уроках русского языка в начальных классах в таджикской школе // Педагогический журнал Башкортостана. 2019. №3 (82). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/poznavatel'naya-deyatelnost-uchaschihsya-lichnostno-orientirovannyy-podhod-na-urokah-russkogo-yazyka-v-nachalnyh-klassah-v> (Дата обращения: 04.03.2025).
2. Бабаджанов Б. М. Педагогический синкретизм в современных условиях внедрения цифровых технологий в школьном языковом образовании в Республике Таджикистан: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 5.8.1. / [место защиты: Таджикский национальный университет]. – Душанбе, 2024. – 37 с. URL: <https://tnu.tj/avtorefi/avtorefBabajanovaBM.pdf> (Дата обращения: 02.03.2025).
3. Бондаренко Е. В. Особенности личностно-ориентированного подхода к процессу обучения русскому языку как иностранному // Вестник Белгородского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. 2012. №15 (133). С. 152-155. URL: https://dspace.bsu.edu.ru/bitstream/123456789/7372/1/Bondarenko_Osobennosti.pdf (Дата обращения: 04.03.2025).
4. Везиров Т. Г., Рахметов Т. С. Цифровая образовательная среда как условие реализации личностно-ориентированного подхода в профессиональной подготовке современного педагога // Проблемы современного педагогического образования. 2023. №81-4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-obrazovatel'naya-sreda-kak-uslovie-realizatsii-lichnostno-orientirovannogo-podhoda-v-professionalnoy-podgotovke> (Дата обращения: 04.03.2025).
5. Загуменникова Н. В. Реализация индивидуальной формы обучения русскому языку как иностранному в цифровой среде // Непрерывное образование: XXI век. 2024. Вып. 4 (48). DOI: 10.15393/j5.art.2024.9986.
6. Коньков Е. В. Использование дистанционных образовательных технологий для реализации личностно-ориентированного обучения в соответствии со стандартами второго поколения // Преподаватель XXI век. 2011. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-distantsionnyh-obrazovatelnyh-tehnologiy-dlya-realizatsii-lichnostno-orientirovannogo-obucheniya-v-sootvetstvii-so> (Дата обращения: 02.03.2025).
7. Мжачева М. В. Личностно-ориентированный подход в обучении иностранному языку // Филологический аспект: международный научно-практический журнал. 2023. №02 (94). URL: <https://scipress.ru/philology/articles/lichnostno-orientirovannyj-podkhod-v-obuchenii-inostrannomu-yazyku.html> (Дата обращения: 22.02.2025).

8. Петрова Н. Е. Дистанционные технологии в обучении русскому языку как иностранному: проблемы и перспективы // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. 2021. №1 (124). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/484070427.pdf> (Дата обращения: 04.03.2025).

9. Смирнова И. А. Цифровые технологии как способ оптимизации обучения русскому языку как иностранному // Преподаватель XXI век. 2021. №4. URL: <https://prepodavatel-xxi.ru/sites/default/files/165178.pdf> (Дата обращения: 04.03.2025).

10. Тютюнник В. Ю. Анализ концептуальных подходов к проблеме реализации личностно-ориентированного подхода при обучении русского как иностранного // Вестник Брянского государственного университета. 2015. №1. С. 123-127. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-kontseptualnyh-podhodov-k-probleme-realizatsii-lichnostno-orientirovannogo-podhoda-pri-obuchenii-russkogo-kak-inostrannogo> (Дата обращения: 04.03.2025).

11. Федорова О. В. Роль цифровых технологий в повышении эффективности обучения русскому языку как иностранному // Современные проблемы науки и образования. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-tsifrovyyh-tehnologiy-v-povyshenii-effektivnosti-obucheniya-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu> (Дата обращения: 04.03.2025).

12. Харитонова А. С. Цифровые и компьютерные технологии как средства интенсификации процесса обучения русскому языку иностранных студентов // Вестник Кемеровского государственного университета. 2023. №2. С. 89-94. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovye-i-kompyuternye-tehnologii-kak-sredstva-intensifikatsii-protsessa-obucheniya-russkomu-yazyku-inostrannyh-studentov> (Дата обращения: 04.03.2025).

13. Чижикова Е. В. Личностно-ориентированные инновационные педагогические технологии при обучении русскому языку как иностранному // Мир науки, культуры, образования. 2022. №3 (94). С. 135-140. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lichnostno-orientirovannyye-innovatsionnye-pedagogicheskie-tehnologii-pri-obuchenii-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu> (Дата обращения: 04.03.2025).

14. Шеров Д. Методика обучения иностранным языкам на основе личностно-ориентированного образования // Inter Education & Global Study. 2024. №10 (1). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-obucheniya-inostrannym-yazykam-na-osnove-lichnostno-orientirovannogo-obrazovaniya> (Дата обращения: 04.03.2025).

15. Юсупова Л. М. Влияние цифровых технологий на развитие коммуникативных компетенций у студентов при изучении русского языка как иностранного // Вестник Казанского университета. Серия: Гуманитарные науки. 2023. №5. С. 45-50. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-tsifrovyyh-tehnologiy-na-razvitie-kommunikativnyh-kompetentsiy-u-studentov-pri-izuchenii-russkogo-yazyka-kak-inostrannogo> (Дата обращения: 04.03.2025).

**НАҚШИ БОЗИҶОИ
ТАЪЛИМӢ ДАР
БАЛАНД БАРДОШ-
ТАНИ ШАВҚМАНДИИ
ДОНИШЧӮЁН ДАР
ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ
АНГЛИСӢ**

**РОЛЬ ОБРАЗОВА-
ТЕЛЬНЫХ ИГР В
ПОВЫШЕНИИ ИНТЕ-
РЕСА УЧАЩИХСЯ К
ИЗУЧЕНИЮ АНГЛИЙ-
СКОГО ЯЗЫКА**

**THE ROLE OF EDUCA-
TIONAL GAMES IN
INCREASING STUDE-
NTS' INTEREST IN
LEARNING ENGLISH**

Калидвожаҳо. ҳадаф, замонавӣ, ташаккул ва инкишоф, шахсияти инсон, дониш, малака, рушд, ҳамаҷониба, кӯшиш, стандарт, эҷодкорӣ, малакаи касбӣ, мақсаднок.

Ключевые слова: деловая игра, достижение, цель, реальный, раскрыть, потенциал, про диагностировать, возможность

Keywords: business game, achievement, goal, real, disclose the potential, to diagnose the possibility

Раҳмонкулов М. - н.и.п., дотсент, Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, ш Душанбе, Деҳотӣ 1/2Тел: (+992) 93900120.

Алиев С.М. - муаллими калон Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, ш Душанбе, Деҳотӣ 1/2Тел: (+992) 934444130.

Раҳмонкулов.М. - к.п.н., Таджикский государственный университет коммерции, доцент, г Душанбе, Деҳотӣ 1/2Тел: (+992) 93900120.

Алиев С.М. - старший преподаватель, Таджикский государственный университет коммерции, г Душанбе, Деҳотӣ 1/2Тел: (+992) 934444130.

Ruhmonqulov M. - Ph.D on pedagogics. Tajis State University of Commerce, Dushanbe, Dekhoty 1/2 Tel: (+992) 93900120.

Aliev S. M. - Senior teacher, Tajis State University of Commerce, Dushanbe, Dekhoty 1/2 Tel: (+992) 934444130.

Аннотатсия. Мақсади мазмуни муносири таълим ташаккул ва рушди он сифатҳои шахсияти инсон мебошад, ки барои пайвастан ба ғайолияти муҳими иҷтимоӣ заруранд. Ин мақсади мазмуни таълим муносибатро ба дониш, малака ва маҳорат ҳамчун роҳҳои ноил шудан ба ташаккули шахсияти ҳаматарафа муайян мекунад. Кӯшиши асосии омӯзгорон ва роҳбарони технологияи кредитӣ бояд ба риояи талаботи стандарти ҳатмӣ ва ташкили дурусти кори мустиқлони донишчӯён (КМД) равона карда шавад. Дар солҳои охир ба инкишофи неруи эҷодии донишчӯ ва ба амал баровардани маҳорати касбии ӯ, мусоидат кардан лозим аст. Истифодаи бозиҳои таълимӣ ин роҳи ғайолон, мақсаднок азхуд намудани дониш, ривочи малакаи нав аз тарафи донишчӯ бо иштироки бевоситаи омӯзгорон дар ин ҷараён мебошад.

Аннотация. В статье обсуждается вопрос об использовании учебных игр в процессе обучения английского языка. Учебная игра помогает достижению учебных, воспитательных и развивающих целей коллективного характера на основе знакомства с реальной организацией работы. Данный метод раскрывает личностный потенциал студента: каждый участник может про-диагностировать свои возможности в одиночку, а также и в совместной деятельности с другими участниками.

Annotation. The article discusses the use of educational games in teaching English. Educational games helps to achieve training, educational and developmental objectives on the basis of the collective nature of acquaintance with the real work of the organization. This method reveals the personal potential of the students:

each participant can diagnose their abilities alone, but also in joint ventures with other parties.

Яке аз усулҳои самараноки омӯзиши забони хоричӣ ин истифодаи бозиҳои таълимӣ мебошад. Аллакай соли 1932 дар Ленинград М.М.Бирштейн бори аввал дар таълим, усули бозиро (бозии таълимӣ)-ро истифода бурд.

Дар ҷаҳон зиёда аз 2000 бозиҳои таълимӣ истифода шудаанд, ки аз онҳо танҳо дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва ИМА - зиёда аз 1200 бозиҳои таълимӣ, дар Англия, Канада, Чопон, Фаронса, Олмон, Полша, Чехия, Словакия низ бозиҳои таълимӣ паҳн ва амалӣ мешаванд. Муҳаққиқон муайян карданд, ки вақте мавод дар ин шакл пешниҳод карда мешавад, тақрибан 90% маълумот азхуд карда мешавад. Дар ин раванд фаъолияти донишҷӯён равшан зоҳир шуда, хусусияти дарозмуддатӣ дошта, онҳоро ба фаъолият «мачбур» мекунад.

Дар айни замон, се самти татбиқи усули бозиҳо вучуд дорад:

1. Соҳаи таълим: усули таълим дар нақшаи таълимӣ барои тақмили ихтисос истифода мешавад.

2. Самти тадқиқот: барои моделсозии фаъолияти касбии оянда бо мақсади омӯзиш ва қабули қарорҳо, арзёбии самаранокии сохторҳои ташкилӣ ва ғайра истифода мешавад.

3. Самти амалиётӣ ва амалӣ: усули бозӣ барои таҳлили унсурҳои системаҳои мушаххас, таҳияи унсурҳои гуногуни системаи таълим истифода мешавад.

Моҳияти педагогии бозиҳои таълимӣ ин фаъл гардонидани тафаккури донишҷӯён, баланд бардоштани мустақилияти мутахассиси оянда, ба эътиқод овардани рӯҳи эҷодкорӣ, наздик кардани он ба фаъолияти касбӣ ва омода намудани он ба амалияи касбӣ мебошад. Саволи асосӣ дар омӯзиши мушкilot ин аст "чаро" ва дар бозиҳои таълимӣ - "чӣ мешуд, агар ..."

Ин усул иқтидори шахсии донишҷӯро ошкор мекунад: ҳар як иштирокчӣ метавонад қобилияти худро танҳо ва инчунин дар фаъолияти муштарак бо иштирокчиёни дигар таххис кунад.

Дар раванди омода кардан ва гузаронидани бозиҳои таълимӣ ҳар як иштирокчӣ бояд барои тасдиқи худшиносӣ ва рушди худ имконият дошта бошад. Омӯзгор бояд ба донишҷӯ ёрӣ расонад, ки дар бозӣ он чизе бошад, ки ӯ меҳода бошад, ба ӯ беҳтарин хислатҳои худро, ки дар рафти муошират ошкор мешаванд, нишон диҳад.

Бозиҳои таълимӣ як системаи идорашавандаанд, зеро тартиби бозӣ аз ҷониби омӯзгор омода ва ислоҳ карда мешавад. Агар бозӣ аз рӯи пешбинӣ сурат гирад, омӯзгор метавонад ба муносибатҳои бозӣ даҳлат накунад, балки фақат фаъолияти бозии донишҷӯёро мушоҳида ва баҳо диҳад. Аммо агар амалҳо аз нақша берун оянд, ҳадафҳои дарсро барбод диҳанд, омӯзгор метавонад самти бозӣ ва таъби эҳсосии онро ислоҳ кунад.

Пеш аз оғози истифодаи бозиҳои таълимӣ дар раванди таълим тавсия дода мешавад, ки бо машқҳои моделиронӣ оғоз кунед. Онҳо дар ҳаҷми хурдтар ва вазифаҳои маҳдуди ҳалшаванда фарқ мекунанд.

Машқҳои тақлидӣ ба бозиҳои таълимӣ наздиктаранд. Ҳадафи онҳо фароҳам овардани имконият ба донишҷӯён дар муҳити эҷодӣ барои мустаҳкам намудани малакаҳои муайян, тамаркуз ба баъзе мафҳум, категория, қонун. Шарт бояд зиддияти ҳатмӣ дошта бошад, яъне дар машқи додашуда унсури мушкilot вучуд дорад.

Дар раванди таълими донишгоҳ ин бештар бозии нақшист, зеро донишҷӯён ихтисоси худро ҳанӯз пурра аз худ накардаанд. Мақсади ин бозӣ ташаккул додани малака ва маҳорати муайяни донишҷӯён дар раванди эҷодии фаъоли онҳо мебошад. Аҳамияти иҷтимоии бозиҳои таълимӣ дар он аст, ки дар чараёни ҳалли баъзе масъалаҳо на танҳо дониш фаъл мегардад, балки шаклҳои коллективии муошират ҳам инкишоф меёбад. Ҳангоми омода кардани бозиҳои таълимӣ, амалҳои зеринро метавон фарқ кард:

1. Интихоби мавзӯ ва таҳхиси вазъияти ибтидоӣ. Мавзӯи бозӣ метавонад қариб ҳама қисмҳои курси омӯзишӣ бошад. Зарур аст, ки маводи таълимӣ дастрасии амалӣ ба фаъолияти касбӣ дошта бошад.

2. Ташаккули мақсад ва вазифаҳо бо назардошти на танҳо мавзӯ, балки аз вазъияти ибтидоӣ сар мешавад. Донишҷу бояд дар ҳар як вазъият бозӣ созад.

3. Муайян намудани сохтор бо назардошти мақсад, вазифаҳо, мавзӯҳо, барои ҳаёати иштирокчиён.

4. Таҳхиси сифатҳои бозикунӣ иштирокчиёни бозӣҳои таълимӣ. Ба тарзи бозӣ гузаронидани машғулиятҳо дар сурате самарабахштар мешавад, ки агар амали омӯзгор ба донишҷӯи абстрактӣ не, балки ба донишҷӯ ё гуруҳи мушаххас нигаронида шавад.

5. Таҳхиси ҳолати объективи. Масъалаи дар кучо, чӣ тавр, кай, дар кадом шароит ва бо кадом предметҳо гузарондани бозӣ ба назар гирифта мешавад.

Барои тайёр кардани бозӣҳои таълимӣ аз ҳама усулҳои дидактикӣ истифода бурдан мумкин аст: фаҳмондадиҳӣ ва иллюстративӣ, репродуктивӣ, пешниҳоди мушқилот, қисман ҷустуҷӯ, тадқиқот. Инчунин бояд талаботи методологиро риоя кард:

- бозӣ бояд идомаи мантиқӣ ва анҷоми мавзӯи (қисмати) мушаххаси назариявии фанни таълимӣ, иловаи амалӣ ба омӯзиши фан дар маҷмӯъ бошад;

- наздикшавии ҳадди аксар ба шароити воқеии касбӣ;
- фароҳам овардани фазои ҷустуҷӯ ва эҷодӣ;
- таҳияи ҳамаҷаҳади ҳуҷҷатҳои таълимию методӣ;
- ҳадафҳои дақиқ муайяншуда; шартҳо ва қоидаҳои бозӣ;
- муайян намудани роҳҳои ҳалли имконпазири ин мушқилот;
- мавҷуд будани таҷхизоти зарурӣ.

Ҳангоми истифодаи бозӣҳои таълимӣ нуктаҳои мусбат ва манфиро метавон қайд кард.

Дар татбиқи бозӣҳои таълимӣ ангезаи баланд, ғании эмотсионалии раванди таълим мусбат аст; омодагӣ ба фаъолияти касбӣ, донишу малака ташаккул меёбад, донишҷӯён татбиқи донишҳои худро меомӯзанд; пас аз муҳокимаи бозӣ ба таҳкими дониш мусоидат меkunанд.

Таълимӣ: Бозӣҳои таълимӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои таълимӣ, тарбиявӣ ва рушди дорои хусусияти коллективӣ дар асоси ошноӣ бо ташкили воқеии кор кӯмак меkunанд. Самаранокии маърифатӣ, ки дар раванди бозӣ бо роҳи шиносонидани донишҷӯён бо усулҳои диалектикӣ омӯзиши масъала (масъала), ташкили қори коллективӣ, бо вазифаҳои фаъолияти касбии ояндаи онҳо дар мисоли шахсӣ сурат мегирад.

Тарбиявӣ: дар қараёни бозӣҳои таълимӣ шуури мансубияти иштирокчиёни даста ташаккул меёбад; дараҷаи иштироки ҳар қадоми онҳо дар кор якҷоя муайян карда мешавад; муносибати иштирокчиён дар ҳалли проблемаҳои умумӣ; масъалаҳо коллективона муҳокима карда мешаванд, ки ин танқид, худдорӣ, эҳтиром ба фикри дигарон, **бодикка-тиро нисбат ба дигар иштирокчиёни бозӣ ташаккул медиҳад.**

Самаранокии инкишоф: ҳангоми бозӣ тафаккури мантиқӣ, қобилияти ҷавоб ёфтан ба саволҳои додашуда, нутқ, одоби нутқ, қобилияти муошират дар рафти муҳокима инкишоф меёбад.

Сифати дониш дар шакли бозӣ бештар ба нуфузи омӯзгор вобаста аст. Омӯзгоре, ки бо аъзоёни гуруҳ робитаи амик ва устувор надорад, бозии таълимиро дар сатҳи баланд гузаронида наметавонад. Агар омӯзгор бо дониш, маҳорати педагогӣ, ҳислатҳои инсонии худ дар дили донишҷӯён боварио ба вучуд наоварад, бозӣ натиҷаи пешбинишуда нахоҳад дошт, ҳатто натиҷаи баръакс ҳам дошта метавонад.

Бозӣҳои таълимӣ дар асоси принципҳои қори дастаҷамъӣ, ғоиданокии амалӣ, демократия, ошқорбаёнӣ, рақобатпазирӣ, ҳадди аксар дар шуғли ҳама ва дурнамои номаҳдуди фаъолияти эҷодӣ дар доираи бозӣҳои таълимӣ сохта мешаванд. Он бояд таъмоми ҷизи наву прогрессивиро, ки дар назария ва амалии педагогӣ пайдо мешавад, дарбар гирад.

Ҳамин тавр, барои баланд бардоштани фаъолияти маърифатии донишчӯён ба омӯзгор усулҳои гуногуни таҳияшуда пешниҳод карда мешавад, ки ӯ метавонад дар фаъолияти таълимӣ истифода барад.

АДАБИЁТ:

1. Архангельский С.И. Раванди таълим дар мактаби оӣ, асосҳо ва усулҳои табиин он. М: Мактаби оӣ, 1990 - 256с.
2. Беспалько В.Г. Педагогика ва технологияи прогрессивии таълим. – М.: Педагогика, 1995. – 317 с.
3. Баришова Л. // Муносибати инноватсионии рушди системаҳои таълимӣ: Шб. илмию методӣ. семинар. – М., 2006. – С.37-40. Библиография: саҳ. 40 (0,25 п.л)
4. Лутфуллоев М. Дидактика ва Муосир.-Душанбе.-2001. -331 с.
5. Леонтьев А.Н. Фаъолият, шуур, шахсият. /А.Н. Леонтьев - М.: Педа Платов В.Я. Бозиҳои корӣ: инкишоф, ташкил, рафтор: Китоби дарсӣ. /В.Я. Платов-М.: Профиздат.
6. Маҷмӯаи бозиҳои корӣ, ҳолатҳои мушаххас ва вазифаҳои амалӣ: Усул, дастур. / А.Д. ДАР ВА. Матирко. — М.: Баландтарин. мактаб, 1991. -255с.

ТОЛЕРАНТНОЕ ОТНОШЕНИЕ К ОБРАЗОВАНИЮ КАК АТТРИБУТ ВЗАИМОСВЯЗЕЙ В МЕЖКУЛЬТУРНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

МУНОСИБАТИ ТАҲАММУЛПАЗИРӢ БА ТАЪЛИМ ҲАМЧУН АЛОМАТИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИ-ФАРҲАНГӢ

TOLERANT ATTITUDE TOWARDS EDUCATION AS AN ATTRIBUTE OF INTERRELATIONS IN INTERCULTURAL RELATIONS

Ключевые слова: толерантность, обучение, образование, книги, терпимость, уважение, культура, развитие, профессия, интеллект, школы.

Калидвожаҳо. таҳаммул, омӯзиш, таълим, китоб, таҳаммул, эҳтиром, фарҳанг, рушд, касб, зиё, мактаб.

Ходжиева Мавджда Халиковна – к. п. н., доцент кафедры русского языка Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, адрес: г. Душанбе, Республика Таджикистан, 734055, пр. Борбад 48/5, тел. 93-436-82-62, moh-1964@bk.ru.

Ҳочиева Мавҷуда Холиқовна – н. и. п., дотсенти кафедраи забони русии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, суроға: шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734055, хиёбони Борбад 48/5, тел. 93-436-82-62, moh-1964@bk.ru.

Khodjiev Mavjuda Khalikovna – С. Р. S., Associate Professor of the Russian language department of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, address: Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734055, Borbad Ave. 48/5, tel. 93-436-82-62, moh-1964@bk.ru

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос исследования толерантного отношения к образованию как атрибут взаимосвязей в межкультурных отношениях. Современное общество нуждается в различных факторах преобразования толерантности в социуме. В этом плане, по мнению специалистов, ключевую роль играют общеобразовательные и высшие учебные заведения, где заняты обучением подрастающее поколение. В межкультурных отношениях кроме школ и вузов содействующую роль играют и другие инстанции государственной инфраструктуры, такие как, библиотеки, учебные центры, театры. В статье рассмотрены общие проблемы современного образования и его чувствительно-уязвимые места в системе обучения и исследования научных формулировок в освещении вопроса толерантности.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур масъалаи омӯзиши муносибатҳои таҳаммулпазирӣ нисбат ба маориф ҳамчун хусусияти муносибатҳои байнифарҳангӣ баррасӣ карда мешавад. Ҷомеаи муосир барои тағир додани таҳаммулпазирӣ дар ҷомеа ба омилҳои гуногун ниёз дорад. Дар ин росто, ба назари коршиносон, муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва олӣ, ки насли наврас ба таълиму тарбия машғуланд, нақши калидӣ доранд. Дар равобити байнифарҳангӣ, ба ҷуз аз мактабу донишгоҳҳо, дигар ниҳодҳои инфрасохтори давлатӣ, аз қабили китобхонаҳо, марказҳои таълимӣ ва театрҳо низ нақши мусоидаткунанда доранд. Дар мақола мушкилоти умумии маорифи муосир ва бахшҳои ҳассос ва осебпазирӣ он дар системаи таълим ва пажӯҳиши истилоҳҳои илмӣ дар инъикоси масъалаи таҳаммулпазирӣ баррасӣ шудааст.

Keywords: tolerance, learning, education, books, tolerance, respect, culture, development, profession, intelligence, schools.

Annotation. This article examines the issue of studying a tolerant attitude towards education as an attribute of interrelations in intercultural relations. Modern society needs various factors for transforming tolerance in society. In this regard, according to experts, general education and higher education institutions, where the younger generation is engaged in training, play a key role. In intercultural relations, in addition to schools and universities, other instances of state infrastructure, such as libraries, educational centers, theaters, also play a facilitating role. The article examines the general problems of modern education and its sensitive and vulnerable places in the system of education and research of scientific formulations in covering the issue of tolerance.

В данной статье мы намерены рассмотреть общие проблемы современного образования и его чувствительно-уязвимые места в системе обучения и исследования научных формулировок.

Одной из важнейших проблем является толерантность, как понятие, оно обеспечивает образованию безопасность, независимость, свободу выбора идей, влияющих на формирование светлого будущего.

Современное образование может стать стабильной, если он станет сотрудничать с внешними эффективными факторами в культуре взаимовлияния языковых норм.

Термин “толерантность” появился очень давно, он используется во всех научных направлениях, как контакт или мост в определении сущности множества понятий или формулировок.

Это латинское слово “tolerantia» – означающее терпение, терпеливость, способность переносить боль, убеждение, гнёт и нечто новое в современных условиях. Этот термин имеет социологическую особенность, как терпимость к иному мировоззрению, образу жизни людей, поведению и обычаям народных масс.

Толерантность не переносит безразличия, это мораль, появившаяся в результате осознания всего хорошего в жизни.

В социальную систему, как ключевое звено входит образовательная система с программами его обучения, где формируется новое поколение с современными передовыми взглядами на жизнь и обучение.

Проблема толерантности существует в отношениях внутри семей, в отношениях между людьми, странами, народами, религиями, партиями и конфессиями и обычаями.

В условиях глобализации образования, толерантность влияет на общечеловеческие ценности. Культура в мировой практике одна, но культурные ценности очень разнообразны.

Современному человеку необходим диалог, диалог в его естественной форме развития. Диалог между языками, народами, культурами и между образовательными нормами.

Коммуникативные ценности образовательной системы нацелены на воспитание подрастающего поколения реформаторских направленностей. Это взаимосвязи, сплачивающие и совершенствующие контакты.

По определению учёных «...толерантность и образование тесно контактируют между собой по особым нормативным критериям, таких как способность и содействие»[13, с.98].

Под способностями в молодом поколении мы понимаем природный дар и одарённость, в состав которого входит и интуиция личности. Под содействием мы воспринимаем усилия и чувство взаимопонимания, всего того, что у человека накапливается с годами.

Это те особенности, которые человек возлагает на себя и окружающих его партнёров. Способность и содействие зарождают чувство толерантности к окружающим, к тем людям, с которыми приходится контактировать.

Искусство принадлежать обществу, это искусство воспитывать в душе потомков истинные формы взаимоуважения. Эти формы взаимоуважения появляются в процессе изучения вех наук.

На стыке формирования научных направлений образовалась предметная связь – связь, притягивающая к себе всё большее количество реципиентов обладающих толерантностью и способностью заимствовать различные научно-образовательные новшества в мире.

Учебный процесс требует коммуникативного влияния различных научных направлений на самосознание молодого поколения. Поколения уже вошедшего в мир современных технологий и глобальных вопросов.

Эти вопросы имеют несколько направлений раскрывающих характер толерантного отношения в мире функционирующих образовательных норм:

первое - это прямое слияние ординарных форм в процесс образования и воспитания путём новейших интернет технологий – радио, телевидения и интернет;

второе - это непосредственное вмешательство образовательных структур в образовательно-воспитательное направление - дошкольные и общеобразовательные учреждения в пространстве мировой цивилизации;

третье – это влияние окружающей среды обитания, образа жизни, бытовых и социальных условий на конкретного индивида – реципиента.

Исследуя эти нормы, мы исследуем высказывание учёных о толерантном обучении в современных образовательных условиях.

«Мир толерантности в области научных исследований, акцентирован на культурные механизмы и формирования толерантного сознания системы образования» [11, с. 87].

Поэтому вопросы возникают мнения о значении толерантности и интолерантности, в которых отражаются теоретические положения.

Толерантность в системе обучения рассматривается как направление выявляющее эффект (впечатление, производимое кем-то на что-то) и аффект(эмоциональный процесс взрывного характера, характеризующийся кратковременностью и высокой интенсивностью) в образовании.

Этот процесс выявляется, в поведении школьников, в их желании учиться, в индивидуальных способностях и интуиции, в восприятии тех материалов, которые им предоставляется по образовательной программе.

Интолерантность, как проявление нетерпимости в отношении и поведении человека при открытом взаимоотношении с другими людьми на основе различных признаков и существующих недопониманий.

Вот здесь, по мнению специалистов, возникает агрессия «...агрессия, как психологическое чувство, возникает именно в отношении интолерантности, когда неуважение, недопонимание, нетерпимость берут верх над личными амбициями, что приводит к летальным исходам человеческих взаимоотношений» [12, с. 10]

Развитие интолерантности приведёт к тому, что молодое поколение бессознательно может примкнуть к различным экстремистическим организациям, сектам и формировать в их поведении нацизм, сионизм и фашизм.

В эффективном направлении рассматривается – когда учащиеся показывают свои впечатления, проявившиеся в образовательном процессе или в процессе расширения мировоззренческого кругозора, производимое кем-то на что-то, но повлиявшее на личные способности и развитие учащихся.

В аффективном направлении рассматривается – отражение эмоционального процесса взрывного характера учащихся, где характеризуется кратковременная и высокая интенсивность в поведении.

В этом вопросе мы хотим рассмотреть взгляды учёных исследующих основы толерантности в учебном процессе:

- «Понятие толерантный человек имеет сложную структуру в силу того, что толерантность выступает как психическое и духовно нравственное качество личности и имеет специфику применительно к действиям человека в разных сферах общественной жизни» [2, с. 141] .

Применительно к взглядам Беловой С.Н. можно рассмотреть следующее мнение специалистов.

- «Существующие факторы, зависящие от самой системы образования и воспитания, свидетельствует о необходимости его реформирования в направлении формирования типа духовно-толерантного человека. Что требует определения принципов раскрывающие ценностные требования к современному образованию и воспитанию[6, с. 54].

Другой вопрос это значение исторической ценности толерантности, как понятия и явления. Какую роль он играл в прошлые столетия, и какая ценность толерантности определяется сейчас?

В средние века «толерантность» воспринимали как консервативное понятие, исходящее из прошлых взглядов, но считали это явление вполне приемлемым и в воспитании и в образовании и в этике поведения.

Другой вопрос это послушание в отношении бога. Именно религия давала людям напутствия – терпеть, уважать, беречь, воспринимать, благодарствовать.

Эти несколько аспектов подтверждали роль человеческого влияния на претворение в жизнь человеческих желаний. Воспитанию ребёнка уделялось много времени, особенно физическое воспитание, когда человеческая личность закалялась в трудовом процессе.

Белинский о толерантности к воспитанию детей отмечал следующее: «... Ученик никогда не превзойдёт учителя, если видит в нём образец, а не соперника. А любовь к своему отечеству должна исходить из любви к человечеству и к подрастающему поколению, как частное из общего. Осуществление идеала человечества возникает как результат толерантности вопреки интолерантных отношений в позиции развития личности» [3, с.21]

В современном обществе рассматривается вопрос иначе: «Толерантность, как явление или искреннее намерение проявлять уважение ко всему позитивному и воспринимать всё, то что ему суждено увидеть или почувствовать, является необходимым процессом жизненных вопросов. Эти вопросы появляются хаотично в зависимости от изменений в общественном порядке » [7, с. 60]

Уважать труд, воспринимать глобальные вопросы, касающиеся человечества, проявить уважение к образованию как к аспекту самовыражения роли человека в современном обществе, лояльно относиться к культурам и обычаям других народов, быть солидарными к добрососедским отношениям.

Приоритетом толерантности является характерные черты человека, доброта, чистосердечие, послушание, трудолюбие и покорность. Современный человек сам является катализатором общественного порядка.

Здесь необходимо влияние человека на события, защищающие его честь – патриотизм. По мнению К.Маркса толерантность и патриотизм это «... способность к труду ещё не означает, что это труд. Трудиться это жить и работать во имя народа и близких, относиться толерантно ко всему позитивному. Беречь то, что создали до нас, получить образование, чтобы его результаты остались для нашего будущего поколения» [9, с. 210].

Учебный процесс – это то, что в языковом аспекте рассматривает процесс или систему общей организации учебно-воспитательной деятельности, в основе которой лежит органическое единство и взаимосвязь преподавания изучения, оно направлено на достижение целей обучения и воспитания.

Эти цели указывают на толерантность в системе обучения на восприятие использования накопленных знаний в жизни. К истокам учебного процесса можно соотнести популярные методы воздействия на умственные способности учащихся: рассказать об увиденном или услышанном, вспомнить острые моменты жизненных обстоятельств, притворить в жизнь появившиеся идеи, совершенствовать знания и профессионализм.

Этот процесс очень эффективно сложен в структуре современного образования. Контингент преподавателей усиленно сопоставляют языковые барьеры и доказывают ценности современного расположения научно-предметных дисциплин.

Дисциплинарное воспитание или внедрение способных учащихся в образовательный процесс является номинативной процедурой всех толерантно взаимосвязанных дисциплин.

Каждая дисциплина совершенствуется путём взаимосвязи в различных областях науки и образования. Толерантное внедрение в тот или иной предметный ориентир совершенствуется, как необходимое обстоятельство противопоставления, исследования, обсуждения, значимости и места каждой дисциплины в учебном процессе.

Роль педагогического контингента считается новаторским, он сопутствует кадровым нормам, которые готовятся входить в обзор мировых дисциплинарных направлений.

По мнению Беловой С.Е.. «...состояние толерантности в школах непосредственно связано с социально-экономическими отношениями в любой стране и с гражданским состоянием его общества. Ряд социальных факторов, таких как либеральный рынок, раскол общества, проявления несправедливости отрицательно могут повлиять на состояние толерантности в школах» [2, с.89]

История толерантности в учебном процессе убеждает нас в том, что процесс обучения само собой является полидинамическим процессом, отвечающим за плодотворное развитие грамотного человека.

Современный мир делится на умственно развитых, интеллектуалов и на людей посвящающих себя только физическим факторам развития. Этот вопрос не делит людей на биологически разных индивидов, а показывает, что мир толерантных отношений опирается и на интеллектуально и физически развитых людей. Здесь начинает активироваться борьба мнений за статус воспитанности и добросердечия.

Академический процесс исследования толерантности воспринимается как процесс активизации убеждений. Тех убеждений, которые приносят эффективные пользы во благо полноценного существования.

Отметим, что польза толерантности постепенно начинает эффективно внедряться в сознание молодёжи, она может подготовить изменения в системе межличностных отношений.

Способствует позитивному взаимодействию и обогащает личность молодого человека новейшими культурными достояниями.

Во многих случаях толерантное отношение к образованию является мостом в налаживании различных межкультурных отношений.

Культура и образование являются атрибутом толерантности. Культура рождается на фундаменте образовательной системы, как результат многолетних работ, с целью воспитания грамотного и культурного наследия. Увеличение активной базы пропагандистских работ всегда приводит к непредвиденным результатам.

Позитивные аспекты пропаганды в образовательном процессе намеренно пожинают свои плоды в социуме культурного развития народов. Именно толерантность как явление зарождается у людей в душе. Он в глобальных условиях современного обучения очень необходимая тональность.

Успешное взаимовлияние культуры и образования зарождает толерантность в социуме человеческих отношений. Эти отношения могут регулировать влияния всех

образовательных структур на воспитание и терпимость в общественных и образовательно-культурных учреждениях.

В настоящее время общество переживает сложный период своего развития после формирования.

Систематический характер конфликтных ситуаций между народами и странами приводят к торможению толерантности в их взаимоотношениях.

В этом процессе возрастает агрессия, и теряются гуманистические ценности. Потеря морали и культурных ценностей приводят к криминогенным ситуациям в обществе.

В этом варианте деструктивную роль играют различные СМИ и средства массовых информационных. Для приобретения сплочения и консолидации необходимо в этом процессе создать условия взаимопонимания среди молодёжи.

Именно ранимым звеном являются дети и подрастающее поколение. Если учащиеся под толерантностью понимают уважительное отношение к другой личности, то устраняется давление и неприязнь, и конечно.

В итоге мы рассмотрели толерантное отношение к образованию как атрибут взаимосвязей в межкультурных отношениях. Главную роль здесь может сыграть государственная инфраструктура, заинтересованная в развитии и воспитании молодого поколения. На это влияет создание дошкольных и школьных учреждений, библиотек, театров, центров по дополнительному обучению языков, реклама и агитация, привлечение молодого поколения к субботникам, общественным работам и участия в государственных мероприятиях.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Бакулина С.Д. Толерантность об истории понятия к современным социокультурным смыслам. Учебное пособие. -М.: издательство Флинта. 2020 год. 350 - с.
2. Балыхина Т.М., Едъникова С.И., Маркина Т.В., Харитонов О.В. Уроки толерантности: Учебное пособие по русскому языку. – М.: Изд-во РУДН, 2005.
- 3.Белова С.Н. статья. Способность учителя организовать толерантность. – Растов на Дону, издательство Просвещение, Журнал Педагог. № 4. 2016 год. - С 41-44.
- 4.Белинский В.Г. Мысли и заметки о русской литературе. Книга, первое издание 1846 г, жанр классическая проза. –М.: изд. Мир. 2014 год, - 320 с.
- 5.Брандт З.В.Толерантность и интолерантность два плюса одной культуры. Учебное пособие–М.: Наука. 2002 г. - 140 с.
- 6.Гусейнов А.С. Культурология как наука: за и против. Материалы круглого стола. – Москва.: 13 февраля. 2008. - С 12-18.
- 7.Комогоров П.Ф., учебное пособие. Формирование толерантности в межличностных отношениях. – Минск.: Наука 2000 г. – 186.
- 8.Коровянский Е.П. К психологической характеристике эффективности учебно-ролевых игр. Вопросы психологии поведения. Учебное пособие. –М.: НОРМА. - 190 с.
9. Кукушкин В.С. Воспитание толерантной личности в поликультурном социуме. Пособие для учителя. – Ростов н/Д: ГинГо, - 2001.
- 10.Лейчик, В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 256 с.
- 11.Маркс Карл. Капитал. (Перевод с немецкого С. Алексеева). –М.: Издательство АСТ. Эксклюзивная классика 2024. - 544 с.
- 12.Ожегов С. И. Словарь русского языка: ок. 53000 слов / Под ред. Л. И.Скворцова. - 24-е изд., испр. - М.: ООО Оникс: ООО Мир и Образование, 2008. - 640 с.
- 13.Романцева Г.М. Профессионально-педагогические Словарь.–Екатеринбург.: издательство Российского профессионально-педагогического образования. 2005 год. - 240 с.
- 14.Смирнова Е.О. Психологические особенности и варианты детской агрессивности. Вопросы психологии. – Саратов. Статья, 2002 Педагог. №1. - С 41-48.
- 15.Сенько.Ю.В.. Гуманитарные основы педагогического образования, учебное пособие. - М.: Академия. 2000.

**ИСТИФОДАИ ВОСИТА-
ҲОИ САМАРАБАХШИ
ИДОРАКУНИИ ВАҚТ
ДАР РАВАНДИ ТАЪ-
ЛИМ БАРОИ РУШДИ
МАЪРИФАТИ ИТТИ-
ЛООТИИ ДОНИШ-
ЧӮӢНИ МУАССИСА-
ҲОИ ТАҲСИЛОТИ
МИЁНА ВА ОЛИИ
КАСБӢ**

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭФ-
ФЕКТИВНЫХ ИН-
СТРУМЕНТОВ УПРАВ-
ЛЕНИЯ ВРЕМЕНЕМ В
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ
ПРОЦЕССЕ ДЛЯ РАЗ-
ВИТИЯ ИНФОРМАЦИ-
ОННОЙ ГРАМОТНО-
СТИ СТУДЕНТОВ
СРЕДНИХ И ВЫСШИХ
ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ
УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ**

**THE USE OF EFFECTIVE
TIME MANAGEMENT
TOOLS IN THE EDUCA-
TIONAL PROCESS TO
ENHANCE THE INFOR-
MATION LITERACY OF
STUDENTS IN SECOND-
ARY AND HIGHER VO-
CATIONAL INSTITU-
TIONS**

Калидвожаҳо. идоракунии вақт, самаранокии таълим, маърифати иттилоотӣ, донишчӯён, муассисаҳои таҳсилоти касбӣ, технологияҳои рақамӣ.

Бобохонов Хушвахт Юлдошевич – омӯзгори калони кафедраи барномасозӣ ва низомҳои зехнии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. E-mail: khushbakht_83@mail.ru.

Бобохонов Хушвахт Юлдошевич – старший преподаватель кафедры программирования и интеллектуальных систем Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: khushbakht_83@mail.ru.

Bobokhonov Khushvakht Yuldoshevich – Senior lecturer, Department of programming and intelligent systems, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. E-mail: khushbakht_83@mail.ru

Аннотатсия. Мақола ба таҳқиқи масъалаи истифодаи воситаҳои самарабахши идоракунии вақт дар раванди таълим барои рушди маърифати иттилоотии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ бахшида шудааст. Дар чараёни тадқиқот муайян карда шудааст, ки истифодаи усулҳои муосири идоракунии вақт, аз қабилӣ банақшагирӣ, афзалиятбандӣ ва технологияҳои рақамӣ, ба баланд бардоштани самаранокии таълим ва қобилияти донишчӯён дар коркарди иттилоот мусоидат мекунад. Таваҷҷуҳи махсус ба мушкилоти мавҷуда дар низоми таълим ва роҳҳои ҳалли онҳо бо истифода аз ин воситаҳо дода шудааст. Натиҷаҳои тадқиқот нишон медиҳанд, ки татбиқи мунтазами ин усулҳо метавонад ба рушди малакаҳои мустақили омӯзиш ва маърифати иттилоотии донишчӯён таъсири мусбат расонад.

Ключевые слова:

управление временем, эффективность обучения, информационная грамотность, студенты, профессиональные учебные заведения, цифровые технологии.

Keywords: time management, learning efficiency, information literacy, students, vocational institutions, digital technologies.

Аннотация.

Статья посвящена исследованию использования эффективных инструментов управления временем в образовательном процессе для развития информационной грамотности студентов средних и высших профессиональных учебных заведений. В ходе исследования установлено, что применение современных методов управления временем, таких как планирование, приоритизация и цифровые технологии, способствует повышению эффективности обучения и способности студентов к обработке информации. Особое внимание уделено существующим проблемам в системе образования и путям их решения с использованием данных инструментов. Результаты показывают, что систематическое внедрение этих методов может положительно повлиять на развитие навыков самостоятельного обучения и информационной грамотности студентов.

Annotation. The article explores the use of effective time management tools in the educational process to enhance the information literacy of students in secondary and higher vocational institutions. The study reveals that applying modern time management techniques, such as planning, prioritization, and digital technologies, improves learning efficiency and students' ability to process information. Special attention is given to existing challenges in the education system and their solutions through these tools. The findings suggest that consistent implementation of these methods can positively impact the development of independent learning skills and information literacy among students.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар раванди таълим истифодаи самараноки вақт мебошад, ки он ба сифати таълим ва натиҷанокӣ таъсир мерасонад. Донишҷӯёро мебояд барои самаранок истифодабарии вақти муайян афзорҳои ёрирасон ва нақшаю барномаҳои стратегӣ дошта бошанд. Дар атрофи мавзуи таҳқиқотӣ ба таҳлили усулҳои самаранокӣ вақт ва воситаҳои онҳо дар раванди таълим як қатор пешниҳоду тавсияҳо медиҳем [1].

Мақсади истифодаи самаранокӣ вақт

Дар раванди омӯзишу парвариш истифодаи самаранокӣ вақт, маънои онро дорад, ки нақшаи муайян таҳия шуда, амалҳо ба ғуруҳ ва қисмҳо ҷудо карда шуда барои ба мақсад расонидани ҳадафҳои гузошташуда, баланд бардоштани маҳсулнокии фаъолияти эҷодӣ ва истеҳсоли, натиҷагӣ аз мақсади ниҳоии дар раванди таълим гузошташуда зарур мебошад [2]. Ин маънои онро дорад, ки дар раванди таълим аз дигар сарчашма ва манбаҳои иттилоотие истифода бурдан зарур аст, ки барои таҳияи нақшаи дурнамои истифодаи самаранокӣ вақт ва натиҷанокӣ оварда мерасонад. Аз андешаҳои болозикр бармеояд, ки натиҷаи истифодаи самаранокӣ вақт аз руи ҷунин амсила сурат мегирад:

Натиҷа=таҳияи нақшаи дурнамо/(Раванди таълим+истифодаи самаранокӣ вақт)

$H = TND / (PT + IS)$

Воситаҳои истифодаи самаранокӣ вақт

1. Банақшагирӣ ва барномарезӣ

Банақшагирии дарс: Заминаи асосии раванди таълими босифатро таҳияи нақшаҳо бо тақсимои лаҳзаҳои дарсӣ ташкил медиҳад.

Рӯзнамаҳои махсуси тақсимои вақт:

Банақшагирии фаъолияти таълимӣ, чудо кардани он бо рӯзҳо, ҳафтаҳо, моҳҳо, солони. Аз рӯи нақшаи таҳияшуда масъалагузорӣ ва иҷрои мунтазами вазифаҳо, уҳдадорӣ ва масъулиятиносии донишҷӯёну касбомӯзонро боло мебарад. Риоя ва қатъият аз рӯи рӯзнама ба донишҷӯён имконият медиҳад, ки вақти худро самаранок истифода баранд, инчунин ба интизомнокӣ ва рушди шахсии донишҷӯ оварда мерасонад.

2. Методҳои омӯзишу парвариш

Методҳои интерактивӣ: Татбиқи методҳои интерактивӣ дар раванди таълим самаранокӣ истифодаи вақтро зиёд карда, донишҷӯёнро ҳавасманд ва фаъолона ҷалб мекунад.

Омӯзиши гурӯҳӣ: Тақсимбандӣ ба гурӯҳ ва зергурӯҳҳо ба донишҷӯён ёри мерасонад, ки на танҳо вақти омӯзишро самаранок истифода намоянд, инчунин дониш, фаҳмидани иттилоот ва ба тавонистани амалҳои техникӣ кӯмак расонад.

3. Технологияҳои таълиму парвариш

Воситаҳои онлайнӣ: Истифода аз барномаҳои махсуси компютери идоракунии вақт (аз руи вақти муайян ҳалли масъала), кор дар платформаҳои афзорҳои виртуалӣ дар истифодаи самаранокӣ вақт кӯмак расонида метавонад.

Интерактивӣ: Истифодаи саволномаҳо, тестҳои гуногун (пӯшида, кушода, якҷавоба, бисёрҷавоба, мувофиқоварӣ) ва ташкили викторинаҳои онлайнӣ ба самаранок истифода шудани вақт ва сифати таҳсилот сабаб шуда метавонад.

4. Усули таҳлили вақт:

Истифодаи усули Pomodoro: Истифодаи усули Помидоро ба донишҷӯён кӯмак мекунад, ки бо истифодаи вақти муайян барои фосилаҳои кӯтоҳ (25 дақиқа) ва истироҳат (5 дақиқа) диққати худро барои ҳалли масъала ва ё супориши дар пешгузашташуда нигоҳ доранд [3].

Истифодаи усули “идораи матрисаи вақт”

Мувофиқи талаботи татбиқи ин усул донишҷӯён дар раванди таълим, худомӯзӣ, иҷрои амалҳои техникӣ корҳои муҳим ва қамаҳмиятро бояд чудо карда ба сутунчаи “муҳим” ва “қамаҳмият” навиштан зарур аст. Ин сутунҳоро ба қисми “Таъҷили” ва “Муқаррарӣ” тақсим кардан лозим аст. Дар квадранти қисми якуми матриса, ки “Зарурат” номида мешавад, амалҳои “муҳим” ва “таъҷилиро”-ро бояд сабт кард. Дар квадранти қисми дуюм “Самаранокӣ ва тавозун” номида мешавад, амалҳои муҳим вале на он қадар таъҷили дар он қайд карда мешавад. Ин амалҳоро низ мунтазам иҷро кардан мумкин, чунки оқибатҳои ҷиддиро дар бар мегирад. Масалан омӯзиши ягон забони хориҷӣ, барномаи муосири компютерӣ, забони барномасозӣ ва ғ. Дар квадранти қисми сеюм “Ноумедӣ” ном дорад, корҳои таъҷили ва на он қадар муҳим навишта мешаванд. Масалан иштирок дар суҳбати дӯстон, ҳамсояҳо, тую маъараҳои хешу табор в ғ. Дар квадрати чорум, ки “Исрофкорӣ ва зиёдӣ” ном дорад, на амалҳои муҳим ва таъҷили сабт мегардад.[2,4] **Табдили амал ба одат**

Машғулиятҳои ба одат табдилдиҳӣ: Дар ҳолати мунтазам самаранок истифодаи вақт, иҷрои амалҳо ба одат табдил ёфта, дар донишҷӯён хусусияти автоматизми касбӣ инкишоф меёбад.

Мувофиқи таълимоти баъзе равоншиносон ва мураббияҳо ба одат табдил додани амал 21-маротиба ё 21-рузро дар бар мегирад. Идеи “21 рӯз барои ташаккули одат” аз китоби машҳури доктор Максвелл Малтз “Психобибернетика” (1960) сарчашма мегирад. Ё мушоҳида карда буд, ки пас аз ҷароҳии пластикӣ ба беморонаш тақрибан 21 рӯз лозим меомад, то ба намуди нави худ одат кунанд. Аммо ин танҳо як мушоҳидаи умумӣ буд, на қоидаи қатъии илмӣ [5].

Таdqикотҳои муосири илмӣ, аз қабилҳои кори Филиппа Лалли (Phillippa Lally) ва дастаи ӯ дар соли 2009 (нашр дар *European Journal of Social Psychology*), нишон доданд, ки

вакти ташаккули одат ба таври миёна 66 рӯзро ташкил медиҳад, на 21 рӯз. Ин рақам вобаста ба мураккабии амал ва шахсияти инсон метавонад аз 18 то 254 рӯз фарқ кунад. Масалан, одатҳои содда (мисли нӯшидани об ҳар субҳ) зудтар шакл мегиранд, аммо одатҳои мураккаб (масалан, машқи ҳаррӯза) вақти бештарро талаб мекунанд [6].

Аз ин рӯ, такрори амал 21 маротиба метавонад барои баъзе одатҳои оддӣ оғози хуб бошад, вале аз ҷиҳати илмӣ ин рақам барои ҳама ҳолатҳо универсалӣ нест. Муҳим он аст, ки такрор мунтазам ва пайваستا бошад, то майнаи шумо (донишҷӯён) онро ҳамчун як қисми зиндагии ҳаррӯза қабул кунад.

Пешниҳодҳо оид ба истифодаи самаранокии вақт дар равани таълим

Истифодаи технологияи муосири болозикр барои маҳсулнокии идоракунии вақт, ташкили машғулиятҳо ва семинарҳо барои донишҷӯён дар масъалаи идоракунии самаранокии вақт.

Яке аз омилҳои асосии таҳқиқи масъала аз он иборат аст, ки истифодаи самаранокии вақт дар раванди таълим ба рушди сифати таҳсилот ва самаранокии омӯзиш таъсири назаррас расонад. Истифодаи воситаҳои гуногун, методологияҳо ва таҳияи нақшаҳои дурнамои самаранокӣ ва идоракунии вақт ба омӯзгорон ва донишҷӯён имконият медиҳад, ки то онҳо дар муҳити таълимӣ ба дастовардаҳо ва натиҷаҳои назаррас ноил гарданд.

Барои самаранок истифодабарии вақт ва омӯзиши воситаҳои технологияи иттилоотӣ ва рушди фарҳанги иттилоотии донишҷӯён якҷанд пешниҳод оварда мешаванд.

Вазифаи муҳимтарини компютер ҳал намудани масъалаҳои мухталиф мебошад. Барои ҳалли масъалаҳо якҷанд марҳалаҳоро гузаштан лозим аст. Аҳамияти омӯзиши мавзӯи “Марҳалаҳои ҳалли масъала ба воситаи компютер[7]” барои аксарияти донишҷӯёни ихтисосҳои муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ хеле муҳим ва аввалиндараҷа мебошад.

Марҳалаҳои техникӣ:

- аввал бояд ҷои кори истифодабарандаи компютер омода бошад;
- дар навбати аввал мониторро ба кор омода кардан лозим;
- баъд аз блоки системавӣ тугмаи **Power**-ро пахш кардан лозим;
- интиҳои кор дар компютер бошад, баръакс.

Марҳалаҳои барномавӣ:

-аксарияти масъалаҳои техникӣ, иқтисодӣ ва табию-риёзӣ хусусияти ҳисоббарорӣ доранд. Новобаста аз хусусияти масъала он бояд гузошта шавад, ки ин равандро **гузориши масъала** меноманд.

- масъалаи гузошташударо дар шакли муодила ё системаи муодила, нобаробариҳо, муодилаи дифференсиалӣ ва ғайра овардан лозим аст, ки марҳаларо марҳалаи **амсиласозии (моделсозии)** меноманд;

-амсилаи риёзиро ба усулҳои ҳисоббарорие, ки ба компютер мутобиқанд (дар фанни математикаи ҳисоббарорӣ омӯхта мешавад) гардонидан лозим аст;

- аз рӯи амсилаи риёзӣ ва усули адабии мувофиқ, **алгоритми ҳалли** масъала тартиб дода мешавад, ки марҳалаи **алгоритмсозӣ** меноманд;

- аз рӯи алгоритм тавассути яке аз забонҳои барномасозии муосир (Visual Basic, Borland Delphi, C++, C# ва ғ.) барномаи масъалаи гузошташуда сохта мешавад, ки марҳалаи **барномарезӣ** ном дорад;

-**хатогиҳои имлоӣ, семантикӣ ва техникӣ барномаро** ислоҳ менамоянд, марҳалаи **ислоҳи хатогиҳо** ном дорад;

Марҳалаи ислоҳи хатогиҳо аз донишҷӯён бисёр масъулияти баландро талаб мекунад. Бинобар он дар ин марҳала шавқу рағбат ва рушд додани касбият барои донишҷӯён каме паст мегардад. Бояд ҳамин нуқтаро қайд кард, ки дар ҳолати ба намудҳои хатогиҳои номбурда дучор шудан, алақай як қисми мувафаксияти дар омӯзиш ба ҳисоб меравад. Ҳангоми ёфтани сабабҳои хатогиҳо ва бартараф кардани онҳо касбияти онҳо низ рушд меёбад.

-мутахассиси соҳавӣ натиҷаи барномаро таҳлил намуда ва барои татбиқи он тавсия медиҳад, ки марҳилаи **санчишӣ** ном дорад. [8].

Барои омӯзиш ва самаранокии мавзӯи "Марҳалаҳои ҳалли масъала ба воситаи компютер", ки аз марҳалаҳои техникӣ, гузориши масъала, сохтани амсилаи (моделӣ) риёзии ҳалли масъала, сохтани алгоритми ҳалли масъала, сохтани барнома, ислоҳи хатогиҳо ва санчиши барнома иборат аст, муҳим аст, ки вақти муайян ва мувофиқи қоидаҳои тайм-менечмент ба ҳар як марҳила ҷудо карда шавад. Ин мавзӯ барои фаҳмидани раванди ҳалли масъалаҳо бо истифода аз компютер аҳамияти калон дорад, ва ҳар як марҳила нақши хоси худро иҷро мекунад. Дар зер, тақсимои тавсияшудаи вақт барои ҳар як марҳила пешниҳод шудааст, ки ба мураккабӣ ва аҳамияти онҳо асос ёфтааст. Фарз мекунем, ки вақти умумии омӯзиш 100% , ки дар шакли ҷадвали чунин аст:

Ҷадвали 1. Тақсимои вақти марҳалаҳои ҳалли масъала таввасути

Марҳалаҳои ҳалли масъала таввасути компютер	Вақти тавсияшуда
Марҳалаҳои техникӣ	5%
Гузориши масъала	10%
Сохтани амсилаи (моделӣ) риёзии ҳалли масъала	15%
Сохтани алгоритми ҳалли масъала	25%
Сохтани барнома	15%
Ислоҳи хатогиҳо	25%
Санчиши дурустии барнома	5%
Ҷамагӣ	100%

Мавзӯи "Марҳалаҳои асосии таҳия ва сохтани пойгоҳи додаҳо (низомии иттилоотӣ)" аз тарафи олимону мутахассисон пешниҳод карда шудааст, ки барои самаранок идоракунии вақт дар самти технологияи иттилоотӣ бисёр муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Мавзӯи номбурда аз чунин қисмҳо иборат аст:

1. Гузориши масъалаи иттилоотии объект. (Дар мисоли дармонгоҳ).

Таҳияи низомии худкор (автоматикунонидашуда) дар дармонгоҳ имрӯзҳо яке аз масъалаҳои муҳим ва мушкilotи ҳалталаб ба ҳисоб меравад. Таҳияи ин низом ҳамкориҳои коршиносони технологияи иттилоотӣ ва тибро талаб мекунад. Коршиноси технологияҳои компютерӣ на ҳамеша хусусиятҳои соҳаи мавзӯро медонад, ки вай барои он низомии иттилоотӣ месозад. Аз ин рӯ, дар марҳалаи масъалагузорӣ барои таҳияи низомии иттилоотӣ дар баробари коршиноси технологияҳои компютерӣ ҳатман бояд мутахассиси соҳаи мавзӯи низ иштирок намояд.

Дар масъалаи интихобкардашуда соҳаи мавзӯи ин соҳаи тиб мебошад. Таҳияи низомии иттилоотӣ аз якҷанд марҳала сарчашма мегирад, ки ин марҳаларо марҳалаи **гузориши масъала** меноманд.

Дар ин марҳала вазифаи коршиноси технологияи иттилоотӣ пешниҳод намудани маҳсулоти иттилоотӣ аст, ки барои мутахассисони соҳаи тиб пешниҳод карда мешавад. Дар ин марҳала коршиноси соҳаи тибро зарур аст, ки тавсифномаи соҳаи тибро тартиб дода ба барномасоз (коршиноси технологияи иттилоотӣ) пешниҳод намоянд. Мутахассиси соҳаи тиб пурра медонад, ки дар соҳаи онҳо қадом мушкilotҳои ҳалталаб мавҷуд аст. Яъне корманди тиб бояд донанд, ки натиҷаи ниҳои самаранокии низомии иттилоотӣ чи гуна аст. Ҳангоми тартибдиҳии тавсифнома таҷриба ва малакаи шахсии корманди тиб метавонад пурра истифода шавад.

2. Балоихагирии низомии иттилоотӣ. Дар сурати худкор гардонидани шӯбаи бақайдгирии беморхона (регистратура) сифати хизматрасонӣ беҳтар ва раванди фаъолияти кормандон самаранок мегардад.

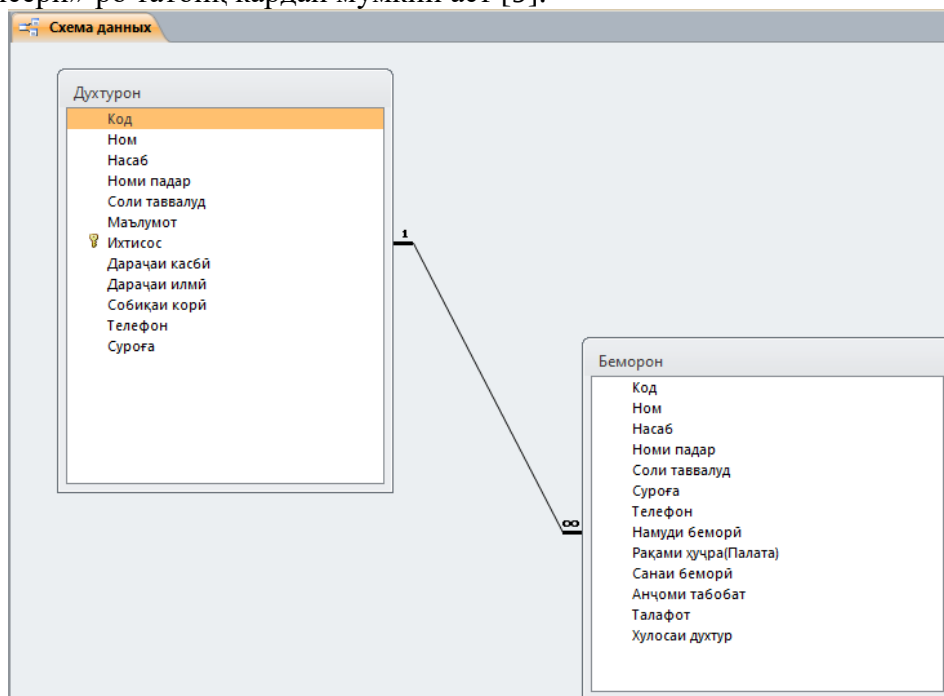
Дар таъминоти барномавии низоми иттилоотӣ истилоҳи бо номи ЗАПРОС (ДАРХОСТ) татбиқ мегардад, ки амали ҷустуҷӯи маълумотҳоро дар кӯтоҳтарини лаҳза ба наздикони бемор ё духтури вобастакардашуда пешниҳод мегардонад.

Пас аз муфассал тартиб додани тавсифномаи соҳаи мавзӯӣ, зарур аст, ки синфи объектҳо мушаххас ва навъи робитаи байни онҳо муайян карда шавад. Ҳамзамон параметрҳои алоҳидаеро бояд муқаррар кард, ки онҳо ин соҳаи мавзӯиро тасвир мекунанд. Одатан ин параметрҳо хусусиятҳои синфҳои ҷудокардашударо ифода мекунанд. Иҷрои ин амалҳоро марҳалаи *балоиҳагирии низоми иттилоотӣ* меноманд. [9]

Масалан, мо мехоҳем, ки ба воситаи низоми иттилоотӣ баҳисобгирии қабули беморонро дар дармонгоҳ инъикос намоем. Барои соҳаи мавзӯии тиб объектҳои **ДУХТУРОН** ва **БЕМОРОН**-ро ҷудо мекунем. Илова бар ин, параметрҳоеро интихоб мекунем, ки онҳо инъикосгари раванди қабули духтур мебошанд: санаи қабул, насаби духтур, насаби бемор, номи бемории ошкоршуда. Аз таҳлили ин параметрҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки параметри Насаби духтур ба синфи **ДУХТУРОН** ва параметри Насаби бемор ба синфи **БЕМОРОН** тааллуқ доранд. Дар расми 1 амсилаи вобастагии беморон ба духтурон оварда шудааст.

Ҳамин тариқ, таҳлили параметрҳои ҷудокардашуда, ки соҳаи мавзӯиро дар маҷмӯъ тасвир менамоянд, метавонад ба саҳеҳгардонии сохтори пойгоҳи додаҳо мусоидат кунанд. Ҳангоми иловакунии синфҳои нав ҳатман навъи робитаи байни синфҳоро аз нав аниқ кардан лозим аст.

Низоми идоракунии пойгоҳи додаҳои (база данных) муосир ба амсилаи додаҳои релятсионӣ (ҷадвалӣ) равона шудаанд. Барои ҳамин ҳам, пас аз ҷудокунии синфҳо ва параметрҳои онҳо амсилаи релятсионӣ сохта, ҷадвалҳо ва робитаҳои байни онҳоро муайян кардан лозим аст. Барои ҳар як ҷадвал ном ва навъи майдонҳои додаҳоро тасвир, калидмайдонро муайян ва майдонҳои алоқавии байни ҷадвалҳоро нишон додан зарур аст. Бояд дар ёд дошт, ки дар муҳити барномавӣ танҳо робитаҳои намуди «як-ба-як» ва ё «як-ба-бисёрӣ»-ро татбиқ кардан мумкин аст [9].

Расми 1. Амсилаи иттилоотии алоқамандии Беморон ба Духтурон

3. *Сохтани пойгоҳи додаҳо дар низоми иттилоотии худкор.* Дар ин марҳала муҳити барномавие интихоб карда мешавад, ки бо ёрии он пойгоҳи додаҳоро амалӣ гардонидан мумкин бошад. Барои ин, дар бораи имкониятҳои муҳити барномавии

интихобшаванда ва он масъалаҳое, ки бо ёрии он бояд ҳал карда шаванд, тасаввуроти муайян доштан лозим аст.

Пас аз омӯзиши имкониятҳои афзории муҳити барномавӣ пойгоҳи додҳо дар компютер иҷро кардан мумкин аст. Барои сохтани амсилаи компютери низоми иттилоотӣ пайдарпайии он амалҳо ба инобат гирифтани зарур аст, ки онҳо дар сохтани дилҳох низоми иттилоотӣ истифода мебаранд:

Бояд дар хотир дошт, ки созандаи низоми иттилоотӣ ба пойгоҳи барнома танҳо додҳои санҷиширо ворид карда, дурустии тарзи кори ин ё он объектро месанҷад. Вақте ки низом пурра ба кор омода гардид, он гоҳ ба он яке аз истифодабарандагони ин пойгоҳ додҳои аслиро ворид месозад.

4. Марҳалаи идоракунии низоми иттилоотӣ ё марҳалаи натиҷавӣ. Пас аз он ки, чадвалҳо сохта шуданд ва алоқаи байни онҳо барқарор гардиданд, барои идоракунии додҳои онҳо объектҳои гуногун кор карда барои маҷмааи мешаванд. Ба ин гуна объектҳо, объектҳои зеринро дохил кардан мумкин аст:

Шаклҳои экранӣ (Форма)– барои азназагузаронӣ, воридкунӣ ва тағйирдиҳии намуни зоҳирии маълумотҳо [10].

Мавзӯи "Марҳилаҳои асосии таҳия ва сохтани пойгоҳи додҳо (низоми иттилоотӣ)" барои донишҷӯён аҳамияти хеле муҳим дорад, зеро дар замони муосир пойгоҳи додҳо ва низомҳои иттилоотӣ ба яке аз ҷузъҳои асосии технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникасионӣ табдил ёфтаанд. Омӯзиши ин мавзӯ барои донишҷӯён бисёр муфид ва самаранокии калонро ба миён меорад, ки дар зер ба он ишора мекунем [11]:

1. Таълимоти назариявӣ ва амалии муҳим: Омӯзиши марҳилаҳои таҳия ва сохтани пойгоҳи додҳо донишҷӯёнро бо принсипҳои усулҳои асосии таҳияи низомҳои иттилоотӣ шинос мекунад, ки дар амалиёти воқеии илмӣ ва касбӣ истифода мешаванд. Ин ба донишҷӯён кӯмак мекунад, ки ба таҳия ва таҳлил кардани пойгоҳҳои додҳо дар муҳити воқеӣ омода бошанд

2. Ҳалли масъалаҳои муҳими касбӣ: Дар замони муосир, ягон ташкилот ё ширкати муваффақ наметавонад бе татбиқи пойгоҳи додҳо ва низоми иттилоотӣ фаъолият кунад. Аз ин рӯ, донишҷӯён, ки бо марҳилаҳои таҳия ва сохтани пойгоҳи додҳо ошно пайдо мекунанд, метавонанд дар фаъолияти касбии худ дар оянда аз малакаи зарурӣ барои таҳия, истифода ва нигоҳдорӣ кардани пойгоҳҳои додҳо бархӯрдор бошанд [13].

3. Интиқоли маълумот ва қабули қарорҳо: Пойгоҳи додҳо ва низомҳои иттилоотӣ барои ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва таҳлил кардани маълумот истифода мешаванд. Омӯзиши ин мавзӯ ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки дар асоси маълумоти дуруст ва самаранок, қарорҳои дурусти касбӣ ва илмӣ қабул кунанд [14].

4. Фаҳмидани меъри ахбор ва масъалаҳои ҳуқуқӣ: Донишҷӯён бо тадқиқот ва омӯзиш дар бораи марҳилаҳои таҳия ва сохтани пойгоҳи додҳо метавонанд ба масъалаҳои марбут ба ҳифзи маълумот, амният ва ҳуқуқи иттилоотӣ ошно шаванд, ки барои фаъолияти касбӣ ва кор дар соҳаҳои гуногун хеле муҳим аст [15].

5. Тавассути низомҳои иттилоотӣ ба бозори рақобат: Аз ҷиҳати илмӣ пойгоҳи додҳо ва таҳияи низомҳои иттилоотӣ, донишҷӯён метавонанд баъдан дар соҳаҳои марбут ба технологияи иттилоотӣ, таҳияи системаҳо, ки ба корбарон ё корхонаҳо ёрӣ мерасонанд, фаъолият кунанд [16].

Мақолаи мазкур аҳамияти истифодаи воситаҳои самарабахши идоракунии вақт дар раванди таълимо барои баланд бардоштани маърифати иттилоотии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ мавриди таҳлил қарор додааст. Таҳқиқот нишон дод, ки истифодаи усулҳои муосири идоракунии вақт, аз қабили усули Помодоро ва "идораи матрицаи вақт", барномаҳои стратегӣ ва асбобҳои рақамӣ, на танҳо самаранокии таълимо афзоиш медиҳад, балки малақаҳои ташкилӣ ва қобилияти коркарди иттилооти донишҷӯёнро низ рушд медиҳад. Натиҷаҳои тадқиқот тавсия медиҳанд, ки ин воситаҳо ба барномаҳои таълимӣ ҳамчун унсурҳои муҳими ташаккули маърифати иттилоотӣ

ворид карда шаванд, то донишҷӯён дар шароити муосири иттилоотӣ муваффақтар амал намоянд.

АДАБИЁТ

1. Кови Стивен Р. (2004). Семь навыков высокоэффективных людей. Москва: Альпина Паблишер, 2004г.
2. Трейси Брайан Съешьте лягушку! 21 способ перестать откладывать дела на потом.
3. Чирилло, Франческо. Метод Помидора: Как сосредоточиться на главном и управлять своим временем. Москва: Альпина Паблишер, 2019г.
4. Саидмурод Давлатов Как найти свою сильную сторону. 39 вещей, которые помогут в поисках призвания" Москва: SD Publisher, 2019г.
5. Малтз, Максвелл. Психоканбернетика. Макони нашр: Москва, Нашриёт: АСТ, 2018г.
6. Лалли Филиппа. Как формируются привычки: Исследование формирования привычек в реальной жизни. Лондон: European Journal of Social Psychology (Wiley), 2009г.
7. Ф.С. Комилов ИНФОРМАТИКА ва технологияҳои иттилоотӣ Душанбе-2016. саҳ. 482
8. Бобохонов Х. Зарурияти таълим ва тарбияи фарҳанги иттилоотии донишҷӯёни муассисаҳои миёнаи касбӣ. Паёми ДМТ 2018. №5. саҳ 258-264
9. Бобохонов Х.Ю., Мақбулова З.М. «Самаранокии таҳияи низоми худкори (автоматикунонидашуда) дар беморхонаҳо» фишура-мақола дар конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба рузи «Энергетикҳо» Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М. Осимӣ, Душанбе-22.12.2022
10. Бобохонов Х.Ю. Машғулияти намунавии фанни технологияи иттилоотӣ ва хусусияти татбиқии он дар истеҳсолот Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф 2025, №1
11. Голубев, В. И. «Основы проектирования информационных систем». - М.: Наука, 2013.
12. Петров, С. Н. «Базы данных: Теория и практика». - М.: Издательство "Инфра-М", 2015.
13. Шмидт, В. И. «Информационные системы и базы данных: Теория и практика». - М.: Бином, 2017.
14. Кузнецова, Т. А. «Управление данными и базами данных: Принципы и технологии». - СПб.: Питер, 2016.
15. Гребенников, В. А. «Правовые основы информационной безопасности». - М.: Юрайт, 2014.
16. Беляев, В. А. «Информационная безопасность и защита данных». - М.: Филинь, 2015.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ
1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмӣ муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад. 2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғай 734061, ш. Душанбе, к. Борбад 48/5 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии majala.dbsst@gmail.com мефиристад. 3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: majala.dbsst@gmail.com 4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), рӯйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй). 5. Ҳаҷми мақола (хуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ҷ. (8 сах.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо. 6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, ҷап -3 см. 7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд. 8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд. 9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад. 10. Нохунаҳои китобӣ («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд. 11. Рӯйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад. 12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунак ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад. 13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «маҳфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад. <i>Дар ҳолати зарурӣ ҳайати таҳририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ қўтоҳ намояд.</i>	1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания. 2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. Борбад 48/5, E-mail: majala.dbsst@gmail.com; 3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: majala.dbsst@gmail.com 4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований). 5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы). 6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см. 7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с .77]. 8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1. 9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год). 10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «—» (длинное тире); дефис «-». 11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод. 12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на

	работу зарубежного автора. 13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале. <i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i>
ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАҶАЛЛА	ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ
Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои баргараф намудани камбудихо баргардонида мешавад. Муаллиф метавонад дар муддати 30 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электроники majala.dbsst@gmail.com хабардор шавад. Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф коркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои ҷоп бори дувум қабул карда мешавад.	По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки. Автор может узнать результаты рецензирования в течение 30 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: majala.dbsst@gmail.com Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требованиям опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.
ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
<i>Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ҲУҚУҚ ВА ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллифони ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҷисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳаи иқтисодиёт дошта бошад.</i> 1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи ҳусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд: - сатҳи илмӣ мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навиғӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати микдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. 2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонида мешавад: - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро ҷоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дувум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). 3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд).	Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА И ПРАВА» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению. 1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлекцией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить: - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. 2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям: - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки;

4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақрибан ба муқарриз ғиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.	- направи́ть ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). 3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания. 4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.
---	---

Шакли электронии маҷала дар сомонан
www.ilm.iutet.tj ҷой дода шудааст

Электронная версия опубликована
на сайте www.ilm.iutet.tj

Маълумот барои тамос:

Сармухаррир: Асрорзода Убайдулло Саттор

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-mail: dsx_ips@mail.ru

Чонишини сармухаррир: Қудратов Некруз Абдунабиевич

Тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02

E-mail: majala.dbsst@gmail.com

Котиби масъул: Матробов Матроб Хуррамович

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-mail: majala.dbsst@gmail.com

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Асрорзода Убайдулло Саттор

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-mail: dsx_ips@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Қудратов Некруз Абдунабиевич

тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02

E-mail: majala.dbsst@gmail.com

Ответственный секретарь журнала: Матробов Матроб Хуррамович

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-mail: majala.dbsst@gmail.com

Contact information:

Editor-in-chief of the journal:

Asrorzoda Ubaidullo Sattor

Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02

E-mail: dsx_ips@mail.ru

Deputy editor-in-chief of the journal:

Kudratov Nekruz Abdunabievich

Tel./Fax: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Executive secretary of the journal: Matrobov Matrob Khurramovich

Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02

E-mail: majala.dbsst@gmail.com

Ба чоп 31.03.2025 ичозат дода шуд. Коғаз офсет. Чопи офсет.
Андозаи 60x84 1/8. Ҷузъи чопии шартӣ 16,97
Теъдоди нашр 100 нусха.

“Соҳибкор”,
ш. Душанбе, к. Борбад 48/5
